

ISSN 0976 - 8165

THE CRITERION

AN INTERNATIONAL JOURNAL IN ENGLISH

11th Year of Open Access

Bi-Monthly Refereed and Peer-Reviewed
Open Access e-Journal. ✓

Vol. XI, Issue-3 (June 2020) ✓

Editor-In-Chief : Dr. Vishwanath Bite

Managing Editor : Dr. Madhuri Bite

The Criterion

www.the-criterion.com

Dr.
सहायक प्राध्यापक
रीतिरसिकता, साहित्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

CONTENTS

Sr. No.	Author	Title of the Paper	Page No.	PDF
Indian Literature				
01	Thomaskutty P. V	History: A Thematic Concern of the Post-Colonial in <i>Midnight's Children</i> and <i>The Moor's Last Sigh</i>	01-09	<u>PDF</u>
02	Dr. R. Beulah Jeyashree	Fleeing unto Fantasy: An Escapism for Dimple in Bharati Mukherjee's <i>Wife</i>	10-18	<u>PDF</u>
03	Dr. K. Shanmuga Sundarraj & T. Umaa Parameswari	Shamelessness and Shame are the Roots of Violence: A Socio-Cultural Study of Rushdie's <i>Shame</i>	19-25	<u>PDF</u>
04	✓ Dr. Bharati Patnaik	Vijay Tendulkar's <i>The Vultures</i> : The Dark World of Human Mind	26-32	✓ <u>PDF</u>
05	Rashmi Singh	Journey of Soul Towards Expiation: In Arun Joshi's <i>The Apprentice</i>	33-41	<u>PDF</u>
06	Manoj Kumar Rath	Naming and Social Clique: a Metacommunicative Study of the Character Gogol in Jhumpa Lahiri's <i>The Namesake</i>	42-52	<u>PDF</u>
07	Malika Mand	Violence and Politics of Terror during the Period of Terrorism in Punjab: A Study of Waryam Sandhu's <i>The Fourth Direction</i>	53-61	<u>PDF</u>
Comparative Literature				
01	Naghmeah Varghaiyan & Karam Nayeypour	The Opposing Functions of Agedness and Retirement in Barbara Pym's <i>Quartet in Autumn</i> and Ernest Hemingway's <i>The Old Man and the Sea</i>	62-89	<u>PDF</u>
02	Ashia	Portrayal of Cultural Restraints on Social Taboos: Selected Works of Saadat Hasan Manto and D. H. Lawrence	90-99	<u>PDF</u>
03	Sukhvinderjit Kaur Chopra	Ruskin Bond and Rudyard Kipling: A Comparative Analysis	100-108	<u>PDF</u>
04	Sugandha Khera	A Comparative Study of <i>The Chronicles of Narnia</i> and <i>The Hunger Games</i> as Fantasy Fiction	109-122	<u>PDF</u>
05	Dr. Madhavi Solankurkar	Children by Ruskin Bond & Prakash Sant: A Comparison	123-129	<u>PDF</u>

 सहायक प्राध्यापक
 विभागाध्यक्ष, साहित्य व शिक्षण विभाग,
 अकोला

Vijay Tendulkar's *The Vultures*: The Dark World of Human Mind

Dr. Bharati Patnaik

Associate Professor,
Department of English,
Sitabai Arts. Com & Sci College,
Akola (M.S.)

Article History: Submitted-28/05/2020, Revised-30/06/2020, Accepted-01/07/2020, Published-10/07/2020.

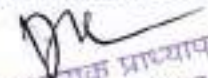
Abstract:

In the post- independence Indian drama, Vijay Tendulkar has been credited to have brought a sea change in the world of theatre. He startled the sensibility of the conservative audience leading us an insight into the stark realities of life, relationship and existence. He presented the modern society with its real worth, predicament, challenges, difficulties and complexities in true colours. The characters he presented are drawn on the canvas of originality without any attempt to moralizing. 'The Vultures' which is a social play finds out violence, sexual lust and evil deeply rooted in human nature, as it reveals the degenerated society, fractured selves and problems of living with compassion and cruelty. Even the title of the play signifies the unpleasant atmosphere. The play revolves round the Pitale family. The words and actions of all the members of the Pitale family except Rama and Rajaninath are full of savagery. The sole objective in their life is to search inhuman tricks to cheat people. This article aims to show an acute awareness of the loss of traditional and ethical values and the resultant tendency towards cruelty and violence in modern times. As a playwright, Vijay Tendulkar unravels this social sickness in his dramas.

Keywords: vultures, violence, revenge, cruelty, immorality.

'The Vultures' (originally Gidhade in Marathi) though published in 1971, was first staged at Tejpal Theatre Bombay on 29th May 1970. In fact, it was written fourteen years before its presentation on the stage. Tendulkar's name came into limelight with sensationalism, sex and violence only after the production and publication of Gidhade. This play won instant success and controversies at once. As Jabbar Patel says in an interview – "He first depicted violence in his earlier work, 'Shrimant', that way 'Gidhade' turned out to be a turning point. For the first time Tendulkar came into his own terms and projects his explicit writing through his characters for the first time". The title of the play 'The Vultures' itself indicates the unpleasant subject matter of the play. Tendulkar quotes in response to a

www.the-criterion.com

सहायक प्राध्यापक
सीतबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

Vol. 8 No. 4 (2020): Volume 8, Issue 4, April 2020

ISSN 2278-2242
 SMART MOVES JOURNAL IJELLH
 International Journal of English Language, Literature & Research
 Peer-Reviewed (Refereed) Indexed and Open Access Journal

Published: 30-04-2020

Article

A Himalayan Love Story by Namita Gokhale as a Novel of Resistance by the Protagonist in Pursuit of Emancipation

Harshita Chhikara, Randeep Rana

1-7

Full Paper

Patriarchy in Perumal Murugan's One Part Woman

Niveda Gokuldas

8-14

Full Paper

Conflict Between Tradition and Modernity in Manju Kapur's 'A Married Woman'

Dr. Bharati Patnaik

15-22

Full Paper

Mohja Kahf's E-Mails to Scheherazad: A Riposte to the Parochial Perspectives of Identity

Dr. Rama Hirawat

Dr. Rama Hirawat
 सहायक प्राध्यापक
 सीताबाई फले, कनिष्ठ व विज्ञान महाविद्यालय,
 अकोला

Conflict Between Tradition and Modernity in Manju Kapur's 'A Married Woman'

Dr. Bharati Patnaik

Associate Professor

Department of English

Sitabai Arts, Commerce & Science College

Akola, Maharashtra, India

bpatnaik7@gmail.com

Abstract

'A Married Woman' is a genuine work of Manju Kapur, which tells the story of honest love, set at a time of political and religious upheaval, narrated with an intelligence for anyone who has known life's responsibilities. It shows a sincere feminine confession about her personality cult in the personal allegory of traditional marriage. Manju Kapur has depicted her women characters in the novel as they are leading their life in the patriarchal setup of the society. Manju Kapur has narrated frankly the emergence of not just an essential Indian sensibility but the depiction of cultural displacement in the culture where individualism and protest have often remained separate ideas and marriage and the woman's role at home is a central focus. What happens when the old customs lose their power and the woman no longer believes her life should be determined in this narrow fashion is the underlying theme of Manju Kapur's absorbing second novel, **A Married Woman**, in which her protagonist, Astha Vadera, undergoes profound changes against the backdrop of an India that is also evolving. This research paper attempts to show the shift in values and how women have started acknowledging themselves as the co-equals of man.

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (A) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

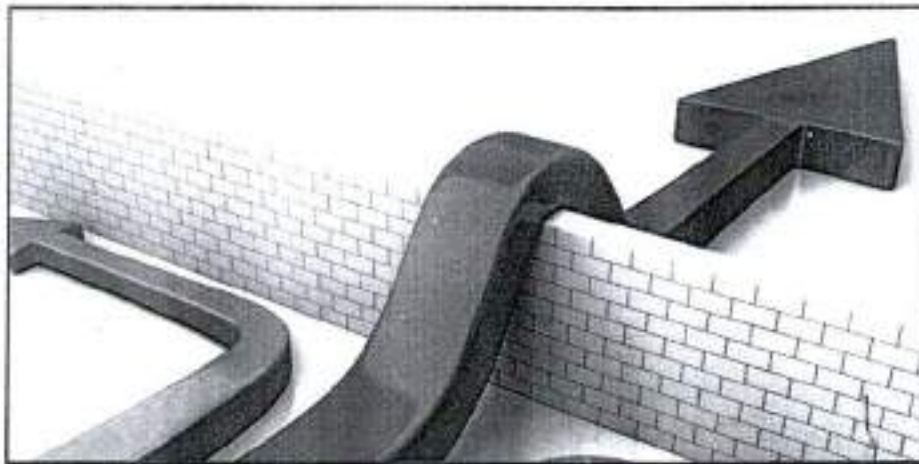
Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (A)

UGC
Recognized

INDIAN YOUTH : CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

- GUEST EDITOR -
Dr. V. R. Kodape

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

- EXECUTIVE EDITORS -
Dr. N. M. Chhangani
Prof. P. S. Shirsat

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

सहाय्यक प्राध्यापक
विभागाध्यक्ष, कृषिज्ञान व विज्ञान महाविद्यालय
जालगाव

Exploring 'Youth and Feminine consciousness' in ManjuKapur's 'Difficult Daughters' and 'A Married Woman'

Dr. Bharati Patnaik

Asstt. Professor, Department of English,
Sitabai Arts, Com. & Sci. College,
Akola (M.S)

A man isn't told to dress provocatively..

A man isn't told not to go out alone after dark....

A man isn't judged on his level of physical attractiveness...

A man isn't called selfish for having career as well as family...

A man isn't called crazy for expressing negative emotions...

I am a woman who goes through these things every day.

Consciousness is a state of being conscious, awareness of one's own existence, sensations, thoughts, surrounding etc. Feminine consciousness is an awareness of victimization of dominating males of the society, which leads to women's subordinate status and the oppressive consequences. Feminism is an intellectual and social movement. It mainly focuses on women's struggle for identity and existence. In the galaxy of Indian novelists in English, Indian women writers like kamala Markandaya, Ruth Praver Jhavbala, Nayantara Sahagal, Shashi Deshpande, Anita Desai, Shobha De, Arundhati Roy, Bharati Mukherjee, Manju Kapur and others shine luminously like their male counterparts with their significant contribution to enrichment of Indian English fiction. These women writers describe the whole world of women with stunning. Their write-up gives glimpses of the unexplored female psyche, which had no accessibility previously. Manju Kapur, one of the noted woman novelist was born in 1948 in Amritsar. She was a professor of English in Miranda House, Delhi. Some of her important novels are Difficult daughters, A Married Woman, Home, The Immigrant, Custody. Her first novel 'Difficult Daughters' is a milestone in the history of Indian novelist in English. The novel won the Commonwealth Writers Prize in 1999. It is true that all the novels of Kapur reveal that the theme of feminine consciousness runs as an underflow. He seems to be aware of the fact that feminine consciousness is a state of mind of modern womenfolk. But breaking and

destroying social harmony at the cost of women's liberation is not the purpose of the novelist.

Virmati, the heroine of 'Difficult Daughters' is the eldest of the long chain of children born to an ever-pregnant mother. In a way her life is sand-witched with the family responsibilities. Her childhood is lost fulfilling her domestic duties as she being young mother to her siblings. Being associated with a traditional Punjabi family, her parents desire to get her marry after completing the basic qualification of housekeeping. Virmati has to face different twists and turns due to her desire of higher education. She makes up her mind that,

"She too had to go to Lahore, even if she had to fight her mother who was

sure that her education was practically over."

She is deeply influenced by her cousin Shakuntala, who is an intelligent, independent, sophisticated and above all rebellious in nature. She advises Virmati to live like a free bird and says, "Times are changing and women are moving out of the house, so why not you?" ManjuKapur has portrayed this character as an epitome of her own idea and advocates freedom and education for Indian women and their participation in national reconstruction. Virmati unfortunately keeps on becoming a pendulum between education and marriage. When she is compelled to marry the canal Engineer, she protests. Insisting on her right to be educated, she takes admission in A.S College, where she falls in love with an Oxford return married Professor Harish. He earns a complete control on her heart and mind. In a nutshell he is successful in gaining her sympathy and love by expressing himself as a pitiable character. In the words of Sudhashree "In her persistent need for meaningful life, she longs for freedom and love. She reciprocates the infatuation and love for this charming professor, for she was turned to neediness, reciprocated to the professor's need. To her, the professor, symbolized love. Finally, she decides not to marry Inderjeet. Her decision disturbs the whole family. Caught in the doldrums and in the web of thought and emotion, Virmati decides to suicide but gets saved. Her parents try to wipe out

MAH/MUL/03051/2012

✓ISSN :2319 9318

शंकरराव पाटील महाविद्यालय, भूम
व

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
यांच्या संयुक्त विद्यमाने
एक दिवसीय आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय परिषद
२७/०२/२०२० ✓

राजर्षी शाहू महाराज, महात्मा फुले, डॉ.
बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान

समन्वयक

प्रा. तानाजी चोराडे

डॉ. दयानंद शिंदे

डॉ. किशोरकुमार गव्हाणे

प्राचार्य

डॉ. श्रीकृष्ण चंदनशिव

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

INDEX

- 01) Dr. Babasaheb Ambedkar And Women's Rights
Dr. Ardale S. D., Kajj || 17
- 02) Shahuji and Dr. Ambedkar Thoughts on Reservations in India
Dr. Shaikh Anisur Rahaman, Beed, MS || 20
- 03) Educational Thoughts of Dr. Babasaheb Ambedkar and it's Relevance to ...
Mr. Anil Raosaheb Jagtap, Dist. Osmanabad || 24
- 04) Mahatma Phule's Contribution to the Upliftment of Backward Classes
Dr. D. R. Khanderao, Akola || 27
- 05) The annihilation of Caste: The Past & Present
Mr. D. M. Randive, Ta. & Dist. Latur || 30
- 06) Mahatma Phule's Thoughts on Education
Mr. M. B. Gaikwad, Ta. & Dist. Latur || 32
- 07) Shahu, Phule, Ambedkar View on Womens
Dr. Pramod Pandharinath Waghmare, Beed (Maharashtra) || 34
- 08) Contribution of Rajarshi Shahu Maharaj , Rastrapita Jyotirao Phule ...
Dr. Shinde Prakash Tukaram, Jalna || 38
- 09) Mahatma Phule: The Mainstay of 19th Century Indian Women
Prof. Vishal Laxman Jarad, Dist - Pune || 42
- 10) Dr. B.R. Ambedkar's Contribution in English Prose Writing
Gautam Chandrabhan Satdive, Dist. Amravati || 46
- 11) Important Contribution and ideal thoughts on Social Justice of Indian Society
Kokane J. P., Dist- Beed || 49
- 12) Contribution of RajarshiShahu Maharaj To the Education
Dr. M. L. Somwanshi, Lohara || 52
- 13) Dr. B. R. Ambedkar and His Economic Thought
Asst.Prof. Mr. Mote Bhairavnath Babruwan, Lohara || 55

Mahatma Phule's Contribution to the Upliftment of Backward Classes

Dr. D. R. Khanderao

Department of English,

Sitabai Arts, Commerce and Science College
Akola

Abstract- Phule's social and political ideology was totally revolutionary suggesting deep involvement with social transformation. In this respect Jyotiba was a real seer of revolution and also one who tried to put it into practice. In other words, he was both a seer and a Karmayogi. He wanted to create a new social system in India based upon equality, justice, liberty and fraternity. In the history of India he was the first person who spread women education by opening girl schools and opened orphanages for widow women and their children. During Phule's time, the females were not having any social status and they are subjugated even in their own families. They were deprived from all types of rights in families and society. Similarly, they were deprived from education. The teaching girl was the worst kind of sacrilege, a horrible attack on Hinduism. When young social reformer Phule opened his first school at Pune for Shudra and untouchable girls there was a wave of stiff opposition. He believed that emancipation of the depressed and suppressed classes was possible only through education and social reforms.

Keywords- social reforms, emancipation, education.

Introduction-

India is the land of many great communal thinkers, who in progress community

reformers movement, Encouraging by western teaching in the nineteenth century under the leadership of Mahatma Jyotirao Phule with the goals of teaching with equality. Raja Ram Mohan Roy, Jyotibharao Phule, Dr. Ambedkar succeeded in eradicating some of the communal evils like child marriage, sati system, ladies illiteracy. This era is aptly called as the Renaissance of India. The present study highlights Mahatma Jyotirao Phule's attention with contribution in general teaching with especially pro ladies teaching. Mahatma Phule's attentions are relating toward culture, faith, life, human rights with ladies are significant not pro his age but pro every the ages.

Mahatma Jyotirao Phule and his wife, Savitribai Phule dedicated to the welfare of the backward classes and women. Further, women were also living in subjugated position and their social position was lowest in society. The social evils like child marriage and forced widowhood were imposed on women. Phule has expressed his views through his works on the social evils such as child marriage, forced widowhood, subjugated status of women, etc. To achieve the purpose of welfare of backward classes including Shudras and Ati-Shudras and women, he was found Satya Shodhak Samaj.

Mahatma Phule's Contribution to the Upliftment of Backward Classes-

During Phule's time, the females were not having any social status and they are subjugated even in their own families. They were deprived from all types of rights in families and society. Similarly, they were deprived from education. The teaching girl was the worst kind of sacrilege, a horrible attack on Hinduism. When young social reformer Phule opened his first school at Pune for Shudra and untouchable girls there was a wave of stiff opposition. He believed that emancipation of the depressed and suppressed classes was possible only through education and social reforms. His schools for Shudra girls were a humble beginning of a bigger

strength of character, a spirit of philanthropy, and the courage of a lion.....real education is that which enables one to stand on one's legs.'⁵ In Hinduism, the origin of the four class Varna division—the Shudra, Vaishya, Kshyatriya and Brahmana during Vedic period revealed that, starting with Rig Vedic society "which was basically tribal in character, there was a gradual break up of Aryan society into classes starting from 1100 BC in particular."⁶ Thus the Shudras came to be collectively treated as helots of the rest of the Varnas and the state. The caste system divides society into discrete groups that are traditionally associated with a certain profession and that strongly prohibit marriage outside of the caste. These groups exist in a hierarchical relationship to one another, and a person born into a caste remains within it unless he or she is expelled from it.

Education in India has always been dominated by upper castes and upper classes. With many other things, lower caste people were denied the right to education. The Shudras and Ati-Shudras were not allowed to pursue education as it is the instrument that can establish the better social status for them. The upper castes also did not want them to rise near or above their own social status. As assigned by the birth, the lower castes were expected just to do the labour and menial works. Also, educating the Shudras and Ati-Shudras was against the Hindu law as proclaimed in Hindu teachings.

A pioneer of anti caste movement, he was no doubt, the leading social reformer who founded and started non-Brahmin movement which reawakened the Mangs, Mahars, Chambhars, Kumbhar, Kolis, Koshtis, Kunbis, Malis, Ramoshis etc., the dehumanized castes of 19th century Maharashtra, through Satya Shodhak Samaj founded in 1873. For long the Hindu scriptures and the Manusmriti prevented the Shudras and the Ati-Shudras the right of education and a just place in the Hindu social

order. Jyotiba Phule protested against man-made inequality which was rooted in Hindu caste-system and Varna-Vyavastha. He struggled fearlessly to implement the reforms in the Hindu society. He tried to remove inferiority complex from the minds of the people. He made aware to Shudras. He advised them take education and acquire power; they are not slave but human beings. As T.L.Joshi said, "Jyotiba Phule was one of the first persons to rebel against the traditional social system in India. From where did he find the inspiration for this revolt considering that the prevailing social laws had taken a firm hold on the Indian mind for thousands of years? The answer is that Jotiba was a Satyashodhak—a seeker of truth—the moral truth of human life. The manifestation of that perennial truth was his belief in man's freedom in the universe, as upheld by modern western civilisation."⁷

Conclusion-

Mahatma Jyotiba Phule's bold efforts to educate women, Shudras and the untouchables had deep effect on the values, beliefs and ideologies. His efforts unleashed the forces of awakening among the common masses. Phule's social and political ideology was totally revolutionary suggesting deep involvement with social transformation. In this respect, Jyotiba was a real seer of revolution and also one who tried to put it into practice. In other words, he was both a seer and a Karmayogi. He wanted to create a new social system in India based upon equality, justice, liberty and fraternity. In the history of India he was the first person who spread women education by opening girl schools and opened orphanages for widow women and their children. He was the first Indian who was honoured by British Government for his noble work. He was severely criticized by Brahmin Samaj for his noble work and attacked by them. But he continued with his movement. He sacrificed his life for the upliftment of untouchables, peasants and women. Mahatma

Impact Factor - 6.625

✓ ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

✓ January-2020 Special Issue - 217 (A) ✓

**IMPACT OF VALUES BASED ON M.K.GANDHI,
PT. J. NEHRU, DR. B. R. AMBEDKAR &
DR. PANJABRAO DESHMUKH'S PHILOSOPHIES
IN PRESENT SITUATION**

Guest Editor:
Dr. Rameshwar M. Bhise,
Principal,
Shri Shivaji College of Arts, Commerce and Science,
Akola [M.S.] INDIA

Hon. Sheshraoji S. Khade,
Secretary,
Shri Shivaji Education Society, Amarawati

Chief Editor:
Dr. Dhanraj T. Dhangar

Executive Editor of the issue:
Dr. Jivan H. Pawar
Dr. A. S. Raut
Dr. G. V. Korape
Dr. Sanjay J. Tidke
Dr. Ananda B. Kale,
Dr. S. D. Thorat

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

e-Journal
Shivaji 127 a
Password

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Sanitation and Health : Gandhian Movement and Swachh Bharat Abhiyan	Dr. Archana Pethe	05
2	Values in Education Reference to Gandhi's Philosophy	Dr. Uddhav Jane	08
3	Imparting Values Based on Gandhi's Philosophy of Education	Dr. Nitin Deshmukh	12
4	Relevance of Values Based on Dr. Panjabrao Deshmukh's Life in Present Situation.	Dr. Abhay Patil	15
5	M. K. Gandhiji's Philosophy of Social Justice and Equality	Dr. Bandu Jamnik	18
6	The View of Dr. B. R. Ambedkar on Democracy, Democratic Society and Democratic Value	Dr. Sandip Dongre	22
7	The Scepter and The Torch : Mahatma Gandhi	Dr. Shalini Bang	26
8	Need of Gandhian Values in the Present Time	Dr. Usha Yaul	29
9	Farmers Debts : A Major Issue	Dr. Ratan Chaudhari	33
10	Dr. Ambedkar's Thought on Untouchability	Dr. Sanjay Mohade	36
11	Dr. Ambedkar's View on Satyagraha Movement	Dr. Santosh Kolhe	40
12	Value Education through Indian Culture and Ethos	Rahul Ghuge	44
13	Psychological Disintegration of the Protagonist in Lessing's <i>The Grass is Singing</i>	Prof. Avinash Shete	46
14	Gandhi's Vision and Work for Removal of Untouchability.	Dr. Ravi Chapke	52
15	Role of Yoga in Our Society	Sanjay Kale	55
16	Dynamics of Gandhian Swaraj	Prof. Sarita Chandankar	58
17	Impact of Values Based on Pandit Jawaharlal Nehru's Philosophy in the Present Scenario	Ms. Kapila Mhaisane	62
18	A Bend in the Ganges : A Reflection on Gandhian Ideology	Pundlik Nalinde	64
19	Challenges Faced in Inculcating Values to Students : A Structural Analysis Approach	Rohini Gaidhane	67
20	Value Education through Indian Culture and Ethos	Sanket Ghodeswar	69
21	Gandhian Values : A Need of the Hour	Archana Deshmukh	73
22	Value Based on Pandit Jawaharlal Nehru's Philosophy	Dr. A. D. Jadhao	76
23	Present Education System and Value Education	Dr. Ulhas Medshikar	79
24	Inculcation of Gandhian Values through Education System in College Students	Dr. Ujwala Lande	83
25	Impact of Values Upheld by M. K. Ghandhi, Dr. B. R. Ambedkar and Dr. Panjabrao Deshmukh	Dr. S. L. Khandel	88
26	Gandhian Virtues : Need of Today's Society	Miss. Namrata Mali	93
27	Indian Textiles - A Reservoir of Disseminating Values	Anjali Kaware	95
28	Value Education through Indian Culture	Dr. Amit Tankar	97
29	Indian Culture, Values and M.K. Gandhi	Dr. V. H. Hiware	100
30	Values and Philosophy of Mahatma Gandhi on Early Childhood Education	Dr. Jyoti Mankar	104
31	Nehru's Vision of A New India through Education	V. S. Patil, A. J. Deshmukh	107
32	Formation of Socialism in Pandit Jawaharlal Nehru	Dr. D. R. Khanderao	110 ✓

Formation of Socialism in Pandit Jawaharlal Nehru

Dr. D. R. Khanderao

Department Of English

Sitabai Arts, Commerce and Science College,

Akola. Email- dnyansheel@Gmail.Com

Abstract-

Pandit Nehru attended lectures of progressive intellectuals like Bernard Shaw, Bertrand Russell and J.M. Keynes. As a result, he was drawn towards Fabian socialistic concept and became interested in the political movements of the day. Social equality was at the root of Nehru's appreciation of Shaw, Russell and Keynes. Western liberalism had the greatest influence on him. Marxism and Gandhism also contributed to the development of his socialist thought. In addition, humanism and pragmatism also molded his ideas and actions. Nehru's ideas reflected the influence of the liberal tradition and the socialist thought of the West as well as the influence of Gandhi. Nehru was aware of the poverty of the masses, their psychology of dependence, feudalism, superstition and general backwardness and was firmly convinced that the only remedy was the reconstruction of society on socialist lines. Nehru's significant role in the national movement was that he gave an economic and socialist orientation to it. Nehru found a ray of hope for mankind in Socialism.

Key words- Western liberalism, Social equality, humanism

Introduction-

Pandit Jawaharlal Nehru was one of the foremost leaders of Indian freedom struggle. Nehru also initiated the process of social reform in the Independent Indian Republic. Western liberalism had the greatest influence on him. Marxism and Gandhism also contributed to the development of his socialist thought. In addition, humanism and pragmatism also molded his ideas and actions. Nehru's ideas reflected the influence of the liberal tradition and the socialist thought of the West as well as the influence of Gandhi. Nehru's Socialism had three dimensions. It was founded on: Western liberal influence, Marxism philosophy, and Gandhi an ethics. Nehru stayed in England for seven years and completed his formal education. Nehru was not the founder of a socialist party or of a socialist state in India. He was not a member of the socialist party which was formed in 1934. But it was Nehru who worked hard to place the country on the road towards Socialism and made Socialism a political issue by linking it to the national movement, inside the country and gave an international perspective to it. Nehru's socialist mission thus led the Congress to the first step towards Socialism not perhaps so much on the ideological side but towards the formulation of a few concrete measures for the economic emancipation of the masses.

Pandit Nehru's Formation of Socialism-

Nehru's concept of socialism assumed the form of a socialistic pattern of society in independent India. In January 1955 at Avadi, Indian National Congress adopted a resolution moved by Nehru himself. Nehru made a distinction between the welfare state and a socialist pattern of economy. He explained that without increasing national income a welfare state was not possible. Nehru admitted that the socialistic pattern of society and socialism in content were

20-21
44
Cosmos Impact Factor – 5.13 • Volume -10, Issue 13 (Special Issue) • December 2020 • ISSN – 2230-9578

JOURNAL OF RESEARCH AND DEVELOPMENT

A MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL LEVEL REFEREED JOURNAL

PEER REVIEWED, VOLUME -10, ISSUE -13

COSMOS
IMPACT FACTOR - 5.13

NEW TRENDS IN RESEARCH AND INNOVATION TECHNOLOGY

... Special Issue Editor ...

Dr. Chandrashekhar D. Wani Dr. Shivaji B. Patil

... Editor ...

Dr. R. V. Bhole

Printed by : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON ✓

18.	Use of Multimedia Technology in English Language Teaching	55
	Dr. D. R. Khanderao ✓	
19.	“Fact And Figure Of Library Services In Women’s College Libraries In The State Of Maharashtra”	58
	Dr. Bhagwan Rambhau Doke	
20.	Modern Technology of Sound Recording in Music	61
	Dr. Durgasingh R. Elalkar	
21.	Indian FMCG: Planning Route to Grow Healthier	64
	Dr Kavita Khadse, Dr Uday Sawant, Mr. Shreyas Ramakant Joshi	
22.	The Economical status of Women in B.Ed. Colleges of Marathwada region affiliated to Dr.B.A.M.U, Aurangabad	69
	Smt.Sanghamitra Pundlikrao Gawande, Dr.Pradeep Ganpatrao Kawale	
23.	A Psychoanalytical Approach In Tennessee Williams’s “The Glass Menagerie”	73
	Mr. Ratilal Chaitram Patil, Dr. Sunil Ganpat Baviskar	
24.	Fake News Vs Real News – Awareness Survey	76
	Dr. Priya Pillai, Dr. M. A. Ansari	
25.	Working From Home – New Normal	82
	Prof. Suhas S. Gharat	
26.	Financial Planning – Need Of The Day	84
	Prof. Suhas S. Gharat	
27.	Phytochemical Analysis and Antimicrobial Activities of Leaf of Plant Brassica Juncea	86
	Dr. Manisha A. Mahatale	
28.	Organization and Collection Development Policy of E-Resources	91
	Dr. Telke Sudhakar Bhaurao	
29.	ICT Tools in Library and Information Centre	93
	Mr. Amol S Chawande	
30.	A Study on Social Media Marketing	96
	Prof. Ruchika Garhwal, Nikita Chawla	
31.	Needs, Problems of Youth in Colleges and Intervention of Social Work : A Study of College Youth in Dhule District (Maharashtra)	103
	Prof. Dr. Raghunath Sitaram Mahajan	
32.	An Overview of Fish Market of Kinwat, Maharashtra, India	106
	Dr. Ambadas Kamble	
33.	Social commitment for women empowerment!!	107
	Dr. Sudam Genu Rathod	
34.	New Problems & Prospects of Industrial Sector in India	109
	Dr. Dattatraya Tambe	
35.	Hydro Geochemical Investigation of Groundwater from Faizpur area of Jalgaon District, Maharashtra.	113
	Dr. R. B. Borse	
36.	“Geographical Study of Population in Hingoli District”	117
	Dr. Bhagwan P. Shendge	

Use of Multimedia Technology in English Language Teaching

Dr. D. R. Khanderao

Assistant Professor of English

Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

Abstract :

English is widely used in India primarily as the second language, and in some cases, the first language, following the widespread development of English around the world. It is regarded as a prestigious language in the country. Its position as a major medium of instruction proves that its role and status is the highest it has ever been. With the increase in English learners, there have been developments in teaching methods to judge the effectiveness of the process of teaching. The new era has brought with it new challenges and duties for the modern teacher. Traditional English teaching methods have changed staggeringly due to the introduction of technology. Technological innovations have had a direct impact on the growth of English and communication today. Thus, it wouldn't be wrong to insinuate that English has grown with the growth of the Internet, especially as computers have become available far and wide. Multimedia teaching focuses on students and the interaction between teachers and students. It trains and improves students' listening and speaking skills as way of developing their communicative skills.

Key words : Technology, Language learning, Multimedia, Globalization, Language skills.

Introduction :

Technology is one of the most significant drivers of both social and linguistic change. Today, in all higher education institutions, including higher education institutions, modern information technologies, multimedia complexes, modern textbooks and manuals based on interactive methods, audio-video methodical manuals, necessary teaching aids, demonstration materials, modern computer sets, electronic and interactive whiteboards are provided. Language is one of the significant elements that affect international communication activities. "Students utilize different parts of English language skills such as listening, speaking, reading, and writing for their proficiency and communication."¹ Computers are regarded as an important instructional instrument in language classes in which teachers have convenient access, are sufficiently prepared, and have some freedom in the curriculum. Computer technology is regarded by a lot of teachers to be a significant part of providing a high-quality education. English in India is used not only for communicating with the outside world, but also for inter-state and intrastate communication. English symbolizes in Indians' minds, better education, better culture and higher intellect. Indians who know English often mingle it with Indian languages in their conversation. It is also usual among Indians to abruptly move to speak fluent English in the middle of their conversations. English also serves as the communicator among Indians who speak different languages. English is very important in some systems— legal, financial, educational and business in India. The new era assigns new challenges and duties on the modern teacher. The tradition of English teaching has been drastically changed with the remarkable entry of technology. Technology provides so many options as making teaching interesting and also making teaching

more productive in terms of improvements.

English is widely used in India primarily as the second language, and in some cases, the first language, following the widespread development of English around the world. It is regarded as a prestigious language in the country. Its position as a major medium of instruction proves that its role and status is the highest it has ever been. With the increase in English learners, there have been developments in teaching methods to judge the effectiveness of the process of teaching. The new era has brought with it new challenges and duties for the modern teacher. Traditional English teaching methods have changed staggeringly due to the introduction of technology. There are now a greater number of options to make teaching more interesting and productive and technology is responsible for this improvement. It plays an essential role in bringing about social and linguistic change. Graddol states that, "technology lies at the heart of the globalization process: affecting education work and culture. The use of English language has increased rapidly after 1960. At presents the role and status of English is that it is the language of social context, political, sociocultural, business, education, industries, media, library, communication across borders, and key subject in curriculum and language of imparting education."² English Teaching Language's significance has only grown over the many years of its existence, mainly due to the Internet. In 2000, Graddol's study revealed that since the year 2000 when there were nearly a billion English speakers, the number has doubled in the past decade. This increase reached its peak in 2010, when there was a sudden surge in the number of English learners. In the same study, it has been revealed that more than 80% of the information found on the Internet is stored in English. In today's day, there are far more non-native English users than native

of using what they learn later in their lives. Students who regularly use technology take more pride in their work, have greater confidence in their abilities and develop higher levels of self-esteem."⁶

Conclusion :

With technological developments, there will be further development in multimedia technology in English teaching. Student-centric teaching methods will be more prominent and consume less time. Teaching quality will also improve and students' skill set of applied English will also improve with the same along with communication skills. In conclusion, the multimedia technology implementation in English teaching can improve students' language skills and ideation and can ensure effective results in teaching and learning of English. With the use of technology, skills like reading, writing, listening and speaking can be grasped faster and easier. Students' knowledge of technology and communication skills also improves as they can connect globally. They can connect and collaborate with many other countries and their education system if they want to learn on a wider platform. Naturally it will increase their knowledge of English too. The quality teaching can be achieved with the help of technology.

References :

1. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2002). Teaching and researching reading. New York: Pearson Education.
2. David Graddol.(1997) The future of English, A Guide to Forecasting the Popularity of English Language in The 21 St Century. The British Council.
3. Eady, M. J., & Lockyer, L. (2013). Tools for learning: technology and teaching strategies: Learning to teach in the primary school. Queensland University of Technology, Australia.
4. Patel, C. (2013). Use of multimedia technology in teaching and learning communication skill: An analysis. International Journal of Advancements in Research & Technology.
5. Zhang (2006) The Development Tendency of the Modern Foreign Language Teaching and the Computer Assisted Instruction. Computer-Assisted Foreign Language Education.
6. Becker, H. J. (2000). Findings From the Teaching, Learning, and Computing Survey: Education Policy Analysis Archives.

I
N
T
E
R
N
A
T
I
O
N
A
L

R
E
S
E
A
R
C
H

F
E
L
L
O
W
S

A
S
S
O
C
I
A
T
I
O
N

17-20
total-04

Impact Factor - 6.625

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

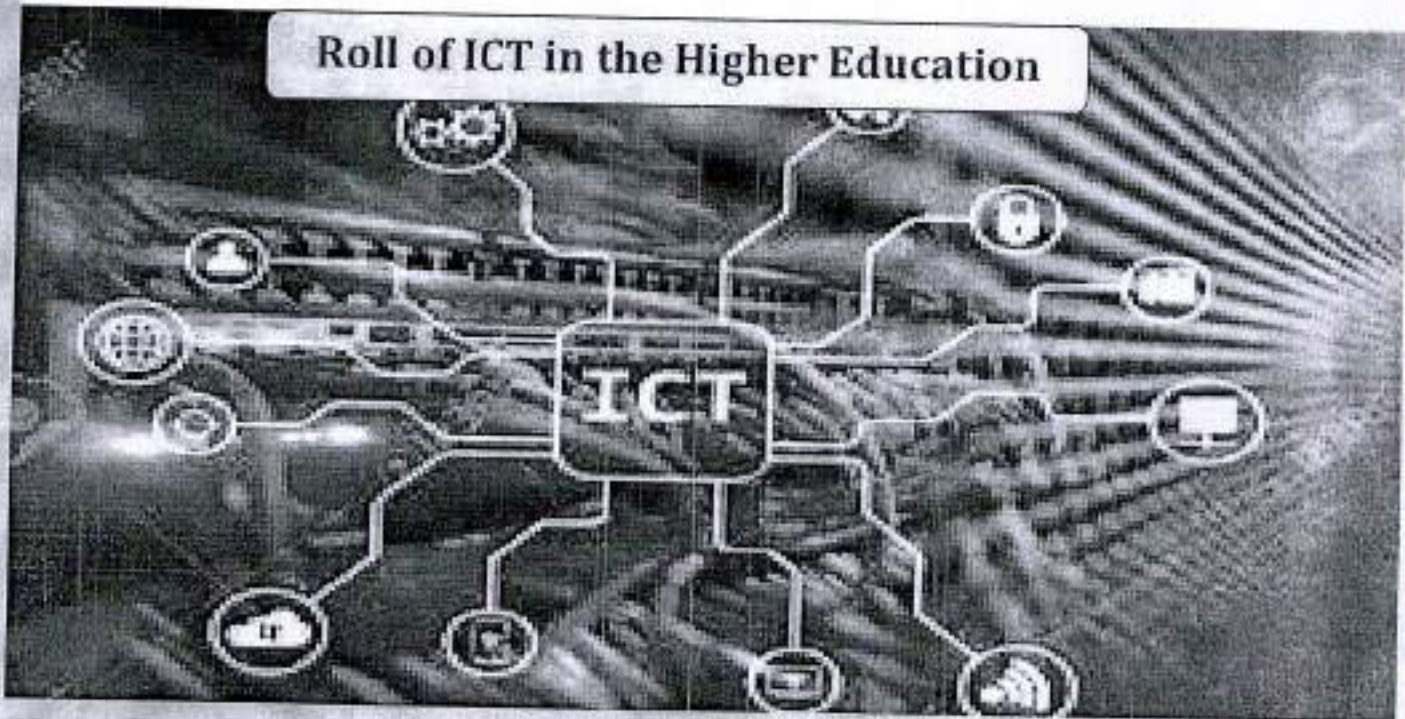
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

October-2019 Special Issue - 199

Roll of ICT in the Higher Education

Guest Editor :
Dr. S. S. Undare
Vice Principal
Balbhim Art's, Science & Commerce College,
Beed. (MS) India.

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

- This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
 - Cosmoc Impact Factor (CIF)
 - Global Impact Factor (GIF)
 - International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

25	New Methods of Teaching and Technology Assisted Teaching, Learning System	Sunil H. Kawade	114
26	ICT in Teaching and Learning Process	Syeda Farra Fatima Nahri , Momin Fasiyoddin Inayat	117
27	Open Educational Resources in Physics	B. T. Tate	119
28	नैक मूल्यांकन आणि उच्च शिक्षणातील गुणवत्ता	डॉ.जे.के.भालेराव	124
29	भाषेच्या अध्ययन व अध्यापनात माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा उपयोग	डॉ. कैलास वानखेडे	127
30	साहित्य आणि सामाजिकशास्त्रे संशोधन : एक अनुबंध	डॉ. मनोहर शिरसाट व रेणुका संभाहरे	130
31	अध्यापनाची प्रतिमाने व अध्यापन पद्धती	डॉ. हरिचंद नरेटी	133
32	सामाजिक संशोधनामध्ये वर्णनात्मक पद्धतीची भूमिका	एम.के.शिंदे	135
33	अध्ययन, अध्यापनात आय.सी.टी.चा उपयोग	डॉ.आर.पी.गावंडे	138
34	अध्ययन, अध्यापन और संशोधन के सामने चुनौतिया	डॉ.राखी सलगर	141

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop fictive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

Published by –

© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik

Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9665398258

भाषेच्या अध्ययन व अध्यापनात माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा उपयोग

डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे ✓

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग,

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

मोबाईल 9421792833

kailassw@akn.ac.in

प्रस्तावना :

समाज आजरोजी अतिशय ज्ञपाठ्याने बदलत आहे. तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात झलेले संशोधन आजच्या जीवनाचा अविभाज्य घटक बनले आहे. व्यवहार व्यवसाय उद्योग संशोधन या आणि अशा सर्वच क्षेत्रांना जसे माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाने व्यापले आहे तसेच अध्ययन व अध्यापनाच्या क्षेत्रालाही माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा विळखा पडलेला आहे. जलदगतीने माहिती मिळविणे, त्याचा उपयोग अध्ययन व अध्यापनाच्या क्षेत्रासाठी करणे ही सवय आज समाजामध्ये ज्ञपाठ्याने रुजत आहे. देशातील अनेक शाळांमध्ये आणि महाविद्यालयांमध्ये अध्ययन व अध्यापनाकरिता माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा उपयोग प्रभावीपणे व निरंतर करित असल्याचे दिसून येते. याचे मुख्य कारण असे की, माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने आत्मसात केलेले ज्ञान प्रात्याक्षिकासारखे मनात रुजते आणि अशी पध्दती पारंपरिक पध्दतीपेक्षा वेगळी व अधिक दृकश्राव्य होते. यामुळेच विद्यार्थी व शिक्षक मुध्दा लवकर आकर्षित होतात. अशाप्रकारे महत्वाचे कार्य करणारी ही पध्दत आणखी समाजाभिमुख होण्यासाठी केलेला हा एक प्रयत्न आहे. आजच्या काळात माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या साधनांचा अध्ययन व अध्यापनाकरिता कसा उपयोग करता येईल याची चर्चा येथे केलेली आहे.

संशोधनाचा हेतू:

अध्ययन व अध्यापन पध्दतीला, वाचन - श्रवण - प्रात्याक्षिक - कथन - व्याख्यान - प्रश्नोत्तर इ. यांच्यापुढे नेण्यासाठी अर्थात तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून अद्ययावत करण्यासाठी विद्यार्थी व शिक्षक यांनी प्रेरीत व्हावे हाच या संशोधन लेखाचा हेतू आहे.

अध्ययन व अध्यापनाची प्रक्रिया:

आपयत आपण असे पाहत आहोत की विद्यार्थी व शिक्षक हे एकमेकांच्या समोर उपस्थित राहून अध्ययन व अध्यापनाची प्रक्रिया पूर्ण करित असतात. ही पध्दती आपल्याकडे पूर्वीपासून चालत आलेली आहे. ग्रंथाचे वाचन व अध्यापन वर्गात केले जाते. भाषालेखनाविषयी शिकविले जाते. या पध्दतीमधूनच कथन, व्याख्यान, प्रश्नोत्तरे यासारख्या अभ्यासपध्दतींचा विकास झाला आहे.

संगणकाचा उपयोग:

बिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धातमध्ये भारतात तंत्रज्ञानाने विशेष झेप घेतली आहे. जेव्हापासून संगणक आले तेव्हापासून तंत्रज्ञानाला व त्यावर आधारित संशोधनाला प्रचंड गती मिळाली आहे. अध्ययन व अध्यापन पध्दतीला आणि संशोधनाकरिता आवश्यक असलेली माहिती जी पूर्वी ग्रंथांमधून मिळविली जायची त्यामध्ये संशोधकाचा जास्त वेळ खर्च होत होता. तीच माहिती संगणकावर आल्यामुळे धम व वेळ दोन्हीची बचत व्हायला लागली. यामुळे अध्ययन व अध्यापन कार्यातील वेग वाढला, रुची वाढली. जगातील कोणत्याही क्षेत्रातील व्यक्तींना जोडण्याचे व त्यांच्याशी संवाद साधण्याचे कार्य माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाद्वारा साधले जाऊ लागले.

19-20

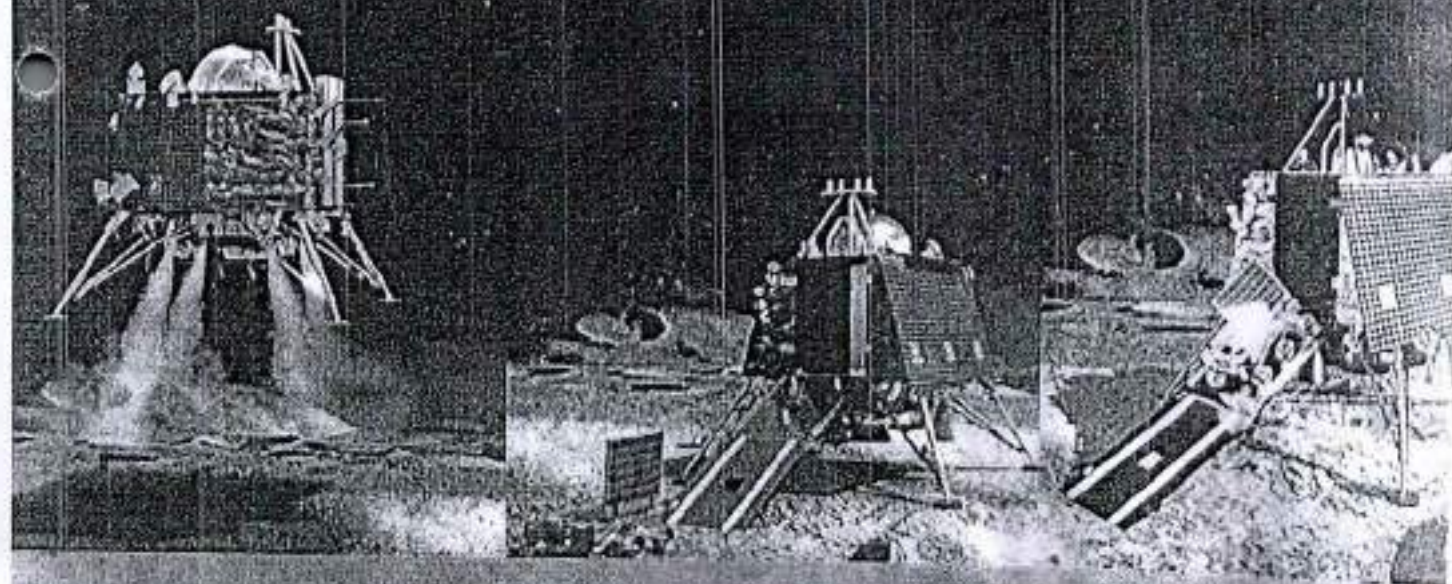
Impact Factor
5.455
www.sjifactor.com

ISSN 2349-9370
Vol. 6 Issue 1
Oct. 2019
Regular Issue

Research Journal of India

www.researchjournal.net.in
www.indiramahavidyalaya.com

Peer Reviewed Multi-Disciplinary
Annual International Indexed Research Journal
Published as per UGC (India) Guidelines

Published By
DBMRC

INDIRA MAHAVIDYALAYA
KALAMB, DISTT. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 401 (India)

Index

	Instructions to Authors, Editororial, Index	Dr. Pavan Mandavkar	2-7
1	Bibliometric Profile of Global Research on Intellectual Property Rights	Dr. Madansing Golwal	8-17
2	Environmental Changes and its Effect on Agricultural Sector in Kolhapur District: A case study	Dr. A.G. Magdum	18-20
3	Cyber Squatting & Domain Name Dispute Resolution Under UDRP	¹ Professor Amina Vali ¹ Asst. Prof. Gautam N. Ramamoorthy ² Asst. Prof. Samiha Zafar Khan	21-25
4	Role of Academic Librarian in Digital Era	Dr. G.P. Urkunde	26-28
5	Dr. Babasaheb Ambedkar and Libraries Concepts	Mr. Narwade Mukesh R.	29-34
6	हिंदी उपन्यासों में धर्म	डॉ. यादव नामदेव मोरे	35-37
7	वेर्याओ की समस्याओं का विश्व मोहनदास नैमिशराय के 'आज बाजार बंद है' उपन्यास के संदर्भ में	डॉ. शिवाजी सागोळे	38-41
8	मराठी भाषेपुढील आजची आव्हाने	डॉ. कैलास थानखडे	42-44
9	अध्यात्मिकता : मर्दकर - कुसुमाप्रजांच्या संदर्भात	डॉ. प्रवीण कारंजकर	45-48
10	संत तुकारामांच्या अभंगातील बंडखोरी व आक्रमकता	प्रा. मधुकर जाधव	49-50
11	सदानंद देशमुख यांच्या 'रगडा' या कथासंग्रहातील ग्रामीण वास्तव	डॉ. वर्षा चिखले	51-55
12	'मरुडक्षेप' एक प्रामाणिक आणि संघर्षमय आत्मकथन	प्रा. संजय सिंगनजुडे	56-60
13	संवेदनशील मनाचा भावनिक वेध : मनाची अभिलाषा	डॉ. विजया जितेंद्र राऊत	61-64
14	महात्मा गांधी यांच्या राजकीय व आर्थिक विचारांची प्रासंगिकता : एक विश्लेषणात्मक अभ्यास	डॉ. दिनकर संतुकराव कळवे	65-67
15	अण्णाभाऊंची शाहिरी : अनमोल साहित्यटेवा	डॉ. प्रवीण बनसोड	68-72
16	आदिवासी काव्यातील आवेडकरी विचार आणि दर्शन	प्रा. रेखा व्ही. इंगोले	73-76
17	ज्ञानरचनावादामुळे प्राथमिक शिक्षणाच्या गुणवत्तेत झालेले सकारात्मक परिवर्तन....!	श्रीमती मंदा उमाठे प्रा. डॉ. रेणू बायस्कर (सदार)	77-81
18	संत साहित्यातील पर्यावरणविचार व त्याची आधुनिक फाळत उपयुक्तता	डॉ. राजकुमार किशनराव यल्लावाड	82-85
19	डॉ. बाबासाहेब आवेडकर यांचा राष्ट्रवाद सामाजिक-सांस्कृतिक, आर्थिक अनुबंध	डॉ. इद्रजीत ओरके	86-90
20	नामदेव ढसाळ यांच्या कवितेतील स्त्री प्रतिमा	प्रा. ममता राऊत	91-94
21	'झेल्या' कथेचे स्वरूप आणि चिंतन	डॉ. बालाजी डिंगोळे	95-99
22	वाशिम जिल्ह्यातील पीक संयोगीकरणाच्या प्रारूपाचे भौगोलिक विश्लेषण	डॉ. विजय ब. खराने	100-103
23	संत कवयित्री-संत वहिणाबाई यांच्या काव्यातील विचार गांधीय (शके १५५० ते १६२२)	डॉ. मीना जुनघरे	104-109
24	बालकामगार आणि कापदेशीर सुधारणा	डॉ. नीता तिवारी	110-115
25	दलित नियतकालिकांचे दलितवांच्या जीवनातील योगदान	डॉ. संतोष विष्णू चतुर	116-119
26	महानुभावीय श्रीकृष्णचरित्र	डॉ. गोपाल ढोले	120-122
27	रवींद्र ठाकरू यांची फादंबरी	डॉ. विनोद राठोड	123-126

मराठी भाषेपुढील आजची आव्हाने

डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला, महाराष्ट्र (India)

kailasswankhade@gmail.com भ्रमणधनी ९४२९७९२८३३

प्रस्तावना

प्रत्येक काळांमध्ये भाषेसमोर आव्हाने असतात. याचे मुख्य कारण आहे मानवी समाजात होणारे बदल. भूतकाळाचा विचार केल्यास महाराष्ट्रावर अनेक परकीय सत्तांची आक्रमणे झालेली आहेत. याचा परिणाम भाषेवर अपरिहार्यपणे पडला आहे. परिणामतः भाषिक प्राबल्य आज इंग्रजीचे दिसून येते. अशावेळी मराठी भाषा समृद्धीचा विचार येतो तेव्हा भाषेच्या वापरावरच लक्ष केंद्रित करावे लागते. मराठी भाषेच्या समोर आजचे सर्वात मोठे हेच आव्हान आहे. आपली भावना व्यक्त करण्यासाठी मराठी भाषा वापरावी ही भावना कमी होत आहे. जर कोणी हिंदीवाला भेटला की आपली हिंदी सुरू होते. इंग्रजीवाला भेटला की इंग्रजी सुरू होते. दुकानात तसेच, बाजारात तसेच, त्याला गरज असेल तर तो दुकानदार आपली भाषा शिकेल ना. आपल्या भाषेचा वापर वाढला तरच तिचे भविष्य सुरक्षित राहील. जोपर्यंत मराठी माणूस आहे आणि जो पर्यंत तो आपली संस्कृती, संस्कार, अस्मीता टिकवून ठेवतो तोपर्यंत मराठी भाषेला काहीही होऊ शकत नाही. पण असे मानून केवळ डोळे बंद करून बसणे योग्य नाही. इंग्रजीचा वाढता प्रभाव स्थानिक भाषांना मारक ठरत आहे. महाराष्ट्रातील मराठी शाळांना विशेषतः शासकीय मराठी शाळांना आज घरघर लागलेली दिसते. भाषा व संस्कृतीच्या दृष्टीने शाळा हे भाषावृद्धी आणि भाषाशुद्धीचे केंद्र असते. या संस्कार केंद्रांनाच घरघर लागली तर भाषेच्या दृष्टीने हे फारच धोक्याचे आहे. आजच्या पालकांमध्ये मुलांच्या भवितव्याविषयी एकप्रकारची धास्ती आहे. 'माझ्या मुलाच्या भवितव्यासाठी इंग्रजीशिवाय तरणोपाय नाही', 'इंग्रजी बोलता येणे म्हणजेच सर्व काही' अशी मते रूढ झाली आहेत. अशा परिस्थितीमध्ये मराठी भाषेपुढे आज कोणकोणती आव्हाने आहेत, याचा शोध घेऊन त्याची मांडणी या शोधनिबंधात करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

शोधनिबंधाचा हेतू

मराठी भाषेसमोरील आजच्या आव्हानांचा शोध घेणे व त्यावरील उपाय शोधणे हाच या शोधनिबंधाचा हेतू आहे.

शैक्षणिक केंद्रांची आजची स्थिती

संपूर्ण देशभरात जवळपास सर्वच गावांमध्ये (अपवाद वगळता) प्राथमिक शाळा आहेत. महाराष्ट्राच्या प्रत्येक गावात असलेली जी. प. प्राथमिक शाळा आज कोणत्या स्थितीत आहे हा संशोधनाचा विषय आहे. माझ्या खेड्याचा जेव्हा मी विचार करतो तेव्हा तेव्हा ती शाळा माझ्या डोळ्यापुढे उभी राहते. चार वर्गांना शिकविण्यासाठी दोनच शिक्षक आणि एकाएक खोलीत दोनदोन वर्गांचे विद्यार्थी बसतात. अशा परिस्थितीमध्ये शैक्षणिक दर्जाचे दूरच राहू द्या. भाषा समृद्धी तरी कशी होईल हा प्रश्न आहे. हीच अवस्था बहुतांश खेड्यांची दिसून येते. शहरातीलही कधीकाळी दर्जेदार असलेल्या जुन्या मराठी शाळा आज बंद पडण्याच्या मार्गावर आहेत. हेच आजचे वास्तव आहे.

इंग्रजी शाळांचा प्रभाव

'इंग्रजीशिवाय आज तरणोपाय नाही' अशी परिस्थिती मराठी माणसाने आपल्या मनामध्ये निर्माण केलेली आहे. यामध्ये तथ्यही आहे. ते आपण स्वीकारलेही पाहिजे. गल्लीपासून दिल्लीपर्यंत सर्वच पालकांना आपल्या पाल्यांना डॉक्टर किंवा इंजिनिअर्स बनवायचे आहे. याकरिता इंग्रजीकडे कल वाढत आहे. काळ बदलतो तसे आपण बदलूच यातूनच हा परिणाम समोर आला आहे. आज खेडेगावातील पालकही इंग्रजीच्या प्रेमापोटी आपल्या मुलांना पंचविस किमी अंतरातून शहराच्या इंग्रजी शाळेत पाठवितात. अशावेळी शाळेत इंग्रजी (जमेल

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (C) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (C)

भारतीय युवक : आह्वाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

46	43.	माहिती सेवा आणि माहिती सेवेचे बदलते स्वरूप.....	104
		श्री. विनायक दशरथ नाकत्रोडे	
48	44.	आजचे मराठी साहित्य आणि युवक.....	106
		अभिनीत झाडे	
51	45.	कृषिविषयी युवकांची अनास्था : एक अध्ययन.....	108
		अभिनव गजानन फुटाणे	
54	46.	“गृहोपयोगी वस्तूंची खरेदी करणाऱ्या शिक्षित गृहिणींच्या क्रयव्यवहारावर जाहिरातीचा प्रभाव”.....	111
		अफसाना सलार शेख	
58	47.	दुर्गाताई जोशी युवकांचे प्रेरणास्थान.....	114
		डॉ. अमोल र. चोरकर	
60	48.	स्वामी विवेकानंदाच्या साहित्यातील युवकांसंबंधीचे विचार.....	116
		प्रा.डॉ. प्रमोद दामोदर देवके	
62	49.	तरुणांच्या आहाराचा शरीरावर व सौंदर्यावर होणारा परिणाम.....	118
		प्रा.कु. छाया पांडुरंग डाकूलकर	
67	50.	आजच्या संदर्भात अण्णाभाऊ साठे यांच्या कथेतील युवक.....	120
		प्रा. डॉ. सुनिल शिबलाल राठोड	
70	51.	राष्ट्रीय एकात्मता : राष्ट्रसंतांचा दृष्टीकोन व युवकांची भूमिका.....	122
		प्रा.डॉ. गजानन एस. फुटाणे	
72	52.	नविन आर्थिक धोरणानंतर भारतीय युवकांसमोरील आव्हाने व संधी.....	125
		प्रा. डॉ. विष्णू पांडुरंग कुटे	
74	53.	“युवक व आजची शिक्षण पध्दती”.....	127
		प्रा.डॉ. गोकुल शामराव डामरे	
76	54.	आजच्या तरुणांपुढील आव्हाने व त्यावरील उपाय.....	129
		डॉ. कैलास सुटामराव वानखडे	
81	55.	‘आधुनिक जिवनशैलीचा युवकांच्या आरोग्यावर होणारा परिणाम व समाजकार्याची मध्यस्थी’ एक चिकित्सक अभ्यास.....	132
		प्रा. कल्पना व. राजा	
83	56.	‘छत्रपती शिवाजी महाराज युवकांचे प्रेरणास्थान’.....	135
		प्रा. मनोज विठ्ठल मेश्राम	
86	57.	ई-साहित्य : वर्तमान युवक.....	137
		प्रा.डॉ. हरीचंद्र नागसू नरेटी	
88	58.	युवकांच्या आहाराच्या समस्या एक अध्ययन.....	138
		प्रा. कु. नेहा प्रकाशराव इंगळे	
90	59.	बेरोजगारी निर्मूलन तरुणाई सामोरील आव्हाने!.....	140
		डॉ. नितीन ज्ञा. चौधरी	
93	60.	समाजमाध्यमे व युवकांचे बदलते जीवन.....	142
		प्रा.कु. रिकु वैजनाथ रुक्मे	
96	61.	राष्ट्रीय एकात्मतेबाबत युवकांमध्ये असणारी जाणीव जागृती.....	144
		प्रा.डॉ. मुस्ताक अहमद शहा	
99	62.	किशोरवयीन मुलींच्या आहाराविषयक समस्यांचा अभ्यास.....	146
		डॉ. ज्योती वि. हावरे, कु. शुभांगी प्र. उमाळे	
101	63.	आजच्या युवकांमध्ये वाचनाची आवड निर्माण करण्यात ग्रंथालयाचे बदलते आधुनिक स्वरूप.....	149
		प्रा. मंगेश वामनराव वांगरे	
104	64.	भारतीय लोकशाही मधील युवकांचा सहभाग: एक चिकित्सक अभ्यास.....	152
		आकाश शेषराव बांगर	

आजच्या तरुणांपुढील आव्हाने व त्यावरील उपाय

डॉ. कैलास सुदामराव वानखेडे

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना :

देशाला विकसीत करणारा एकमेव सक्षम घटक म्हणून तरुणांकडे पाहिले जाते. सुरक्षा दल, पोलीस दल, अशा क्षेत्रामध्ये तर तरुण आहेत, सोबतच शिक्षण क्षेत्राचा विचार करता हा तरुण महाविद्यालयामध्ये फार मोठ्या संख्येने आहे. हा वर्ग जर जागृत झाला आणि एकत्र आला तर तो काहिही करू शकतो. कोणतेही आव्हान पेलू शकतो. त्याला जेव्हाचे योग्य मार्गदर्शन आणि स्व-कर्तृत्वाची जोड मिळाली की प्रगतीचा कठीण मार्गही सोपा होतो. आज इंटरनेट आणि मोबाईलच्या युगामध्ये आजचा तरुण ध्येयापासून भ्रकटण्याची भिती निर्माण झाला आहे. सामाजिक उत्थानाची जबाबदारी असलेल्या या तरुणांपुढे आज कोणते आदर्श व कोणती आव्हाने आहेत? हा प्रश्न दिवसेंदिवस उग्र रूप धारण करीत आहे. कधी असे वाटते, आजच्या तरुणांना आदर्श बघवत नाहीत आणि आव्हाने पेलत नाहीत. आजची तरुण पिढी ही उद्याची मार्गदर्शक पिढी असते. त्यामुळे या तरुणांनी दूरदृष्टीने विचार करून काही मूलभूत आव्हाने पेलण्यासाठी तयार होणे फारच आवश्यक आहे.

निबंधाचा हेतू

आजच्या तरुणांने आव्हानांना सामोरे जावे आणि स्वतःमधील गुण ओढवून त्याचा विकास करावा.

आजची स्थिती

आज देशातील अनेक क्षेत्रांना भ्रष्टाचाराने विळखा घेतलेला आहे, युवक शिक्षण घेऊन नोकरीसाठी ठोकटा खात आहे. दिवसेंदिवस पदवीधरांची फौज निर्माण होत आहे परंतु त्यांना पात्रतेप्रमाणे नोकरी मिळत नसल्यामुळे बेरोजगारीची समस्या दिवसेंदिवस उग्र रूप धारण करीत आहे. बेरोजगार तरुण योग्य नोकरी नसल्यामुळे तणावात आहे. मिळेल तो मार्ग स्वीकारून उपजिवीकेचा शोध घेत असल्यामुळे तो दिशाहीनतेच्या मार्गाने जाताना दिसतो. शिक्षण क्षेत्रामध्ये डॉनेशनची कीड लागल्यामुळे ज्या दर्जाचे शिक्षण मिळणे उपेक्षित आहे ते फारसे दिसत नाही. नोकरी मिळविण्यासाठी आवाक्याबाहेर डॉनेशन द्यावे लागते त्यामुळे युवक शिक्षणाकडे उदासिनतेने पाहत आहे. येवढे शिकल्यावरही नोकरीसाठी जर एवढे पैसे भरावे लागत असतील तर शिकून काय करावे अशी उदास भावना युवकांमध्ये दिसून येते. अभ्यास आणि शिक्षण याविषयी आजचा विद्यार्थी फारसा गांभीर दिसत नाही. जागोजागी भ्रष्टाचार बोकाल्क्यामुळे नीतीमूल्यांचा न्हास होत आहे. समाजातील समुह भावना नष्ट होत आहे. वडीलधान्यांविषयीचा आदर कमी होत आहे. धार्मिकतेचा उपयोग स्वार्थासाठी केला जात आहे. धर्माच्या नावाने युवकांना विभाजीत केले जात आहे. देश ही भावना पातळ होत आहे. असे कीतीतरी आव्हाने आज युवकांसमोर आहेत. याचा गांभीर्याने विचार होणे आवश्यक आहे. वेळेत ही सुवाशक्ती जर योग्य दिशेने वळविली नाही तर देशाचे फार मोठे नुकसान होऊ शकते.

नैतिकता ठाम असले पाहिजे

समाजामध्ये तरुणांना एक वेगळेच महत्त्व असते. त्यांच्याकडे घरची मंडळी जशी आस लावून असते तशाच प्रकारे समाजही आस लावून असतो. घर-गांव-राज्य-देश हे सर्व त्यांच्या आधाराची वाट पाहत असतात. त्याचप्रमाणे तरुण माणसांनाही आपण युवक म्हणून

कोणीतरी नेगळे आहोत, वेगळी सामाजिक जबाबदारी आपल्यावर आहे व समाज परिवर्तनाच्या कामात आपल्याला विशेष स्थान आहे. ही जाणीव व्हायला हवी. मात्र ही जबाबदारी पार पाडत असतानाच काही गोष्टींचे धान तरुण वर्गाने ठेवले पाहिजे. तरुणवय हे साहस आणि धारिण्याचे वळण असते. अशा वळणावर आपली नैतिकता, समाजाभिमुख विचारसरणी व नीतीमूल्यांवर आधारित आदर्शवाद हे त्यांच्या जवळ ठाम असले पाहिजे.

आपल्या आधी झालेल्यां शूर वीरांनी जो इतिहास घडविला तो आज आपल्यासमोर आदर्श आहे. असा आदर्श आपणही आपल्या नंतरच्या पीढीला दिला पाहिजे तेव्हाच आपण आपल्या तरुणांपासून काहीतरी चिज केले असे होईल. जेव्हा नवीन पिढी गतकाळाची पाने उलगडून बघेल त्यावेळेस आप्ताचा इतिहास त्यांना सामोरा येईल. उद्या एखाद्या चुकीच्या प्रथेचा पायंडा पडू नये याची खबरदारी आजच आपण घेतली पाहिजे. हे मूलभूत आणि फार आवश्यक असे प्रत्येक तरुण पिढीसमोरील प्रथम आव्हान आहे, ज्या वाटेवर आपण आज चालतोय ती वाट नैतिक आहे का हे बघणे आवश्यक आहे.

ज्ञानाचा उपयोग करता आला पाहिजे

आज देशातील तरुणांमध्ये शिक्षितांचे प्रमाण वाढलेले आहे. परंतु तेवढी त्यांची बौध्दीक क्षमता विकसीत झाली आहे का. पदवीधर तरुणांची संख्या भरपूर आहे पण तेवढे ज्ञानी आहेत का. प्रशिक्षित तरुणांची संख्या भरपूर आहे पण कौशल्य असलेले किती आहेत. कागदोपत्री सुशिक्षित होणे हे केवळ दिखावा असतो. असे तरुण आपल्या शिक्षणाचा उपयोग आपल्या आणि देशाच्या विकासासाठी करू शकतात का. शिक्षणाचा उपयोग केवळ नोकरी मिळविण्यापुरताच नाही. शिक्षणाने आपल्या जीवनाला आणि पर्यायाने देशालाही आकार देता आला पाहिजे. ज्या क्षेत्रात आपण काम करतो तेथे आपल्या ज्ञानाचा उपयोग करता येणे आवश्यक असते.

भ्रष्टाचार ही मोठी समस्या

प्रत्येक क्षेत्रातील भ्रष्टाचार, ही आजच्या तरुणांपुढील मोठी समस्या आहे. शिक्षण हाच संपूर्ण विकासाचा मूळ मार्ग आहे.

Impact Factor
5.604
www.sjifactor.com

✓ **ISSN p-2454-7409**
Vol. 5 Issue 2
Jan. 2020
Regular Issue

डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र व
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद यांचा संयुक्त उपक्रम

वर्ष पाचवे अंक दुसरा जानेवारी २०२०

मराठी प्राध्यापक संशोधन पत्रिका

www.researchjournal.net.in
www.indiramahavidyalaya.com

**Peer Reviewed Annual National Indexed Research Journal
in Marathi**

Published as per UGC (India) Guidelines

मराठी भाषा, साहित्य, संस्कृती व अस्मिता जोपासणारे
मराठी विषयाचे प्राध्यापक, संशोधक आणि अभ्यासक यांच्या
संशोधनकार्याला घालना देणारे वार्षिक

Uae guidelines

Published By
DBMRC

INDIRA MAHAVIDYALAYA

KALAMB, DISTT. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 401 (India)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय	डॉ. पवन मांडवकर	4
1	बबन सराडकर यांची गझल	पा. ममता राऊत	5-10
2	वसंत पुरुषोत्तम काळे आणि त्यांचे लोकप्रिय साहित्य	सौ. दिप्ती अनुल सातपुते	11-14
3	पेटलेला गणा कथेमधील नापास गणाचे चित्रण	डॉ. बाताजी विठ्ठलराव डिंगोळे	15-18
4	अनिल बर्वे यांची नाट्यसंहिता-विषय वेगळेपण	डॉ. टीपाली गावंडे	19-21
5	अण्णाभाऊ साठे यांच्या कादंबऱ्यांव्यातील स्त्री व्यथा	डॉ. प्रभा तेकुरवाळे (चोपडे)	22-24
6	मूल्यांची पेरणी करणारी कविता - 'तुर्तास एवढेच...'	पा.डॉ. राजकुमार किशनराव यल्लावाड	25-27
7	मध्ययुगीन कालखंडातील विद्रोहाचे स्वरूप	डॉ. भूमिका वानखडे	28-31
8	बालकवींच्या काव्यातील स्त्रीरूपे	पा.डॉ. राकेश काळे	32-35
9	म्हणी : लोकसाहित्यातील अंतःप्रवाह	पा.डॉ. श्याम सु. जाधव	36-38
10	रावजी राठोड यांच्या 'मुक्तिनामा' मधील विचारदर्शन	डॉ. भास्कर पाटील	39-42
11	श्रीनिवास विनायक कुलकर्णी यांच्या ललित निबंधातील निसर्गचिंतन	प्रा.डॉ. राजाभाऊ भाऊसाहेब धायगुडे	43-44
12	दलित कवितेतील पहिला स्फोटक विद्रोही कवी नामदेव ढसाळ	प्रा.डॉ. गजान्त रा. लोहरे	45-48
13	बलुतेदारी व्यवस्थेची रचना - एक अध्ययन	प्रा.डॉ. अरुणी पाटील	49-51
14	संत तुकारामांच्या अभंगातील लोकजीवन व लोकसंस्कृती	प्रा.डॉ. अनिल गर्जे	52-54
15	ग्रामीण जीवनातील वास्तवदर्शी अनुभवाची शब्दरूपी कलाकृती फेसाटी कादंबरी	डॉ. जयदेवी पतार	55-57
16	'सावित्री' नाटकातील स्त्री व्यक्तिरेखाचा अभ्यास	डॉ. सुलभा खर्चे	58-61
17	अण्णाभाऊ साठेच्या कादंबरीतील नायक-नायिकांची नैतिकता - एक चिकित्सा	प्रा.डॉ. शोभा रोकडे	62-65
18	मराठी लेखिकांच्या ग्रामीण कथा साहित्यातील स्त्रीजाणिवा	डॉ. मनीषा नागपुरे	66-68
19	मराठी दलित कथेची तीन महामेरे	डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे	69-72
20	दलितांच्या अंतरमनाचा वेध घेणारे विद्रोही कवी नामदेव ढसाळ	डॉ. अत्तार अमजद हारुण	73-76
21	बहिणाबाईंच्या गुरुपरंपरेतील तीन घेतल्य	डॉ.सौ. वीरा मांडवकर	77-81
22	साठपूर्व व साठोत्तर प्रथम दशकातील कादंबरीची निवडक वैशिष्ट्ये	डॉ. पवन मांडवकर	82-86
23	स्त्रीवादी साहित्य आणि आंबेडकरी चळवळीतील स्त्री - वास्तववादी तुलना	प्रा.डॉ. अनिता अर्जुन कांबळे	87-90

मराठी दलित कथेचे तीन महामेरे

डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला (महाराष्ट्र)

E mail - kailasswankhade@gmail.com मोबाईल : ९४२१७९२८३३

प्रस्तावना

दलित कथा कलावादी कथेपेक्षा वेगळी आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेल्या चळवळीच्या पार्श्वभूमीवर निर्माण झालेल्या या दलित कथानी शोषणाला, अन्यायाला, विषमतेला, गुलामगिरीला विरोध केलेला आहे. दलितांच्या जीवनातील अन्याय अत्याचाराला बावा फोडून त्याविरुद्ध बंड पुकारण्यासाठी प्रेरित करणारी दलितकथा कलावादी कथेपेक्षा अगदीच भिन्न आहे. दलित कथेची सुरुवात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सुरू केलेल्या मूकनायक, जनता, प्रबुध्द भारत याच वृत्तपत्रांमधून झालेली आहे. दलित कथेच्या क्षेत्रात अण्णाभाऊ साठे, शंकरराव खरात आणि बाबुराव बागुल यांचे नाव अग्रक्रमाने घ्यावे लागते. यांनीच दलित कथेला अधिष्ठान प्राप्त करून दिले आहे. दलित कथेचे क्षेत्र समृद्ध करणाऱ्यांमध्ये अनेक नावे वेता येतील. सुरुवात करून देणारे बंधुमाधव, ना. र. शेंडे, निर्गुणा कांबळे यांच्या पासून सुरू झालेली लेखनपरंपरा अण्णाभाऊ साठे, शंकरराव खरात, बाबुराव बागुल, केशव मेश्राम, योगीराज वाघमारे, योगेंद्र मेश्राम, अमिताभ पद्मपाणी, अर्जुन डांगळे, बामन होवाळ, उर्मिला पवार, सुखराम हिवराळे, माधव कौडविलकर, ताराचंद्र खांडेकर, अविनारा डोळस, अरूण कांबळे अशा अनेक कथाकारांनी पुढे नेलेली आहे. असे असले तरी खऱ्या अर्थाने दलितकथा या प्रवाहाची बांधणी करणारे अण्णाभाऊ साठे, शंकरराव खरात, बाबुराव बागुल हे तीन लेखक महत्वाचे मानले पाहिजे. यांनीच दलित कथेला ओळख दिली म्हणून, त्यांना दलित कथेचे महामेरे म्हणून येथे संबोधले आहे. त्याच अनुषंगाने येथे मांडणी केली आहे.

शोधनिबंधाचा हेतू

अण्णाभाऊ साठे, शंकरराव खरात, बाबुराव बागुल यांच्या कथालेखनाचे दलित कथेमधील योगदान उलगडणे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मानवमुक्तीच्या चळवळीचे रणशिंग लेखनापासूनच फुंकले होते. मूकनायक, जनता, प्रबुध्द भारत अशा नियतकालिकांमधून जळजळीत व वास्तवाधिष्ठीत अग्रलेख लिहून समाजजागृती केली. बाबासाहेबांच्या या लेखनाचा दलित माणसांवर सकारात्मक परिणाम झाला, त्यातूनच दलित साहित्यिक लिहिते झाले. सुरुवातीला जे कथा लिहिली गेली ती थोडोशी कलावादी कथेच्या वळणाची व थोडोशी आंबेडकरी विचाराच्या वळणाची होती. स्वातंत्र्योत्तर काळात मात्र या कथेने पूर्णतः आंबेडकरी रूप धारण केले होते.

अण्णाभाऊ साठे यांनी एकूण सव्वीस कथासंग्रह लिहिले आहेत. त्यांच्या कथा लेखनाचा प्रारंभ 'खुळवाडी' या कथासंग्रहापासून झालेला आहे. दलित कथेच्या क्षेत्रातील अण्णाभाऊंचे नाव अतिशय महत्वाचे आहे. अण्णाभाऊंच्या जीवनावर साम्यवादचा प्रभाव होता. तरीही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या कार्यावर आणि येथील दलित समाजावर त्यांनी शेवटपर्यंत निष्ठा ठेवली होती. 'जग बदल घालूनी घाब, मला सांगून गेले भिमराव' या रचनेतून अण्णाभाऊंची निष्ठा स्पष्ट होते. जीवन जगताना वाट्याला आलेले दुःख, यातना, शोषण, इतके भयंकर होते की, त्या अनुभवाच्या आपोआप कथा झाल्या. अण्णाभाऊ स्वतः म्हणतात 'मी जे जीवन जगतो, पाहतो, अनुभवतो तेच मी लिहितो, मला कल्पनेचे पंख लावून भरारी मारता येत नाही' अण्णाभाऊंच्या आधीही दलित कथा लिहिली गेली. निर्गुणा कांबळे, बंधुमाधव मोडक, ना. र. शेंडे यांसारख्या लेखकांनी दलितांच्या व्यथा वेदनाचे चित्रण आपल्या कथेमधून केले आहे. असे असले तरी त्यांच्या कथेने वेदना-विद्रोह-नकार यांची तात्विक मांडणी मूलभूत स्वरूपात केलेली आढळत नाही. या दृष्टिने बाबुराव बागुल यांची कथा विशेष महत्वाची ठरते.

केवळ दलित साहित्यातच नव्हे तर एकूण मराठी कथेचा विचार करता अण्णाभाऊ साठे यांच्या इतक्या कथा लिहिणार लेखक सापडणे कठीण आहे. अण्णाभाऊंनी केवळ कथाच नव्हे तर इतर प्रकारांतूनही विपुल लेखन कलेले आहे. अण्णाभाऊंना अनुभवाची आणि कथेच्या विषयाची कधी कमतरता वाटलीच नाही कारण त्यांचे

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

SPECIAL
ISSUE
229 (C)

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

**भारतीय युवक :
आह्वाने आणि संधी**

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By: **PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON**

ई-साहित्य : वर्तमान युवक

प्रा.डॉ. हरिचंद्र नांगम नोटी

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान, महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना :

संयुक्त राष्ट्रसंघटनेच्या निर्णयानुसार इ.स. १९८५ मध्ये आंतरराष्ट्रीय युवा वर्ष मानले गेले. या वर्षाचे महत्त्व लक्षात घेऊन भारत सरकारने घोषणा केली की, या वर्षी १२ जानेवारी म्हणजे स्वामी विवेकानंद जयंती दिवस राष्ट्रीय युवा दिन म्हणून सर्वत्र देशभर करण्यात आले. या अनुषंगाने भारत सरकारच्या असे लक्षात आले की, स्वामीजींचे जीवन आणि कार्याच्या संदर्भात शिवाय त्यांचे आदर्श हेच भारतीय युवकांना प्रेरणा देण्याकरिता महत्त्वाचा स्रोत ठरू शकतो. वर्तमान परिस्थितीत स्वामी विवेकानंद युवकांच्या आधुनिक जडणघडणीत एक आदर्श प्रतिनिधी आहेत. आमचे भूतपूर्व पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू आपल्या हयातीत काही वर्षापूर्वी स्वामीजींच्या प्रति श्रद्धाजली वाहून आपले विचार मांडतांना म्हटले होते-मला माहीत नाही आमची युवा पिढीतील किती लोक स्वामी विवेकानंदांचे भाषण आणि लेखन, वाचन करतात. परंतु मी त्यांना निश्चितपणे सांगू शकतो की, माझ्या पिढीतील बहुतेक युवक त्यांच्या विचाराने प्रभावित झालेले आहेत.

कोणत्याही काळातील युवावर्गाची दोन प्रमुख वैशिष्ट्ये असतात, मला काहीतरी सांगायचेय आणि मला आपला अवतीभवतीच विव्ध ज्ञानून घ्यायचेय. या दोन्ही गरजा भागविण्याची क्षमता सध्याच्या इतर माध्यमांमध्ये निश्चितच आहेत. ई-साहित्याच्या माध्यमातून आजच्या युवकांचे ज्ञानविषय निश्चित आकाराला येऊ शकते.

ई-मराठी साहित्य आणि वर्तमान युवक :

मराठी वृत्तपत्रसृष्टीचे जनक बाळशास्त्री जांभेकर यांनी दर्पण हे साप्ताहिक आणि दिग्दर्शन हे मासिक वयाच्या अनुक्रमे २१ आणि २६ व्या वर्षी सुरू केले होते. त्यांनी निवडलेले दर्पण व दिग्दर्शन हे दोन शब्द, वृत्तपत्रांचे कार्य व काम काय असावे आणि आजच्या इतर माध्यमांकडून अपेक्षित असलेले कार्य या दोन शब्दात सांगता येईल. आजची वृत्तपत्रे व इतर माध्यमे दर्पणाची भूमिका चांगली निभावत असली, तरी दिग्दर्शनात कुठेतरी कमी पडत आहेत. आजच्या युवा पिढीला उपलब्ध असलेल्या आरशांमध्ये सभोवतालचे प्रतिविध चांगल्याप्रकारे दिसत आहेत. काही दृश्ये सुंदर आहेत तशीच कुरूपही आहेत. इथे उदात्त ध्येयवादी लोक आहेत, तसेच भोगवादी, शंकावादी लोक आहेत, त्यागी प्रवृत्तीचे लोक आहेत तसेच विकृत मनोवृत्तीचेही आहेत. या सर्व दृश्यरूपांतून कानावर व डोळ्यांवर होत असलेल्या माहितीच्या गदारोळातून आजच्या युवकांना कोठे आणि कसे जावे याचे दिग्दर्शन पुरेसे होत नाही. कशा पध्दतीने वागावे, खरे सुख, शांती आणि समृद्धी कशात आहे, जीवनाचे ध्येय, उद्दिष्ट काय असावे अशा प्रश्नांची उत्तरे आजच्या युवकांना तातडीने हवी आहेत.

पुस्तकांमुळे आपले व्यक्तिमत्त्व चमकते. आपल्या विचारांचा आवाका वाढत जातो. आपण श्रीमंत होत जातो. जसे दूध, तूप, वदाम, पित्तने खाऊन व व्यायाम करून आपले शरीर हळूहळू बळकट होत जाते तसेच ग्रंथ वाचत वाचत आपले मन बळकट होत जाते. विचारांचा चालना मिळते. दृष्टी लखलखीत होते. हे एका दिवसात किंवा एका वर्षामध्ये घडून येत नाही. त्यात सातत्यात असायला हवी. युवक हा समाजात बदल घडवून आणण्यासाठी महत्त्वाचा घटक आहे. युवकांना नागरिकांचे अधिकार, सामाजिक न्याय आणि विश्वासाची महत्त्वाबाबत जागरूक असायला पाहिजे, तेव्हाच देशात विविध पातळ्यांवर असणारे संघर्ष, वाद कमी होऊ शकतील आणि हे सर्व वाचन संस्कृतीमुळे निश्चितच घडून येईल यात शंका नाही.

आजचा युवक ज्ञान आणि विज्ञानाच्या विज्ञान वावरणारा आहे. मानवी मूल्ये आणि मानवी विकासाबाबत त्याला चांगली जाण आहे. विज्ञान-तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून उगातील अनेक समस्यांची उत्तरे शोधण्याची क्षमता त्याच्यात आहे. या क्षमतेचा उपयोग तो समाजात शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी निश्चितपणे करू शकतो. युवा या शब्दाचा उलट शब्द वायू, म्हणजेच वायूच्या गतीने पूढे सरकणारा युवक तयार व्हायला पाहिजे. न्याय, हक्क, समानता, बंधुता सुरक्षितता आणि सुरक्षित समाज निर्माण करण्यासाठी युवकांनी देशात घडत असलेल्या प्रत्येक गोष्टीवर विचार केला पाहिजे आणि केवळ विचार न करता त्या गोष्टी बदलण्यासाठी गतीने आपले पाऊल उचलले पाहिजे.

अलीकडे काही वर्षांपासून व्यवसायाचे बारे महाराष्ट्रात वाहायला लागलेले आहेत. नोकरीच्या मार्गे पळणाऱ्या युवक व्यवसायाच्या विचार करायला लागला आहे. अशा वेळी या युवकांना व्यवसायाची माहिती देणारा कुणी भेटत नाही. व्यवसायाची सुरुवात करण्यापासून ते यशस्वीपणे चालवण्यापर्यंत सर्व क्षेत्रांत अंधारातच हातपाय हलवावे लागत आहेत. शहरात किमान काही स्रोत तरी आहे, पण ग्रामीण भागातील परिस्थिती अवघड आहे. ग्रामीण भागात व्यवसायाच्या संदर्भात विचार केल्यास त्यात स्रोत आहे पण त्याचा विकास होताना दिसत नाही. याचे कारण योग्य मार्गदर्शनाचा अभाव होय. ग्रामीण भागातील व्यवसाय वाढवण्यात अडथळे निर्माण होत आहेत. सुरू झालेले व्यवसाय यशस्वीपणे चालवण्याचे प्रमाण कमी आहे. बऱ्याचदा व्यवसायात अपयश येण्याचे मुख्य कारण असते व्यवसाय सुरू करताना चुकलेल्या पादच्या आणि व्यवसाय कसा करावा याचे अज्ञान ही सुरुवात व्यवसायनिबंदीपासूनच होत असते. काय चुकतय, काय करायला हवं, काय मार्ग आहेत, कशाप्रकारे पुढे जायला हवं याचा सविस्तर अभ्यास करणे आवश्यक आहे. आजच्या युवकांना यशस्वी व्हावयाचे असते तर ज्या ज्या माध्यमांतून ज्या क्षेत्रासंबंधीत माहिती मिळतो त्याचा सखोल अभ्यास करून त्याविषयी माहिती मिळवण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. तंत्रज्ञानाच्या युगात माहिती मिळवणे फार जिकरीचे काम नसते. एखादी माहिती आपल्याला वेबच्या साहाय्याने प्राप्त होत असते. यासाठी आजच्या युवकांमध्ये सकारात्मक मानसिक उमेदीची नितांत आवश्यकता असायला हवी.

3.	माहिती सेवा आणि माहिती सेवेचे बदलते स्वरूप.....	104
	श्री. विनायक दगडकर नाकलॉडे	
4.	आजचे मराठी साहित्य आणि युवक	106
	अभिजीत झाडे	
5.	कृषिविषयी युवकांची अनास्था : एक अध्ययन	108
	अभिनव गजानन फुटाणे	
6.	“गृहोपयोगी वस्तूंची खरेदी करणाऱ्या शिक्षित गृहिणींच्या क्रयव्यवहारावर जाहिरातीचा प्रभाव”	111
	अफसाना सलार शेख	
7.	दुर्गाताई जोशी युवकांचे प्रेरणास्थान.....	114
	डॉ. अमोल र. बोरकर	
8.	स्वामी विवेकानंदाच्या साहित्यातील युवकांसंबंधीचे विचार.....	116
	प्रा. डॉ. प्रमोद दामोदर देवळे	
9.	तरुणीच्या आहाराचा शरीरावर व सौंदर्यावर होणारा परिणाम	118
	प्रा. कु. छाया पांडुरंग डाकूलकर	
10.	आजच्या संदर्भात अण्णाभाऊ साठे यांच्या कथेतील युवक	120
	प्रा. डॉ. सुनिल शिवलाल राठोड	
1.	राष्ट्रीय एकात्मता : राष्ट्रसंतांचा दृष्टीकोन व युवकांची भूमिका.....	122
	प्रा. डॉ. गजानन एम. फुटाणे	
2.	नविन आर्थिक धोरणानंतर भारतीय युवकांसमोरील आव्हाने व संधी	125
	प्रा. डॉ. विष्णू पांडुरंग कुटे	
3.	“युवक व आजची शिक्षण पध्दती”	127
	प्रा. डॉ. गोकुल रामराव डामरे	
4.	आजच्या तरुणांपुढील आव्हाने व त्यावरील उपाय	129
	डॉ. केलास सुटामराव वानखडे	
5.	‘आधुनिक जिवनशैलीचा युवकांच्या आरोग्यावर होणारा परिणाम व समाजकार्याची मध्यस्थी’ एक चिकित्सक अभ्यास.....	132
	प्रा. कल्पना व. गऊत	
6.	‘छत्रपती त्रिचवर्जी महाराज युवकांचे प्रेरणास्थान’	135
	प्रा. मनोज विठ्ठल मेश्राम	
7.	ई-साहित्य : वर्तमान युवक	137
	प्रा. डॉ. हरिचंद नागम् नोटी	
8.	युवकांच्या आहाराच्या समस्या एक अध्ययन	138
	प्रा. कु. नेहा प्रकाशराव इगळे	
9.	वंरोजगारी निर्मूलन तरुणाई सामोरील आव्हाने!.....	140
	डॉ. नितीन ज्ञा. बोधी	
10.	समाजमाध्यमे व युवकांचे बदलते जीवन.....	142
	प्रा. कु. रिकु वेंजनाथ रुक्के	
1.	राष्ट्रीय एकात्मतेबाबत युवकांमध्ये असणारी जाणीव जागृती	144
	प्रा. डॉ. मुस्ताक अहमद शहा	
2.	किशोरवयीन मुलींच्या आहाराविषयक समस्यांचा अभ्यास	146
	डॉ. ज्योती वि. हाबरे, कु. शुभांगी प्र. उमाळे	
3.	आजच्या युवकांमध्ये वाचनाची आवड निर्माण करण्यात ग्रंथालयाचे बदलते आधुनिक स्वरूप	149
	प्रा. मंगेश वामनराव बागडे	
1.	भारतीय लोकशाही मधील युवकांचा सहभाग: एक चिकित्सक अभ्यास	152
	आकाश शंभराव बांगर	

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal (Journal No. 40776)

Handwritten signature

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

UAE listed

Volume-IX, Issue-I
January - March - 2020
Marathi Part - III

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - III ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२५	राष्ट्रसंताच्या खंजरी भजनांद्वारे समाजप्रबोधन प्रा. गजानन एम. लोहटे	१५-१७
२६	वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : एक जीवप्रवास प्रा. डॉ. हरिचंद्र नांगसू नरेटी	१८-१००
२७	वंदनीय राष्ट्रसंतानी स्त्रीशक्तीचा घेतलेला शोध व बोध प्रा. डॉ. कोकिल्ला अनंतराव गावंडे	१०१-१०५
२८	राष्ट्रसंतांच्या साहित्यातून डोकावणारी जीवनमूल्ये सहा. प्रा. डॉ. रमेश एम. राठोड	१०६-१०९
२९	मराठी साहित्यातील अक्षरलेणे ग्रामगीता प्रा. रेखा दिगंबर अढाव	११०-११२
३०	वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे संगीत चिंतन डॉ. अनिरुद्ध खरे	११३-११५
३१	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व महात्मा गांधी प्रा. डॉ. संतोष बन्सोड	११६-११९
३२	राष्ट्रसंताची भाषा व साहित्यविषयक दृष्टीकोन प्रा. कार्तिक रामदास पाटील	१२०-१२३
३३	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांची ग्रामस्वराज्य संकल्पना प्रा. किशोर चौरे	१२४-१२८
३४	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे दलित बळवळीतील योगदान प्रा. प्रफुल एम. रामुरवाडे	१२९-१३२
३५	तुकडोजी महाराजांचे जीवन शिक्षण विशाल शिवाजी इंगळे	१३३-१३७
३६	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सबलीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार प्रा. साजिद के. शाह	१३८-१४३

२६. वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : एक जीवप्रवास

प्रा. डॉ. हरिचंद्र नांगसू नरेटी

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

संत तुकडोजी महाराज यांचे जीवन म्हणजे एक आश्चर्यकारक घटना होय. तुकडोजींची जन्मभूमी विदर्भाची त्यांचा जन्म अमरावती जिल्ह्यातील यावली या गावी 29 एप्रिल 1909 रोजी झाला. तुकडोजींचे वडील वडोजी दाकूर आणि आई मंजुळाबाई. तुकडोजींच्या जन्माच्या दिवशी कार्तिक महिन्यातील पौर्णिमा होती. पौर्णिमा चंद्रप्रकाशाने उजळून जाण्याऐवजी अचानक आलेल्या घनघोर वादळाने गर्जून गेलेली काळरात्र वाटावी अशी होती. त्यांच्या चंद्रमौळी घराचे छप्परच सोसाट्याच्या वाऱ्याने उडवून नेले. देखणे रूप होऊन तुकडोजी जन्माला आले होते. जन्मतःच निवाराहीन झालेले तुकडोजी महाराज नेहमी विनोदाने म्हणावयाचे, "अरे ! मी जन्माला आलो तेव्हापासूनच माझा प्रवास सुरू झाला आहे." स्वतः लिहिलेल्या एका श्लोकातही त्यांनी या घटनेचे वर्णन पुढीलप्रमाणे केले आहे.

"पैदा हुआ इस देश में, सारा उडा घरबार है । आयी हवा उस बक्त ही, बन्धनसे बेडा पार है ।"

तुकडोजी महाराजांच्या घरची परिस्थिती अतिशय गरिबाची होती. शिक्षणाला अनुकूल वातावरण नव्हते. तशातच छोट्या माणिकलाही शाळेची फारशी आवड नव्हती. याचा परिणाम म्हणजे तुकडोजींचे शिक्षण कसेवसे मराठी तिसऱ्या इयत्तेपर्यंत झाले. या बालवयात माणिकचे मन आकडोजी महाराजांकडे आकृष्ट झाले आणि त्याने महाराजांना आपले गुरु मानले. आकडोजी महाराजांचीही आपल्या या छोट्या शिष्यावर मर्जी बसली व त्यांनी त्याचे नाव 'तुकडया' असे ठेवले. या नावानेच पुढे तुकडोजी महाराजांमध्ये रूपांतर झाले.

तुकडोजी महाराज : एक जीवनप्रवास

तुकडोजी आठ-नऊ वर्षांचे असताना त्यांचे गुरु आकडोजी महाराजांचे निधन झाले. या प्रसंगामुळे तुकडोजी एकदम उदास झाले. मनाच्या अशा अवरुध्दतच तुकडोजींनी वयाच्या नवव्या वर्षी घर सोडण्याचा निर्णय घेतला आणि ईश्वरचिंतनासाठी त्यांनी एकान्तवास पत्करला. यापुढील आठ-नऊ वर्षे ते जंगलात, रानावनात भटकत राहिले. त्यानंतर ते समाजात परत आले आणि भजने करीत सर्वत्र फिरू लागले. लोकांनाही त्यांची भजने आवडू लागली. याच सुमारास तुकडोजी महाराजांनी संपूर्ण भारतभर प्रवास केला. या प्रवासात त्यांना देशातील सर्वसामान्य जनतेची दैन्यावस्था जवळून पाहावयास मिळाली.

14 जुलै 1936 रोजी सेवाग्रामला जाऊन महात्माजींना भेटले. महात्मा गांधींनी महाराजांचे स्वागत अत्यंत प्रसन्न मनाने केले. त्या काळी सेवाग्राम आश्रमात 'आदिनिवास' नावाची एकच झोपडी होती. त्याच झोपडीत स्वतः महात्माजी, कस्तुरबा व अन्य एक-दोन सहकारी रहावयास आले होते. जवळपास एक महिना सर्वांनी तिथे वास्तव्य केले. या महिनाभराच्या काळात महाराजांची महात्माजींशी खूप जवळीक निर्माण झाली. महात्माजींचे दिवसभराचे सर्व कार्यक्रम अत्यंत आखीव रेखीव असत. याच काळात तुकडोजींचा भजनाचा प्रभाव असा लोकविलक्षण होता.

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730 AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH
JOURNAL

AJANTA

PR interval

QT interval

Volume - IX, Issue - II,
April - June - 2020
Part - I

Impact Factor / Indexing
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF PART - I

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	मधुमेहासाठी उपयुक्त आसने सौ रेखा गुलाबराव कदम	६२-६४
१५	सन्तगुलाबराव महाराजस्य मनमनुसृत्य आयुर्वेदः डॉ. रूपाली कवीश्वर-कुंकडे	६५-६८
१६	शुद्धहारिणो निरामयाः डॉ. शिवरामभट्टः	६९-७५
१७	नषमहाकाव्यातील प्राकृतिक चिकित्सा डॉ. वेदांजली वसंत काळे	७६-७९
१८	प. पू. टेंबे स्वामी रचित साहित्य / खोत्रे अश्विनी मेहेकर	८०-८१
१९	निरोगी जीवन गणेशकुमार सोपानराव वेठकर	८२-८४
२०	सांख्यदर्शनातील तत्त्व प्रा. ज्योती इंदिराव माचडगे	८५-९१
२१	वैध्द साहित्यात प्रतिबिम्बित आरोग्य व भेसग्न संकल्पना डॉ. मनोहर तुळशीराम कुभारे	९२-९८
२२	वैद्यकशास्त्रम सौ. मयुरी नचिकेत साकळे	९९-१०४
२३	वर्तमानकालीन भारतीय आरोग्य व अर्थव्यवस्था डॉ. मयुरी राजेश्वर फुके	१०५-१०८
२४	श्रीमद्भगवद्गीतोक्त आरोग्यसंकल्पना डॉ. मृणालिनी आवासाहेब शिंदे	१०९-११४
२५	वैदिक वाङ्मयातील मंत्रचिकित्सा, शांतिपाठ व निरामय मानसिक आरोग्य कु. पियुषा पुरुषोत्तम नाईक	११५-१२०
२६	शास्त्रामध्ये स्नानाचे महत्त्व प्रा. डॉ. प्रशांत बी. विरादार	१२१-१२३

अ. क्र.
२७
२८
२९
३०
३१

१७. नैषमहाकाव्यातील प्राकृतिक चिकित्सा

डॉ. वेदांजली वसंत काळे

संस्कृत विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

नैषधीयचरित संस्कृत साहित्यातील पञ्चमहाकाव्यात अविद्वितीयच नाही तर सर्वोत्तम आहे. शाखवेत्ता श्रीहर्ष व्दारे विरचित नैषधीयचरित चमत्कारपूर्ण शैलीयुक्त एक बृहत् महाकाव्य आहे. कवि श्रीहर्ष संस्कृत काव्यातील एक चतुरस्र कवि आहे. त्याच्या महाकाव्यामध्ये जीवनातील असा कोणताच विषय नाही, ज्याचे वर्णन आलेले नाही. त्याची शास्त्रीय दृष्टी संपूर्ण शास्त्राचे अवगाहन करून एका प्रशस्त मार्गाचे दिशादर्शन करते.

आधुनिक युगामध्ये मानव विज्ञानाच्या चमत्कारामध्ये कधी कधी विभ्रमित होऊन जातो. तो शान्त होऊन प्रकृतीच्या सानिध्यात राहण्याची इच्छा करतो. आज चिकित्सा क्षेत्रामध्येही मानव प्राकृतिक चिकित्सा विज्ञानाकडे आकर्षित झाला व त्याची त्यातील अभिरुचीही वाढली आहे. कवी श्रीहर्षांची नायिका दमयन्ती जेव्हा कामज्वराने अत्यंत पीडित असते तेव्हा कवी चंदन, मृणाल व कमलपत्राचे आच्छादन इ. उपचाराद्वारे शमन करतात. हिच प्राकृतिक चिकित्सा होय. या प्राकृतिक चिकित्सेचा विचार या संशोधनपत्रात केला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

1. नैषधमहाकाव्यातील विविध औपधिविषयक उल्लेखांचा विचार करून त्याचे अध्ययन करणे.
2. नैषधमहाकाव्यातील विभिन्न रोगांवरील प्राकृतिक उपचार या संदर्भात विचार करणे.

नैषधीयचरिताचे स्वरूप

संस्कृत साहित्याचे पञ्चप्राण म्हणून ज्याची ख्याती आहे, ते म्हणजे पञ्चमहाकाव्य होय. या पञ्चमहाकाव्यात रघुवंश, कुमारसंभव, किरातार्जुनीय, शिशुपालवध या महाकाव्यांवरोबरच ज्याचा समावेश झाला आहे, ते नैषधीयचरित. श्रीहर्षाने रचलेल्या चमत्कारपूर्ण अशा शैलीच्या महाकाव्यात एकूण 22 सर्ग आहेत. उपरोक्त महाकाव्यांपैकी नैषधची सर्ग संख्या अधिक असल्यामुळेच बृहत् महाकाव्य म्हटल्या जाते. यामध्ये नल व दमयन्ती यांच्या पारस्परिक प्रेमाचे व विवाहोपरान्त क्रीडे पर्यंतच्या कथेचे वर्णन केलेले आहे.

PUBLISHED BY

Online & Open Access ✓

VIDYABHARATI ✓
INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL

Indexing of VIIRJ ✓

Dear Researchers,

Vidyabharati International Interdisciplinary Research Journal (ISSN 2319-4979) in the month of December 2012 has brought its 1st issue by publishing quality research articles written by researchers all over the globe. Since then it has regularly published research articles spanning all disciplines till the date. The journal is open access, online and has been indexed with ASI, Germany and ISI. The impact factor of VIIRJ is 1.469.

Due to its high quality publications recently it was included in the Master Journal List of prestigious Web of Science group. The *Master Journal List* is an invaluable tool to help you to find the right journal for your needs across multiple indices hosted on the Web of Science platform. Spanning all disciplines and regions, Web of Science Core Collection is at the heart of the Web of Science platform. Curated with care by an expert team of in-house editors, Web of Science Core Collection includes only journals that demonstrate high levels of editorial rigor and best practice.

UGC has included all journals which are indexed with globally recognized databases in its *UGC CARE LIST II*.

The Vidyabharati International Interdisciplinary Research Journal has been indexed with globally recognized databases and hence included in *UGC CARE LIST II* w.e.f. 14.6.2019.

Editorial Board

VIIRJ

19	भाग्यश्री भलवतकर	विंशतिशतकस्य अनुदितनाट्यसाहित्ये डॉ. ग. वा. षळसुलेमहोदयानां योगदानम्।	97
20	सुमन व्यानार्जी	बङ्गदेशीयसंस्कृतकाव्यकोविदस्य महामहोपाध्यायश्रीजीवन्यापतीर्थस्य विंशतिशतकीपरसामाजिकावस्थाश्रयिसंस्कृतनाट्यनिकरः, तथा तस्य मूल्यायनम्	103

PART 2 HINDI

Sr. No	Name of Author	Title of Paper	Page no
21	अशोक कँवर शेखावत	अभिनव कथाकार मिश्र जी की दृष्टि में समसामयिक समाज'	111
22	अखिलेश अ. शर्मा	कविवर्य रेणापुरकर के काव्यों में आए हुए अलङ्कार' एक अध्ययन	117
23	प्रदीप	काश्मीर शैवाचार्य स्वामी लक्ष्मण जी महाराज का साहित्यिक योगदान	123
24	किरण माला	बीसवीं शताब्दी में संस्कृत गद्य साहित्य शिवराज विजय संस्कृत-का प्रथम उपन्यास	129
25	प्रतिभा शर्मा	"अभिराज राजेन्द्र मिश्र की कथाओं में लोकचेतना का उत्स"	134
26	सौरभ न. जोशी जयवन्त जोशी	प.प. श्रीवासुदेवानन्द सरस्वति स्वामी महाराजका वैदिककर्म चिन्तन	142
27	सौ. सीमा विनय भारंवे	कथासाहित्यविषयक योगदानम् सौभाग्यवती पण्डिताक्षमाराव रचित लघुकथा	147
28	वेदांजली वसंत काळे	अभिनव मेघदूत की साहित्यिक समीक्षा	151

PART 3 MARATHI

Sr. No	Name of Author	Title of Paper	Page no
29	अजय पेंडसे	श्री. कृ. वा. चितळे लिखित सुबोधसंस्कृतलोकमान्यटिळकचरितम् या ग्रंथाचा परिचय	154
30	अंजली सुनील जोशी नन्दा पुरी	पंडितभट्टजीशास्त्रीघाटे यांचे संस्कृतसाहित्यातील योगदान	159

अभिनव मेघदूत की साहित्यिक समीक्षा

वेदांजली वसंत काळे

संस्कृत विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

सारांश

दूतकाव्य संस्कृत साहित्य का एक विशेष विभाग है। दूतकाव्य परम्परा में कालिदास विरचित 'मेघदूतम्' अत्युत्तम दूतकाव्य है। मेघदूत इस काव्य से प्रेरित होकर अनेक कवियों ने दूतकाव्यों की रचना की। संस्कृत दूतकाव्यों की परम्परा में कवि वसंत ज्यम्बक शोवडे विरचित 'अभिनव मेघदूतम्' काव्य का अन्यतम स्थान है। मेघदूत काव्य के अनुकरण पर लिखे गये 'अभिनव मेघदूतम्' काव्य में 148 श्लोक मन्दाकान्ता छन्द में हैं। दूतकाव्य परम्परा में शोवडे विरचित अभिनव मेघदूत काव्य अपने ढंग का निराला काव्य है। प्रस्तुत शोधपत्र में आलोच्य काव्य में वर्णित काव्यसौन्दर्य का समीक्षण किया जायेगा।

प्रस्तावना

काव्यं लोकोत्तरमनुसरन् कालिदासप्रणीतं।

विद्वत्प्रीतिप्रदमभिनवं मेघदूतं व्यतानीत ॥

अर्वाचीन महाकवि वसंत ज्यम्बक शोवडे ने महाकवि कालिदासद्वारा विरचित लोकोत्तर "मेघदूत" काव्य का अनुसरण करते हुए सहृदय के हृदय को आनन्दित करनेवाले 'अभिनव मेघदूतम्' खण्डकाव्य की रचना की। 'अभिनव मेघदूतम्' को खण्डकाव्य, गीतिकाव्य, दूतकाव्य या सन्देशकाव्य के नाम से भी जाना जाता है। संस्कृत दूतकाव्य का बीज वैदिक साहित्य के ऋग्वेद के अग्निसूक्त 2 में प्राप्त होता है। जिसका उत्तरोत्तर परिवर्तित रूप पुराण, रामायण, महाभारतादि ग्रन्थों में परिलक्षित होता है। दूतकाव्य परम्परा का सर्वोत्कृष्ट रूप 'मेघदूतम्' में परिलक्षित होता है जो परवर्ती दूतकाव्य का प्रेरणा स्रोत रहा।

मेघदूत का प्रतिस्पर्धि रूप अभिनव मेघदूत भी दो भागों में विभक्त है—पूर्वमेघ एवं उत्तरमेघ। इस काव्य का नायक स्वयं एक राजदूत है। काश्मीर नरेश अनन्तदेव उसे राजकार्य से मलयदेश में जाने का आदेश देता है। वहाँ उसे दीर्घकाल तक वास्तव्य करना पड़ता है। अपनी प्रिय पत्नी के विरह से वह व्याकूल हो उठता है। तब उसकी दृष्टि मेघ पर पड़ती है और

उसको दूत बनाकर पत्नी के लिये अपना सन्देश प्रेषण करता है।

अभिनव मेघदूत में दूतकाव्यके सभी लक्षणों का समुचित सन्निवेश है। इसमें अन्तर्बाह्य दोनों प्रकृति का मनोज्ञ एवं मार्मिक रूप की प्रस्तुती है। यह काव्य विप्रलम्भ शृंगाररसपूर्ण है। महाकवि की शैली सरल, प्राञ्जल तथा प्रभावी और सूक्ष्म प्राकृतिक निरीक्षण शक्ति है। इससे उनकी काव्य-प्रतिभा एवं पाण्डित्य का ज्ञान होता है। इसमें गीतिकाव्य की सरसता, रसात्मकता, भावात्मकता, संगीतात्मकता, गीतात्मकता एवं सौन्दर्यत्मकता है। उपर्युक्त विशेषताओं से मण्डित अभिनव मेघदूत का साहित्यिक अध्ययन उसकी उत्कृष्टता एवं नूतनता के रसास्वादन एवं अन्तर्दर्शन अपेक्षित है। इस दूतकाव्य के अनुशीलन से काव्यगत सौन्दर्य का बोध एवं ज्ञान के क्षेत्र में अभिवृद्धि हो सकेगी।

शोध के उद्देश -

१) अभिनव मेघदूत के काव्यगत सौन्दर्य की आलोचना करना।

२) काव्य के श्लोकों का विश्लेषण करना।

३) काव्यशास्त्रीय ग्रन्थों से इस सन्दर्भ में समीक्षा करना।

काव्यस्वरूप -

ISSN: 2249-894X Impact Factor : 5.7631(UIF)

Volume - 8 | Issue - 9 | June - 2019

REVIEW OF RESEARCH

International Online Multidisciplinary Journal

Journal No.: 48514

हिन्दी उपन्यासों में गांधी विचारधारा के परिप्रेक्ष्य में आर्थिक तत्वों की अभिव्यक्ति

डॉ. सुरेशकुमार केसवानी

डॉ. सुरेशकुमार केसवानी

एम.ए., बी.एड., एम.फिल., पी.एच.डी. अधिव्याख्याता व विभागाध्यक्ष
(हिन्दी), सीताबाई कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

ABSTRACT: गांधीजी की लोकप्रियता और उनकी सर्वजन सुलभ विचारधारा ने उपन्यास साहित्य में नवीन राष्ट्रियता का संचार किया। पूज्य बापू की आध्यात्मिक, धार्मिक, सामाजिक, आर्थिक, और

Editor - In - Chief - Ashok Yakkaldevi

Bharat
Asso. Prof. & H.O.D.
Satabhara Arts, Com. & Sci. College,
AKOLA

ISSN NO:- 2249-894X

Impact Factor : 5.7631(UIF)

Vol.- 8, Issue -9, June -2019

Content

Sr. No.	Title and Name of The Author (S)	Page No.
1	Major Agreements And Negotiations On Sharing Of The Cauveri River Water R. Gurumurthy and Dr. S. Xavier	1
2	Problems Of MGNREGA Programme In Andhra Pradesh - A Case Study In Nellore District V. Chenchu Ramaiah and Prof. M. Devarajulu	9
3	Land-Use And Land Cover Analysis, A Case Study Of Imphal West District, Manipur Dr. Gurumayum Jadumani Sharma and Irom Luckychand Meitei	15
4	Architecture Of The Medieval Chola With Reference To Rajaraja I And Rajendra I Dr. P. Selvamani	23
5	Corporate Farming For Sustainable Agriculture Development In India Amit Singh	29
6	हिन्दी उपन्यासों में गांधी विचारधारा के परिप्रेक्ष्य में आर्थिक तत्त्वों की अभिव्यक्ति डॉ. सुरेशकुमार केसवानी	39
7	Inscriptional Details Of Thirumananjcherri Temple Of Tanjore District Dr. K. Manivannan	43
8	Impact Of Globalization And Indian External Sector Dr. A. Kavita	49
9	Re-Presenting The Concept Of Thirst And Madness As A Form Of Eco Sickness In Eugene O'neill's Play "Thirst" Anjana R. B.	57

Bharati
Asso. Prof. & H.O.D.
Sitabai Arts, Comm. & Sci. College,
AKOLA

हिन्दी उपन्यासों में गांधी विचारधारा के परिप्रेक्ष्य में आर्थिक तत्वों की अभिव्यक्ति

डॉ. सुरेशकुमार केसवानी
एम.ए., बी.एड., एम.फिल., पी.एच.डी.

अधिव्याख्याता व विभागाध्यक्ष (हिन्दी), सीताबाई कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

ABSTRACT:

गांधीजी की लोकप्रियता और उनकी सर्वजन सुलभ विचारधारा ने उपन्यास साहित्य में नवीन राष्ट्रीयता का संचार किया। पूज्य बापू की आध्यात्मिक, धार्मिक, सामाजिक, आर्थिक, और राजनैतिक विचारधारा साहित्यिक रचनाओं में प्रतिभासित होने लगी। आदर्शनिष्ठ उपन्यासकारों ने महात्माजी की सर्वव्यापक विचारधारा से प्रेरणा ग्रहण की है और इसी के फलस्वरूप प्रभावित उपन्यास साहित्य में सत्य, अहिंसा, नारी जागरण, हरिजनोद्धार, ग्रामोत्थिता तथा राष्ट्रप्रेम का रंग अत्यंत गहरा दिखाई देता है।

प्रेमचंदोत्तर उपन्यासों की अपेक्षा प्रेमचंदयुगीन उपन्यासों में गांधीजी के रचनात्मक प्रभाव की संभावना अधिक रही क्योंकि प्रेमचंद तथा उनके समकालीन समानधर्मा उपन्यासकारों का आदर्शवाद मानवता में आसक्ति रखता था और वह आसक्ति रचनात्मक प्रणालियों में गांधी विचारधारा के अत्यधिक निकट है।

कथा कृतियों का अध्ययन करते समय यह बात अत्यंत स्पष्ट रूप से सामने आई कि यद्यपि उपन्यासकार गांधी विचारधारा से प्रभावित अवश्य हैं, तथापि उनकी कृतियों में प्रत्यक्ष रूप से गांधी सिद्धांतों की व्याख्या नहीं की गई है, और न कहीं एक कृति में सभी सिद्धांतों का प्रतिपादन करने का प्रयत्न ही किया गया है। यह आवश्यक और उचित भी नहीं है कि सभी तत्व एक ही उपन्यास या सभी उपन्यासों में एक साथ समाहित कर लिया जाय। यही कारण है कि किसी कृति में एक

विचार है तो किसी में दूसरा। इस प्रकार गांधी विचारधारा के विभिन्न पक्षों का ग्रहण अलगअलग उपन्यासों में अलगअलग ढंग से हुआ है। अर्थात् कथा के किसी मोड़ पर या पड़ाव पर इस विचारधारा को अभिव्यक्ति मिली है तो कहीं पात्रों के क्रियाकलापों में चरितार्थ हुई है, तो कहीं घटना या प्रसंग पर इसकी झलक दिखाई दी है और कहीं उद्देश्य के रूप में इसने अपना वैभव प्रकट किया है। उपन्यास साहित्य में गांधी विचारधारा का आर्थिक परिप्रेक्ष्य इस प्रकार है।

आर्थिक परिप्रेक्ष्य :

उपन्यासों में ग्रामसमस्या तथा ग्रामोद्धार का चित्रण :

अंग्रेजी शासन पद्धति तथा पूँजीवादी नृशंस व्यवस्था ने भारतीय समाज व्यवस्था को नष्ट कर दिया था। आर्थिकवैषम्य, निर्धनता तथा असमानता में वृद्धि होने लगी थी। धनीवर्ग अधिक धनवान होता जा रहा था, निर्धनवर्ग अधिक निर्धनता की गहरी खाई में गिरता जा रहा था। ग्रामीण समृद्धि दिनप्रतिदिन नष्ट हो रही थी। भारत गरीबी के गहरे अंधकार की ओर अग्रसर हो रहा था। कर्मवीर गांधीजी ने इस

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (D) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (D)

19-20
**भारतीय युवक :
आव्हाने आणि संधी**

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

Bhabari
Asso. Prof. & H.O.D.
Titabai Arts, Comm. & Sci. College
AKOLA

Printed By : **PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON**

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

॥ न विद्वानां विद्वान्मती पीरः ॥

दि बेरार जनरल एज्युकेशन सोसायटी, अकोला

(स्थापित : १५.१.१९७५ चीन. व. : १९७ - ९९)

घरगांठप : श्रीमती म.रा. तो. सावित्री महाविद्यालय परिसर, रामनाथन पन्हे, अकोला, पिन : ४३२४ २४५४३७७

डॉ. आर.बी. हेडा
अध्यक्षडॉ. मोतीसिंह मोहता
सचिवविनयकुमार तोष्नीवाज
जेष्ठ उपाध्यक्षडॉ. रविन्द्र जैन
व्यवस्थापकशरद पवार
सह सचिवपदसंचालिका सदस्य
डॉ. प्रमोद भद्रवाज
प्रा.एन.आर.अवसरवतीकर
डॉ. एस.आर. पांडेसौ. विद्यालक्ष्मी श्रीवती
डॉ. अजयकुमार गुप्ता
प्रा.पी.टी.द्वारे
पवन मोहेश्वरी
विनयकुमार पद्मश्रीका
डॉ. अश्विनीत परांजपे
अविनाश सुरेका
अनिलकुमार तापडीयास.स. श्रीमती विद्या
अकोला, पिन : ४३२४१६६
सौ.सुजाता वसु, सवित्री व
विद्या महाविद्यालय
अकोला, पिन : ४३२४१७०डॉ. विनायक नरकर श्रीका
अकोला व सवित्री महाविद्यालय
अकोला (मिड), पिन : २२२०१९डॉ.बी.म.रा.तो.
सावित्री महाविद्यालय,
अकोला, पिन : ४३२४१७५डॉ. ए.ए.सी. विद्या महाविद्यालय
अकोला, पिन : ४३२४१७०सचिव डॉ. मोती
सवित्री महाविद्यालय
अकोला, पिन : ४३२४१७५डॉ. प्रमोद भद्रवाज श्रीमती सावित्रीका
अकोला, पिन : ४३२४१७५सौ.सुजाता वसु श्रीमती सावित्रीका
अकोला, पिन : ४३२४१७५

॥ शुभेच्छा संदेश ॥

देशभरतून आलेल्या सर्व प्राध्यापकांचे स्वागत करताना मला अतिशय आनंद होत आहे. आमच्या संस्थेच्या श्री.किशनलाल नवमल गोपनका महाविद्यालयाने 'भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी' (Indian Youth : Challenges & Opportunities) या विषयावर राष्ट्रीय चर्चासत्राचे आयोजन केले आहे. आज युवकांची संख्या मोठ्या प्रमाणात वाढली आहे सोबतच या युवकांच्या रोजगाराने व जगण्याचे प्रश्न निर्माण झाले आहे. हे प्रश्न कोण सोडवणार ? ही बजाबदायी खाण्या अर्थाने शिक्षण क्षेत्रात काम करणाऱ्यांची आहे. कारण शिक्षणाच्या वाटेनेच जगातील सगळ्या समस्यांवर मार्ग शोधता येऊ शकते हे अनेक शिक्षणतज्ज्ञांनी व महापुरुषांनी वेळोवेळी सांगितले आहे. त्यांच्याच विचारांनी वाटचाल करणाऱ्या आरण सर्व शिक्षणतज्ज्ञांनी युवकां समोरील आव्हानांवर तोडगा काढून त्यांना संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी या चर्चा सत्रात सखोल असे चिंतन करावे ही मी आपल्या कडून अपेक्षा करतो. या चर्चासत्राला माझ्या हार्दिक शुभेच्छा !

डॉ. मोतीसिंह मोहता

अ.मोतीसिंह मोहता

सचिव

दि.बेरार जनरल एज्युकेशन सोसायटी,अकोला

Bharata

Asso. Prof. & H.O.D.
Sitabal Arts, Comm. & Sci. College,
AKOLA

युवा मानसिकताको उकेरतीवर्तमान हिन्दी कहानियाँ

डॉ. सुरेशकुमार केसवानी

एम.ए., बी.एड., एम.फिल., पी.एच.डी., अधिव्याख्याता व विभागाध्यक्ष (हिन्दी)
 सीताबाई कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

युवा आज दिशाहीन होता जा रहा है। इसके निहितार्थ कारण हमारी युगीन व्यवस्थाएँ हैं। सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक दृष्टि से देखें तो पुराने मूल्यों का ह्रास, ईमानदारी, नैतिकता, सत्य और अहिंसा जैसे मानवीय मूल्यों के घटते जाने से मनुष्य अपने आप को चौराहा असुरक्षित सा महसूस कर रहा है। भ्रष्टाचार, शासनतंत्र की क्रूरता आदि में इजाफा हुआ है। मनुष्य की दृष्टि अर्थ-प्रधान हो गई। इसने मानवीय रिश्तों, परिवार और समाज को तोड़ा ही नहीं वरन् इसके मायने ही जैसे बदल डाले। कहानी 'महानगर के किस्से' में बताना "उसका काम बड़ा अजीब था। चेहरे पर रंग पोतकर कम्पनी के किसी प्रॉडक्ट को लेकर खड़ा रहना था। उसे कम्पनी वाले ने समझाया, "देखो यह प्रचार का एक अलग तरीका है। भूल जाओ कि तुम्हारी नसों में खून दौड़ता है। भूल जाओ कि तुम्हारे भीतर दिल धड़कता है। " अर्थ बढ़ रही महत्ता को बताती है। आज की कहानियों में कहानीकार मनुष्य की बदलती स्थिति-परिस्थिति में सबसे ज्यादा प्रभावित हो रहे युवा वर्ग की मानसिकता को बहुत ही बारीकी से लिख रहे हैं। इनकी कहानियाँ विभिन्न आयामों (सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, सांस्कृतिक) के साथ हमारे समक्ष आ रही है। आज जितने भी कथाकार सृजनरत हैं उनकी कहानियों के मुख्य पात्र युवा व किशोर है और विषय-वस्तु बाजारवाद, भ्रष्टाचार, राजनीति, बेरोजगारी, मानवीय मूल्यों के होते ह्रास पर केन्द्रित है। वैसे अगर पिछले दशकों पर नजर दौड़ाएँ तो हम पाते हैं कि उस समय भी कहानीकार के चिन्तन का विषय युगीन परिस्थितियों व कहानी का मुख्य पात्र नौजवान ही था।

युवा कथाकारों रचनाशीलता द्वारा विविध आयामों को छूती कहानियों के माध्यम से अपने समय की चेतना को अधिक अच्छी तरह से अभिव्यक्त कर रहे हैं, जैसे - 'फूलों का बाड़ा' (मो.आरिफ), 'सौ किलो का साप' (गीत चतुर्वेदी), 'रेखाचित्र में घोखे की भूमिका' (चंदन पांडेय), 'सनातन बाबू का दाम्पत्य' (कुणाल सिंह), 'यूटोपिया' (चंदना राग) आदि। भूमण्डलीकरण के परिणामस्वरूप औद्योगिकरण, तकनीकी विकास, पूंजीवाद वसूचना-क्रांति के बीच नए कहानीकार नयी यथार्थ दृष्टि से ग्रहण कर लिख रहे हैं। वे कहानीकार इंटरनेट और मोबाइल से पैदा हुई विडंबनाओं को लक्ष्य कर लिख रहे हैं। इनके समक्ष भूमण्डलीकरण, बाजारवाद और सूचना क्रांति से सरोबार संस्कृति है। वे यथार्थ से अनजान नहीं हैं वरन् जो लिख रहे हैं उस स्थिति का सामना वे स्वयं कर रहे।

कथाकार कुणाल सिंह का कहानी-संग्रह 'सनातन बाबू का दाम्पत्य' की सभी कहानियाँ (शोकगीत, इति गौंगेश पाल घृतान्त, आदिग्राम उपाख्यान, आखेटक साइकिल) मानव मन के अन्तर्मन को छुए बिना नहीं रह सकती। कुणाल की ही 'इब' कहानी आतंक, प्रेम और भीतर के अन्तर्विरोध से गुजरती हुई एक मार्मिक और न भूलने वाली कहानी है। कहानी 'करमोवाला' पंजाब के एक गाँव की है। जिसका पात्र बहूँ कच्ची उम्र में दोस्ती का हाथ छुड़ाकर घर छोड़कर चला जाता है। और जब एक दिन मिलता है, तो वह आतंकवादी बन चुका होता है। उसकी बहन मनजोश बूढ़ी माँ की अब देखभाल करती है। वह साधारण दृढ़ता से सम्पन्न बदतरिन् हालत का सामना करते हुए भी अपनी गरिमा से समझौता नहीं करती। इस कहानी में लेखक नौजवानों के भटकाव को रोकने व जीवन में सही दिशा अपनाने के लिए प्रेरित करता है।

चन्दन पांडेय की 'सिटी पब्लिक स्कूल चाराणसी' में हाईस्कूल में पढ़ने वाले किशोरों की जीवनचर्या के माध्यम से शिक्षण क्षेत्र में

ताकत के खेल को बताया है। जिसमें अभिभावक से लेकर अध्यापक-प्रिंसीपल तक को इन किशोरों की क्लास में ब्लूफिन्ग देखने जैसी हरकतों को भी अनदेखा करना पड़ता है। इसी प्रकार की शिक्षा के क्षेत्र में जातिवाद केन्द्रित कहानी है मनोज कुमार पाण्डेय की 'शहलूत'। जिसको पढ़कर ज्ञात होता है कि बचपन से ही बच्चों के कोमल मस्तिष्क में जातिवाद व नफरत का बीज बोया जाता है। बाचक की कक्षा में पढ़ने वाला लड़का बितानू है जिसकी माँ कपड़े धोने का काम करती है। जब दूसरे बच्चे उसके कपड़ों पर स्याही छिड़क देते हैं तो मास्टरसाहब को शिकायत करने पर मिसिर मास्टर हंसते हुए कहते हैं, "तू क्यों रोता है बे.....तो अब धोबी पुरां बामन मे गलती निकालेंगे।" ६९ जैसे कथनों द्वारा हमारे समाज में आज भी व्याप्त वर्ग भेद की इस सच्चाई को हम देखते हैं जिसे नकार नहीं सकते।

अल्पना मिश्र की 'छाबनी में बेघर' कहानी युद्ध में गये सैनिकों के परिवारों पर क्या पीतती है, इसे शायद सैनिक स्वयं भी नहीं जानता। एक फीजी विधवा अपनी ही छाबनी में बेघर है। युद्ध में शहीद हुए सैनिकों को हम साल में एक बार याद कर इति कर लेते हैं। सरकार द्वारा आर्थिक सहायता का फायदा भी इन्हें नहीं मिल पाता है, जो पेट्रोल पम्प इन्हें सरकार ने दिया था उसे कोई और कारिन्दा चलाता है। पैसे मांगने पर उनका अपमान किया जाता है। यह कहकर लेखिका ने राजनीतिक सत्तों को उजागर करने का प्रयास किया है।

राजीव कुमार की 'एलबम' कहानी ऐसी बेरोजगारों की कहानी है जो एक छत के नीचे संघर्ष करते हुए बेकारी के दिनों में किस तरह से जीते हैं। वहीं संजय कुंदन की 'महानगर के किस्से' भूमण्डलीकरण के वशीभूत अपने सपनों को भी टॉप पर लगा देने को तैयार है। मनीषा कुलश्रेष्ठ की 'स्वांग' कहानी के माध्यम से लुप्त होती कलाओं को बचाने की एक अदद कोशिश करती सी दिखाई देती है। इस तरह आज की युवा पीढ़ी वर्तमान में जीना पसन्द करती है इसके लिए वह कोई

Peer Reviewed Multi-Disciplinary
Annual National Indexed Research Journal
Published as per UGC (India) Guidelines

Impact Factor
5.455
www.sjifactor.com

ISSN 2349-9370
Vol. 7 Issue 3
Jan. 2020
Special Issue

Research Journal of India

www.researchjournal.net.in

www.indiramahavidyalaya.com

www.mmcdarwha.org

Special Issue

**One Day Interdisciplinary National Conference on
Recent Trends and Issues in Humanities**

**Organized by Mungasaji Maharaj Mahavidyalaya, Darwha
11 January 2020**

Published By
DBMRC

INDIRA MAHAVIDYALAYA

KALAMB, DISTT. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 401 (India)

In collaboration with

Principal

MUNGASAJI MAHARAJ MAHAVIDYALAYA

DARWHA, DISTT. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 202 (India)

Bharati
Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabal Arts College, AKOLA

Index

	मान्यवरांचे संदेश, संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-10
1	SOME RELIVANT SOCIAL ISSUES OF INDIA IN CURRENT SCINARIO	Dr. Nilima Dawane	11-13
2	MAJOR SOCIAL ISSUES IN INDIA	Dr. Dayanand U. Raut	14-15
3	Indian social issues and Remedies	Mr. Ravi K. Kyaste	16-19
4	WOMENS EMPOERNMENT- ISSUES AND GENDER	Asst.Prof. S.N.Thakare Asst.Prof. Nasir Kasam Sheikh	20-21
5	Crime against Women and Causes	Dr. Rahul Narayanrao Hiwrale	22-24
6	DOMESTIC VIOLENCE: A MAJOR GENDER ISSUE IN CURRENT SCINARIO	Dr. Samruddhi Tapare	25-28
7	DEPICTION OF WOMEN IN ELECTRONIC MEDIA: WOMEN ISSUES AND PERSPECTIVE	Ms. Prema Jagdish Verma	29-33
8	स्त्रियांचे प्रश्न आणि स्त्रीमुक्ती चळवळ-एक अध्ययन	प्रा. डॉ. जयमाला लाडे	34-39
9	विदर्भातील ग्रामीण विकासातील आव्हाने	सहा. प्रा. एन. आर. भिंगारे	40-43
10	मराठी साहित्याचे सामाजिक योगदान	डॉ. दामोदर चंद्रभान दुधे	44-45
11	दलित समाजाच्या समस्या आणि उपाय	प्रा. शाम ग. दुतोंडे	46-48
12	लिंगभेद : एक सामाजिक आव्हान	प्रा. डॉ. संतोष खंडारे	49-54
13	स्त्री आव्हाने आणि लिंगभाव अभ्यास	प्रा. ईश्वर ल. राठोड	55-57
14	बालविकास आणि संशोधन	प्रा.डॉ. अर्चना नारायण धर्मे	58-59
15	शेतकरी महिलांच्या समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	कु. रूपाली विरवनाथ खराडे	60-62
16	शेतकरी आत्महत्या संदर्भात विविध समित्यांच्या अहवालांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन	प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद नायरोड	63-68
17	कौटुंबिक हिंसाचार : कारणे व उपाय	प्रा. पुरुषोत्तम ग. वाडे	69-73
18	भारतातील सामाजिक समस्या : विश्लेषण व तात्त्विक उपाय	प्रा. डॉ. गजानन एस. फुटाणे	74-77
19	भारतीय परिवेशातील सद्यकालीन सामाजिक सहिष्णुता एक धिकित्त्वक अध्ययन	डॉ.प्रा. निलिमा सरप	78-81
20	महिलांच्या शैक्षणिक विकासात सावित्रीबाई फुलेचे योगदान	प्रा. डॉ. वळीराम परशुराम अवचार	82-84
21	भारतातील प्रमुख सामाजिक समस्येचे बदलले स्वरूप व उपाय	कु. शितल श्रीकृष्ण दातार	85-87
22	स्त्री समस्या आणि लिंग अभ्यास	स्वनील रामभाऊ धिकटे	88-90
23	भारतीय इतिहासात महिलांचे योगदान	प्रा. संकेत सुरेशराव काळे	91-93
24	पश्चिम विदर्भातील शेतकरी आत्महत्येचे वास्तव व सद्य:स्थिती - एक समाजशास्त्रीय अध्ययन	प्रा.डॉ. सुजाता आर. नाईक (गवई)	94-99
25	Current trends in library and information studies: Looking for the User - Centered Approach	Asst. Lib. P. T. Adhao	100-102
26	Old & Recent Trends of Library use in Teaching and Learning Process	Rajesh Gedam	103-106
27	Usage of Electronic-Resources in Academic Libraries and Role of Information Literacy	Prof. Rahul G. Mahure	107-110

Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asst. Prof. Dept. of English
Sitabal Arts Collage, AKOLA

शेतकरी आत्महत्या संदर्भात विविध समित्यांच्या अहवालांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन

प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ

सहाय्यक प्राध्यापक,

पदवी व पदवीत्तर समाजशास्त्र विभाग,

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना —

भारतात शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचा प्रश्न विशेषतः १९९० पासून समोर आलेला दिसतो. देशात प्रगत समजल्या जाणाऱ्या राज्यांमध्ये शेतकरी आत्महत्यांना सर्वप्रथम सुरुवात झाल्याचे समजते. पंजाब, कर्नाटक, आंध्रप्रदेश, केरळ, महाराष्ट्र या राज्यातील शेतकऱ्यांनी २००५ या वर्षाअखेर पंधरा हजारांहून अधिक आत्महत्या केल्या आहेत. त्याचप्रमाणे महाराष्ट्रात सुध्दा गेल्या दहा वर्षांत आठ हजारांहून जास्त शेतकरी, शेतपजुरांनी आत्महत्या केल्या. सर्वाधिक आत्महत्या पश्चिम विदर्भात झाल्यानंतर आता मराठवाडा व पश्चिम महाराष्ट्रातही शेतकरी आत्महत्यांचे सत्र सुरु झाल्याचे दिसते. शेतकरी आत्महत्यांची सुरुवात पंजाब मधील संगरूर, भटिंडा, फिरोजपुर इत्यादी जिल्ह्यात प्रामुख्याने झाली. शेतकरी आत्महत्यांच्या घटनेत अलिकडच्या काळात सतत वाढ होत असल्याचे दिसते. इ. स. १९८३ मध्ये दर लाख लोकसंख्येमध्ये आत्महत्यांचे प्रमाण ०.६ होते तर इ. स. १९९८ मध्ये ११.२ म्हणजे जवळपास दुप्पट झालेले आढळते. महाराष्ट्र सुध्दा सन २००१ ते २०१५ या कालखंडात ५६,२१० शेतकरी आत्महत्या झालेल्या आहेत. म्हणूनच महाराष्ट्रासारख्या प्रगत राज्यामध्ये शेतकऱ्यांच्या एकापासून एक होणाऱ्या आत्महत्या हा तीव्र धितेचा विषय आहे. शेतकरी आत्महत्या ही समस्या आज देशाचे अस्तित्व, स्वाभिमान व प्रतिष्ठेशी संबंधित विषय बनला आहे.

भारत हा शेतीप्रधान देश असून भारतातील १२१ कोटी लोकसंख्येपैकी ६८.८४ टक्के लोकसंख्या ६,४०,८६७ गावामध्ये वास्तव्य करताना आढळते. त्यामुळे भारताला गावांचा किंवा खेड्यांचा देश असे सुध्दा म्हणतात. कृषी वार्षिक रिपोर्ट (२०१५-१६) नुसार, "भारताच्या अर्थव्यवस्थेत कृषीचे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे कारण भारतातील एकूण लोकसंख्येच्या ५६ टक्के व्यक्ती प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष शेती आणि शेतीशी संबंधित व्यवसायात कार्य करताना दिसतात, राष्ट्रीय उत्पन्नात १७.४ टक्के वाटा कृषी क्षेत्राचा आजही असलेला दिसतो." याचाच अर्थ भारतात रोजगार प्राप्ती आणि राष्ट्रीय उत्पन्नात शेतीला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. गावातील व्यक्तींचा प्रमुख व्यवसाय शेती असून शेती अशी जीवनपध्दती व परंपरा आहे, ज्यामुळे भारतातील लोकांचे आचार-विचार, दृष्टिकोण, संस्कृती व आर्थिक जीवन टिकून राहिले आहे. म्हणूनच डॉ. ममता सक्सेना (कृषी जनगणना आयुक्त, २०१०-११) लिहितात, "भारतीय समाजव्यवस्थेतील सामाजिक-आर्थिक जडणघडणीमध्ये कृषीचे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे कारण बहुतांश व्यक्ती आजही गाव आणि शेतीवरच अवलंबून आहेत." त्याचप्रमाणे डॉ. विद्या धर (कृषी जनगणना आयुक्त, २००५-२००६) म्हणतात, "भारतीय सामाजिक-सांस्कृतिक विकासामध्ये शेतीची समुदायाची महत्त्वाची भूमिका आहे. तसेच जमीनधारकांनीच शेतीव्दारे विश्वास आणि ताकद देऊन भारतीय समुदायाला स्थिर आणि जीवंत ठेवण्याचे कार्य केले आहे."

कृषी सर्व उद्योगाची जननी असून मानवाचे पालन-पोषण करणारी, प्रगतीचे सूचक आणि संपन्नतेचे प्रतीक मानली जाते. अविकसित आणि विकसनशिल देशांचा कृषी हा प्रमुख व्यवसाय असल्याने राष्ट्रीय उत्पन्नाचा प्रमुख स्रोत आहे. पाला अपवाद भारत देशाही नाही म्हणूनच, "भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेती एक महत्त्वाची भूमिका पार पाडताना दिसते. शेती भारतातील आजीविकेचे महत्त्वाचे साधन आहे. अकृषी क्षेत्राला श्रम पुरविण्याचे आणि उद्योगाला जास्तीत जास्त कच्चा माल पुरविण्याचे साधन कृषी हेच आहे." अर्थात भारतात रोजगार व जीवननिर्वाहाचे प्रमुख साधन, आर्थिक विकास, वाणिज्य व व्यापाराचा प्रमुख आधार शेतीच आहे. भारतीय शेतीचे महत्त्व फक्त भारतातच नव्हे तर, जगात शेतीच्या एकूण उत्पन्नात दुसरा क्रमांक लागतो.

भारतीय समाजव्यवस्थेचा आणि अर्थव्यवस्थेचा कणा शेती, शेतकरी आणि गाव असताना देखील या तीनही घटकाना भारतात सुरुवातीपासून राहिले तेवढे महत्त्व दिले गेलेले नाही. परिणामतः आज श्रमोण क्षेत्राशी संबंधित समस्या दिवसेंदिवस वाढतच आहेत. देशाच्या नियोजनकर्त्यांनी जाणीवपूर्वक शेती आणि शेतकरी

Bharati

Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sirabai Arts College, AKOLA

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (E) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

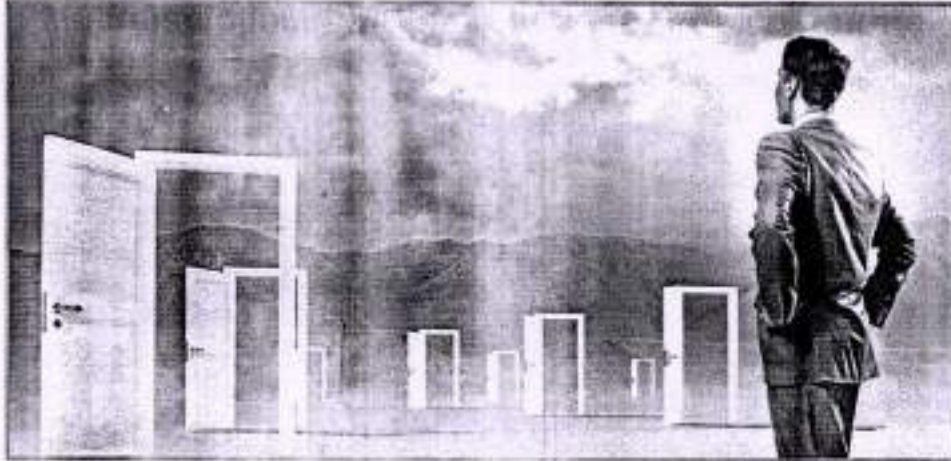
INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (E)

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

Bharati
Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabai Arts College, A.P.S.A.

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

- अनुक्रमणिका -

मराठी

1. युवक हे राष्ट्राच्या भावीपिढीचे विश्वस्त.....	1
डॉ. संतोष खंडारे	
2. युवावर्गाची शैतीव्यवसायातील अनास्था: एक चिंतन.....	4
डॉ. कमलकीशोर चा. इंगोले	
3. पर्यावरण संवर्धनात युवकांचा सहभाग.....	6
प्रबार्त डॉ. धर्मेंद्र पु. तेलंगोटे	
4. वाढती बेरोजगारी आणि तरुण.....	9
डॉ. प्रशांत वि. विप्रे	
5. 'भारतीय युवकांसमोरील आव्हाने'.....	13
प्र. डॉ. सुनिल प्रल्हाद माधगोळ,	
6. इतिहास प्रसिद्ध व्यक्ती आणि युवक.....	16
प्र. डॉ. गजानन ललिताराव सोडनर	
7. आजचे मराठी साहित्य आणि युवक.....	18
प्र. डॉ. ज्ञानेश्वर श्री. बोशी (मराठी)	
8. प्रसारमाध्यम व सोशल मिडियाचा तरुणांवर परिणाम.....	20
डॉ. दिपक राजत	
9. युवकांमधील वाढती बेरोजगारी व कौशल्य विकास कार्यक्रमाची आवश्यकता.....	22
डॉ. भालचंद्र रुपराव देशमुख	
10. आजचे मराठी साहित्य आणि युवक.....	25
डॉ. मिलिंद नामदेवराव भिल्लपवार	
11. "आजचे मराठी साहित्य आणि युवक".....	27
प्र. डॉ. संजय नामराव वाघोळे	
12. भारतातील तरुण आणि राजकारण.....	28
प्र. डॉ. वैशाली सांभाराम बागुल	
13. राजकारण आणि भारतीय युवक.....	30
प्र. डॉ. सुखदेवराव उजवे	
14. राजकारणात युवकांचा सहभाग.....	33
प्र. डॉ. आर. तापडे	
15. 'युवा साहित्य अकादमी पुरस्कार प्राप्त काव्यसंग्रहातील भावसंवेदन'.....	36
प्र. डॉ. चिन्मय रावेंद्र इंगोले	
16. आजच्या मराठी साहित्या मधून साने गुरुजींनी युवकांना केलेले मार्गदर्शन.....	39
डॉ. चिन्मय प्रभुदास अनासाणे	
17. भारतातील युवकांना शैक्षणिक शिक्षणाची गरज : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन.....	41
डॉ. पद्मसुंदर मनीष तापडे	

‘भारतीय युवकांसमोरील आव्हाने’

प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ,

परबी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग,

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना :-

भारतीय समाजाचा आधारस्तंभ म्हणजे युवक होय. युवक म्हणजे देशाचे भवितव्य, खरी आशा, उमीद आणि आर्थिक वृद्धिकारक घटक म्हणजे प्रत्येक देशात युवकांचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. तरुण म्हणजे ताकद, सहनशीलता, चातुर्य, शौर्य, बुद्धिमत्ता यांचे प्रतीक होय. युवकाचा अर्थ वयोमानानुसार ज्यामध्ये मुलगा व मुलगी दोघेही वेतात वय वर्षे १५ ते ३५ हा वयोगट म्हणजे युवक होय. भारतात २०११ साली युवकांची संख्या ४२.१० कोटी होती. यामध्ये २१.७० कोटी युवक आणि २०.४० कोटी युवती आहेत. अर्थात मुलींचे प्रमाण मुलांच्या तुलनेत कमी असल्याचे जाणवते. आशिया खंडातील सर्वात जास्त तरुण असलेला देश म्हणजे भारत होय, तरीही याठिकाणी पाहिजे ते अर्थविकासाचे अभाव आहे. कारण याठिकाणाच्या युवकांसमोर अनेक प्रकारचे प्रश्न, समस्या आणि त्यांचे विविध पैलू असल्याने युवकांसमोर नवनवीन आव्हाने दररोज निर्माण होतांना दिसतात. त्यामुळे ही आव्हाने जो पर्यंत आजचा युवक पार करीत नाही तो पर्यंत देशाचा विकास असंभवच असल्याचे जाणवते.

‘युव’ या शब्दाला तरुण म्हणतात. तरुण म्हणजे एक ताकद जो युवाला योग्य दिशा देणे आवश्यक असते. त्यामुळे हे कार्य संघटित दृष्टीने कुटुंब, शेजार, मित्र, शाळा, महाविद्यालय, शिक्षक, समाज आणि राज्य इत्यादी संस्थाना योग्यप्रकारे करावे लागते. आजच्या युवकांमध्ये अनेक आव्हाने आहेत किंवा काही लोक म्हणतात, युवकांची वाट चुकली आहे. दोन्ही गोष्टींचा अर्थ एकच आहे की, युवकांचे संस्कार चुकले म्हणून युवक चुकीच्या मार्गाकडे जात आहेत किंवा युवकांनी आपले आदर्श चुकीचे निवडल्याने त्यांना आपले जीवन कर्ब योग्य वाटत आहे. या दोन्ही घटकातून भारतीय युवकांपुढे अनेक प्रश्न आणि समस्या उदभवलेल्या दिसतात.

‘ट इंडियन एक्सप्रेस’ आणि केंद्रीय सांख्यिकीय मंत्रालय यांनी २०११ साली केलेल्या सर्वेक्षणानुसार भारतातील युवकांकडे नैसर्गिक व सामाजिक आव्हाने अर्थात शिक्षणाची साधने, रोजगार, आर्थिक पाठपूरवठा, आरोग्याच्या सुखसुविधा कमी असल्याचे स्पष्ट होते. अर्थातच युवकांच्या सामाजिक, आर्थिक, राजकीय संधी अल्प प्रमाणात व अयोग्य पध्दतीने उपलब्ध आहेत. कोणतीही समस्या ज्याप्रमाणे समाजात संरचनेत असणाऱ्या दोषांमुळे निर्माण होते, तसेच समाजात दोषांमुळे सुध्दा निर्माण होते. युवकांपुढील विविध आव्हाने हे समाजात समाज संरचनेत काही दोष असल्यामुळे निर्माण झाली आहेत. आव्हाने युवकांमधील चुकीच्या गोष्टींच्या अनुकरणामुळे निर्माण झालेली दिसतात. त्यामुळेच इतर देशांच्या तुलनेत भारतीय युवकांच्या समस्या आणि त्यांच्या समोरील आव्हाने हे वेगवेगळ्या प्रकारचे असल्याचे स्पष्ट होते.

शोध पध्दतीशास्त्र-भारतातील युवकांपुढील आव्हाने हा शोध प्रबंध लिहितांना संशोधकाने वर्णनात्मक आराखड्याचा प्रयोग करून तथ्य संकलन केले आहे. भारतीय युवकांना रोजगार, शिक्षण, संरक्षण, आरोग्य, व्यवसाय इत्यादी विविध क्षेत्रात असलेल्या समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे आणि त्यातून युवकांचे त्यांच्या समोर नवनवीन आव्हाने निर्माण होतात, याचा अर्थविकासासाठी तथ्य संकलनाच्या दुय्यम स्त्रोताचा वापर करून युवकांच्या शोध निबंधाच्या शिर्षकानुसार संदर्भ पुस्तके, शोध ग्रंथ,

मासिके, वृत्तलेख, आणि संबंधित विषयाचा इंटरनेटवरील ज्ञान साठा उपयोगात आणून भारतीय युवकांच्या आव्हानांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन करण्यात आले आहे.

शोध निबंधाचे उद्देश -

१. युवकाचा अर्थ स्पष्ट करून भारतीय समाज संरचनेतील युवकांची भूमिका स्पष्ट करणे.
२. कृषी क्षेत्रात युवकांसमोर निर्माण झालेली आव्हाने लक्षात घेणे.
३. जागतिकीकरण आणि बेरोजगारीचा युवकांवरील प्रभाव अभ्यासणे.
४. बदलते सामाजिक मूल्य आणि युवकांमध्ये निर्माण झालेला व्यक्तिवाद स्पष्ट करणे.
५. युवकांचा तंत्रज्ञानाप्रती दृष्टिकोन आणि अनावश्यक खर्च लक्षात घेणे.
६. भारतीय शिक्षण व्यवस्थेमध्ये युवकांचा दर्जा आणि भूमिका स्पष्ट करणे.
७. भारतीय राष्ट्रीय एकात्मता आणि युवकांची आव्हाने यांचा सहसंबंध शोधणे.

भारतीय युवकांसमोरील आव्हाने पुढीलप्रमाणे -

१) कृषी व्यवसायातील आव्हाने - कृषी हा भारताचा आजही मूळ व्यवसाय आहे. भारतीय संरचनेमध्ये, अर्थव्यवस्थेमध्ये, संस्कृतिमध्ये कृषीने महत्त्वाचे योगदान दिलेले आहे. शेतीसाठी ज्ञान, ताकद, सहनशीलता आणि बुद्धिमत्ता या गोष्टींची गरज असते व ही गरज आज भारतातील युवक-युवती पूर्ण करू शकतात, परंतु कृषी व्यवसायाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन आज युवकांमध्ये दुय्यम होत चाललेला दिसतो. त्यामुळे शेती विकून नोकरी किंवा कोणताही व्यवसाय करण्याच्या विचारातून दिवसेंदिवस शेतीचे प्रमाण कमी होऊन गैरकिसानीकरणाची प्रक्रिया आणि ग्रामीण युवकांचे स्थलांतरणाचे प्रमाण वाढलेले दिसते. त्यामुळेच आज गावातील युवक-युवतींनी शेतीच्या प्रती आपुलकी, निष्ठा दाखवून शेतीवर आधारित नवनवीन गृहउद्योग, लघुउद्योग, कुकुटपालन, बांधकामपालन, रेशीम निर्मिती, मध

VIDYAWARTA®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Special Issue- February- 2020
(Vol- 3)

Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne
Smruti Arogya and Shikshan Prasarak Mandal's

SAHAKAR MAHARSHI LATE BHASKARRAO SHINGE ARTS COLLEGE, KHAMGAON, DIST. BULDHANA (M.S.)

(Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.)

Bharati

Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabai Arts College, AKOLA

◆ Organizes ◆

One Day Inter Disciplinary National Conference on
HUMANITIES, CULTURE AND SOCIETY

28) Human Rights and Slavery Dr. M. R. Shinde, Buldana	104
29) Library Consortia In India: Initiatives And Needs Prof. Dipak Ghuge, Khamgon	108
30) Marginality and State of Mind Dr. Sushil Ramdasji Dhuldhare, Mumbai	112
31) जगन्नाथ शंकरशेट यांचे शुद्धीकरण कार्यातील योगदान डॉ. गोविंद मा. तिरमनवार, अमरावती	113
32) स्वच्छता अभियान - महात्मा गांधीजींच्या स्वानांची फलश्रुती डॉ. ओमप्रकाश चौवडे, अमरावती	115
33) मानवाधिकार आणि भारतीय समाज : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन डॉ. पद्मानंद मनोहर नायडे, वाशिम	118
34) संत जगद्गुरु तुकोबांनी इस्लाम विचारधारा विषयी मांडलेले विचार प्रा. डॉ. रमेश भ. जाधव, अमरावती	122
35) जागतिकीकरणाचा भारतीय सामाजिक संरचनेवरील प्रभाव प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ, अकोला	124
36) व्यायाम व खेळाच्या संस्कृतीचे महत्त्व डॉ. वंदना दामोदर आरक, अहमदनगर	128
37) मानवी जीवनात संगीताचे स्थान प्रा सतिश जमधाडे, कुंभारी अकोला	130
38) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि महिला सक्षमीकरण प्रा. नीता पाठक, अकोला	131
39) वनहाड प्रांतातील मध्ययुगीन संत : संत फहाडसिंग महाराज डॉ. किशोर मारोती वानखडे, बुलडाणा	134
40) संस्कृतीचे शिक्षणातील योगदान प्रा.डॉ. मुझ्ताक आर. शहा, अकोला	138

http://www.printingarea.blogspot.com
www.vidyawasta.com/03

त्यांनी प्रयत्न केला. "संत तुकोबा सांगतात या सर्व वाईट कुकर्मोपासून दूर राहण्यासाठी वापासून मुक्त होण्यासाठी नेहमी अल्लाचे स्मरण केले पाहिजे त्यांच्या शिवाय अन्य कोणीही नाही.

अल्ला देवे अल्ला दिलावे अल्ला दारु अल्ला खिलावे।
अल्ला वाग नही कोवे अल्ला करेसो हिलोय।।१।।।धु।।
मर्दहोये वो खडा फीर नामदेकुं नही धीर।

आपने दिलकुं करना खुसी तीन दामको क्या खुमासी।।
जगद्गुरु तुकोबा यांनी तत्कालीन इस्लामच्या राजवटीत

भक्तीभावाचे, राष्ट्रीय एकात्मतेचे विचार व्यक्त करणे ही फार मोठी वैचारीक क्रांती होती. घरील निवडक इस्लामी विचारधारा विषयी मांडलेले विचार दिसून येतात.

निष्कर्ष :

१. संत तुकोबांच्या विचारातून राष्ट्रीय एकात्मतेचा संदेश देणारी आहे

२. संत तुकोबांच्या विचारस्मरणीतून समाज कार्यासाठी हिंदू-मुस्लीमांनी एकत्र येवून एकोपा वृंद्धीगत केला पाहिजे, आधार-विचारांचे आदान-प्रदान करून समन्वय राखला पाहिजे हा विचार त्यांच्या अभंगातून व्यक्त होतो.

३. संत तुकोबांच्या दलित रुद्र, मुस्लीम एकूण सर्वांमधलच जिझाळ्याचे अपार आपूलक्रीचे संबंध होते. पण त्यांचा जिझाळा, कळकळा सतत अधिक विस्तारशील होता, व्यापक होता. जगाच्या कल्याणाच्या विचारानेच ते भारावलेले होते. त्यासाठी त्यांनी देह कष्टविला. माणूसकोचा महाकवी पुढा होणे शक्य नाही अश्या अत्यंत मार्मिक भाषेत ज्यातनाम कवी व संत साहित्याचे अभ्यासक प्राचार्य पुरुषोत्तम म्हणतात.

४. प्रस्थापित धार्मिक शोषण व्यवस्थेविरुद्ध तुकोबांनी जीवाची पर्वा न करता, एल्गार पुकारला.

५. पुर्व सुरीपेक्षा तुकोबांचे वेगळेपण हे की तुकोबांनी पारलौकिक जीवनापेक्षा, लौकिक जीवनाकडे लक्ष केंद्रित केले. नीती संपन्न समाज निर्माण व्हावा हे त्यांचे ध्येयहोते.

संदर्भ ग्रंथ :

१. भावे वि. ल. , महाराष्ट्र सारस्वत भाग-२, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई.

२. खरात शंकरराव, संताची सामाजिक दृष्टी, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे, प्रथम आवृत्ती २००५.

३. वेणुसेकृष्ण, श्री. बसवेश्वर ते ज्ञानेश्वर एक चिंतन, लोकवाङ्मय प्रकाशन, मुंबई, प्रथम आवृत्ती १९९६.

४. सरदार गं. का. , संत वाङ्मयाचा सामाजिक फलश्रुती, लोकवाङ्मय प्रकाशन, मुंबई, चौथी आवृत्ती १९८२. □□□

जागतिकीकरणाचा भारतीय सामाजिक संरचनेवरील प्रभाव

प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गावगोळ
सहाय्यक प्राध्यापक,

पदवी व पदवींतर समाजशास्त्र विभाग,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

सारांश - समाजामध्ये जे नवनवीन सामाजिक, आर्थिक, राजकीय बदल होत असतात त्यातून अनेकदा समाजामध्ये वेगवेगळ्या समस्यांची निर्मिती होत असते. आधुनिक काळात आर्थिक उदारीकरणाचा एक महत्वाचा भाग किंवा मुक्त व्यापाराची संकल्पना म्हणजेच जागतिकीकरण होय. जागतिकीकरण ही उत्पादने, सेवा, भांडवल, माहिती आणि संस्कृती यांच्या सौम्यापार वाढत्या प्रवाहात्मक दर्शविणारी प्रक्रिया आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत प्रामुख्याने विदेशी वस्तु व सेवा यांच्या आयात-निर्यातीला मुक्त घरवाना देणे अपेक्षित आहे. वरवर ही संकल्पना अर्थव्यवस्था आणि उद्योग यांच्याशी संबंधित दिसत असली तरी त्याचे सर्व परिणाम हे सामाजिकच असल्याचे दिसते. सर्व जगात जागतिकीकरणाची प्रक्रिया सुरू झाली असून त्याचे परिणाम सर्वच देशातील संरचनेक सकारात्मक तसेच नकारात्मकरीत्या झाल्याचे दिसत आहे. भारत सारख्या विकसनशील देशाला सुध्दा जागतिकीकरणामुळे अनेक प्रश्नांना सामोरे जावे लागत आहे. भारतातील उद्योग, शेती, शेतकरी, राजकीय व्यवस्था, राजनय, तसेच भारतीय सामाजिक संरचनांमध्ये प्रामुख्याने कुटुंब, विवाह, स्त्रियांचे कार्यक्षेत्र, बरोजगारीचे वाढते प्रमाण, परकीय चलनातील घट, वाढते पर्यावरण प्रदूषण, मालाचे वाढते भाव या सर्व घटाकांवर जागतिकीकरणाने प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष प्रभाव टाकलेला आहे. भारतीय सामाजिक संरचनेक या आर्थिक उदारीकरणाच्या माध्यमातून अनेक प्रकारच्या समस्या सुध्दा निर्माण झाल्याचे दिसते आहे. जागतिकीकरण ही बहुआयुजी संकल्पना असल्याने त्याचे परिणाम केवळ भारतातील अर्थव्यवस्थेवरच नाही तर या भारतीय संस्कृती, याठिकाणचे संपन्न उपसभू, व्यक्तिच्या बदलत्या भूमिका, आणि मूल्य आणि प्रमाणकां सुध्दा विपरित परिणाम झाल्याचे स्पष्ट झालेले आहे.

Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabai Arts College, AKOLA

विद्यावार्ता®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Government of Maharashtra

**GOVERNMENT COLLEGE OF
EDUCATION (CTE) AKOLA**

Affiliated to Sant Gadgebaba Amaravati University Amaravati.

National Conference On Research in Interdisciplinary Studies

Inspiration- Innovation invention

Bharati
Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabai Arts College, AKOLA

♦ Organized by ♦
GCE IQAC and Ph.D. Research Centre, Akola

♦ Principal ♦
Dr. Vasudha V. Deo

♦ Coordinator ♦
Dr. Asha M. Dharaskar

♦ E-mail: principalakola80@gmail.com ♦ Website : www.gceakola.org.in

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

Vidyawarta®
Peer-Reviewed International Publication

March 2020
Special Issue-01

01

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

Government College of Education, Akola (CTE)
Near Akola Netra Hospital, Ramdas Peth, Akola

National Conference
on

Research in Interdisciplinary Studies

Date : 18 March, 2020

Editor

Dr. Vasudha V. Deo
Principal

Co-Editor

Dr. Asha Dharaskar (Bhavsar)
IQAC Coordinator

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

42) संशोधन कार्यात माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा वापर डॉ. सी. स्मिता गजानन जोगळेकर, बुलडाणा	167
43) संशोधनाचा आशय प्रा.डॉ. संतोष नामदेवराव ताडे, आकोट	171
44) अमरावती विद्यापीठातर्गत संशोधन करणाऱ्या विद्यार्थ्यांना संशोधनकार्यात I.C.T. ... डॉ. शोभना पुरुषोत्तम सावजी, अकोला	173
45) संशोधनात माहिती संप्रेषण तंत्रविज्ञान (ICT) च्या भूमिकेचा अभ्यास प्रा. डॉ. नितीन गोविंदराव चाडोरे, अकोला	177
46) इयत्ता ९ वीच्या विद्यार्थ्यांना गणित विषयाच्या अध्ययनात येणाऱ्या ... प्रविण रामचंद्र क्षीरसागर, बुलडाणा	179
47) संशोधन : एक वृत्ती, एक दृष्टीकोन डॉ. संजय एन. वरडे, चंद्रपूर	182
48) संशोधनातील बदलते दृष्टीकोन आणि भारतीय संगीत डॉ. सुनिल बाबुलालजी पटके, अकोला	184
49) शारिरिक शिक्षणाचा आंतरराष्ट्रीय स्तर प्रा. मंजुषा ज. देशमुख, अकोला	187
50) सामाजिक संशोधनात 'आंतरविद्याशाखीय अध्ययन' पध्दतीचे महत्त्व प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ, अकोला	190
51) इतिहासाची ऐतिहासिक संशोधन पध्दती प्रा. डॉ. एस.पी. चव्हाण, बाळापूर	194
52) संशोधनातील बदलता दृष्टीकोन प्रा. डॉ. संघमित्रा वि. दुपारे, काटोल	196
53) सामाजिक संशोधनाचे सामाजिक समस्यांच्या निराकरणातील महत्त्व - एक विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रा. अमरिष एस. गावंडे, अकोला	198

सामाजिक संशोधनात 'आंतरविद्याशाखीय अध्ययन' पध्दतीचे महत्व

प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ,
पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

प्रस्तावना — संशोधन या संज्ञेस इंग्रजी मध्ये 'रिसर्च' असे म्हणतात. याचा अर्थ एखाद्या गोष्टीचा पुन्हा-पुन्हा शोध घेणे असा आहे. एखादी अगम्य व अज्ञात गोष्ट सातत्याने परिश्रम आणि चिकित्सक पध्दतीने करणे म्हणजे संशोधन होय. म्हणूनच डॉ. नाडगोडे लिहितात की, "जिज्ञासा व ज्ञानसाधना हे मानवाचे असामान्य गुण आहेत. त्या आधारावर माणसाला ज्ञानप्राप्ती झाली. पण त्याची खरी प्रगती होण्याचे कारण म्हणजे विचारांकडे किंवा घटनेकडे त्याची शास्त्रीय चिकित्सेची दृष्टी होय." अर्थात मानवी विकासासाठी सतत संशोधनाची गरज असते. संशोधन ही एक बौद्धिक प्रक्रिया आहे, याद्वारे जुन्या उणिवा दूर करून ज्ञानात नवीन भर घातली जाते. अर्थात जुन्या ज्ञानाचे परीक्षण व नवीन ज्ञान संपादन हे दोन्ही घटक यामध्ये समाविष्ट होतात. हे ज्ञान संपादन करण्यासाठी सतत चिकित्सक व पध्दतशीर प्रयत्न करावे लागतात. म्हणूनच द न्यु सेंचुरी शब्दकोषात सांगितले आहे की, "एखाद्या विषयाचा विशेष काळजीपूर्वक शोध घेणे म्हणजे संशोधन होय. नवीन तत्व अगर नवीन बाब शोधून काढण्यासाठी सातत्याने काळजीपूर्वक केलेली चिकित्सा म्हणजे संशोधन होय."

संशोधनात वैज्ञानिक पध्दतीला अतिशय जास्त महत्व असते. म्हणूनच जे. डब्ल्यू. वेस्ट लिहितात, "खऱ्या अर्थाने संशोधन म्हणजे वैज्ञानिक पध्दती प्रत्यक्षात

कार्यान्वित करण्याची अधिक नियमबध्द, आकारबध्द, सुव्यवस्थित आणि सखोल अशी प्रक्रिया आहे." थोडक्यात वैज्ञानिक पध्दतीच्या आधारावर व्यवस्थित व पध्दतशीर अभ्यास आणि वस्तुस्थितीच्या आधारावर केलेली काही रचना म्हणजे संशोधन होय. थोडक्यात, विषयाला शास्त्राचा दर्जा मिळवून देण्यात अध्ययन पध्दती महत्त्वाची भूमिका पार पाडीत असतात. शास्त्रीय पध्दती ही तार्कीक अनुमान, वस्तुनिष्ठता, अनुभवप्रामाण्यता यासारख्या मूलभूत शास्त्रीय तत्वांवर आधारित असावी. सामाजिक घटकांचे सुव्यवस्थित आणि परस्परपूरक ज्ञान मिळविण्यासाठी सामाजिक शास्त्रात वेळकाळानुसार अनेक अध्ययनाच्या पध्दती अस्तित्वात आलेल्या आहेत. यामध्ये क्षेत्रकार्य अध्ययन पध्दत, प्रकार्यात्मक पध्दत, ऐतिहासिक पध्दत, तुलनात्मक पध्दत, निरीक्षण पध्दत, सहभागी पध्दत, प्रायोगिक पध्दत, वर्तनवादी पध्दत, वर्णनात्मक पध्दत आणि आंतरविद्याशाखीय पध्दत महत्त्वाच्या आहेत. सामाजिक घटकांचे अध्ययन करतांना अभ्यासकाने सर्वांगीन दृष्टिकोणातून तथ्य संकलन करावे याकरिता आधुनिक काळात 'आंतरविद्याशाखीय पध्दती' विकसित झाली. या पध्दतीत घटनेचा शास्त्रीय व सर्वांगीन अर्थ स्पष्ट करण्याकरिता विविध विषयांच्या अध्ययनाचा एकत्रितरित्या सहसंबंध प्रस्थापित केला जातो त्यालाच आंतरविद्याशाखीय अध्ययन पध्दत असे म्हणतात.

• शोध पध्दतीशास्त्र — शोध विषयाशी संबंधित तथ्य संकलन करण्याकरिता प्रस्तुत शोध कार्यासाठी वर्णनात्मक आराखड्याचा वापर घ्यावा लागतो. सामाजिक संशोधनाचा अर्थ व त्याचे महत्व जाणून घेण्याकरिता तथ्य संकलनाच्या द्वितीयक स्त्रोतांच्या माध्यमातून तथ्य संकलन करण्यात आले आहे. सामाजिक संशोधनातील विविध शास्त्रीय अध्ययनाच्या पध्दती कोणत्या? आणि प्रामुख्याने आधुनिक काळात 'आंतरविद्याशाखीय पध्दत' कशी विकसित झाली?, या पध्दतीचा अर्थ, तिचे स्वरूप कसे आहे? तसेच समाजशास्त्रामध्ये अध्ययन करतांना ही पध्दत कशाप्रकारे संशोधकाला मदत करते याचे उदाहरणाद्वारे विश्लेषण करण्याकरिता शोध निबंधाच्या विषयाशी संबंधित संदर्भित पुस्तके, जर्नल्स, शोधप्रबंध

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (D) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (D)

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By: **PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON**

Impact Factor - 6.625 • Special Issue - 229 (D) • February 2020 • ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -

डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -

डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -

डॉ. एन. एम. छंगाणी

प्रा. पी. एस. शिरसाट

Printed by : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

- अनुक्रमणिका -

मराठी

1.	तरूणांचा आहार व शारीरिक व मानसिक आरोग्य यांचा संबंध.....	1
	प्रा. दिप्ती देविदास राणी	
2.	भारतीय अर्थव्यवस्थेत युवकांसमोरील रोजगारीचे आव्हान.....	3
	डॉ. पंकज मा. तायडे	
3.	राष्ट्रीय एकात्मता आणि युवक.....	6
	प्रा. डॉ. मानवते उत्तम हुमनाजी	
4.	युवकांसमोरील बेरोजगारी एक सामाजिक समस्या.....	8
	डॉ. विशाखा जे. डेरे	
5.	ग्रामसभा व आजच्या युवकाची भूमिका.....	11
	प्रा. उमेश अजाबराव घुगे	
6.	ऐतिहासिक नायकांचा तरूणांवर होणारा परिणाम.....	14
	डॉ. महेश प्रल्हादराव गोमासे	
7.	राजकारणात युवकांची भूमिका.....	16
	प्रा. डॉ. बालासाहेब जी. जोगदंड	
8.	जागतिकीकरणाच्या प्रभावाचे भारतीय उच्च शिक्षणातील युवकांपुढील आव्हाने (आर्थिक व सामाजिक दुर्बल वर्ग).....	18
	दिलीप दामू कुमारे	
9.	युवकांचा राजकारणाकडे वाढता कल एक : अध्ययन.....	21
	डॉ. महेंद्र भीमराव भगत	
10.	आजचे मराठी साहित्य आणि युवक.....	23
	प्रा. अनुप अरुण नांदगावकर	
11.	कृषी क्षेत्रातील तरुण.....	25
	प्रा. डॉ. नीता तिवारी	
12.	तरूणावस्था आणि पोषण.....	28
	प्रा. कु. पल्लवी रमेशराव देशमुख	
13.	बदलत्या काळात तरुण चाचकांना देण्यात येणाऱ्या ग्रंथालय सेवा.....	30
	प्रा. डॉ. पौर्णिमा भा. गंधडे	
14.	आजच्या युवा पिढीतील पर्यावरण संवर्धन कोल्हापूर मधील बी.एड महाविद्यालयातील छात्रांच्या जाणिवांच्या संदर्भात अभ्यास.....	33
	प्रज्ञा सुदीन कोडापे	
15.	राजकारण आणि युवा वर्ग.....	35
	कु. प्रिया प्रकाशराव झंझळकर	
16.	कृषी आणि युवक.....	37
	डॉ. राजेश जानराव काळे	
17.	सामाजिक प्रासारमाध्यमे आणि युवक एक अध्ययन.....	40
	प्रा. डॉ. रि. डी. राजगुणे	

जागतिकीकरणाच्या प्रभावाचे भारतीय उच्च शिक्षणातील युवकांपुढील आव्हाने
(आर्थिक व सामाजिक दुर्बल वर्ग)

दिलीप दामू कुमरे

सहाय्यक प्राध्यापक, पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना:

जागतिकीकरण ही संकल्पना आज केवळ आर्थिक घडामोडी पुरतीच मर्यादित राहिली नाही तर संपुर्ण जग एकच विशाल बाजारपेठ म्हणून घेऊन राजकीय, सांस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक, जीवशास्त्रीय, तंत्रज्ञान इत्यादी क्षेत्रात वैचारिक देवाण घेवाण असे स्वरूप प्राप्त झाले आहे. जागतिकीकरणाची प्रकिया आता भारतात आधुनिक युगात सुरु झालेल्या आर्थिक प्रगतीचा एक अविभाज्य अंग बनला आहे. विश्वेतर बाहेरील देशाची प्रामुख्याने अमेरिका व युरोपातील मोठ मोठ्या औद्योगिक प्रतिष्ठानांची कामे करून घेण्यास भारतातील तज्ञांचा, भारतीय कंपन्यांकडून फार मोठ्या प्रमाणावर वापर केला जातो. ह्याचे मुख्य कारण म्हणजे आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर भारतीय तज्ञांचे इंग्रजीवरील प्रभुत्व व सर्वात महत्वाचे म्हणजे तुलनेत कमी पैशात काम करणे होय. त्यामुळेच अनेक आंतरराष्ट्रीय कंपन्या भारताकडे आकृष्ट होत आहेत. स. १९०० मध्ये स्थापन झालेल्या ब्रिटीश इस्ट इंडिया कंपनीचे वर्णन काहींनी पहीले बहुराष्ट्रीय निगम (Multinational Corporation) असे केले. आंतरराष्ट्रीय व्यापारात फार मोठी जोखीम असल्याने तसेच मोठ्या प्रमाणात गुंतवणूकीची व आर्थिक मदतीची गरज असल्याने ब्रिटीश इस्ट इंडिया कंपनीने भांडवल उभारणी केली. जागतिकीकरणाच्या दृष्टीने पुढे टाकलेले ते एक पाहुल होते. पाहता पाहता १९ व्या शतकात ही कंपनी जागतिक आर्थिक महासत्ता बनली.

सन १९४४ मध्ये अमेरिकेत झालेल्या बैठकीत ४४ देश उपस्थित होते. त्यातूनच संयुक्त राष्ट्रसंघ, जागतिक बँक, आंतरराष्ट्रीय नाणे निधी इत्यादी विविध संस्थांचा उदय झाला. आंतरराष्ट्रीय व्यापाराच्या दृष्टीने 'आय. टी. ओ' (International Trade Organization) ही संघटना स्थापन करण्याची संकल्पना समोर आली व त्यातूनच 'गॅट' (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT) चा जन्म झाला. जागतिक नैसर्गिक साधन संपत्तीचा सर्व मानवजातीला उपयोग व्हावा आणि सर्वांना समान न्याय व मुक्त व्यापाराची संधी मिळावी हे गॅट कराराचे उद्दिष्ट होते. सन १९४७ मध्ये या करारावर २३ देशांनी स्वाक्षर्या केल्या त्यात भारताचाही समावेश होता. सन १९९४ दरम्यान डॅकेल ने तयार केलेल्या कराराचा मसुदा विचारार्थ घेण्यात आला व त्यातूनच आंतरराष्ट्रीय व्यापार संघटनांचा (World Trade Organisation - WTO) जन्म झाला. १ जानेवारी १९९५ रोजी भारतासह १२३ देशांनी या संघटनेला मान्यता दिली. गॅट करारामध्ये जी अपुर्णता होती, ज्या उणिवा होत्या त्या WTO मध्ये काढून टाकण्यात आल्या. ह्या करारामुळे भारतातील तंत्रज्ञाना विश्वव्यापी क्षेत्र मिळून येथील बेकारी बऱ्याच प्रमाणात कमी होईल असे अनेकांचे मत असले तरी या करारामुळे भारताचा फायदा कितपत होईल हा वादाचाच मुद्दा आहे. अर्मत्य सेन यांच्या मते जागतिकीकरण भारताला लाभदायक ठरू शकते. जागतिकीकरणामुळेच भारतीय शेतकऱ्याला कार्यक्षम अवजारे मिळतील, दिर्घकाळ टिकणारी यंत्रसामुग्री कमी किमतीत उपलब्ध होवू शकेल, आणि त्यातून त्याची क्षमता वाढून तो बरेचकाही कमावू शकेल.

भारतातील शिक्षण व्यवस्था :

व्यक्तीला सामाजिक जीवन जगण्यासाठी आवश्यक ते ज्ञान प्रदान करणारी यंत्रणा म्हणून शिक्षण व्यवस्थेचा उल्लेख केला जातो. शिक्षण हे मानवी जीवन समाज व राष्ट्रजीवनाच्या विकासाचे अत्यंत महत्वाचे

साधन आहे. ऑरिस्टॉटलच्या मते, जीवन विकास म्हणजे शिक्षण, तर प्लेटोच्या मते, मानवात असणाऱ्या जन्मजात व निसर्गदत्त शक्तींना जागृत करून पूर्णत्वास नेणे म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षणाला जसे एक साध्य मानले जाते तसेच त्यांच्याकडे अन्य हीतावह साध्य गाठण्याचे साधन म्हणूनही पाहिले जाते. शिक्षणामुळे व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्त्वाचा व संयुक्तपणे विचार करण्याच्या बौद्धिक शक्तीचा विकास होतो. आर्थिक, राजकीय त्याचप्रमाणे सांस्कृतिक कार्य पार पाडण्याची पात्रता त्यांच्या अंगी येते आणि तदुपंगाने त्यांचा सामाजिक, आर्थिक दर्जा वाढण्यास देखील मदत होते. समाजात बदल व विकास घडवून आणणे व इतर उद्दिष्ट गाठण्याचे एक प्रमुख साधन म्हणून शिक्षणाचा वापर करता येतो हे आता सिध्द झाले आहे. शिक्षणामुळे उर्ध्वगामी गतिशीलतेला वाव मिळतो आणि तदुपंगाने विविध सामाजिक स्तरातील माणसाच्या दर्जांमध्ये समानता प्रस्थापित करण्यास मदत होते. मानवी हक्काविषयी केलेल्या जागतिक ठरावानुसार शिक्षण मिळणे हे प्रत्येक मानवाचा मुलभूत हक्क मानला गेला आहे.

सामाजिक गतिशिलतेकरीता शैक्षणिक योग्यता निर्णायक आहे. स्तरिकरण सिध्दांताच्या दृष्टिकोणानुसार शिक्षण हे सामाजिक गतिशिलतेतील अडथळे दूर करते. वर्गीय स्तर आणि वर्ग संरचना ह्या करीता शिक्षणाची प्रवाही मान्यता विचारात घेण्यासारखी आहे. शिक्षणाद्वारे व्यक्तीच्या सामाजिक प्रवृत्तीचा व गुणांचा विकास केला जातो. राष्ट्राच्या विकासासाठी असणारे शिक्षणाचे महत्त्व ओळखून भारतात स्वातंत्र्योत्तर काळात तर शासनकर्ते शिक्षणाकडे 'समाज विकासाचे एक महत्त्वपूर्ण साधन' म्हणून पाहू लागले. एवढेच नव्हे तर त्यांच्या फलश्रुतीसाठी राज्यघटनेत काही तरतुदीही करण्यात आल्या. भारताच्या विकासात्मक पुर्नरचनेसाठी आणि प्रगतीकारक परिवर्तनासाठी शिक्षण आणि शिक्षणाच्या भूमिकेसंबंधीचा सखोलपणे आणि व्यापकतेने तत्काळीन समाजधुर्निर्माणी, विचारवंतांनी,

दोबळ अर्थाने दलित, आदिवासी, शोषित, पिडीत समाज गटांना संबोधण्यासाठी सिमांतिक समूह हा शब्द प्रयोग करण्यात आला आहे.

आज मध्यमवर्गीय समुहांनाच मुलांना दर्जेदार व चांगल्या शाळांचे शिक्षण देण्यास असमर्थता दाखविण्याची वेळ आलेली दिसते. तर सिमांतिक समुहासाठी उच्च शिक्षण हे हळूहळू पूर्णतः खाजगी संस्थांकडे जाणार आहे. कारण केंद्र व राज्य शासनाने हळूहळू उच्च शिक्षणावरची आपली जबाबदारी झटकून टाकण्यास सुरुवात केली आहे. दिव्यकालीन शैक्षणिक गुणवत्तेचा विचार करता खाजगीकरणाचा पर्याय काही मर्यादितपर्यंत स्वीकार्य आहे. कारण गुणवंत विद्यार्थी आपल्या संस्थेत आकृष्ट करण्यासाठी तेथे विविध चांगल्या प्रणालींचा अवलंब केला जाईल हे जरी खरे असले तरी बौद्धिक संपदा वाढविण्यासाठी अयोग्य स्पर्धांना वाव मिळून नफेखोरी वाढण्याचा धोकाच जास्त आहे. आपली गुणवत्ता अधिक आहे हे सिद्ध करणे बाजारीकरणाचे वैशिष्ट्यच आहे. हे सिद्ध करण्यासाठी मुल्यमापनाच्या पध्दतीतही सोईस्कर बदल करण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. तसेच भौतिक सुविधा नसतांनाही ह्या उच्च शिक्षण संस्था, विद्यापीठे यांची संख्या वाढत जाईल आणि यातून विद्यार्थी व समाज यांची तर फसवणूक होईलच पण सिमांतिक समूह नाडविल्या जाईल. समाजातील आर्थिक दुर्बल घटकांना अर्थात सिमांतिक समुहांना खाजगी शिक्षणातील जबर फी परवडणारी नाही. पारंपारीक आणि व्यवसायीक वैज्ञानिक, तांत्रिक व संगणकीय अभ्यासक्रमाची फी वाढविल्याशिवाय आवश्यक भौतिक सुविधा देणे अशक्य आहे. त्यामुळे स्वाभाविकतःच सिमांतिक समूह अर्थात आर्थिक व सामाजिक दुर्बल वर्ग उच्च शिक्षणापासून वंचित राहण्याची शक्यता आहे. नदीच्या धारदार प्रवाहात हलक्या वस्तु जसे लाकुड, पोंडे टिकत नाहीत तर उसान म्हणून प्रवाहातून हा सिमांतिक

समूह बाहेर फेकल्या जाईल असे चित्र दिसते व या गंभीर प्रश्नाचे चिंतन करणे गरजेचे आहे असे वाटते.

उपसंहार :

घटनाकारांनी गणराज्यांनंतर दहा वर्षांनी प्राथमिक शिक्षण शंभर टक्के उद्दिष्ट पूर्ण करावे असे अपेक्षिते होते. म्हणजेच १९६० पर्यंत ते उद्दिष्ट गाठणे अपेक्षित होते. परंतु आजही २३ टक्के लेटरेड निरक्षर आहेत हे खज्या अर्थाने सिमांतिक समुहाचे सदस्य होते. उच्च प्राथमिक शिक्षणाचे उद्दिष्ट आजही गाठले नाही. त्यांच्या उच्च शिक्षण काय? आज शिक्षणाच्या बाजारात अशा सिमांतिक समुहासाठी उच्च शिक्षण हे दिवास्वप्नच ठरेल.

संदर्भ सूची:

१. भांडारकर, पु.ल., वैद्य, नि.सं. (१९७९), भारतातील सामाजिक समस्या, पापुलर प्रकाशन, मुंबई, पृ. क्र. २८७
२. कळंबे, दिनकर एस., उच्चशिक्षणात खाजगी विद्यापीठांची भूमिका, पृ. क्र. २०
३. धर्माधिकारी, ना.शे., उच्च शिक्षण व अनुषंगिक विकास स्मरणिका, प्राचार्य महाशंघाचे २८ वे अधिवेशन, पालघर अधियांत्रिकी महाविद्यालय, सोलापूर पृ. क्र. १८
४. शरदू अनंतराम बडसे, उमा (१९८७) भारतीय समाजातील स्त्रियांचे स्थान, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई पृ. क्र. १०५
५. कन्हाडे, बी.एस., (२०१३), सामाजिक चळवळीचे समाजशास्त्र, पिंपळापुर् अँड कंपनी पब्लिकर्स, नागपूर पृ. क्र. ११३
६. मुखर्जी, रवींद्रनाथ (२००९), सामाजिक समस्याएँ, विवेक प्रकाशन, जबाहनगर, दिल्ली
७. आपटे, ज.शं. (२००८), भारतातील महिला विकासाचे वाटचाल, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे, पृ. क्र. २३

V I D Y A W A R T A®

Peer-Reviewed International Refereed Research Journal

Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne
Smruti Arogya and Shikshan Prasarak Mandal's

Special Issue
February, 2020
(Vol-4)

**SAHAKAR MAHARSHI
LATE BHASKARRAO SHINGE
ARTS COLLEGE,**

KHAMGAON, DIST.BULDHANA (M.S.)

(Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.)

· Organizes ·

One Day Inter Disciplinary National Conference on
HUMANITIES, CULTURE AND SOCIETY

MAH/MUL/03051/2012

ISSN :2319 9318

Special Issue-04, February 2020

Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne
Smruti Arogya And Shikshan Prasarak Mandal's
Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne Arts College,
Khamgaon, Dist. Buldhana

Organizes
One Day Interdisciplinary National Conference On
Humanities, Culture And Society

Editor
Dr. Babu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post.
Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

- 40) ब्रिटिश राजवटीतील इंग्रजांच्या आर्थिक नितीचे भारतावरील परिणाम
पुनम राजसिंह पारधी, अमरावती ||139
- 41) महात्मा ज्योतीबा फुलेचे स्त्री शिक्षण विषयक कार्ये
प्रतिष्ठा राजेंद्र पवार, जि. बुलडाणा ||142
- 42) विसाव्या शतकातील राजकीय विचार प्रवाह
कु. प्रिया प्रकाशराव इंग्लकर, अमरावती ||144
- 43) २० व्या शतकातील भारतीय लोकशाहीतील आव्हाने व उपाय- एक अध्ययन
प्रा. एस. एस. तापडे, जि. अकोला ||146
- 44) भारतीय समाज-संस्कृतीवर जागतिकीकरणाचा प्रभाव
दिलीप दामु कुमरे, अकोला ||149
- 45) महात्मा ज्योतीबा फुले यांचे शैक्षणिक व सामाजिक कार्ये
डॉ. माहेवराव एस. पवार, जि. वाशिम ||152
- 46) मुस्लिम आक्रमणांचा भारतीय समाजवर झालेला परिणाम
प्रा. सौ. संगिता कैलास पवार, बुलडाणा ||154
- 47) १९ व्या शतकातील सामाजिक व धार्मिक चळवळी
प्रा.डॉ. शैलेंद्रसिंह पंडितराव चव्हाण, वाळापूर ||155
- 48) इ.स. १९ व्या शतकातील स्त्रियांची सामाजिक स्थिती
शितल एकनाथ हुडेकर, जि. बुलडाणा ||157

भारतीय समाज—संस्कृतीवर जागतिकीकरणाचा प्रभाव

दिलीप दामु कुमरे

सहाय्यक प्राध्यापक,

पर्याय व पर्यावरण समाजशास्त्र विभाग,
सांताक्रुझ कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
अकोला

जागतिकीकरण आधुनिक संकल्पना आरंभीतरी भारतातील धर्मांध, महाकाव्यांमध्ये प्राचीन राज्या—राज्यातील व्यापाराची उदाहरणे मिळतात त्या काळात राज्यांतर्गत असणारे वैर, संघर्ष, हेतूदावे, शत्रुत्व विसरून व्यापक विश्ववंपुत्तानी, हे विश्वची माझे पर, 'वसुधैव कुटुंबकम्' म्हणजेच आधुनिक काळातील Global Village ची संकल्पना मांडण्यात आली आहे. आजही सर्व देशांतर्गत आर्थिक शोषणातील बंधन शिथिल करणे, उद्योगीकरण करणे, खाजगी क्षेत्राला जाव देणे, व्यापारवाद वाढविणे, भांडवल स्थलांतरण करणे, तंत्रज्ञान हस्तांतरण करून मुक्त व्यापाराची प्रस्थापना करण्यात येत आहे. त्यामुळेच जागतिकीकरण म्हणजे देशांदेशांमध्ये होणा—या व्यापाराच्या मुक्त प्रवाहातील तांत्रिक ज्ञानावरील व गुंतवणुकीवरील सरकारचे संरक्षणात्मक अडथळे दूर करणे होय. यामध्ये व्यापार, गुंतवणूक, तंत्रज्ञान संबंधित आर्थिक बाबी असल्या तरी त्याची व्याप्ती सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, धार्मिक बाबींशी संबंधित आहे.

प्रतिष्ठित समाजशास्त्रज्ञ व राज्यशास्त्रज्ञ ऑरिस्टॉटल यांच्या मते, प्रत्येक व्यक्ती सामाजिक प्राणी आहे. त्याचप्रमाणे तो परिवर्तन प्रियसुद्धा आहे. त्यामुळेच काळाच्या ओघात त्याने अनेक सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, धार्मिक आणि आर्थिक बदल घडवून आणले आहेत. या सर्व परिवर्तनाचा समाजावर जसा अनुकूल

परिणाम झालेला आहे त्याचप्रमाणे कधी कधी याच परिवर्तनांचा प्रतिकूल परिणाम होऊन त्यातून वेगवेगळे प्रश्न, आव्हाने, समस्या निर्माण झालेल्या आहेत. आधुनिक काळात नविन आर्थिक धोरणांचा महत्त्वाचा पैलू म्हणजे जागतिकीकरण होय. जागतिकीकरणाची प्रक्रिया ही मुख्यत्वे सर्व प्रकारची आर्थिक बंधने दूर करून विदेशी वस्तु व सेवांच्या आयात—निर्यातीला मुक्त परवाना देणे अशी असते. या प्रक्रियेत एखाद्या देशाची अर्थव्यवस्था अन्य देशांच्या अर्थव्यवस्थांशी जोडली जाते व त्याकरीता उद्योगीकरण, खाजगीकरण, आधुनिकीकरण या पूर्ववश्यकता मानल्या जातात.

दुस—या महायुद्धानंतर आंतरराष्ट्रीय मनावर पुन्हेतर शांती, सहकार्य, परस्परपूरकता आणि त्यातून बहुराष्ट्रीय व्यापार कसा वाढेल यासाठी आंतरराष्ट्रीय मुद्रानिधी (IMF) जागतिक अधिकोष (IBRD), GATT, TWO यांनी जे प्रयत्न केले त्यातून देशांदेशातील वस्तु, तंत्रज्ञान, भांडवल अति जलदरित्या प्रसारण पावून जगातील सर्वच देशात परस्परबांधन वाढून जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेतच चालना मिळाली आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या जागतिकीकरणात पुढील घटकांचा समावेश होता.

१. उपभोग्य वस्तुसोबतच सर्व वस्तुंच्या आयातीवरील निर्बंध उठविणे
२. जवळत प्रशुल्क कमी करणे
३. विदेशी गुंतवणुकीला पूर्ण स्वातंत्र्य देणे
४. रुपया परिवर्तनशिल करणे
५. अधिकोष आणि विमा ही सेवाक्षेत्र भांडवलदाखळीत खुली करणे

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये:—

१. जागतिकीकरणाचा अर्थ स्पष्ट करणे
 २. जागतिकीकरणाची प्रक्रिया समजून घेणे
 ३. जागतिकीकरणाने कारणे स्पष्ट करणे
 ४. जागतिकीकरणाचा भारतीय समाजावरील प्रभाव शोधणे
 ५. जागतिकीकरणामुळे भारतीय संस्कृतीचे बदलते स्वरूप स्पष्ट करणे
- जागतिकीकरणाचा भारतीय समाज—संस्कृतीवर झालेला परिणाम

विकसनशील राष्ट्रांने सुध्द पुणेपू फायदा वेतला. विदेशी गुंतवणूकदाराना मिळणा-या सवलती, कामगारांचे सहकार्य, उपलब्ध नैसर्गिक साधन संपत्तीचा भारताने केलेला वापर व राजकीय इच्छाशक्तीतून भारताने औद्योगिक क्षेत्रात प्रगती केली आहे.

९. तंत्रज्ञान व शैक्षणिक प्रगती:-

तंत्रज्ञानाच्या विकासाद्वारे समाजाची प्रगती माधला येते. जागतिकीकरणामुळे तंत्रज्ञान क्षेत्रात भारताने प्रगती माधली आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रगतीतून भारतीय युवकांनी विदेशात शिक्षणाची संधी प्राप्त झाली त्यामुळे प्रगत देशांनी प्राप्त केलेले तंत्रज्ञान भारतात येण्यास मदत मिळाली. प्रारंभ विकसित राष्ट्रांच्या घटतोने व आता स्वबळाने तंत्रज्ञान विकसित करण्याची शक्यता भारताने प्राप्त केली आहे.

१०. राष्ट्रीय उत्पन्नातील वृध्दी व उच्चप्रतीचे जीवनमान:-

जागतिकीकरण व उद्योगीकरणाद्वारे भारतीयांच्या राष्ट्रीय व दरडोई उत्पन्नाना वाढ झाली आहे. त्याचे मुख्य कारण म्हणजे नवीन उद्योगांचा झालेला विकास होय. राष्ट्रांच्या व दरडोई उत्पन्नात झालेल्या वाढीमुळे भारतीयांचा जीवनविषयक दृष्टिकोन बदलला. बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या उत्पादन क्षेत्रातील सहभागामुळे ह्या उद्योगात काम करण्यासाठी कुशल कामगारांची भरती करण्यात आली. कुशल नोकरीवांगीला चंगले वेतून मिळू लागले व त्यांचे जीवनमान पूर्वीच्या तुलनेत वाढले आहे.

११. दळणवळण व संचार क्षेत्रातील प्रगती

जागतिकीकरण व उद्योगीकरणामुळे भारतातील दळणवळण व संचार क्षेत्रात वृध्दी होत आहे. भारताने एवढे क्षेत्र, समुद्रमार्ग व हवाई क्षेत्रात मोठी प्रगती केली आहे. भारताचा ९० टक्के व्यापार समुद्र मार्गाने होतो. भारतीय डाक सेवा जगतील पहिल्या क्रमांकाची डाक सेवा आहे. भारतातील पक्क्या मार्गांची संख्यासुध्दा दिवसेंदिवस वाढत आहे. टेलीफोन व दूरसंचार क्षेत्रात भारताने प्रगती केली आहे. याचे मुख्य कारण म्हणजे जागतिकीकरण होय.

अशाप्रकारे सर्वच क्षेत्रात जागतिकीकरण होत असले तरी भारतात राजकीय नेत्यांनी, नियोजनकर्त्यांनी, अर्थतज्ज्ञांनी, समाजसुधारकांनी, समाजशास्त्रज्ञांनी जागतिकीकरणाच्या सकारात्मक प्रभावावरून लक्ष न देता नकारात्मक प्रभावावरही लक्ष देवून हा नकारात्मक प्रभाव कसा कमी करता येईल या दृष्टिकोनातून जागतिकीकरणाची प्रकिया स्विकारणे आज आवश्यक

झाले आहे.

उपसंहार:-

जागतिकीकरण ही प्रामुख्याने अर्थव्यवस्थेशी संबंधित असणारी संकल्पना असली तरी तिचा प्रभाव प्रत्येक देशाच्या सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, शैक्षणिक क्षेत्रावर पडताना आढळते. भारतातसुध्दा याप्रक्रियेला सुरुवात झाली व त्याचा प्रभाव सर्व क्षेत्रांवर पडताना दिसतो आहे. भारतात आजही ३४% लोक ग्रामीण भागात राहताना त्यांचा प्रमुख व्यवसाय शेती आहे. भारताच्या राष्ट्रीय उत्पन्न १७.८% शेतीचे योगदान आहे. पर्यायाने भारतीय अर्थव्यवस्थेची नशीब ग्रामीण अर्थर्थिक संरचनेत आहे. त्यामुळेच भारतीय जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेचा प्रभाव ग्रामीण अर्थर्थिक संरचनेवर पडतो. जागतिकीकरणाची संकल्पना स्विकारल्यानंतर त्याचे फायदे हे सर्व देशांना समान प्रमाणात मिळतील असे नाही तर हे फायदे निश्चित करणारे घटक देशांपरत्ये (एचड,काल्ड,केक) वेगवेगळे असू शकतात. त्यामुळेच भारतीय समाज संस्कृतीवर सुध्दा जागतिकीकरणाचे अनुकूल आणि प्रतिकूल परिणाम झालेले आढळतात.

संदर्भग्रंथ सूची:-

- १) कश्यपे जगन, जागतिकीकरण, भाग्यसाधोरील आन्धानं, डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे.
- २) कुलकर्णी पी.के.-(जुलै २०१५) औद्योगिक समाजशास्त्र, डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे.
- ३) काळदानी सुधा, (जून २०१८) औद्योगिक समाजशास्त्र, विद्या बुक्स, औरंगाबाद.
- ४) झामरे जी.एन.(२००६) आंतरराष्ट्रीय व्यापार व वित्त, पिंपळपुरे बुक पब्लिशर्स, नागपुर.
- ५) जहागिरदार दि.व्य., जागतिकीकरण, उद्योगीकरण आणि राज्याची भूमिका एक विवेचन, अर्थसंवाद (त्रैमासिक) खंड ४, अंक २१.
- ६) देवळणकर शैलेंद्र, समकालीन जागतिक राजकारणातील प्रमुख समस्या, डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे.
- ७) प्रतियोगिता दर्पण (२००८-०९) भारतीय अर्थ व्यवस्था.
- ८) मदन जी.आर.(२००८) परिवर्तन, समाज विकास का समाजशास्त्र, विनोद प्रकाशन, जयपुर, नगर, दिल्ली-७.

ISSN 2319-8648

Impact Factor - 7.139

Indexed (SJIF)

March 2020 Special Issue - 28, Vol. 4

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editors
Guide

Dr. B. G. Gaikwad
Principal
Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor

Dr. Balasaheb S. Kshirsagar
Director, Gandhian Studies Centre
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Dhale S.U.
Dept. of Political Science,
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Hurgule N.R.
Dept. of Sociology,
Shivaji College, Hingoli (MS)

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Impact Factor – 7.139

ISSN – 2319-86948

Multidisciplinary International Research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

March 2020

Special Issue – 28, Vol. 4

Chief Editor

Mr. Arun B. Godam

Guest Editors

Guide

Dr. B. G. Gaikwad

Principal

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Dhale S.U.

Dept. of Political Science,

Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor

Dr. Balasaheb S. Kshirsagar

Director , Gandhian Studyies Center

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Hurgule N.R.

Dept. of Sociology,

Shivaji College, Hingoli (MS)

Shaurya Publication, Latur

14. म.गांधीचे ग्राम विकासासंबंधी विचार : विशेष संदर्भ ग्राम स्वराज्य व ग्रामोद्योग
प्रा.राम गणपतराव शेवलीकर 37
15. महात्मा गांधी आणि भारतीय स्वातंत्र्य चळवळ
प्रा.डॉ. संतोष गोपाळकृष्ण कुळकर्णी 39
16. म.गांधी आणि अराज्यवाद
प्रा.बाधमारे के.एच. 42
17. महात्मा गांधींना अभिप्रेत अर्थनीती
प्रा.डॉ.जितेंद्र पांडुरंगराव काळे 47
18. महात्मा गांधी यांचे राष्ट्रभाषे विषयी विचार व कार्य
डॉ.धीकृष्ण काकडे 49
19. गांधीजींचे अहिंसेविषयक विचार
प्रा.डॉ.बालाजी खरावे 51
20. बाल तत्वचिंतक : महात्मा गांधी
प्रा. डॉ भुसारे एस. आर. 54
21. ग्रामीण विकासात म. गांधी विचारांची प्रासंगिकता
प्रा. डॉ. विलास कऱ्हाळे 58
22. गांधीजी आणि ग्राम विकास कल्पना
प्रा. सी. गीता विशे 59
23. महात्मा गांधी आणि ग्रामीण विकास
शैलेश रेणू मयार 63
24. राष्ट्रपिता महात्मा गांधींचा ग्रामीण विकासाचा दृष्टिकोन
दिलीप दामु कुमारे 65
25. विसाव्या शतकात गांधी विचारांची प्रासंगिकता
प्रा. सगिता बी. चव्हाणके 69
26. "महात्मा गांधी यांचे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान"
प्रा. विनायक नथुराम तंत्रे 72
27. महात्मा गांधींच्या विचारांचे मराठी साहित्यातील स्वरूप व भूमिका यांचा आढावा
प्रा.सिध्दार्थ कुंडलिक इंगोले 75

राष्ट्रपिता महात्मा गांधींचा ग्रामीण विकासाचा दृष्टिकोन

दिलीप दामु कुमारे

सहाय्यक प्राध्यापक, पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

भारतातील बहुतांश लोकसंख्या ग्रामीण भागात राहत असल्याने तीता वेगळ्या वैशिष्ट्याने ओळख निर्माण झाली आहे. ती 'ग्राम' म्हणूनच. त्यामुळेच जगात भारत हा खेड्यांचा देश आहे अशी ओळख निर्माण झाली आहे. निसर्गाचे सान्निध्य टिपून असलेल्या किंवा नैसर्गिक साधन संपत्तीने समृद्ध असूनही भारतीय जनतेला समृद्ध देशातील लोक गरीब लोक म्हणून वर्णन करतात. त्यामुळे विकसित भारताचा मूलभूत आधार ग्रामीण विकास ठरतो. ग्रामीण भागातील जनतेचा प्रमुख व्यवसाय शेती असल्याने त्यांचे जीवनचक्र त्याच्याशी बांधले गेले आहे. परंतु शेती विकास म्हणजे ग्रामीण विकास एवढा मर्यादित अर्थ विकासाचा होत नाही तर ग्रामीण जनतेचा सर्वांगीण विकास म्हणजे ग्रामीण विकास होय.

नियोजनकारांनी ग्रामीण विकासाच्या दिशेने जातांना पंचवार्षिक योजना, वीस कलमी कार्यक्रम किंवा ग्रामीण पायाभूत संरचना विकास निधी असो या अंतर्गत ग्रामीण विकासाच्या विविध पैलूंकडे लक्ष देवून तरतूद करण्यात आली असली तरी ग्रामीण क्षेत्रात अतिशय कमी प्रमाणात विकास दिसत आहे. याचे कारण म्हणजे स्वयंपूर्ण असणारी ग्रामीण अर्थव्यवस्था ब्रिटिशांच्या राजवटीपासून -हास पावत गेली. अशा ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला विकास प्रवृत्त करून पुढे नेण्यासाठी जी प्रचंड संसाधनाची, प्रयत्नांची गरज होती ती त्या प्रमाणात पूर्ण झाली नाही. तेव्हाच्या (1951 ते 1981) Think Big and Act Big या काळात सिंचनाच्या मोठ्या योजना, प्रकल्प आणि संसाधने वाळविण्यात आली तर अलिकडच्या काळात जागतिकीकरण व खासगीकरणाने Shilling India साठी शहरी विकासावर भर दिल्याने ग्रामीण भारत दुर्लक्षित राहिला. परंतु ग्रामीण विकासाकडे नियोजनकारांनी लक्ष केंद्रीत केल्याने ग्रामविकासाला प्राधान्य मिळू लागले आहेत.

भारत हा खेड्यांचा देश आहे. वेगाने शहरीकरण होत असतांना देखील भारताची बहुतांश जनता भारतामध्ये विखुरलेल्या सहा लाखांहून अधिक खेड्यांमध्ये राहते. राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांनी म्हटले आहे की, जोपर्यंत भारतातील खेड्यांचा विकास होणार नाही तोपर्यंत ख-या अर्थाने भारताचा विकास होणार नाही. महात्मा गांधींचे विचार शोषणरहित, आत्मनिर्भर, विकेंद्रीत अर्थव्यवस्थेवर आधारित होते. त्यामध्ये ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा सर्वांगीण विचार अंतर्भूत होता. महात्मा गांधींनी भारतीय ग्रामीण जीवन स्वतः अभ्यासले असल्यामुळे त्यांचे ग्रामीण विकासासंबंधीचे विचार लक्षात घेणे महत्वाचे ठरते. त्यांच्या मते, उत्पादन, उपभोग, विपणन, पशुपालन, कर्जपुरवठा इ. बाबत सहकारी समित्यांचे समर्थक होते. ते भांडवलशाही विरोधी होते. वाहतुकीच्या साधनांद्वारे त्यांना खेडी शहरासोबत जोडायची होती. ग्रामीण विकासासंबंधीचे त्यांचे विचार पुरातनवादी नसून व्यवहारी स्वरूपाचा वैज्ञानिक दृष्टिकोन त्यांनी स्पष्ट केला.

ख-या अर्थाने ह्या ग्रामीण विकासाच्या हितावहसाठी पंचवार्षिक योजनांतून ग्रामीण विकास साध्य करण्याचे ठरले. परंतु ग्रामीण विकासाकडे ख-या अर्थाने सहाय्या योजनेपासून (1980-85) ग्राम विकासाकडे लक्ष दिले गेले आणि तेथून आजपर्यंत या योजनांमधून अनेक ग्राम विकासाच्या योजना, कार्यक्रम, उपक्रम ग्रामीण भागात राबविले जाऊ लागले. अनेक सरकारी योजना लोकांपर्यंत पाहचुन गेल्या आहेत. यासाठी एक सक्षम यंत्रणेद्वारे योजनांवर देखरेखीचे काम दिले गेले. रोजगार निर्मितीच्या शासन नियंत्रित योजना उपलब्ध असणे हे केव्हाही गरीबांना न्याय देण्याच्या दृष्टीने आवश्यक ठरते. गरीबांसाठी रोजगाराच्या संधी निर्माण करून शोषणकन्याला, मग तो औद्योगिक क्षेत्रातील असो किंवा कृषी क्षेत्रातील असो त्याला लगाम बसणे हे गरजेचे ठरते. समाजाच्या आणि देशाच्या उन्नतीसाठी या दिशेने पुढे जाणे यातच अशा योजनेची फलश्रुती राहणार आहे. त्या दृष्टिने प्रयत्न होऊ लागले. त्याचप्रमाणे देशातील देशात आर्थिक नियोजनाद्वारे देखील ग्रामीण विकास साध्य करण्याचा प्रयत्न होऊ लागला.

संशोधनाचे उद्देश:-

1. ग्रामीण विकासाची संकल्पना स्पष्ट करणे.

कल्पना मांडली. स्वतःच्या महत्त्वपूर्ण गरजांच्या बाबतीत प्रत्येक खेडे स्वयंपूर्ण असावे तर अन्य बाबतीत परस्परवलंबीत्व असावे यावर त्यांचा कटाक्ष होता. त्याचप्रमाणे खेड्यांमध्ये कौशल्य किंवा क्षमतेची कमतरता नाही जर त्यांचा योग्य विकास घडवून आणला तर ग्रामीण भागातूनही वास्तुशास्त्रज्ञ, कलाकार, कवी, भाषातज्ञ आणि संशोधक निर्माण होऊ शकतात हा त्यांचा विश्वास होता.

गांधीजींनी ग्रामोद्योगांना ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा कणा मानला जर नित्यपयोगी सर्वसाधारण वस्तुंचे उत्पादन या क्षेत्राकडे सोपवावे व योग्य ते व्यवस्थापन करावे असे त्यांना वाटत होते. स्वातंत्र्योत्तर काळात देशाची प्रगती दर्शविले की ग्रामीण-नागरी तफावत वाढली आहे. शेती ही निसर्ग देणगी असल्यामुळे तिच्यावर कोणा एकाचा अधिकार न राहता ती समाजाच्या मालकीची असावी असे त्यांचे मत होते. जमीनदारी पध्दतीला त्यांचा प्रखर विरोध होता. त्याचप्रमाणे त्यांनी चरख्यावर आधारित बेरोजगारी दूर करणारी व खादी उत्पादन करणारी व्यापक योजना जाहीर केली होती. त्यामुळे देशातील दारिद्र्य व बेकारीची समस्या सोडविणे शक्य होते. उत्पादन व उपभोग, विपणन, पशुपालन, कर्जपुरवठा इ. बाबतीत ते सहकारी समित्यांचे समर्थक होते. ग्रामीण विकासाविषयी त्यांचा दृष्टीकोन हे पुरातनवादी नसून तो व्यवहारी स्वरूपाचा वैज्ञानिक दृष्टीकोन त्यांनी स्पष्ट केला.

महात्मा गांधीजींचे ग्रामीण विकासाचे तत्त्व:-

महात्मा गांधींनी भारतीय समाज विकासाच्या संकल्पना या ग्रामीण भागाशी निगडित स्वरूपाच्या आहेत असे स्पष्ट केले आहे. कारण आपल्या देशाच्या एकूण लोकसंख्येपैकी महत्तम लोकसंख्या ग्रामीण भागात राहते. ग्रामीण भागाचा विकास म्हणजेच संपूर्ण देशाचा विकास हे समीकरण योग्य ठरते. ग्रामीण भागाच्या महत्त्वाविषयी बोलतांना महात्मा गांधीजींनी 1936 मध्ये एक विधान केले होते. "I would say if the village perishes India will perishes too. It will be no more India."

महात्मा गांधीजींचे ग्रामीण विकासाचे तत्त्व किंवा ग्रामीण पुनर्रचनेचे तत्त्व:-

1. स्वावलंबन:-

ग्रामीण विकास ही संकल्पना मांडतांना महात्मा गांधीजींच्या मते गावातच लोकांना पूर्ण रोजगार प्राप्त होणे आवश्यक आहे. ज्यामुळे ग्रामीण भागातून शहरात होणारे स्थलांतरण थांबेल, यासाठी गावातील जनतेने एकमेकांना पूर्ण सहकार्य करावे. संपूर्ण गाव स्वावलंबनाने परिित झाल्यास गावात स्वातंत्र्य व समता प्रस्थापीत होऊन गावातील वातावरणात सकारात्मक बदल घडून येईल. गावातील लोकांचे परस्परांशी संबंधी सहकार्याचे असावे, सर्वांनी स्वतःच्या गरजा स्वतः पूर्ण कराव्यात. दुस-यावर कमीत कमी अवलंबून असावे. प्रत्येकांनी स्वतःचे अन्न स्वतः उत्पन्न करावे आणि यासाठी आवश्यक प्रसंगी समुदायाची मदत घ्यावी. वस्तु व सेवांच्या उत्पादनात अधिक वाढ कशी होईल यासाठी सामुदायिक प्रयत्न करावे.

2. समानतेचे स्वरूप किंवा समानता:-

महात्मा गांधीजींच्या मते ग्रामीण विकासाचे काल्पनिक स्वरूप हे समानतेच्या तत्त्वावर आधारित असावे. या तत्वानुसार जनजीवन हे अस्पृश्यतामुक्त, व्यसनमुक्त, शिवांनाही पुरुषांप्रमाणे समान वागणूक असणारी असावे. त्याचप्रमाणे ग्रामीण भागातील लोकांना स्वच्छ आणि मोकळ्या सुर्यप्रकाशित वातावरणात जीवन जगता यावे म्हणजेच मनुष्याने किड्याप्रमाणे जीवन जगू नये. यासाठी मानवाने स्वतः प्रयत्नशील असावे. त्याचप्रमाणे ग्रामीण भागातील समुदायाने सर्वांना समान रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून द्याव्यात.

3. अहिंसा:-

महात्मा गांधीजींनी ज्या शस्त्राने आपल्या देशाला स्वातंत्र्य मिळवून दिले ते म्हणजे अहिंसा. त्याचप्रमाणे महात्मा गांधीजींनी ग्रामीण विकासासंदर्भात सांगितलेल्या तत्त्वामध्ये अहिंसा हे तत्त्व महत्त्वाचे तत्त्व आहे. अहिंसा हे तत्त्व सत्याग्रहाच्या आणि असहकाराच्या माध्यमाने वापरले जाते. हे अहिंसेचे तत्त्व ग्रामीण समुदायाच्या मार्फत विकसीत करणे व त्यातून ग्रामीण विकास-संदर्भात उद्भवणा-या समस्या सोडविणे हे महात्मा गांधीजींचे यामागे महत्त्वाचे ध्येय होते.

4. स्वशासन:-

ग्रामीण भागाचा प्रशासकीय कारभार हा स्वयंशासनातून पार पडला जावा असे महात्मा गांधीजींनी या तत्त्वात सांगितले आहे. यासाठी ग्रामीण भागातील पंचायतीचे लोकशाही तत्वाने (म्हणजेच नियडणूकीच्या माध्यमाने) प्रतिनिधींची

Impact Factor – 6.625 • Special Issue - 229 (C) • February 2020 • ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -

डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -

डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -

डॉ. एन. एम. छंगाणी

प्रा. पी. एस. शिरसाट

Printed by : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

21.	आधुनिक युगात ग्रंथालयीन सेवा देण्यात झालेला बदल	46
	डॉ. तोटे दादासाहेब सर्जेराव	
22.	राजकारणाचा आधुनिक युवकांवरील प्रभाव	48
	डॉ. व्ही.आर. कोडाणे	
23.	भारतीय युवकांमधील बेरोजगारीची कारणे आणि उपाय.....	51
	डॉ. एन. एम. गुड्डे	
24.	आजची मराठी कविता आणि युवक.....	54
	प्रा. डॉ. विरण प्रभाकर नाघमारे	
25.	15 व्या लोकसभेत महाराष्ट्रातील युवा महिला खासदारांचा सहभाग.	58
	प्रा. अनुल एन. खोटे	
26.	वहशतवादाची समस्या: एक आव्हान.....	60
	प्रा.डॉ. भास्कर शामराव वझिरे	
27.	शेती आणि युवक.....	62
	नरेश शि. बनसोड	
28.	युवक : सद्यस्थिती व कार्य.....	65
	डॉ. अरुण पांडुरंगजी चांदुरकर	
29.	महिला युवा उद्योजक	67
	डॉ. सुनिता शानेश्वर सावरकर	
30.	देशाच्या आर्थिक विकासासाठी युवा शक्तीची गरज	70
	प्रा. घननील एन. गजभिये	
31.	भारतीय राजकारणातील युवकांचा सहभाग.....	72
	प्रा. गोपालकृष्ण श्रीराम राखोडे	
32.	युवकांचे प्रेरणास्त्रोत - स्वामी विवेकानंद.....	74
	प्रा.डॉ.संतोष गोपाळकृष्ण कुलकर्णी	
33.	मत्स्यपुराणातील पर्यावरण विचारात युवकांची भूमिका.....	76
	डॉ. मंजुश्री श्रीपाद नेव्हल	
34.	युवकांच्या आहाराच्या समस्या एक अध्ययन	81
	प्रा. कु. नेहा प्रकाशराव इंगळे	
35.	युवा महिला खेळांडूसमोरील आव्हाने.....	83
	प्रा. सुनिल दाकुलकर	
36.	बदलत्या युगातील ग्रंथालय माहिती सेवेतील तरुण.....	86
	कु. रुपाली नामदेव वास	
37.	बेरोजगारी ही भारतीय अर्थव्यवस्थे समोरील मोठी समस्या.....	88
	प्रा. संजय उध्दवराव देशमुख	
38.	युवकांसाठी कौशल्य विकास कार्यक्रम आणि रोजगाराच्या संधी	90
	डॉ. संजय मारोतीराव मुंडकर	
39.	कौशल्य विकासातून युवकांची समृद्धी.....	93
	प्रा. संतोष लोभासिंग जाधव	
40.	कृषी क्षेत्र व युवक	96
	डॉ. शंकर मारोती सावंत	
41.	युवा गायक व राष्ट्रीय एकात्मता	99
	डॉ. स्नेहल द. शेंबेकर	
42.	पर्यावरण संवर्धन आणि युवापिढी अकोला जिल्ह्यातील निसर्गकट्टा चळवळीचा समग्र अभ्यास	101
	डॉ. स्वाती दिपक दामोदरे	

दहशतवादाची समस्या: एक आव्हान

प्रा.डॉ. भास्कर शामराव वडिरे

सहयोगी प्राध्यापक, इतिहास विभाग प्रमुख,

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला, जि. अकोला.

प्रस्तावना :-

भारताच्या अंतर्गत सुरक्षिततेपुढे आज दहशतवाद एक अत्यंत महत्त्वपूर्ण आव्हान आहे. भारतात आजपर्यंत अनेक दहशतवादी कृत्ये घडले आहेत व घडतही आहेत. दहशतवादी कृत्यांमुळे आज संपुर्ण देश भयभीत आहे. आजच्या स्थितीत भारतीय अंतर्गत सुरक्षिततेपुढे अनेक आव्हाने आहेत. त्यापैकी दहशतवाद एक अत्यंत धोकादायक आव्हान आहे. भारतीय अंतर्गत सुरक्षितता दहशतवादामुळे आज असुरक्षित असल्याचे अनेक राजकीय विश्लेषक म्हणतात. अवैध हिंसाचार व युध्द या शस्त्रांद्वारे दहशतवादी लोकांमध्ये दहशत व भिती निर्माण करीत असतात. आज भारतात दहशतवाद अनेक रुपात दिसून पडतो. दहशतवादाचे भारतात अनेक रूप आहेत त्यामध्ये मुख्यतः धार्मिक कट्टरपंथी दहशतवाद, राजनितीक दहशतवाद, सरकारी दहशतवाद, अलगाववादी दहशतवाद अशा अनेक संस्था अस्तित्वात आहेत. ११ सप्टेंबर २००१ रोजी अमेरिकेच्या 'वर्ल्ड ट्रेड सेंटर' वरच्या हल्ल्यानंतर पाश्चिमात्य राष्ट्रे सुध्दा आज खडबडून जागी झाली आहेत व दहशतवादाचा नायनाट करण्यासाठी गांभीर्यनि कार्यरत आहेत.

भारतातमध्ये अनेक दहशतवादी हल्ले झाले आहेत. मुख्यतः भारतीय संसदेवरील हल्ला, जम्मू व काश्मीर खोऱ्यातील दहशतवादी कार्यवाया, हैद्राबाद, पुणे, मालेगाव इ. ठिकाणी दहशतवाद्यांनी घडवून आणलेल्या हल्ल्यामुळे संपुर्ण देश हादरून गेला आहे. मुंबई हल्ल्यानंतर संपुर्ण देश भयभित व धास्तावलेला आहे. म्हणून प्रा.स्कार झेनबर्ग यांनी दहशतवादाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केली आहे, "दहशतवादी क्रियाकलाप त्यांचे तत्कालीक उद्दिष्टांच्या संदर्भात चांगल्याप्रकारे परिभाषित करता येतात तसेच त्यांच्या मनात असलेल्या उद्दिष्टांना साध्य करण्यासाठी ते बळाचा वापर करून भितीची भावना निर्माण करतात." म्हणजेच दहशतवादी आपल्या कृत्यांद्वारे संपुर्ण देशातील जनतेला भयभित करीत असतात. जाकलिन या विचारवंताने दहशतवादाविषयी पुढील वाक्य म्हटले आहे की, "लोकांच्या मनात भय निर्माण करण्यासाठी हिंसेची धमकी, हिंसेची वैयक्तिक कृती किंवा हिंसेच्या प्रचाराच्या योजनाबद्ध प्रयत्नातून दहशतवाद प्रत्ययास येतो."

दहशतवाद ही समस्या आता केवळ गरीब अविकसित किंवा विकसनशील राष्ट्रापुरती मर्यादित राहिली नसून अमेरिकेसारख्या बलाढ्य महासत्तादेखील या समस्येला बळी पडलेल्या आहेत. आज आंतरराष्ट्रीय समुदायापुढची सर्वात गांभीर्य समस्या म्हणून दहशतवादाचा उल्लेख केला जात आहे. भारत, रशिया, चीन, अमेरिका, स्पेन आदी राष्ट्रांच्या शांतता व सुरक्षिततेला दहशतवादाने आव्हान दिले आहे. फ्रेंच राज्य क्रांती दरम्यान दहशतवादाचा पध्दतशीरपणे वापर केला गेला. विसाव्या शतकात संघटीत शक्तीच्या रुपात उदयाला आली. विसाव्या शतकापर्यंत दहशतवादी कारवायांचे क्षेत्र एखाद्या राष्ट्राच्या भौगोलिक सीमेशी मर्यादित होते. पण आता त्याला आंतरराष्ट्रीय स्वरूप प्राप्त झाले आहे. दहशतवाद ही गुंतागुंतीची संकल्पना आहे. ठोबळपणे "दहशतवाद म्हणजे राजकीय उद्दिष्टांसाठी हिंसेच्या साधनाचा वापर" प्रामुख्याने शासनावर, लोकमतावर दबाव आणण्याची प्रयत्न केला जातो. दहशत निर्माण करण्यासाठी बॉम्बस्फोट, अपहरण, हत्या यासारख्या साधनांचा अवलंब केला जातो. दहशतवादाचा उल्लेख

शासन विरोधी कृती म्हणून केला जातो.

दहशतवादाची वैशिष्ट्ये :-

१. उद्दिष्ट प्राप्तीसाठी हिंसाचाराचा जाणीवपूर्वक वापर केला जातो. २. नागरिकांमध्ये दहशतीचे वातावरण निर्माण केले जाते. ३. दहशतवादातून युध्दाला चालना. ४. अस्थिरता निर्माण करण्याचा प्रयत्न करतात. ५. प्रसिध्दीला वाव दिला जातो. ६. मानवतावादी मूल्यांना स्थान नाही. ७. त्वरित समाधानासाठी प्रयत्न.

दहशतवादाचे प्रकार :- दहशतवादी संघटनांचे कार्यक्षेत्र, त्यांची उद्दिष्ट्ये, कार्यप्रणाली या आधारावर दहशतवादाचे खालील प्रकार पडतात.

१. राष्ट्रीय पातळीवरील दहशतवाद: स्वातंत्र्यप्राप्ती किंवा स्वतंत्र सार्वभौम राज्याची निर्मितीसाठी दहशतवाद निर्माण होतो. उदा. श्रीलंकेतील लिट्टे.
२. आंतरराष्ट्रीय दहशतवाद: एका भौगोलिक सीमापुरते कार्यक्षेत्र नसून अनेक राष्ट्रांमध्ये त्याचे जाळे पसरलेले असते. क्रांतीकारी राजकीय आणि सामाजिक परिवर्तनाच्या उद्दिष्टांनी प्रभावित झालेल्या असतात. उदा. अल कायदा ११ सप्टेंबर २००१ चा अमेरिकेवरील हल्ला.
३. सीमापार दहशतवाद:- केंद्र एका देशात व कार्यक्षेत्र दुसऱ्या देशात असते. सीमापार दहशतवादाला बळी पडलेल्या राष्ट्रांमध्ये भारत अग्रस्थानी आहे. जम्मू-काश्मीर राज्यामध्ये होणारा हिंसाचार.
४. राज्य पुरस्कृत दहशतवाद:- जेव्हा एखादे राष्ट्र शेजारी राष्ट्रांमध्ये अस्थिरता निर्माण करण्यासाठी जाणीवपूर्वक दहशतवादी साधनाचा वापर करते तेव्हा तो राज्यपुरस्कृत दहशतवादाचा प्रकार असतो. सोविएट रशियामधील स्टॅलिनचा दहशतवाद या प्रकारात मोडतो. लष्कर-ए-तोएबा.
५. धार्मिक व वांशिक भावनेने प्रेरित दहशतवाद:- धार्मिक मुलत्ववादी भावनेतून उदयाला येतो. अल्पसंख्यांकांना

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318 ✓

Special Issue-01, February 2020 ✓

Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne
Smruti Arogya And Shikshan Prasarak Mandal's
Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne Arts College,
Khamgaon, Dist.Buldhana

Organizes
One Day Interdisciplinary National Conference On
Humanities, Culture and Society

Editor
Dr. Babu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post.
Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No. U74120 MH2013 FTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At Post Limbaganesh, Tq. Dist. Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

http://www.printingarea.blogspot.com
www.vidyawarta.com/03

26) अण्णाभाऊ साठे सांच्या पोवाडे व लावणीतील मानवतावादी दृष्टिकोन
डॉ. विष्णू नायदेव लांडे, वाशीम	87
27) वास्को डी गामा : साहशी पोर्तुगीज खलाशी
प्रा. ज्ञानेश्वर दामोदर वारंगे, चांदूरबाजार	89
28) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सांसदीय लोकशाहीसंबंधी विचार
डॉ. सुनिता मनवर, गेंदुगजना (अहमद)	91
29) ब्रिटिशांचे भारतातील आर्थिक शोषणांचे धोरण व त्यांच्या अवस्था
प्रा. डॉ. वाय. एस. माहुरे, घाटंजी	93
30) संस्कृती रक्षण कळाची गरज
प्रा. डॉ. गोकुल एस. डामरे, शेगांव	95
31) भारतीय समाजावर परिक्रिय हल्यांचा प्रभाव
श्री. विनोद उखडां धर्माळ, बुलडाणा	97
32) ब्रिटिशांचा भारतातील शैतीच्या व्यापारीकरणावरील आर्थिक प्रभाव
डॉ. सुभाष एस. पवार, बुलडाणा	100
33) ब्रिटिश कालखंडातील भारतीय हस्तोद्योगांवरील आर्थिक प्रभाव
प्रा. डॉ. विलास एम. डेहणकर, बुलडाणा	103
34) इतिहालेखनात सवाल्टन इतिहासलेखन प्रवाहाचे महत्त्व
फ. भाग्यश्री श्रीकृष्णराव गाडगे, अमरावती	105
35) ब्रिटिश बन्डड प्रांतातील स्त्री विषयक सामाजिक सुधारणांचा प्रारंभ
प्रा. डॉ. भास्कर शा. पंजिरे, अकोला.	109
36) विदर्भातील आद्य ग्रंथालय - बाबुजी देशमुख ग्रंथालयाचे योगदान
प्रा. डॉ. संतोष गोपाळकृष्ण कुलकर्णी, अकोला	111
37) १९ व्या शतकालीन महाराष्ट्रातील स्त्री परिवर्तनाच्या घळघळीचा इतिहास
प्रा. सुनिल मदन मनवर, अकोला	113

ब्रिटीश वन्हाड प्रांतातील स्त्री विषयक सामाजिक सुधारणांचा प्रारंभ

प्रा. डॉ. भास्कर शा. वड्डिरे

सहवोगी प्राध्यापक, इतिहास, विभाग प्रमुख,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.
जि. अकोला.

कोणत्याही देशाच्या प्रगतीचा एक स्वाभाविक नियम असतो. सामाजिक प्रगती नेहमी राजकीय प्रगतीच्या आधी होत असते. सामाजिक सुधारणेच्या गर्भातच राजनैतिक प्रगतीची बीजे पेरलेली असतात. टीक अशाच प्रकारच्या नियमाचे अनुसरण अकोला जिल्ह्यात घडून आले. बंगाल मध्ये ब्राह्मो समाजाच्या स्थापने बरोबर देशात एक वैचारिक क्रांती घडून आली. जुनी समाज व्यवस्था व धार्मिक क्लिष्टता यामुळे समाज व धर्म याद्वारा निर्धारित दर्जा आणि मूल्यांविरुद्धात बंड करण्यास भाग पडले. महाराष्ट्रात अशाच प्रकारे एका सामाजिक प्रश्नाचे निराकरण करण्याच्या हेतूने मुंबई येथे १४ डिसेंबर १८६५ रोजी "पुनर्विवाहतेजक मंडळांची" स्थापना झाली.^१ या सभेने विधवांच्या उद्धाराचे कार्य हाती घेतले.

पुनर्विवाहतेजक मंडळाच्या सिध्दांताचे प्रतिपादनच नव्हे तर अंमल करण्याच्या कार्याचा विडा उचलण्याचे श्रेय अकोला येथील सरकारी हास्कूलचे शिक्षक श्री. वामन प्रभाकर यांना आहेन १५ जून १८६९ रोजी मुंबई येथे श्री. मोरोबा कान्होबा यांच्या घरी श्री. वामनराव प्रभाकर यांच्या बहिणींचा वर श्री. पांडुरंग विनायक करमरकर शिक्षक रा. सावरे जिल्हा खांदेस यांच्या सोबत वैदिक पध्दतीने पुनर्विवाह संपन्न झाला.^२ हा महाराष्ट्रातील सर्वप्रथम वैदिक पध्दतीने संपन्न झालेला पुनर्विवाह असावा.

या विधवा पुनर्विवाह विषयाने वन्हाड समाचार, अकोला आपल्या संपादकीय लेखात लिहिताना, "Surely if honour be due to Sir Villiam Bentick for the abolition of suttee, for Greater honour is due to Mr. Waman Prabhakar, who as the head of his house, led the van in assault against this monstrous progeny of superstition; and in spite of the opposition of some of his own nearest of Kin and that if all the family of his sisters first husband and that of the whole of the so called orthodox party of the Brahmins

has persevered until he has freed from degradation and misery, his own sister the first Hindoo widow for two thousand years hose misfortune is not imputed as her crime and from whose life the hand of the black demon of superstition has been removed to let the light of human feeling and sympathy and love dawn upon it. She is the first who has been liberated, but she will not be the last. Thousands of Brahmin widows will rejoice in the same freedom, and will bless Mr. Waman Prabhakar as their deliverer".^३

या घटनेचा संपूर्ण वन्हाड विदर्भात परिणाम झाला. वामनराव प्रभाकर कोल्हटकर हे पुनर्विवाहतेजक चळवळीचे विदर्भातील एक कट्टर पुरस्कर्ते बनले होते. १८८२ साली त्यांनी पुनर्विवाह केला. त्यावेळी हिंदुपंचांगप्रमाणे मुहूर्त तिथी निश्चय केलेला नव्हता. ही एक त्यावेळी सुधारणाच होती, असा उल्लेख तत्कालीन वृत्तपत्रातून होता.

राष्ट्रीय सभेच्या पहिल्या अधिवेशनाला वन्हाडचे प्रतिनिधी उपस्थित नव्हते. परंतु पुढील काळात अकोल्याचे देवराव विनायक दिगंबर यांनी वन्हाडात राष्ट्रीय सभेचा प्रचार व प्रसार केला. ते मुंबईला १८८९ मध्ये संपन्न झालेल्या राष्ट्रीय सभेच्या अधिवेशनाला उपस्थित होते.^४ या नंतर अकोला जिल्ह्यात राष्ट्रीय सभेच्या व सार्वजनिक सभेचे कार्य करवाकरिता नवशिक्षित तरुण वर्ग पुढे आला. अकोला येथे श्री. दे. वि. दिगंबर, वि. मो. महाजन, श्रीराम भिकाजी पळार, काफरसाहेब भागवत, प्रधान इत्यादी मंडळींनी अनेक सुधारणा चळवळी जिल्ह्यात सुरु केल्यात. त्यामध्ये स्त्रीविषयक सुधारणाही होत्या. त्यांचा न्या. म. गो. रानडे यांच्या सारख्या राष्ट्रीय पातळीवरील नेत्यांशी सामाजिक सुधारणांविषयी नेहमी श्री. दे. वि. दिगंबर, वि. मो. महाजन यांचा विचारविमर्श व पत्रव्यवहार होत होता.

वन्हाड सार्वजनिक सभा, अमरावती (१८८६) :

इंग्रजी शिक्षणाचा प्रसार, सुशिक्षितांचे वाढते प्रमाण, समाजसुधारकांनी उभारलेल्या चळवळी व राष्ट्रीय सभेची झालेली स्थापना या सर्व घडामोडींचा परिणाम वन्हाडातील सुधारक कर्त्या मंडळींवर झाला. यामध्ये वन्हाडातील वकील मंडळी अग्रेसर होती. वन्हाडातील जनजागृती, राजकीय, सामाजिक व इतर सुधारकांची अंमलबजावणी करीता एखादी सार्वजनिक संघटना असावी अशी निकड सुधारणावादी मंडळींस वाटू लागली.

पुण्याच्या सार्वजनिक सभेच्या धर्तीवर वन्हाडमधील मध्यवर्ती शहर अमरावतीला दि. २७ डिसेंबर १८८६ रोजी "वन्हाड सार्वजनिक सभेची" स्थापना करण्यात आली. सभेच्या स्थापनेत अमरावतीचे सर मोरोपंत जोशी, रा. वं. रंगनाथ नरसिंह मुधोळकर, दादासाहेब खापंडे व अकोल्याचे देवराव विनायक दिगंबर यांची

Peer Reviewed Journal

ISSN 2319-8648

Impact Factor (SJIF)

Impact Factor - 7.139

Current Global Reviewer

International Peer Reviewed Refereed Research Journal Registered & Recognized
Higher Education For All Subjects & All Languages

Changing Religious Movements in Pre-Medieval Indian History

17-18 January 2020

Special Issue - 101 Vol. II

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editors
Dr. B. G. Gaikwad
Principal
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor
Dr. Balasaheb Shankarrao Kshirsagar
Head, Department of History
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor
Dr. Sandeep G. Londhe
Department of History
Shivaji College, Hingoli (MS)

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal

Impact Factor - (SJIF) - 7.139

Special Issue -101 ,Vol. II

Jan. 2020

ISSN- 2319-8648

Peer Reviewed

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Impact Factor – 7.139

ISSN – 2319-86948 ✓

Multidisciplinary International Research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Changing Religious Movements in Pre-Medieval Indian History

17-18 January 2020 ✓ Special Issue – 101 Vol. II

Chief Editor

Mr. Arun B. Godam

Guest Editors

Guide

Dr. B. G. Gaikwad

Principal

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Balasaheb Shankarrao Kshirsagar

Head, Department of History

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Sandeep G. Londhe

Department of History

Shivaji College, Hingoli (MS)

- प्रा.डॉ.कोंडेकर आर.एस.
20. अजिंठा, वेरुळ लेणी स्थापत्यावर धार्मिक प्रभाव 50
प्रा. राजश्री गुणाजीराव भोपाळे
21. धार्मिक चळवळीतील नाथ संप्रदायाची भूमिका 53
पवार दत्तात्रय विलास
22. धार्मिक चळवळीतील पंडिता रमाबाई यांचे स्त्रियांविषयक कार्य 55
डॉ.संजीवनी चंद्रशेखर बारहाते
23. पूर्व मध्ययुगीन जैन परंपरेतील ब्रम्हशांती यक्ष 57
प्रा.डॉ.प्रकाश महाजन
24. सामरस्य महासागर – वारकरी संप्रदाय 59
प्रा.डॉ.श्रीहरी रंगनाथराव पितळे
25. “पूर्व मध्ययुगीन काळातील धार्मिक चळवळीचा आधुनिक कालखंडावर पडलेला प्रभाव : 62
विशेष संदर्भ :- डॉ.विठ्ठलराव नाईक”
डॉ. बी.एस.द्विरसागर , प्रा. इंगळे एम. एम.
26. पूर्वमध्ययुगीन धार्मिक इंद्रध्वजोत्सव : ऐतिहासिक चिंतन 65
प्रा.डॉ.माधवी गोपीनाथ महाके
27. “वारकरी चळवळ आणि संत ज्ञानेश्वरांचे साहित्य : एक प्रबोधन” 68
प्रा. कोकाटे केशव विठ्ठल
28. “कापालिक - एक तंत्र संप्रदाय” 71
खराटे गजानन यशवंतराव
29. धार्मिक चळवळ आणि राजकीय व्यवस्था 73
प्रा.वाघमारे के.एच.
30. वीर यामनराव जोशींच्या राक्षसो महत्वाकांक्षा व रणदुर्भू या नाटकांच्या माध्यमातून केलेल्या समाज 76
जागृतीचे ऐतिहासिक अध्ययन.
प्रा.संतोष गोपालकृष्ण कुळकर्णी
31. भक्ती चळवळीतील स्त्रीसंतांचे योगदान 78
प्रा.डॉ.दामाजीवले माधव दिगंबर
32. " धार्मिक व सामाजिक चळवळीतील म. बसवेश्वरांचे तत्त्वज्ञान" 81
प्रा. विनायक नवुराम तंत्रे
33. "सामाजिक व धार्मिक चळवळीतील संतांचे कार्य आणि योगदान " 84
प्रा. गोताम इंद्रजीत हिंगोले
34. मध्व संप्रदाय-एक अभ्यास 88
प्रा. डॉ. मुटकळे रामभाऊ
35. वल्लभाचार्यांचा शुद्धोद्देत -एक अभ्यास 90
प्रा. डॉ. हिंगमीरे डि.पी.
36. शिख धर्मांचा उदय: एक ऐतिहासिक अवलोकन 93
प्रा.लकविन्दर कौर बलवंतसिंह पन्नु,
37. महाराष्ट्रातील संत चळवळीचे राजकीय विचारातील योगदान 96
प्रा.डॉ. एस. यु. डाले
38. वारकरी संप्रदायाचे मराठवाड्यातील सामाजिक योगदान : एक अभ्यास 98

वीर वामनराव जोशींच्या राक्षसी महत्वाकांक्षा व रणदुंदुभी या नाटकांच्या माध्यमातून केलेल्या समाज जागृतीचे ऐतिहासिक अध्ययन.

प्रा.संतोष गोपालकृष्ण कुळकर्णी

सहायक प्राध्यापक, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना:-

वीर वामनराव जोशी यांचे भारताच्या स्वातंत्र्यलढ्यात अतिशय महत्वाचे योगदान आहे. विदर्भांमध्ये त्यांनी इंग्रजांच्या विरोधात समाजामध्ये जागृती घडवून आणली. गावोगावी दारे काढून, व्याख्यान देऊन प्रत्यक्ष रस्त्यावर उतरवून इंग्रजांना विरोध केला. अनेकवेळा तुरुंगवासही भोगला. लोकमान्य टिळकांचा प्रभाव त्यांच्यावर पडून त्यांनी भारताच्या स्वातंत्र्यलढ्यात उडी घेतली फुडे लोकमान्याच्या मृत्यूनंतर गांधीजींच्या स्वातंत्र्यलढ्यात स्वतःला झोकून दिले. विदर्भांमध्ये त्यांचा फार लौकिक होता. लोक त्यांना दादा म्हणून ओळखायचे. त्यांच्या या स्वातंत्र्यलढ्यातील कार्यांमुळे त्यांना चल्गांवच्या सभेत वीर ही पदवीही बहाल केली होती. तेव्हापासून ते वीर वामनराव म्हणून ओळखले जाऊ लागले. घरादाराची त्यांनी कधीही पर्वा केली नाही. कुटुंबाकडे लक्ष दिले नाही. भारतासाठी मुक्तासाठी त्यांनी आपले सर्व जीवन धाडून घेतले. भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर स्वातंत्र्यसैनिकांना मानधन भारत सरकारने दिले. तेव्हा ते मानधन वीर वामनराव दादांनी परत पाठविले. यावरून त्यांची निष्ठा स्पष्ट होते. त्यांच्या या कार्यांचा अड्याचा घेत असतांना त्यांनी सांस्कृतिक क्षेत्रातही मोलाची कामगिरी केली. वीर वामनराव जोशी यांची ख्याती विशेषतः राजकारणी, नाटककार, पत्रकार या नात्याने पसरली होती. या काळांमध्ये त्यांनी नाटके निर्माण केली. नाटकांचाही विषय समाज जागृती, राष्ट्रप्रेम, इंग्रज विरोध हेच होते. त्यांनी त्या काळात नाटके लिहिली. ती मोठ्या प्रमाणात गाजून जनतेच्या दरबारांमध्ये त्यांनी आपली वेगळी ओळख निर्माण केली ते उत्तम दर्जाचे नाटककार होते. राक्षसी महत्वाकांक्षा, रणदुंदुभी, धर्मसिंहासन ही नाटके त्यांनी रंगभूमीवर आणली. या काळात या नाटकांनी राजकीय जागृती घडवून आणण्यामध्ये अतिशय महत्वाचे योगदान देऊन समाजात नवचैतन्य निर्माण केले. स्वातंत्र्याची चळवळ तोंड केली. त्यांचे या क्षेत्रातील कार्य असामान्य आहे.

वीर वामनराव जोशी अमरावती शहराच्या साहित्याच्या विश्वांमध्ये सुप्रसिद्ध नाटककार म्हणून ओळखले जातात. ब्रिटीश सरकारच्या विरोधात असंतोष निर्माण व्हावा हेतुने त्यांनी नाट्यलेखन केले. त्यांची सर्व नाटके संगीत नाटके आहेत. नाटकामधील सर्व पदे त्यांनी स्वतः रचली. त्यावेळेस रंगभूमीवर संगीताचे वर्चस्व होते. 'भरवशा पारादेवे, ज्याच्या गळा लागला कोमल करुणा हालवी काळ हृदया, जगो हा खास बेंड्याचा पसारा माजला सारा। भरवसा नको या चोरांचा'। या त्यांच्या नाटकामधील पदांच्या ओळी आजही रसिकांच्या मनात निनादत आहे. यावरून त्यांच्या अभिजात काव्यशक्तीची ओळख होते या त्यांच्या नाटकामध्ये स्वातंत्र्याची ज्योत व महात्मा गांधींच्या विचारांचा संदेश प्रस्तुत केल्याचे दिसून येते. ललीत कला दर्शक केशवराव भोसले या सारख्या जाणकार कलाकाराने वीर वामनराव जोशीमधील नाटककाराचे गुण ओळखून त्यांना नाटक लिहायला लावले. त्यांच्यासमोर दादांनी काही अटी ठेवल्या. यावरून त्यांचा या क्षेत्रामध्ये प्रवेश झाला.

नाट्यक्षेत्रामध्ये वीर वामनराव जोशी यांनी महत्वाचे योगदान दिले. कर्णवेध, राक्षसी महत्वाकांक्षा, रणदुंदुभी, धर्मसिंहासन, शिलसन्ध्यास, झोटींग पातशाही, खुदाई खिदमतगार, उडाणटप्पु या नाटकांच्या माध्यमातून त्यांनर समाजामध्ये राष्ट्रीयत्वाची भावना रुजविली. समाजामध्ये जागृती घडवून आणून स्वातंत्र्याची चळवळ तोंड केली. रंगभूमीचा उपयोग त्यांनी जनतेला जागृत करण्याकरिता केला. त्यांची ही कामगिरी नट आणि नाटककार म्हणून केलेली सेवा अविस्मरणीय आहे.

राक्षसी महत्वाकांक्षा:-

८ डिसेंबर १९१४ रोजी या नाटकाचा पहिला प्रयोग अमरावती येथे कलादर्श नाटक मंडळीने सादर केला. केशवराव भोसले हे या कंपनीचे मालक असून कसलेले नट होते. राक्षसी महत्वाकांक्षा हे नाटक वीर वामनरावांच्या गाजलेल्या नाटकापैकी एक होते.

या नाटकामधील एक शब्द हा गुलमी इंग्रजांवर तेजावसारखा परिणाम करू लागला. या नाटकाला अमाप प्रसिध्दी मिळाली. ललीत कलादर्श मंडळीला या नाटकाने अलोट पैसा मिळवून दिला. या नाटकाचा प्रयोग मुंबईला झाल्यानंतर अकोल्याला होणाऱ्या प्रयोगासाठी जाताना केशवरावांनी ललीत कला दर्श स्पेशल ट्रेन काढून मराठी नाटकातील एक नवा विक्रम करून दाखविला. वीर वामनराव जोशीसारख्या शुद्ध नेत्यांच्या लेखणीचा हा प्रभाव होता हे यावरून दिसून येते. ललीत कला दर्श या नाटक मंडळीला अलोट पैसा मिळून ती श्रीमंत झाली. राक्षसी महत्वाकांक्षाचे प्रयोग अत्यंत यशस्वी झाले. ब्रिटीश नोंकरशाहीला मदालसेच्या रूपात उभे केले.

राक्षसी महत्वाकांक्षा या नाटकातील विद्रांतचा मुलगा वसंत ज्याप्रमाणे रंगविला. देवांगणा विद्रांतची पत्नी राजप्रेमसाठी आपला प्रिय पुत्र हसतमुखाने तोंडे बळी दिला. या नाटकाची मुळ कल्पना खुबसुरत बला या एका उर्दू नाटकावरून त्यांना सुचली. उर्दू साहित्यामध्ये त्यांना रुची होती. राक्षसी महत्वाकांक्षेने पेटलेल्या मदालसेने आपल्या पतीचा घात केला. परंतु युवराजाचाही घात करण्याचा तीने कट रचला या कारस्थानाचा सुगाव राजसिंह सेनानी विद्रांतला लागल्याने त्याने ते हाणून पाडण्याकरिता अतिशय परिश्रम घेतले. देवांगणा, मुलगा वसंत त्यांच्याशी सहमत असून राजनिष्ठ होते. मदालसेने विद्रांतला कैद केले. मात्र त्याची राजनिष्ठ पाहून हे कारस्थान पोल होवू पाहत होते. त्याच्या या पराक्रमावर ती भाळून त्याचा अनुनय करायला लागली. तेव्हा विद्रांतचे उदगार क्रान्तीकारक ठरले. या जगाच्या पाठीवर तु आणि मी दोघेच राहिलो तरी मी तुझा स्विकार करणार नाही या उदगाराने मदालसेचे पीत खवळून तिने देवांगणाचा क्रूर छळ करून तिला ठार मारले.

V I D Y A W A R T A[®]

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Special Issue- February- 2020
(Vol- I)

Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne
Smruti Arogya and Shikshan Prasarak Mandal's

**SAHAKAR MAHARSHI
LATE BHASKARRAO SHINGE
ARTS COLLEGE,
KHAMGAON, DIST.BULDHANA (M.S.)**

(Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.)

◆ Organizes ◆

One Day Inter Disciplinary National Conference on
HUMANITIES, CULTURE AND SOCIETY

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

Special Issue-01, February 2020

Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne
Smruti Arogya And Shikshan Prasarak Mandal's
Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne Arts College,
Khamgaon, Dist.Buldhana

Organizes
One Day Interdisciplinary National Conference On
Humanities, Culture and Society

Editor
Dr. Babu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post.
Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

26) अण्णापाऊ साटे यांच्या पोबाडे व लावणीतील मानवतावादी दृष्टिकोन
डॉ. विष्णू नामदेव लांडे, चाशीम	87
27) वास्को डी गामा : साहशी पोर्तुगीज खलाशी
प्रा. ज्ञानेश्वर दामोदर चारंगे, चांदूरवाजार	89
28) डॉ. कवासोहेव आंबेडकरांचे सांसदीय लोकशाहीसंबंधी विचार
डॉ. सुनिता मन्वर, शेंदुरजना (अहमद)	91
29) ब्रिटीशांचे भारतातील आर्थिक शोषणांचे धोरण व त्यांच्या अवस्था
प्रा. डॉ. बाय. एस. माहुरे, पाटंजी	93
30) संस्कृती रक्षण काळाची गरज
प्रा. डॉ. गोकुल एस. डामरे, शेगांव	95
31) भारतीय समाजावर परिक्रिय हत्यांचा प्रभाव
श्री. विनोद उखडा धर्माळ, बुलडाणा	97
32) ब्रिटीशांचा भारतातील शंतीच्या व्यापारीकरणावरील आर्थिक प्रभाव
डॉ. सुभाष एस. पवार, बुलडाणा	100
33) ब्रिटीश कालखंडातील भारतीय हस्तोदयोंगावरील आर्थिक प्रभाव
प्रा. डॉ. विलास एम. डेहणकर, बुलडाणा	103
34) इतिहासलेखनात सवाल्टर्न इतिहासलेखन प्रवाहाचे महत्त्व
कु. भाग्यश्री श्रीकृष्णराव गाडगे, अमरावती	105
35) ब्रिटीश चन्ड प्रान्तातील स्त्री विपयक सामाजिक सुधारणांचा प्रारंभ
प्रा. डॉ. भास्कर शा. वझिरे, अकोला.	109
36) विदर्पातील आद्य ग्रंथालय - नावुनी देशमुख ग्रंथालयाचे योगदान
प्रा.डॉ.संतोष गोपाळकृष्ण कुलकर्णी, अकोला	111
37) १९ व्या शतकातील महाराष्ट्रातील स्त्री परिवर्तनाच्या चळवळीचा इतिहास
प्रा. सुनिल मदन मन्वर, अकोला	113

विदर्भातील आद्य ग्रंथालय - बाबुजी देशमुख ग्रंथालयाचे योगदान

प्रा.डॉ.संतोष गोपाळकृष्ण कुलकर्णी
सहव्यक्त प्राध्यापक, इतिहास विभाग,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना :

प्राचीन काळामध्ये लेखनकला मर्यादीत होती. हस्तलिखित स्वरूपात लेखनकला अस्तित्वात असल्याने ग्रंथाची संख्या मोठ्याप्रमाणात होती. या हस्तलिखित ग्रंथाचा विषय आध्यात्मिक व धार्मिक असून मठ, देवालय इत्यादी धार्मिक ठिकाणी ही ग्रंथालये असायची. काही श्रौमंत, राजेरजवाडे, सरदारमंडळी यांचे स्वतःचो ग्रंथालये असत. भारतामध्ये ग्रंथसंग्रहालयाची माहिती ठळकपणे दिसते. प्राचीन काळापासूनच ज्ञानाच्या प्रसाराला महत्त्व होते. याकडूनच ग्रंथसंग्रहाच्या संकल्पनेचा उदय झाला. त्यातूनच पुढे आधुनिक ग्रंथालयाची संकल्पना अस्तित्वात येवून घळबळ निर्माण झाली. मध्ययुगीन काळामध्ये अनेक ग्रंथालये पुढे झाले काळानुसार ग्रंथालयाचे स्वरूप बदलत गेले.

ब्रिटीश काळामध्ये इंग्रजी शिक्षणामुळे पाश्चात्यांचे विचार व संस्कृतीचा प्रभाव भारतावर पडला, सामाजिक सुधारणा, शिक्षण पाश्चात्यांचे ज्ञान, विज्ञान याचा प्रसार झाला. यातून आधुनिक ग्रंथालय चळवळीचा पाया घातल्या गेला. १८३८ मध्ये अहमदनगर येथे व १८४५ साली बडोदा येथे ग्रंथालयाची स्थापना झाली. १८६० मध्ये "नेटिव्ह जनरल लायब्रेरी" स्थापन झाली. व पुढे बाबुजी देशमुख वाचनालय असे नामकरण झालेल्या ग्रंथालयाची स्थापना झाली. विदर्भ वऱ्हाडतील प्रथम स्थापन झालेले सार्वजनिक वाचनालय म्हणून अकोल्यामध्ये बाबुजी वाचनालयाच होते.

बाबुजी देशमुख वाचनालयाचे कार्य :

विष्णुपंत पिसोळकर यांच्या पुढाकाराने १८६० मध्ये "नेटिव्ह जनरल लायब्रेरी" नावाने अकोल्यामध्ये वाचनालयाची स्थापना झाली. विदर्भ वऱ्हाडच्या इतिहासात हे ग्रंथालय पहिले होते. अकोला जिल्ह्यातील म्हेसांग येथील दानशूर श्रीमंत जमीनदार श्री.नारायण

गोविंदराव देशमुख यांनी त्यांच्या वडिलांच्या श्री.गोविंदराव लक्ष्मणराव देशमुख उपाख्य बाबुजी देशमुख यांच्या स्मृती प्रित्यर्थ वाचनालयाला रु.१०००/- ची देणगी दिली. त्यामुळे "नेटिव्ह जनरल लायब्रेरी" चा कावापालट होऊन "बाबुजी देशमुख वाचनालय" असे नामकरण करण्यात आले. ह्या काळात धार्मिकतेचा समाजावर मोठा पगडा होता. दान धर्म हा धार्मिक मंदीरे, कार्यक्रम व धर्मशाळा या धार्मिक बाबोवरच होत असे. याकाळात एवढी मोठी देणगी वाचनालयाला म्हणजे ग्रंथालयाला देणे ही वाच फार आश्चर्य वाटण्यासारखी होती. २७ फेब्रुवारी १८८३ मध्ये या वाचनालयाच्या इमारतीच्या पायाचे दगड बसविण्याचा संभारभ झाला. व २१ एप्रिल १८८४ मध्ये इमारत तयार झाली. पुढे वाचनालयाचा प्रचंड आवाका वाढल्यामुळे पूर्वीची इमारत कमी पडू लागली. म्हणून तात्काळीन व्यवस्थापनाने अथक प्रयत्न करून १९२० मध्ये दोन मजली भव्य इमारत निर्माण करून, खालचा स्वतःचा मजला भाड्याने देऊन वरच्या मजल्यावर दोन भागांमध्ये वाचनालय सुरू केले. टिळक हॉलमध्ये वाचन विभाग आणि गांधी हॉलमध्ये ग्रंथसंग्रहा ठेवली. अशी भव्य इमारत बांधून वाचन चळवळीला प्रोत्साहन दिले. व समाजामध्ये ही वाचन संस्कृती रुजविली. वाचकांसाठी २५ पैसे सदस्यता शुल्क घेण्यात येते. सर्वात कमी वर्गाणी आकाराणारे वाचनालय म्हणून बाबुजी देशमुख वाचनालयाचा लौकीक आहे. या वाचनालयाच्या माध्यमातून वाचन चळवळीला प्रोत्साहन मिळवून मोठ्या प्रमाणावर प्रचार व प्रसार झाला.

बाबुजी देशमुख वाचनालयाचे सामाजिक, राजकीय, शैक्षणिक, सांस्कृतिक व वैयक्तिक क्षेत्रात आपला ठसा उमटविला आहे. अनेक क्षेत्रांमध्ये नावलोकीक मिळविलेल्या नामवंत व्यक्ती या संस्थेशी जळलेल्या आहेत. या वाचनालयाने अकोल्यातील आपले वेगळे वेगळे स्थान निर्माण केले. अकोल्यातील सुधारणावादी पुढाऱ्यांचा सहयोग व सहकार्य या संस्थेला सुरवातीपासून लाभला. रा.ब.देवराव दिगंबर बकौल, रा.विष्णु मोरेस्वर महाजनी, कजाबा रामचंद्र प्रधान, श्रीराम भिकाजी जठार या नामवंतांचा सहभाग होता. बाबुजी देशमुख वाचनालया तर्फे देशामध्ये घडणाऱ्या सर्व घटना ज्या राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक व वैयक्तिक घटनांची माहिती व्हावी याकरिता घर्चा, परिसंवाद, व्याख्याने या माध्यमातून समाज प्रबोधन व जनजागृती सुरू केली. वऱ्हाड समाचारमध्ये प्रत्येक आठवड्यात लोकांना एकावयास मिळे याचा जनतेला चंगला फायदा होईल. असा अभिप्राय २७ जुलै १८८५ च्या वऱ्हाड समाचार मध्ये आहे. यवरून त्याचे महत्त्व लक्षात येते. जनजागृतीसाठी त्याचा चंगला उपयोग होवू लागला. "वर्षात्सव" व्याख्यानमाला रा.वा.विष्णु मोरेस्वर महाजनी

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH
JOURNAL

AJANTA

Volume-IX, Issue-I
January - March - 2020
Marathi Part-II

IMPACT FACTOR/ INDEXING
2019 - 6399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730 ✓
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - I ✓

January - March - 2020 ✓

MARATHI PART - II

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776 ✓

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - II ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे सामाजिक सुधारणाविषयक कार्य प्रा. नीता पाठक	५२-५४
१५	राष्ट्रसंताचा संगीत विषयक दृष्टीकोन गजानन वा. काळे	५५-५७
१६	राष्ट्रसंतांचे धर्मचिंतन प्रा. डॉ. शरद देवराव उमाटे	५८-६३
१७	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सबलीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार प्रा. डॉ. सुनिता तुकाराम राठोड (गोरे)	६४-६६
१८	राष्ट्रविकासात राष्ट्रसंतांचे ऐतिहासिक योगदान प्रा. डॉ. राजेन्द्र विठ्ठलराव घोनमोडे	६७-७०
१९	मणिक बंदूजी ब्रम्हभट्ट ते वंदनिय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज: एक जीवनप्रवास मयुरी ऋषिकेश मोरे	७१-७४
२०	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे स्त्रीविषयक विचार प्रा. डॉ. प्रज्ञा एस. जुनघरे	७५-७८
२१	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे स्त्री विषयक विचार प्रा. डॉ. संतोष गोपालकृष्ण कुलकर्णी	७९-८२
२२	राष्ट्रसंतांची भजनावली सामाजिक ऐक्यचा सांस्कृतिक वारसा डॉ. सरिता उदापुरकर	८३-८७
२३	राष्ट्रसंतांची ईश्वर संकल्पना डॉ. गजानन मुंघे	८८-९०
२४	राष्ट्रसंतांची भजनावली - एक सामाजिक वारसा प्रा. स्मिता देवर	९१-९५
२५	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या काव्यातील विषमता निर्मूलक तत्वज्ञान प्रा. स्वप्नील राजेश इंगोले	९६-९९
२६	राष्ट्रसंतांचे युवकांना आवाहन प्रा. दीपक महाजन	१००-१०४

२१. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे स्त्री विषयक विचार

प्रा. डॉ. संतोष गोपालकृष्ण कुलकर्णी

सहायक प्राध्यापक, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला, जि. अकोला.

महाराष्ट्रामध्ये संताची फार मोठी परंपरा आहे. या सर्व संतांनी एक नवा विचार रुजविला. 12व्या शतकापासून ते 18 व्या शतकापर्यंत जे संत होवून गेले त्यांनी समाजामधील दोष यावर प्रहार करून सामाजिक ऐक्य प्रस्थापीत करण्याचा प्रयत्न केला. त्यामधून राष्ट्रीय जागृती घडवून आली. मानवजातीच्या विकासासाठी त्यांनी आपले संपूर्ण जीवन खर्ची घातले. त्यामध्ये विदर्भामधील शंभू संत राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे योगदान फार मोठे आहे. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी आपली लेखणी, वाणी जनतेच्या उत्कर्षासाठी, हितासाठी आणि राष्ट्रीय जागृतीसाठी तीर्था उपयोग केला. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांची ग्रामगीता हा मराठीतील ग्रंथराज आहे. मानवाच्या जिबनाला स्पर्श करणाऱ्या सर्वच घटकाची चर्चा या ग्रंथात केली आहे. ग्रामगीता हा सर्वव्यापी ग्रंथ असून मानवजातीला आध्यात्म्यापासून ते ज्ञानविज्ञानापर्यंत सर्वच विषयासंबंधीचे विचार अनादी काळापर्यंत उपयोगी ठरणारे आहे. मनुष्याला दिशादर्शक हे विचार त्यांनी ग्रामगीतेत मांडले. त्यांचे हे विचाराने समाजाची फार मोठी विदोरी आहे राष्ट्रीय अस्मितेचे महान संत असून त्यांचे व्यक्तिमत्त्व बहुआयामी आहे. भजने, किर्तने व प्रवचनाचा प्रभावी वापर करून राष्ट्रीय व सामाजिक ऐक्य प्रस्थापीत केले. ग्रामशिक्षण, आरोग्य, ग्रामोद्धार, स्वावलंबन, स्वयंपूर्णतेसाठी प्रयत्न केले. लोकजागरणाचे लोकयोगी संत असून त्यांची राजनिष्ठा पराकोटीची होती. देशसेवेला ते धर्म मानणारे होते. सकलांच्या जिबनात सुखाचे निर्मिती करणारा व त्यांना तारणारा असा त्यांचा राष्ट्रधर्म होता. त्यांचे ग्रामगीतेतील विचार.

माझा देशच माझं घर। देश दुःखी जणू माझी शरीर।

त्यासाठी मी निरंतर। कष्ट होउन सांभाळया।।

हे राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे विचार होते. राष्ट्रभक्तीने भारावलेले होते. त्यांनी भजन, किर्तन व प्रवचनाच्या माध्यमातून लोकजागृती घडवून आणली. आध्यात्मिक व सामाजिक विषय घेवून त्यांनी समाजाला प्रबोधन केले. अंधश्रद्धा व जातीभेदावर प्रहार करून राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी प्रबोधन करून विषय बंधूत्वाची विकसण दिली. महिला चळवळीसाठी कार्य केले. कुटूंबव्यवस्था, समाजव्यवस्था व राष्ट्र हे स्त्रियांवर कसे अवलंबून आहे. हे त्यांनी किर्तनाच्या माध्यमातून समाजाला प्रबोधन केले.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे स्त्रि विषयक विचार

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी आपली लेखणी, वाणी, भक्ती आणि शक्ती यांचे सामर्थ्य एकवटून त्यांनी स्त्री जागृती विषयीचे कार्य केले. त्यांचे विचार व्यापक स्वरूपाचे होते. स्त्रियांच्या अंगी निसर्गतःच अनेक गुण असतात. साधारता आणि शिक्षणामुळे स्त्रियांना घराच्या बाहेर पडता आले त्यामुळे शैक्षणिक, सामाजिक व राजकीय क्षेत्रांमध्ये त्यांनी आपल्या कार्याचे वेगळेपण सिध्द केले. स्त्रियांच्या वैचारिक प्रगल्भतेबाबत प्रोत्साहन दिले. स्त्रियांना आपले कार्यकर्तृत्व सिध्द करण्याची संधी शिक्षणामुळे मिळाली. वैयक्तिक व कौटुंबिक जीवनामध्ये त्यामुळे फार मोठे बदल घडवून आणले. कौटुंबिक जीवनाविषयीचे त्यांचे विचार अतिशय दुरदृष्टीचे होते. स्त्री आणि पुरुष हे रथाची दोन चाके आहेत. पुरुषाइतकाच संसाराचा गाडा स्त्रिसुद्धा हाकलते आणि खांद्याला खांदा लावून मदत करते

मीळो बहुमान मातांना। जसा देशत पुरुषांना
समाजी जो पुरुषाषी आदर।
तैसाची महिलांषी असावा व्यवहार।
किंबहुना अधिके त्याचा विचार।
झाला पाहीजे समाजी।

हे त्यांचे 20व्या अध्यायामधील विचार किती काळाच्या पुढचे होते. त्यांनी विविध प्रकारच्या भूमिका मांडल्या.
पतीला योग्य सल्ला पत्नीच देउन कठीण प्रसंगामधून त्याला बाहेर काढण्यात मदत करते तेव्हा राष्ट्रसंत म्हणतात.

का म्हणा अबला तीला ती शक्तीशाली नाही का
काय कमी देवे केले तीज गान्वाहुनी सांग ना
अरे! तुझ्याहुनी ती उत्तम वागते
समाजी उत्तम भाषण देते
तुलाही शहाणपण विकड लागते
मग ती मागे कषाने,

जेव्हा पुरुष होय चिंतातुर तेव्हा घराची लक्ष्मी सांगे विचार
हे मी पाहीले घरी अपार प्रसंग येता जाण्याचे.

ते स्त्रियांच्या आंतरिक गुणांना महत्व देतात.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विवाहापध्दतीविषयी आपले मत व्यक्त करतांनी दिसून येतात. समाजामधील
कुप्रथांचा ते निषेध करून बालविवाहाला विरोध करतात आणि मिश्र विवाहाचा पुरस्कार करतात. हे त्यांचे पुरोगामी
विचार आहेत. स्त्री सबला झाली पाहीजे हा त्यांचा अदृष्टाहास होता.

वेगळे नियम प्रतिष्ठेसंबंधी। विधवा होता वीवाह बंदी
काही स्त्रिया विधवा होती। केश कावुनी विद्रुप करती
आपण खावे त्यावे साजिरे। तीला जन्मदरी दुःखाचे भारे
त्याहुनी तीचे मरण बरे। होते पती चितेवरी

या समाजाच्या नार्निक चुकांवर भाष्य केले. विधवा विवाहाला प्रोत्साहन दिले. समाजाचा दृष्टिकोन बदलावा
याकरीता प्रयत्न केले. त्यांचे विचार व्यापक स्वरूपाचे होते.

विधवेषी मानावे अमद्र। मुलगी जन्मतः ती दळमद्र।

वय काढता समजावी शुद्र। हा तो दुपना समाजाचा।।

मुला-मुलांमधील भेद नाहीसा करून त्यांना एकता सामुदाईक प्रार्थनेला आणले पाहीजे. स्त्रिया संघटीत
झाल्या पाहीजेत. संघटनाच्या माध्यमातून प्रतिकाराची शक्ती निर्माण होते हे विचार त्यांनी मांडले.

जैषी मुलांषी संघटीत सेना।
तैसी स्त्रियांषी असावी संघटना।
आपल्या सुखदुःखाच्या भावना।
प्रगटवाच्या समा समेतनी।

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (C) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (C)

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By: **PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON**

Impact Factor – 6.625 • Special Issue - 229 (C) • February 2020 • ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

Printed by : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

21.	आधुनिक युगात ग्रंथालयीन सेवा देण्यात झालेला बदल	46
	डॉ. तोटे दादासाहेब सर्वेराव	
22.	राजकारणाचा आधुनिक युवकांवरील प्रभाव	48
	डॉ. व्ही.आर. कोडागे	
23.	भारतीय युवकांमधील बेरोजगारीची कारणे आणि उपाय.....	51
	डॉ. एन. एन. गुहे	
24.	आजची मराठी कविता आणि युवक.....	54
	प्रा. डॉ. किरण प्रभाकर वाघपारे	
25.	15 व्या लोकसभेत महाराष्ट्रातील युवा महिला खासदारांचा सहभाग.	58
	प्रा. अतुल एन. खोटे	
26.	दहशतवादाची समस्या: एक आव्हान.....	60
	प्रा.डॉ. भास्कर शामराव बड्डिरे	
27.	शेती आणि युवक	62
	नरेश शि. बनसोड	
28.	युवक : सद्यस्थिती व कार्य.....	65
	डॉ. अरुण पांडुरंगजी चांदुरकर	
29.	महिला युवा उद्योजक	67
	डॉ. सुनिता जानेश्वर सावरकर	
30.	देशाच्या आर्थिक विकासासाठी युवा शक्तीची गरज	70
	प्रा. धननील एन. गजभिने	
31.	भारतीय राजकारणातील युवकांचा सहभाग.....	72
	प्रा. गोपालकृष्ण श्रीराम राखोडे	
32.	युवकांचे प्रेरणास्त्रोत - स्वामी विवेकानंद.....	74
	प्रा.डॉ.संतोष गोपाळकृष्ण कुलकर्णी ✓	
33.	मत्स्यपुराणातील पर्यावरण विचारात युवकांची भूमिका	76
	डॉ. मंजुश्री श्रीपाद नेव्हल	
34.	युवकांच्या आहाराच्या समस्या एक अध्ययन	81
	प्रा. कु. नेहा प्रकाशराव इंगळे	
35.	युवा महिला खेळांडूसमोरील आव्हाने	83
	प्रा. सुनिल ढाकुलकर	
36.	बदलत्या युगातील ग्रंथालय माहिती सेवेतील तरुण.....	86
	कु. लपाली नामदेव वाघ	
37.	बेरोजगारी ही भारतीय अर्थव्यवस्थे समोरील मोठी समस्या.....	88
	प्रा. संजय उध्दवराव देशमुख	
38.	युवकांसाठी कौशल्य विकास कार्यक्रम आणि रोजगाराच्या संधी	90
	डॉ. संजय मारोतीराव मुंठकर	
39.	कौशल्य विकासातुन युवकांची समृद्धी.....	93
	प्रा. संतोष लोभासिंग जाधव	
40.	कृषी क्षेत्र व युवक	96
	डॉ. शंकर मारोती सावंत	
41.	युवा गायक व राष्ट्रीय एकात्मता	99
	डॉ. स्नेहल द. शंभेकर	
42.	पर्यावरण संवर्धन आणि युवापिढी अकोला जिल्हातील निसर्गकट्टा चळवळीचा समग्र अभ्यास	101
	डॉ. स्वाती दिपक दामोदरे	

युवकांचे प्रेरणास्त्रोत - स्वामी विवेकानंद

प्रा.डॉ.संतोष गोपाळकृष्ण कुंलकर्णी

सहायक प्राध्यापक, इतिहास विभाग,

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला, जि.अकोला.

प्रस्तावना :-

आपल्या वाणीतून, लेखनीमधून जगाशी संवाद साधणारे व्यक्तीमत्व म्हणजे स्वामी विवेकानंद भारताला वैचारिकदृष्ट्या समृद्ध करणाऱ्या विचारवंतांमध्ये स्वामी विवेकानंदाचे नाव अतिशय आदराने आणि सन्मानाने घेतले जाते. विश्वविख्यात तत्त्वज्ञ म्हणून त्यांची ओळख सर्व जगाला होती. रविंद्रनाथ ठाकुर म्हणतात, तुम्हाला भारताचे स्वरूप जाणून घ्यायचे असेल तर विवेकानंदाच्या ग्रंथांचे अनुशिलन करा याचा खरा परिषय त्यांच्या वाचनातून येतो. एक धितनशिल विचाराचे बीज त्यांनी आपल्या लेखनीतून व व्याख्यानांमधून रुजवून तेजस्वी, सकारात्मकविचार, अलौकिक व्यक्तीमत्व म्हणून ते प्रसिध्द आहेत. स्वामी विवेकानंद म्हणजे अत्यंत ज्वलंत व तेजस्वी व्यक्तीमत्व होते. एका सधन व उच्चशिक्षित परिवारात १२ जानेवारी १८६३ रोजी नॅद्रनाथाचा जन्म झाला. १९०२ मध्ये त्यांचे निधन झाले. या अवघ्या ३९ वर्षांच्या काळात त्यांनी सगळ्या विश्वाला गवसनी घालणारे भारतीय संस्कृतीची पताका डोलाने फडकवणारे आणि भारतमातेच्या उध्वानाकरीता शेवटच्या श्वासापर्यंत कार्य करणारे अतिशय प्रेरणादायी आहे. त्यांनी समाजाला दिशा देण्याचे काम केले. भुतकाळ, वर्तमानकाळ व भविष्यकाळामध्येही त्यांचे हे विचार, शिकवण आम्हाला मार्ग दाखवते. स्वामी विवेकानंदांनी भारताच्या महान संस्कृतीचा व मानवतावादी तत्त्वज्ञानाचा परिचय जगाला करून देवून विश्वबंधुत्वाचा संदेश पोहचविला. त्यांचे उदात्त विचाराचे, कृतीचे आणि राष्ट्रभक्तीचे वैश्विक शांततेसाठी आध्यात्माचे महत्त्व सांगणारे, सामाजिक जीवनाला दिशा दाखवणारे स्वामी विवेकानंद २१व्या शतकातही तरुणांचे प्रेरणास्त्रोत आहेत, ऊर्जास्थान आहेत, त्यांचे विचार अनंतकालीन आहेत.

युवकांचे प्रेरणास्त्रोत- स्वामी विवेकानंद

स्वामी विवेकानंदांचा आदर्श युवकांनी समारे ठेवावा युवा पीढीवर त्यांचा फार विश्वास होता. त्यांनी आपल्या ध्याख्यानांमध्ये 'ज्याच्या ओठावर मातृभूमीच्या भक्तीने रसरसलेली गीते आवळली जातात असे शंभर तरुणसुध्दा परिवर्तन घडवू शकतात. तरुणांनी बलोपासना करावी यावर त्यांचा भर होता. श्रद्धा आणि बलोपासन हा तरुणाईचा मंत्र असला पाहिजे, माझ्या इच्छाशक्तीने पर्वत चुर्ण होवून जाईल, मी समुद्र पीऊन जाईल, हा निर्धार ज्यांच्या धमन्यामध्ये संचारीत आहे तो खरा तरुण आहे. या तरुणांनीच जगभर क्रांती केली आहे. तारुण्य ही आयुष्यातील सर्वात मोठी शक्ती आहे. त्या दिशेने जर योग्य प्रवास झाला तर देश आणि समाज बलशाली होतो. हा त्यांचा विचार होता. बल हेच जीवन हा विवेकानंदांचा वाणा होता. युवकांच्या व्यक्तीमत्वाला चारही बाजूंनी वेढून टाकणारे तरुणांच्या चैतन्यशक्तीचे अखंड ऊर्जास्त्रोत आहे. स्वामी विवेकानंदांच्या आध्यात्मिक विचारातही समाजसेवा, देशसेवा करण्याचाच संदेश आहे. युवकांच्या शक्तीवर कार्यकर्तृत्वावर देशाचे भविष्य अवलंबून असून देशाचे वैभव, संपत्ती आहे. हा त्यांचा विश्वास होता. युवकांच्या खांद्यावर त्यांनी समृद्ध भारताच्या भविष्याची पालखी ठेवली. युवकांमध्ये चरित्र निर्माण, त्याग, संयम, श्रद्धा, बलपासना वासाठी ते आग्रही होते. त्यांचे हे विचार प्रेरणा देणारे आहेत. भविष्याचा विकास करण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या या विचारांमध्ये आहेत. त्यांच्यामध्ये प्रखर राष्ट्रभक्ती असून त्यांची देशभक्ती आणि आध्यात्मिकता याचे ते रसायन होते. त्यांच्यामध्ये सारे सकारात्मकच आहे. नकारात्मक काहीही नाही. शरीर, मन आणि आत्म्याने तरुण राहणे युवकांना शक्य आहे. हा विचार प्रेरणादायी आहे. योगशास्त्रासारख्या शाश्वत ज्ञानशाखेची राजयोग या ग्रंथाच्या माध्यमातून अतिशय प्रभावीपणे आणि वैज्ञानिक

पध्दतीने मांडणी केली. स्वामी विवेकानंदांमध्ये विज्ञाननिष्ठा होती. कार्यप्रवृत्त होण्याचा संदेश त्यांनी दिला. त्यांनी स्वतःला हिंदू धर्माचा प्रतिनिधी म्हणवण्यास व त्याचा अभिमान बाळगण्यास कधी संकोच केला नाही. स्वामी विवेकानंद म्हणतात, धर्म हा भारताचा प्राण आहे. देशाची अधोगती धर्मामुळे नाही तर ती चुकीच्या पध्दतीने धर्माचा अर्थ सांगितल्यामुळे झाली आहे. उपनिषदे ही अनंत शक्तीची भंडार असून मी वेगळे काहीही सांगत नाही हा त्यांचा विचार युवकांना प्रेरित करणारा, त्यांच्यामध्ये स्वाभीमान जागृत करणारा होता. इंग्रजांशी व्यापार वाढवून उत्तम प्रक्रिया करून बाजारामध्ये आपल्या वस्तुला स्थान मिळवावे, बाजारपेठाचा अभ्यास करावा. निर्यात करावी. नविन प्रयोग करावे हे त्यांचे विचार होते. संस्कृती आणि विकास हातात हात घालून एकर नांदू शकतात. हा आशावाद त्यांनी जागविला. भारतीयांनी संघटीतपणे काम करण्याचे गुण, ज्ञान, विज्ञान, तंत्रज्ञान हे पारचात्यांकडून शिकले पाहिजे. हा विचार प्रेरणादायी आहे. स्वामी विवेकानंदांमध्ये व्यापक स्वरूपाची दूरदृष्टी होती. शैक्षणिकदृष्ट्या भारत संपन्न व्हावा याकरीता शिक्षणाच्या प्रसारासाठी आयुष्यभर त्यांनी प्रयत्न केले. शिक्षणामुळे चारित्र्य, ध्येय, नैतिकता, विवेकशीलता, आत्मविश्वास, आत्मसन्मान या गुणांचा विकास होतो. शिक्षणामुळे मनुष्य प्रकाशित होतो. त्यांच्यामधील अज्ञान दूर होते. मानवामधील पुर्णत्वाचा आविर्कार करण्यासाठी शिक्षण महत्त्वाचे आहे. अंधश्रद्धा नट होऊ मनुष्यामध्ये नैतिकता येते. आत्मनिर्भय होऊन मनुष्यामध्ये स्वावलंबन वाढीला लागते. शिक्षणामुळेच व्यक्तींना समान संघी मिळूट एकीकरणाला हातभार लागते हे त्यांचे विचार होते. स्वामी विवेकानंद तरुणांना उद्देशून म्हणतात 'उठा जागे व्हा आणि ध्येयपुर्ती होईपर्यंत थांबू नका' जनसेवेची ध्येयपुर्ती तरुणांमध्ये ते रुजविताना दिसतात.

ISSN 2319-8648

Impact Factor - 7.139

Indexed (SJIF)

March 2020 Special Issue – 28, Vol. 4
Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editors
Guide
Dr. B. G. Gaikwad
Principal
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor
Dr. Dhale S.U.
Dept. of Political Science,
Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor
Dr. Balasaheb S. Kshirsagar
Director, Gandhian Studies Centre
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor
Dr. Hurgule N.R.
Dept. of Sociology,
Shivaji College, Hingoli (MS)

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal

ISSN- 2319-8648

Impact Factor - (SIIF) - 7.139

Special Issue -28 , Vol. 4

March 2020

Peer Reviewed

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Impact Factor – 7.139

ISSN – 2319-86948

Multidisciplinary International Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

March 2020

Special Issue – 28, Vol. 4

Chief Editor

Mr. Arun B. Godam

Guest Editors

Guide

Dr. B. G. Gaikwad

Principal

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Dhale S.U.

Dept. of Political Science,
Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor.

Dr. Balasaheb S. Kshirsagar

Director , Gandhian Studyies Center

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Hurgule N.R.

Dept. of Sociology,
Shivaji College, Hingoli (MS)

Shaurya Publication, Latur

14. म.गांधीचे ग्राम विकासासंबंधी विचार : विशेष संदर्भ ग्राम स्वराज्य व प्रागोद्योग
प्रा.राम गणपतराव शेवलीकर 37
15. महात्मा गांधी आणि भारतीय स्वातंत्र्य चळवळ
प्रा.डॉ. संतोष गोपाळकृष्ण कुळकर्णी 39
16. म.गांधी आणि अराब्यवाद
प्रा.वाघमारे के.एच. 42
17. महात्मा गांधींना अभिप्रेत अर्थनीती
प्रा.डॉ.जितेंद्र पांडुरंगराव काळे 47
18. महात्मा गांधी यांचे राष्ट्रभाषे विषयी विचार व कार्य
डॉ.श्रीकृष्ण काकडे 49
19. गांधीजीचे अहिंसेविषयक विचार
प्रा.डॉ.बालाजी खराबे 51
20. बाल तत्त्वचिंतक : महात्मा गांधी
प्रा.डॉ.भुसारे एस. आर. 54
21. ग्रामीण विकासात म. गांधी विचारांची प्रासंगिकता
प्रा. डॉ. विलास कऱ्हाळे 58
22. गांधीजी आणि ग्राम विकास कल्पना
प्रा. सौ. गीता विशे 59
23. महात्मा गांधी आणि ग्रामीण विकास
शंलेश रेवा पयार 63
24. राष्ट्रपिता महात्मा गांधींचा ग्रामीण विकासाचा दृष्टिकोन
दिलीप दामु कुमरे 65
25. विसाव्या शतकात गांधी विचारांची प्रासंगिकता
प्रा. संगिता बी. चव्हाणके 69
26. "महात्मा गांधी यांचे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान"
प्रा. विनायक नथुराम तंत्रे 72
27. महात्मा गांधींच्या विचारांचे मराठी साहित्यातील स्वरूप व भूमिका यांचा आढावा
प्रा.सिध्दार्थ कुंडलिक इंगोले 75

महात्मा गांधी आणि भारतीय स्वातंत्र्य चळवळ

प्रा.डा. संतोष गोपाळकृष्ण कुळकर्णी

सहाय्यक प्राध्यापक, इतिहास विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

भारतामध्ये युरोपीयनांचे आगमनामध्ये पोर्तुगीज, इंग्रज, फ्रेंच, डच होते. या परकीय सत्तांनी भारतामध्ये व्यापाराच्या माध्यमातून आपल्या वखारी उघडून व्यापाराला सुरुवात केली. आपले हातपाय पसरण्याला सुरुवात केली. त्यातून संघर्ष उद्भवला यामध्ये सर्व युरोपीयन सत्तांना मागे टाकून इंग्रजांनी आपली अधिपत्या भारतामध्ये स्थापन केली. प्लासी व बक्सारच्या लढाईमध्ये इंग्रजांनी विजय मिळवला. प्लासीच्या लढाईमध्ये सिराजउद्दौलाचा पराभव करून ब्रिटीश साम्राज्याच्या सत्तेचे विजारापण याच लढाईत झाले आणि बक्सारच्या लढाईने इंग्रजांची स्थिती मजबूत केली. वेगवेगळ्या सिध्दांतांचा आधार घेऊन ब्रिटीश सत्तेचा विस्तार केला. येलस्लीने तैनाती पौजेच्या माध्यमातून ब्रिटीशांची सत्ता सर्वोच्च बनविली. डलहौसीने विलीनीकरणाचे धोरण आखून ब्रिटीश सत्तेचा प्रसार केला. शेतीचे व्यापारीकरण करून जमीन महसुलाच्या पध्दतीत बदल केले. अनौद्योगिक धोरण राबवून जनजीवन उध्वस्त केले. आर्थिक शोषण करून आर्थिकदृष्ट्या भारत दुर्बल बनवल्या यातूनच इंग्रज विरोध वाढत जाऊन त्यातूनच 1857 मध्ये फार मोठा उठाव इंग्रजांच्या विरोधात घडून आला. सामाजिक, धार्मिक, राजकीय, आर्थिक आणि लष्करी क्षेत्रांमध्ये भारतीयांवर होत असलेल्या अन्यायी धोरणामुळे 1857 ला इंग्रजांच्या विरोधात उठाव झाला. मात्र त्यामध्ये भारतीयांना अपयश आले. यातूनच पुढे भारतीय राष्ट्रवादाला प्रारंभ झाला. रामकृष्ण मिशन, आर्य समाज, ब्रह्मसमाज, प्रार्थनासमाज या चळवळीच्या माध्यमातून अपेक्षित परिणाम दिसायला लागले. वैचारिक, वैश्विक, सामाजिक व राजकीय अशी राष्ट्रीय चळवळीची भूमिका निर्माण झाली. यातूनच राजकीय चळवळ उभी राहिली. भारताच्या स्वातंत्र्यलढ्याचे दोन कालखंड पडतात. 1920 पर्यंतचा पहिला कालखंड हा लोकमान्य टिळकांचा कालखंड म्हणून ओळखल्या जातो. दुसरा कालखंड 1920 ते 1947 हा काळ भारताच्या स्वातंत्र्य लढ्यात गांधीयुग म्हणून ओळखल्या जातो. 1 ऑगस्ट 1920 रोजी लोकमान्य टिळकांचा मृत्यू झाला. एका युगाचा शेवट झाला एक पर्व संपून दुसऱ्या पर्वाला सुरुवात झाली.

भारतीय स्वातंत्र्याची चळवळ व महात्मा गांधी-

लाला लजपतराय यांच्या अध्यक्षतेखाली फलकल्याला या बदललेल्या परिस्थितीवर विचार विनीमय करण्यासाठी अधिवेशन झाले. असहकार चळवळ सुरू करण्याचा ठराव यामध्ये मांडला व असहकार आंदोलनाला सुरुवात झाली. नागपुरच्या अधिवेशनात त्यावर शिबकामोर्तब होऊन आंदोलनाला सुरुवात झाली. ब्रिटीशांसोबत सहकार्य करायचे नाही, ब्रिटीशांनी दिलेल्या पदव्या, मानाची पदे सोडून घ्यावी, कोणत्याही सरकारी उत्सवामध्ये सहभागी व्हायचे नाही, न्यायालयावर बहिष्कार टाकायचा, विदेशी शिक्षण संस्थांवर बहिष्कार टाकायचा, मुलांना शाळेतून काढून घ्यायचे, ब्रिटीशांच्या सैन्यभरतीवरही बहिष्कार टाकायचा, अस्पृश्यता पाळायची नाही, स्वदेशीचा वापर करायचा, दाखंडी चळवळ, अस्पृश्यता विरोधी चळवळ ह्या सर्व गोष्टी त्यामध्ये समाविष्ट करण्यात आल्या. या सर्व बाबींचे पालन केले तर एका वर्षाच्या आतच आपल्याला स्वातंत्र्य मिळेल ही घोषणा महात्मा गांधींनी केली. असहकार आंदोलनाला जनतेचा प्रचंड पाठींबा मिळाला. हे आंदोलन जनआंदोलन बनले. काँग्रेस पुढाऱ्यांनी सर्व देश पिंजून काढून हे आंदोलन खेड्यापाड्यापर्यंत पोहचवले. विदेशी वस्तुंची होळी, तुरुंगांच्या सहभागामुळे या आंदोलनाला धार आली. राष्ट्रीय आंदोलन चालवण्याकरीता पैशाची गरज होती. याकरीता एक कोटी रुपयांचे उद्दिष्ट समोर ठेवून गांधींनी टिळक स्वराज्य फंड सुरू केला. याचवेळी इंग्लंडचा युवराज प्रिन्स ऑफ वेल्स, भारतात येत असतांना त्याच्या कार्यक्रमावरही बहिष्कार टाकला. हा युवराजाचा अपमान ब्रिटीशांना सहन होणे शक्यच नव्हते म्हणून इंग्रजांनी दहशतीचा अवलंब करून हजारोंना तुरुंगात डांबले. काँग्रेस पुढाऱ्यांनाही तुरुंगात टाकले. सविनय कायदेभंगाची चळवळही सुरू करण्याचे पत्रही व्हाईसरॉयला पाठविले. असहकार आंदोलन यशाच्या शिखरावर होते. याचवेळी चैरी-चैरा येथे

निष्कर्ष:-

1920 ते 1947 हा कालखंड भारताच्या स्वातंत्र्य लढ्यात अतिशय महत्वाचा काळ मानला जातो. या स्वातंत्र्यलढ्याच्या काळातील महात्मा गांधींच्या योगदानाचा आढावा घेतांना त्यांनी या कालखंडामध्ये ब्रिटीशविरोधी जनमत जागृत करून त्यांच्यामध्ये आत्मविश्वास निर्माण करण्याचे महत्वाचे कार्य केले. त्यांनी हत्यार म्हणून सत्याग्रहाचा वापर केला. या माध्यमातून त्यांनी या चळवळीला जनचळवळ बनविली. लढागाळापर्यंत तीचा प्रसार झाला. अहिंसेवर अढळ श्रद्धा त्यांनी समाजामध्ये रुजविली. राष्ट्रभावना जागृत करून आंदोलन तीव्र केले. असहकाराचे आंदोलन उभे करून लढा लढागाळापर्यंत पोहचविला. असहकार आंदोलनाच्या माध्यमातून लोकांचा आत्मविश्वास जागृत करून ब्रिटीश सत्तेविषयीचा जनतेच्या मनातील भीती नाहीशी केली. ब्रिटीश साम्राज्याची तुरुंगाची, दडपशाहीची भीती जनतेला राहिली नाही. तुरुंग म्हणजे तीर्थक्षेत्र अशी लोकांची भावना बनली, स्वदेशीतून खादीला महत्त्व येवून चरखे, राष्ट्रवाद निर्माण झाला व राष्ट्रीय आंदोलन प्रखर बनले. गांधींना अमाप प्रसिध्दी मिळाली. आंदोलन देशव्यापी झाले. महिलांचा सहभाग वाखाणण्यासारखा होता. ब्रिटीशांचा बचक कमी झाला. अहिंसात्मक भावनेने ब्रिटीशांना पाकयता येते. ही भावना या चळवळींनी निर्माण केला. याचे श्रेय गांधीजींना आहे.

सधिनय कायदेभंग चळवळीच्या माध्यमातून कायदा मोडला. जनतेनेही त्यांचेच अनुकरण केले. या चळवळीमध्ये मध्यमवर्ग, तरुणवर्ग, स्त्रियांचा सहभाग मोठ्या प्रमाणात होता हे आंदोलन आता जनआंदोलन बनले होते. याचे सारे श्रेय महात्मा गांधींना आहे. महात्मा गांधींनी चले जाव चळवळीच्या माध्यमातून शैवट्या घाव इंग्रजावर केला. या आंदोलनाचे नेतृत्व जनतेने केले हा जनतेमधील आत्मविश्वास निर्माण करण्याचे काम त्यांनी केले. त्यांचे हे स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान असामान्य आहे.

संदर्भग्रंथ सूची:-

1. आचार्य, डॉ. धनंजय- आधुनिक भारत (1750 ते 1950) श्री साईनाथ प्रकाशन नागपूर 2010.
2. कृपलानी जे.बी.-महात्मा गांधी और चिंतन, प्रकाशन विभाग भारत सरकार, दिल्ली 1978.
3. गांधी मो.क.-सत्याचे प्रयोग अथवा आत्मकथा, नवजीवन प्रकाशन मंदीर, अहमदाबाद 2008.
4. महात्मा गांधी- माझ्या स्वप्नातला भारत, परधाम प्रकाशन पवनार, वर्धा.
5. रोडे डॉ. सोमनाथ, आधुनिक भारत, पिंपळपुरे प्रकाशन नागपूर 1993.
6. वैद्य सुमन, कोठेकर शांता-आधुनिक भारताचा इतिहास, साईनाथ प्रकाशन, नागपूर सहावी आवृत्ती 2006.

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

ISSN 2319-8648

Impact Factor - 7.139

Indexed (SJIF)

March 2020 Special Issue - 28, Vol. 1
Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editors

Guest
Dr. B. G. Gaikwad
Principal
Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor

Dr. Balasaheb S. Kshirsagar
Director, Gandhian Studies Centre
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Dhale S.U.
Dept. of Political Science,
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Hurgule N.R.
Dept. of Sociology,
Shivaji College, Hingoli (MS)

सहाय्यक प्राध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

CURRENT GLOBAL REVIEWER

International Multidisciplinary Research Journal

ISSN- 2319-8648

Impact Factor - (SJIF) - 7.139

Special Issue -28 , Vol. 1

Jan. 2020

Peer Reviewed

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Impact Factor – 7.139

ISSN – 2319-86948

Multidisciplinary International Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

March 2020

Special Issue – 26 Vol. I

Chief Editor

Mr. Arun B. Godam

Guest Editors

Guide

Dr. B. G. Gaikwad

Principal

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Dhale S.U.

Dept. of Political Science,

Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor

Dr. Balasaheb S. Kshirsagar

Director, Gandhian Studies Centre

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Hurgule N.R.

Dept. of Sociology,

Shivaji College, Hingoli (MS)

Shaurya Publication, Latur

सहाय्यक प्राध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

Index

1. महात्मा मोहनदास करमचंद गांधी आणि स्वामी रामानंद तीर्थ
डॉ. अनिल कटारे 1
2. "म.गांधी यांचे आर्थिक विचार"
प्राचार्य, डॉ.बी.जी. गायकवाड 4
3. महात्मा गांधीची अहिंसा व वर्तमान स्थिती
प्रा. डॉ. क्षीरसागर बी. एस. 7
4. महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विचार
डॉ. मधुकर रामचंद्र साठे 12
5. महात्मा गांधीजींचे राष्ट्रीय एकात्मतेसंबंधी विचार
प्रा. डॉ. विलास आघाळ 14
6. '21 व्या शतकात महात्मा गांधी यांच्या विचारांची आवश्यकता'
प्रा.डा. बी. जी. जोगदंड 18
7. महात्मा गांधी आणि ग्रामविकास
डॉ.राखी सिद्राम सलगर 22
8. 21 व्या शतकात महात्मा गांधीजींच्या अहिंसा विषयक विचारांची प्रासंगिकता
प्रा. डॉ. बोरोळे रजनी अनंतराव 25
9. महात्मा गांधीजींचे राजकीय विचार
प्रा. डॉ. बी. एम. नरवाडे. 29
10. महात्मा गांधी यांचे स्त्री सुधारणा विषयक कार्य
प्रा. डॉ. हुरगूळे निवृत्ती रंगनाथ 33
11. महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक विचार
प्रा.डॉ. फडसुदाम 36
12. महात्मा गांधी यांचे सत्य आणि अहिंसेविषयक विचार
प्रा. पाडदे शिवानो संपाली 38
13. २१ व्या शतकात महात्मा गांधी यांच्या आर्थिक विचारांची आवश्यकता
प्रा. माधव मंदेवाड 41
14. महात्मा गांधीजींचे तात्विक विचार
प्रा.सोळंके अंकुश अभिमन्यू 45
15. महात्मा गांधीजींची सर्वोदय कल्पना
डॉ. शिवाजी पाते 48

“ 21 व्या शतकात महात्मा गांधी यांच्या विचाराची आवश्यकता ”

प्रा.डा. बी. जी. जोगदंड

पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञानमहाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना

भारत आणि भारतीयांची ओळख समान्यतः महात्मा गांधी शिवाय अपूर्ण आहे. भारतीय स्वतंत्र चळवळीतील त्यांचे स्थान अत्यंत महत्त्वाचे आहे. भारतीय स्वतंत्र लढा हा त्यांच्या व्यक्तिमत्त्व व कार्याभौवती केंद्रित झाला. भारतीय स्वतंत्र लढ्यातील गांधीजी ही एकमेव अशी व्यक्ती होय की, जिचे नाव संपूर्ण भारतात व जगातील सर्व देशातील जनतेपर्यंत जाऊन पोहोचले होते, त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे अनेक पैलू आहेत. स्वातंत्र्ययोद्धे, समाजसुधारक, शिक्षण तज्ञ, राजकीय विचारवंत, अर्थतज्ञ वगैरे सत्य, अहिंसा व सत्याग्रहाच्या मार्गाने त्यांनी ब्रिटिश साम्राज्यशाहीविरुद्ध दिलेला लढा हा मानव समाजाच्या इतिहासातील अपूर्व लढा होता. त्यांच्या या गुणांमुळेच गांधीजी तत्कालीन परिस्थितीत जितके प्रासंगिक होते तितकेच आजही प्रासंगिक आहे. आधुनिक समाजात अस्तित्वात असलेला भ्रष्टाचार, दहशतवाद, राजकीय गुन्हेगारीकरण, अनैतिकता, जातिवाद, सांप्रदायिकता चारित्र्याचे होणारे अंधःपतन यासारख्या समस्या आज देशासमोर आहे. वर्तमान जग अशांती, संघर्ष यांच्या वणव्यात गुरफटलेले असतांना गांधींचे विचार शांतता, सद्भावना, अहिंसा आणि आणि परस्पर सहजीवनाचा संदेश देतो. जगास नवीन दिशा देण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या विचारांमध्ये आहे. अँडम स्मिथ, कार्ल मार्क्स यापेक्षाही जगाला नवा प्रकाश देण्याचे कार्य गांधीविचारांनी केलेले आहे. त्यामुळे फिशर या विचारवंतांनी म्हटल्यानुसार, गांधीजी ही, भारताने पाश्चात्य जगाला दिलेली एक देणगी होय. कारण जगातील सामाजिक, आर्थिक विकासाचे प्रश्न सोडवून उभ्या मानवजातीला शास्वत विकासावळे घेवून जाण्यासाठी गांधी विचार हा संपूर्ण जगाला परिवर्तनाचा विचार दाखविणारा विचार आहे. समकालीन वैश्विक वातावरणात गांधीजींची विकेंद्रीकरण अर्थव्यवस्था, स्वयंपूर्ण खेड्यांची योजना, निर्यादश्रम सिद्धांत, राष्ट्रीय शिक्षण, स्त्री-पुरुष यांचा समान दर्जा, अस्पृश्यता निवारण, स्वदेश चळवळ, ग्रामोद्योगाला चालना, अपरीग्रह, साधना सुचिता अशा विविध विषयासंबंधीचे गांधींचे विचार आजही उपयुक्त, मार्गदर्शक व प्रेरक आहेत.

शोध निबंधाचे उद्देश:

1. महात्मा गांधींचे राजकीय, आर्थिक व सामाजिक विचार स्पष्ट करणे.
2. महात्मा गांधींच्या विचारांची आजच्या काळात उपयुक्तता, प्रासंगिकता स्पष्ट करणे.

महात्मा गांधींच्या आधी आधुनिक भारतातील कोणत्याही चिंतकांनी त्यांच्याइतका सर्वस्पर्शी विचार केला होता असे दिसत नाही. धर्म, राजकारण, समाजकारण, अर्थकारण, शिक्षण, आरोग्य, कायदा, शेती कोणतेही क्षेत्र असो, वैयक्तिक आत्मशांतीपासून विश्वशांतीपर्यंत, गावापासून विश्वापर्यंत प्रचंड मोठा आवाका गांधी विचाराने व्यापला आहे. मानवावर प्रभाव टाकणाऱ्या सर्व प्रक्रियांचे सूक्ष्म निरीक्षण करून त्यांचे मूलगामी चिंतन गांधींनी केले होते. माणसाचा विचार करताना कोणतेही आयात तत्त्वज्ञान स्वीकारून त्यानुसार मानवी जीवनाचा अर्थ गांधींनी लावला नाही, तर माणसाची प्रगती ज्या अनेकानेक क्षेत्रातील सुयोग्य प्रतिक्रियांवर अवलंबून असते त्यांच्या समग्र दृष्टीने मागोवा घेऊन त्या सर्व प्रक्रिया मानवाच्या सुख शांतीसाठी कशा परिणत होतील याचे सर्वस्पर्शी, सर्वलक्षी व सर्व हितकारक विश्वमानवदर्शन देण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला होता. त्यामुळेच जात, धर्म, पंथ, वर्ग, राष्ट्र इत्यादी भेदभाव मनात न आणता मानवाच्या भवितव्याबद्दल आस्था असणारे सर्व विचारी मानव गांधीजींच्या विचाराने प्रभावित झाले आहे. म्हणूनच महात्मा गांधीजींच्या विचारांचा प्रभाव अनेक नेत्यांवर व समाजसुधारकांवर पडला आहे. यामुळेच महात्मा गांधींचे महात्म्य अनन्यसाधारण आहे. त्यांचा प्रभाव आईन्स्टाईन पासून रिचर्ड अँटोनबरा पर्यंत, रविद्रनाथ टोगोरांपासून विनोबा भावे पर्यंत, मार्टिन ल्युथर किंग पासून नेल्सन मंडेला पर्यंत तर आजच्या बराक ओबामापर्यंत त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा प्रभाव आहे. यातूनच त्यांचे विचार किती उपयुक्त मार्गदर्शक व प्रासंगिक आहे हे समजते.

महात्मा गांधींच्या राजकीय विचारात अहिंसा ह्या सिद्धांताला फार महत्त्व आहे. पृथ्वीच्या पाठीवरील कोणत्याही वस्तू मात्राला व प्राणिमात्रांना शब्दाने वा कृत्याने संभवणारी दुखापत टाळणे अशी अहिंसेची व्याख्या गांधीजींनी 'हरिजन'

करणे योग्यच ठरेल. मागील पन्नास वर्षांत आपल्या देशातील लोकांनी शासनास अनेक चुकीचे नियम व कायदे मागे घेण्यास भाग पाडले. सत्याग्रहाचा सामाजिक व राजकीय पुनरुचनेसाठी उपयोग झालेला आहे. यावरून महात्मा गांधीजींचे सत्याग्रहाचे तंत्र किती शक्तिशाली आहे हे लक्षात येते.

महात्मा गांधींनी साधनांच्या पवित्र्यावर भर दिला होता. राजकीय साध्य-साधनांबद्दलची गांधीजींची मते ही त्यांच्या धार्मिक नैतिक परिवर्तनीय संज्ञा म्हणून यापरतात. जशी साधने तसेच साध्य. गांधीजींच्या मते, त्यांना विभागणारी भिन्न नाही, 'साधन' हे बीजा सारखे आहे व साध्य म्हणजे त्या बीजातून निर्माण होणारा बीज वृक्ष यांचा संबंध जितका अभेद्य आहे तितकाच साधन साध्य यांचा आहे.' त्यांच्या मते भ्रष्ट साधनांची परिणीती भ्रष्ट साध्यात होते. हिंसक मार्गांनी प्राप्त झालेले स्वराज्यही हिंसक असेल, या कात्रीतून गांधींनी अहिंसक वृत्तीचा व खुल्या साधनांचा पुरस्कार केला होता. परंतु स्वातंत्र्योत्तर काळात देशातील राजकीय नेतृत्व राजकीय अभिजन यांना गांधींच्या साधनांच्या पवित्र्याचा विसर पडलेला दिसून येतो. सत्ताप्राप्तीसाठी नेतृत्वाद्वारे अनैतिक, हिंसक मार्गांचा वापर करण्यात येत आहे. यामुळे राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण घडून येत आहे. राजकारणाचे शुद्धीकरण करण्यासाठी त्यांची शिकवण आजही उपयोगी आहे. राजकारणाचे अध्यात्मिककरण किंवा नैतिकीकरण करणे आज आवश्यक आहे. धर्माशी राजकारण जोडले जाण्यातून राजकारणाचे शुद्धीकरण व उन्नयन घडून येणे आवश्यक आहे. आधुनिक समाजातील राजकारणात भ्रष्टाचार, प्रांतवाद, जातीयवाद, इमानदारीची, उणवण या सारख्या वाईट प्रथांचा वाढता प्रभाव पाहता गांधींच्या राजकारणाच्या अध्यात्मिककरणाची संकल्पना उपयुक्त वाटते.

महात्मा गांधींच्या आर्थिक विचारांची प्रसंगी आज मोठ्या प्रमाणात आहे. आज भारतात दोन भारत निर्माण झाले आहेत. एक चमकणारा तेजस्वी इंडिया व दुसरा वंचित असा भारत निर्माण झाला आहे. यातील विषमता वाढत आहे आधुनिक विज्ञान आणि तंत्रज्ञान यांचा विचार करून नेहस्वी देशाची औद्योगिक प्रगती घडवून आणण्यासाठी देशात मोठे औद्योगिक प्रकल्प व उद्योगधंदे सुरू केले. त्यामुळे औद्योगिकीकरण, शहरीकरण वाढले. काही प्रमाणात देशाचा विकास घडून आला. परंतु त्याबरोबर काही समस्या निर्माण झाल्या. ग्रामीण भागाच्या विकासाकडे दुर्लक्ष झाले. गांधीजींची स्वयंपूर्ण खेड्यांची योजना पूर्णपणे डायलली गेली. ग्रामोद्योग, लघुउद्योग यांच्याकडे दुर्लक्ष झाले, जवळपास 6 दशके योजना राबवूनही किमान गरजा पूर्ण करणारा स्तर जनतेला उपलब्ध करून देण्यास हा विकास अपूर्ण आहे. जवळपास 40 टक्के जनता दारिद्र्यत जीवन जगत आहे. बेरोजगारी आणि अल्परोजगाराची आज देशात मोठी संख्या आहे व ती दिवसेंदिवस वाढत आहे. उत्पन्न व संपत्ती यातील विषमता वाढत आहे. काही लोकांच्या हातातच संपत्तीचे केंद्रीकरण वाढत आहे. भूसुधारणा योग्य रीतीने लागू झाल्याने ग्रामीण भागात मोठा असंतोष आहे. या व्यतिरिक्त देशात एक तर कधी दुसऱ्या वस्तूंचा तुटवडा जाणवत राहतो. त्यामुळे देशात एक भयंकर चलन वाढीची, दबावाची परिस्थिती निर्माण होते. ही परिस्थिती पाहता श्री चरण सिंह सारख्यांनी आर्थिक विकासाच्या गांधीवादी मॉडेलची उपयुक्ततेचे समर्थन केले. प्रसिद्ध अर्थतज्ञ गुन्नार मिर्डल यांच्या मतानुसार भारताच्या उध्दार व आर्थिक प्रगतीचा एकमेव मार्ग म्हणजे गांधीवाद होय. भारतातील बेकारीच्या समस्येचे निराकरण कुटिरोद्योगांच्या व्यवस्थेमुळेच केला जाऊ शकते. भारतातील बेकारीच्या निर्मूलनासाठी तसेच आर्थिक सत्तेचे विकेंद्रीकरण होण्यासाठी लघु व कुटीर उद्योग यांना प्रोत्साहन देणे आवश्यक आहे. उदारीकरण, खासगीकरण, जागतिकीकरण याने लघु व कुटीर उद्योगास समास केले आहे. या नव्या आर्थिक धोरणामुळे भारत पारतंत्र्याकडे वाटचाल करीत आहे. जगातील अनेक राष्ट्रांवर भारताचे अवलंबन वाढत आहे. ही परिस्थिती अशीच सुरू राहिली तर देश गुलामगोरीमध्ये जाईल. अशा परिस्थितीत राजकीय आत्मनिर्भरता तेव्हाच शक्य आहे जेव्हा गांधीजींच्या विचारानुसार लघु व कुटीर उद्योग यांना प्रोत्साहन व संरक्षण केले पाहिजे. पॉल केनेडी यांनी त्यांच्या अॅप्रोचींग ट्वेंटी फ्रस्ट सॅच्युरी या ग्रंथात भारतासंदर्भात असे लिहिले आहे की, भारतात अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्या भांडवल गुंतवणूक करून आधुनिक तंत्रविज्ञानाहित उद्योगधंदे करीत आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानामुळे बेकारांची संख्या वाढत आहे. अशा उद्योगधंद्यांचे फायदे भारतातील काही मोजक्या नवश्रीमंतांना मिळतील. परंतु गरीब जनतेला उदरनिर्वाह करणे कठीण होणार आहे. अशा वेळी त्यांची बेकारी कमी करण्यासाठी त्यांच्या विचारसारणी कडेच वळावे लागेल.

सर्वांच्या हाताला काम मिळाले पाहिजे आणि श्रमांना प्रतिष्ठा मिळाली पाहिजे, असा गांधीजींचा दृष्टिकोन स्वीकारून उत्पादन व्यवस्थेची उभारणी करणे आवश्यक आहे.

गांधीजींच्या संपूर्ण आर्थिक विचारात त्यांच्या विश्वस्तांची संकल्पना सर्वांत महत्त्वपूर्ण व मानवाधिकारवादी आहे. कारण या कल्पनेने कल्पनेतूनच त्यांनी संपत्तीचा संचय समास केला नाही, तर मनुष्याला संपत्तीचा एक विश्वस्त बनविण्याचा

Peer Reviewed Referred and UGC
Listed Journal (Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-IX, Issue-I
January - March - 2021
Marathi Part - III, Hindi & English

IMPACT FACTOR / INDEXING

अंक - १/३१९

www.ajantaol.com

Ajanta Prakashan

सहाय्यक प्राध्यापक
भीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - I

January - March - 2020

MARATHI PART - III / HINDI / ENGLISH

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2019 - 6.399

www.sjfactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

सहाय्यक प्राध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

CONTENTS OF MARATHI PART - III

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	माणिक बंडुजी ब्रम्हभट्ट ते वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : एक जीवनप्रवास प्रा. नरेश पांडुरंगजी बोरकर	१-४
२	शब्दापलीकडील कर्मकृतीचे संपुर्ण विद्यापीठ : राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज प्रा. बळीराम भांगे	५-९
३	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व आचार्य विनोबा भावे प्रा. डॉ. रवींद्र मधुकरराव बेले	१०-१२
४	वंदनीय राष्ट्रसंतांच्या स्वप्नातील भारताची जडणघडण प्रा. धनराज डी. मुरकुटे	१३-१७
५	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या साहित्यातून झालेला सांगीतिक प्रचार प्रा. डॉ. नीरज एस. लांडे	१८-२०
६	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे विचार प्रा. प्रसन्न बगडे	२१-२२
७	राष्ट्रसंतांची भजनावली : सामाजिक ऐक्याचा सांस्कृतिक वारसा प्रा. अरुणा हरले	२३-२६
८	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांची राष्ट्र जागृती व उभारणीची चळवळ प्रा. डॉ. बाळासाहेब जी. जोगदंड	२७-३१
९	माणिक बंडुजी ब्रम्हभट्ट ते वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : एक जीवनप्रवास डॉ. प्रवीण व. काळे	३२-३४
१०	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सवलतीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार प्रा. डॉ. चारुशिला राजेश्वर रुमाले	३५-३८
११	ग्रामगीतेतील जीवनमूल्य प्रा. डॉ. निलिमा रा. शेंरेकर (गोगटे)	३९-४३
१२	राष्ट्रसंतांची भजनावली - सामाजिक ऐक्याचा सांस्कृतिक वारसा कु. श्रुती प्रवीण पांडवकर डॉ. साधना शिलेदार	४४-४७

८. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांची राष्ट्र जागृती व उभारणीची चळवळ

प्रा. डॉ. बाळासाहेब जी. जोगदंड

राज्यशास्त्र विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

महाराष्ट्राचा संतकवीची शौर परंपरा लाभली आहे. ज्ञानेश्वरापासून तुकारामपर्यंत अनेक संतांनी येशील सर्वसामान्य जनतेला आत्मोद्धाराचा आणि विकासाचा मार्ग दाखवला आहे. या संत परंपरेतील एक अनमोल रत्न म्हणजे राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज होत. तुकडोजी महाराज यांना राष्ट्रसंत म्हणून ओळखले जाते. विदर्भातील एक शौर कवी! राष्ट्रीय स्वातंत्र्यासाठी आणि स्वातंत्र्यानंतर देशोन्नतीसाठी स्वतःला आजन्म वाहून घेतलेले एक महान लोकसंत! ग्रामोद्धार, ग्रामशिक्षण, अरोग्य, संपन्नता, सहजीवन, सद्बिचार, स्वालंबन, स्वयंपूर्णता, सहकार्य आणि सर्वोदय या विचार धारणेतून उदयाला आलेले एक श्रेष्ठ राष्ट्रसंत!! राष्ट्रसंताची जनजागृती व्यापक स्वरूपाची होती. त्यांची राष्ट्रनिष्ठा पराकोटीला पोहचलेली होती. आपल्या देशालाच ते देव मानत होते. देश सेवेलाच धर्म मानत होते. सकलांच्या जीवनात सुखांची निर्मिती करणारा आणि सकलांना तारणार असा त्यांचा राष्ट्रधर्म होता. याबाबत राष्ट्रसंत म्हणतात—

“ माझा देशच माझं घर। देश दुःखी जणू माझीच शरीर।

त्यासाठी मी निरंतर। कष्टी होइन सांभाळया ॥ ”

समाज प्रबोधनासाठी तर त्यांनी आपले हिमाचल प्रवास केला. राष्ट्रसंत लोकजागरणाचे लोकयोगी संत होते. राष्ट्रीय अस्मितेचे एक महान गायक होते! राष्ट्रभक्तीने भारलेले राष्ट्रसंत होते!! राष्ट्रसंतांनी आपले संपूर्ण आयुष्यच राष्ट्रोन्नतीसाठी वाहिले होते. त्यांचे व्यक्तीमत्व हे बहुआयामी होते. अंधश्रद्धा निर्मूलन व जातीभेदाच्या निर्मूलनासाठी त्यांनी भजनांचा व किर्तनांचा प्रभावीपणे वापर केला. आधुनिक काळातील ते महान संत होते. विदर्भात त्यांचा विशेष संचार असला तरी महाराष्ट्रातच नव्हे तर देशभर हिडून ते अध्यात्मीक, सामाजिक व राष्ट्रीय एकात्मतेचे प्रबोधन करत. ऐवढेच नव्हे तर जपानसारख्या देशात जाऊन त्यांनी विश्वबंधुत्वाचा संदेश दिला.

राष्ट्रवाद

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांची राजकीय विचारांची बैठक स्वामी विवेकानंद, स्वामी दयानंद सरस्वती, इत्यादी सांभुपूर्वांसारखी आहे. हे सर्व भारतीय पध्दतीने राष्ट्रवादासाठी अध्यात्माचा आधार घेतात. संत तुकडोजी महाराजांनी आपली वाणी, लेखणी आणि शक्ती व भक्ती याचे सामर्थ्य एकवटून त्यांनी राजकीय जागृतेचे आणि प्रगतीचे कसोरीने प्रयत्न केले. आपल्या देशातील झोपी गेलेली खेडी जागी व्हावीत., अज्ञान, लोकभ्रम आणि सामाजिक जडत्व यामुळे त्या खेड्यातल्या जीवनाला जी अवकळा आली होती ती नाहीशी व्हावी, इथल्या माणसांच्या मनाचे आरसे स्वच्छ पुसले जावेत, त्यात विविध सुधारणांची व नव्या सुखी जीवनांची स्वप्नांची प्रतिबिंब पडावीत, त्यांच्या मरगळलेल्या जीवनात चैतन्य निर्माण व्हावे, त्यांच्या

कर्तव्य है। यह किया तो समझो स्वराज हमारे हाथ ही है। यह परीक्षेकी घड़ी है इसे मत भुलो।" त्यांच्या प्रत्येक भाषणातून व भजनातून जनतेला स्फूर्ती मिळत होती. तरुणांचे बाहू स्फुरण पावत होते स्त्री-पुरुषांच्या अंगी श्रेणोक्षणगी वीरश्रीची रोमान उडत होते. त्यांची भजने अति प्रोत्साहन व परिणामकारक होत त्यातुनच विपुलमध्ये व्हाती आली त्यांची चिमुर मधोल सर्व भजने प्रेतातही प्राण ओतणारी, तरुणांची छाती फुलविणारी आणि विरांता प्रेरणा देणारी, राष्ट्रबदलच्या कर्तव्याची जाण देणारी अशी महाराजच्या मुखातून सहज बाहेर पडू लागली ती अशी— "उठो जवानों करक बताओं जाग उठो बालदियो अब तुम्हारी बारी है, चेत गया है भारत दुखसे, अब काहे को धुम मचाते हो पत्थर सारे बाँम बनेंगे किंवा झाड़ू झड़ूले शस्त्र बनेंगे। भक्त बनेगी सेना।। पत्थर सारे बम बनेंगे। नाव लगेगी किनारे। आते हैं नाथ हमारे।।" वगैरे याप्रमाणे गांधीजीचा करी अथवा मराचा नारा महाराज उत्कटेनेने जनतेच्या हृदयात प्रज्वलीत करीत होते.

भजन, भाषण, प्रवचन आणि सामुदायिक प्रार्थनेच्या माध्यमातून राष्ट्रसंतानी लोकहृदय परिवर्तनाचे कार्य आरंभिले. राष्ट्रसंतानी आपल्या अद्भुत भजन आणि अमोघ भाषणातून साग भारतीय समाज काळनिद्रेतून जागा केला. भजन-प्रवचनांच्या माध्यमातून राष्ट्रसंतानी दिलेली करुणाग्रय हाक ग्रामीण दग्ध भूमिपुत्रापर्यंत पोहचली. सामुदायिक प्रार्थनेच्या माध्यमातून राष्ट्रसंतानी दिलेला विरांता संदेश ग्रामीण जनता- जनार्दनाच्या गाभाच्यापर्यंत जाऊन पोहचला. राष्ट्रसंताची सामुदायिक प्रार्थना म्हणजे समूहनाच्या बांधणीचे एक सर्वोत्तम साधन होते. त्यांचे साध्य होत स्वातंत्र्य-सूर्याच्या दिशेने वाटचाल करणे. राष्ट्रधर्म आणि राष्ट्रसेवा हा त्यांच्या जीवनकामाचा श्वासोच्छ्वास होता आणि राष्ट्रोन्नती हा त्यांच्या एकूण एक गतिविधीमागाचा ध्येयध्यास होता. राष्ट्रसंताच्या प्रेरणेने आष्टी, भावली, बेनोडा, इस्तमगाव, वरखेड, खडकी, अंतोरा, वडाळा, शिरसोली, आर्वी, वर्धा, चिमूर, नेरी, वांदा इत्यादी ठिकाणच्या लोकात एक नवज्वालेसारखी ज्वातीप्रदिप्त झाली.

ग्रामस्वराज्य

स्वराज्याचे सुराज्य निर्माण व्हावे म्हणून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी आपल्या हयातभर प्रयत्न केला. शितावरून भाताची परीक्षा या न्यायाने गावावरून देशाची परीक्षा करावी असे तुकडोजी महाराज म्हणत कारण ग्राम देशाचा, विश्वाचा प्रारंभिक घटक आहे. असे ते म्हणत "गाव हा विश्वाचा नकाशा। गावावरून देशाची परीक्षा। गावाची भंगता अबदशा येइल देशा।।" स्वयंपूर्ण गावाची संकल्पना मांडताना राष्ट्रसंत सांगतात की, गावात मुलासाठी शाळा व गुरांसाठी कोंडवाडे आसावेत, गावातच बाजार- गुजराची व्यवस्था आसावी, त्यासाठी समिती नेमून वजने, मापे माल, जाग यावर नियंत्रण ठेवावे, त्यासोबत गावात व्याख्यान, किर्तने, पोवाडे, कलापथके, नाटके व साहित्य सम्मेलने भरवावीत जेणे करून शहराची आठवण न होता करपणूकीचे सत्पनाबरोबरच व्यवसायही उपलब्ध होइल, याव्दारे बेकारी व गरीबीला आळा बसेल तसेच गावात विश्रामगृह ठेवल्यास अनाहूत पाहुण्यांची सोय होइल. गावातच सुंदर बागा, किंडागणे व व्यायमशाळा उभारून युवकांची मने रमतील असे करावे. राष्ट्रसंत गावकऱ्यांना जाहिरपणे आवाहन करत—

पंचायत का राज चलेगा, गुंड गावमे नष्टि होना।

सात्त्विक जनता काम करेगी, तभी मिलेगा सुख अपना।।

विचार ते आपल्या भरसभेतमध्ये करत. महाराज म्हणत, 'गाँव गाँव मे सभा भराये, लुचपतखोरी दुर करये' असे ते आवहन करीत. भष्टाचार हा डाकुगिरीचाच एक प्रकार आहे हे राष्ट्रसंतानी मोठमोठया सभा सम्मेलनातुनही प्रतिपादन केले. आपल्या भजनातुनही तसा ध्वनी करण्यास मागे पुढे पाहिले नाही. त्यांनी निडरपणे उंच आवाजात म्हणटले,

पुसकोरी, लुचपत—कटुताओं, जिनके मनमें नाच करे।

उनके तो दिनही नहीं ज्यादा, जनता उनको साफ करे॥

राष्ट्रसंत म्हणतात भष्टाचार संपवणे आवश्यक आहे. ते म्हणतात—

पुसकोरी, चोरी और लुचपत इनका अन्त ही होना है।

नही तो देशकों आग लगेगी, किनसे नही कुछ बनना है।

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी भूदान यज्ञ, गाँव—हैद्राबाद मुक्तीसंग्राम, राष्ट्रभाषाप्रचार, भारत सेवक समाज आणि ग्रामनवनिर्मिण यासाठी भारतभर दारे काढून त्यांनी केलेले कार्य अतुलनीय व महत्वपूर्ण आहे. राष्ट्रसंत म्हणजे राष्ट्रचेतना, राष्ट्रप्रेम आणि राष्ट्रभक्ती जनमनात निर्मिण करणारे एक फिरते विश्वापीठच होते. राष्ट्रसंत राष्ट्रीय एकात्मता आणि अखंडत्वाचे समर्थक होते. समाज हित किंवा जनहितासाठी त्याग व समर्पन भावना निर्माण करण्याचा ते संतत प्रयत्न करत. त्यांच्याठायी बसत असलेले उत्कट राष्ट्रप्रेम, राष्ट्रभक्ती आणि राष्ट्रोध्दारासाठी आयोजिलेले कार्यक्रम यापुढेच ते 'राष्ट्रसंत' या उपाधीस पात्र ठरले.

संदर्भसूची

१. कडवे, प्रा. रघुनाथ; मानवतेची महापुजारी राष्ट्रसंत तुकडोजी(जीवन व कार्य); अमोल प्रकाशन, नागपूर.
२. भगत, प्राचार्य रा. तु. (संपादक) राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज गौरव ग्रंथ; चैतन्य प्रकाशन, कोल्हापूर.
३. आवारे, बाबा; भगवान तुकडोजी; पद्मश्री प्रकाशन, सावदा.
४. बेलूरकर, रा. मो; युगप्रवर्तक राष्ट्रसंत श्री तुकडोजी महाराज, माणिक प्रकाशन, वरखेड, जि. अमरावती.
५. ग्रामगीता, ग्रामगीता प्रतिष्ठान गुरुकुल आश्रम.

Impact Factor - 6.625

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February -2020 Special Issue - 240 (A)

**Analysis of Maharashtra State
Legislative Assembly Election 2019**

Executive Editors :

Dr. Sandip Tundurwar
(HoD, PG Dept. of Political Science)
Shri. Binzani City College, Nagpur

Dr. Wakil Shaikh
(HoD, Dept. of Political Science)
Taywade College, Mahadula-Koradi, Dist-Nagpur

Chief Editor :

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

Associate Editors :

Dr. Sanjay Nakade
(HoD, Dept. of Political Science)
Dnyanesh Mahavidyalaya, Nawargaon
Dr. Balasaheb Jogdand
(PG Dept. of Political Science)
Sitabai Arts & Commerce College, Akola
Dr. Amar Bondre
(Dept. of Political Science)
VMV Com. JMT Arts & JJP Sci. College, Nagpur
Dr. Dinkar Chaudhari
(HoD, Dept. of Political Science)
Arts & Commerce College, Bhis

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

सहाय्यक प्राध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

Editorial Board

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,

Assist. Prof. (Marathi)

SPH Mahila Mahavidyalaya,

Malegaon, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)

Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)

Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)

Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

Co-Editors -

❖ Prof. Mohan S. - Dean faculty of Arts, Delhi University, Delhi, India

❖ Prof. Milena Brotaeva - Head, Classical East Department, Sofia University, Sofia, Balgeria

❖ Dr. R. S. Sarraju - Center for Translation Studies, University of Hyderabad, Hyderabad, India

❖ Mr. Tufail Ahmed Shaikh - King Abdul Aziz City for Science & Technology, Riyadh, Saudi Arabia.

❖ Dr. Anil Dongre - Head, Deptt. of Management, North Maharashtra University, Jalgaon [M.S.] India

❖ Dr. Shailendra Lende - R.T.M. Nagpur University, Nagpur [M.S.] India

❖ Dr. Dilip Pawar - BoS Member (SPPU), Dept. of Marathi, KTHM College, Nashik. [M.S.] India

❖ Dr. R. R. Kazi - North Maharashtra University, Jalgaon [M.S.] India

❖ Prof. Vinay Madgaonkar - Dept. of Marathi, Goa University, Goa, India

❖ Prof. Sushant Naik - Dept. of Konkani, Govt. College, Kepe, Goa, India

❖ Dr. G. Hareesh - Associate Professor, CSIBER, Kolhapur [M.S.] India

❖ Dr. Munaf Shaikh - N. M. University, Jalgaon & Visiting Faculty M. J. C. Jalgaon [M.S.] India

❖ Dr. Sanjay Kamble - BoS Member Hindi (Ch.SU, Kolhapur), T.K. Kolekar College, Nesari [M.S.]

❖ Prof. Vijay Shirsath - Nanasahab Y. N. Chavhan College, Chalisgaon [M.S.] India

❖ Dr. P. K. Shewale - Vice Principal, Arts, Science, Commerce College, Harsul [M.S.] India

❖ Dr. Ganesh Patil - M.V.P.'s, SSSM, ASC College, Suikheda, Dist. Nashik [M.S.] India

❖ Dr. Hitesh Brijwasi - Librarian, K.A.K.P. Com. & Sci. College, Jalgaon [M.S.] India

❖ Dr. Sandip Mali - Sant Muktabai Arts & Commerce College, Muktainagar [M.S.] India

❖ Prof. Dipak Patil - S.S.V.P.S.'s Arts, Sci. and Com. College, Shindhkheda [M.S.] India

Advisory Board -

❖ Dr. Marianna Kosic - Scientific-Cultural Institute, Mandala, Trieste, Italy.

❖ Dr. M.S. Pagare - Director, School of Languages Studies, North Maharashtra University, Jalgaon

❖ Dr. R. P. Singh - HoD, English & European Languages, University of Lucknow [U.P.] India

❖ Dr. S. M. Tadkodkar - Rtd. Professor & Head, Dept. of Marathi, Goa University, Goa, India.

❖ Dr. Pruthwiraj Taur - Chairman, BoS., Marathi, S.R.T. University, Nanded.

❖ Dr. N. V. Jayaraman - Director at SNS group of Technical Institutions, Coimbatore

❖ Dr. Bajarang Korde - Savitribai Phule Pune University Pune, [M.S.] India

❖ Dr. Leena Pandhare - Principal, NSPM's LBRD Arts & Commerce Mahila Mahavidyalaya, Nashik Road

❖ Dr. B. V. Game - Act. Principal, MGV's Arts and Commerce College, Yeola, Dist. Nashik.

Review Committee -

❖ Dr. J. S. More - BoS Member (SPPU), Dept. of Hindi, K.J.Somaiyya College, Kopergaon

❖ Dr. S. B. Bhambar, BoS Member Ch.SU, Kolhapur, T.K. Kolekar College, Nesari

❖ Dr. Uttam V. Nile - BoS Member (NMU, Jalgaon) P.S.G.V.P. Mandals ACS College, Shahada

❖ Dr. K.T. Khairnar - BoS Member (SPPU), Dept. of Commerce, L.V.H. College, Panchavati

❖ Dr. Vandana Chaudhari KCE's College of Education, Jalgaon

❖ Dr. Sayyed Zakir Ali, HoD, Urdu & Arabic Languages, H. J. Thim College, Jalgaon

❖ Dr. Sanjay Dhondare - Dept. of Hindi, Abhay Womens College, Dhule

❖ Dr. Amol Kategaonkar - M.V.P.S.'s G.M.D. Arts, B.W. Commerce & Science College, Sinnar.

Published by -

© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik

Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9665328258

प्राध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेखाचे शीर्षक	लेखक/लेखिका	पृ. क्र.
1	पूर्व विदर्भाच्या विधानसभा क्षेत्रातील आमदारांच्या जात व पक्षनिहाय प्रतिनिधित्वाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन : २००९ ते २०१९	डॉ. राहुल बावगे, डॉ. असिम खापरे	08
2	विधानसभा निवडणूक आणि सत्ताकारण	डॉ. व्ही. के. गायकवाड	22
3	महाराष्ट्रातील महाविकास आघाडीच्या सत्ता संघर्षाचा अन्वयार्थ !	डॉ. प्यारेलाल सूर्यवंशी	26
4	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक २०१९ विश्लेषण : नात्या-गोत्याचे 'कुटुंब कवित्या'चे सरकार	डॉ. प्रदीप ददे	29
5	विधानसभा निवडणूक आणि पक्षीय संदर्भ	डॉ. रविंद्र भणगे	32
6	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक (२०१९) चे विश्लेषण : विशेष संदर्भ - मराठवाडा	प्रा. डॉ. विठ्ठल दहिफळे	41
7	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक २०१९ आणि निवडणूकीनंतरचे राजकारण	डॉ. विलास आघाव	46
8	१४ व्या विधानसभा निवडणूक काळातील बदलती सत्ता समीकरणे	डॉ. व्ही. एस. इंगळे	50
9	निवडणूकांच्या वाढत्या खर्चाचे आव्हान	डॉ. तुषार निकळजे	56
10	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक विश्लेषण २०१९: एक आढावा	डॉ. संजय गौरे	61
11	१४ वी महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक विश्लेषण २०१९	डॉ. ए. डी. जाधव	67
12	राष्ट्रीय पक्ष व प्रादेशिक पक्षांचे बदलते स्वरूप	डॉ. बाळसाहेब जोगदंड	73
13	निवडणूक रणनीती आणि टावपेच'	एन. आर. कन्हाके	78
14	१४ वी महाराष्ट्र राज्य विधानसभा निवडणूक २०१९ : खंडित जनादेश	डॉ. विजय काळे	82
15	भारतीय लोकशाही : निवडणूका आणि मतदारांना मिळालेला नकाराधिकार	डॉ. राजेंद्र कोरडे	88
16	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक - २०१९ एक विश्लेषण	प्रा. लोमेश बावनकुळे	94
17	महाराष्ट्रीय राजकारणात १४ व्या विधानसभेचा खंडीत जनाधार	डॉ. एम. जी. मेथ्राम	97
18	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक : एक आढावा	नागेश महाडिक	105
19	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक २०१९ च्या विदर्भातील निकालाचे राजकीय विश्लेषण	डॉ. मंगेश आचार्य	109
20	वर्धा : भाजपाचे वर्चस्व	डॉ. प्रमोद आचेगावे	114
21	गोंदिया जिल्हातील २०१९ मधील विधानसभा मतदारसंघातील निवडणूकांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	अमोल सातपुते	117
22	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक २०१९ चे अध्ययन (विशेष संदर्भ रिसोड विधानसभा)	डॉ. प्रमोदकुमार नेंदुश्वर	123
23	सातारा विधानसभा मतदार संघाचा आढावा	डॉ. सागरकुमार जाधव	129
24	कोल्हापूर दक्षिण विधानसभा निवडणूकीचा आढावा	डॉ. राहुल नागुर्डेकर	133
25	सांगली विधानसभा मतदारसंघाच्या निवडणूकीत राजकीय पक्षांच्या वर्चस्वाचा आढावा (१९९५-२०१९)	दौलत साळवी	136
26	विधानसभा निवडणूक २०१९-पूर्व विदर्भातील निवडणूकीचे विश्लेषण	डॉ. नंदाजी सातपुते	141
27	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक विश्लेषण २०१९ (विशेष संदर्भ : भंडारा जिल्हा विधानसभा क्षेत्र)	डॉ. विजया राऊत	

सहाय्यक प्राध्यापक
सीताबाई वरेली, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

राष्ट्रीय पक्ष व प्रादेशिक पक्षांचे बदलते स्वरूप

प्रा. डॉ. बाळासाहेब जी. जोगदंड
पदवी व पदव्युत्तर राज्यास्त्र विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य
व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

सारांश

लोकशाहीत शासन व्यवस्थेत राजकीय पक्षांना अत्यंत महत्त्वपूर्ण स्थान असते आधुनिक लोकशाही शासनव्यवस्थेची जीवन रेखा म्हणून ते ओळखले जातात. भारतात लोकशाही शासन व्यवस्थेत राष्ट्रीय पक्षांची संख्या मोठ्या प्रमाणात आहे. देशात राष्ट्रीय पक्ष आठ प्रादेशिक पक्ष त्रेपण नोंदणीकृत 2599 व इतर पक्ष पाच हजार 338 इतकी आहेत भारतीय राजकीय व्यवस्था ही गतिमान स्वरूपाची असून त्यात 1967 77 1990 व 2014 नंतर त्याच वेगळी दिशा मिळालेली दिसून येते भारतीय पक्ष पद्धतीचे आजचे बदलते स्वरूप लक्षात घेण्यासारखे आहे. आज भारतीय पक्ष पद्धतीची वाटचाल ही बहुपक्ष पद्धती कडून एक पक्ष पद्धती कडे जात आहे 2014 नंतर संपूर्ण भारतात भारतीय जनता पक्षाने आपला प्रभाव निर्माण केला या पक्षाने 16 व्या लोकसभेत 282 व 17 व्या लोकसभेत 303 जागा मिळवून आपला प्रभाव निर्माण केला आहे. संसद आणि राज्य विधानसभेतील प्रतिनिधित्व च्या बाबतीत हा सर्वात मोठा पक्ष आहे. त्या तुलनेत इतर पक्षांची स्थिती दयनीय आहे या पक्षाने आता संपूर्ण भारतभर आपला प्रभाव निर्माण केलेला आहे.

भारतीय राजकीय पक्ष वैचारिक आधारास तिलांजली देताना दिसतात. विधानसभेच्या निवडणुकीत परस्पर विरोधी लढलेले व विरोधी विचारधारा असलेले पक्ष निवडणुकीनंतर युती किंवा आघाडी करताना दिसतात. भारतातील पक्ष पद्धती ही केवळ सत्ता केंद्रीत बनता हे नेतृत्व वाद पक्षांतर फाटाफूट निर्मिती व त्यांचे विलीनीकरण या यायोगे सत्ता आहे. हेच कारण कारणीभूत आहे. भारतीय भारतातील प्रादेशिक पक्षाही शरम जाम स्वरूपाचे बनताहेत पक्षाचे अध्यक्ष हेच या पक्षाचे नियंत्रक मालक स्थापक बनत आहेत राजकीय पक्षाचा वापर आपले व्यक्तिगत हिताचे संरक्षण करण्यासाठी केला जात आहे. राजकीय पक्षात आज वादाचे प्रयत्न प्रचलन वाढत आहे हा प्रकार देशातील जवळपास सर्वच राजकीय पक्षात पहावयास मिळतो राजकीय पक्षाचे राजकारण आज वैचारिक नेतृत्वावर आधारित बनत चाललेले आहे एखाद्या व्यक्तीचे दिव्य वलय निर्माण करून त्याभोवती पक्षसंघटन व निवडणुका घेतल्या जातात. आज सर्वच राजकीय पक्ष आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करत आहे त्यासाठी निर्माण केले गेले आहेत.

प्रस्तावना

लोकशाही शासन व्यवस्थेत राजकीय पक्षांना अतिशय महत्त्वपूर्ण स्थान असते. आधुनिक लोकशाहीची जीवन रेखा म्हणून ते प्रस्थापित झालेले आहेत. परंतु लोकशाही शासन व्यवस्थेत इतर राजकीय संस्थांना जसे घटनात्मक स्थान मिळालेले आहे तसे राजकीय पक्षांना घटनात्मक स्थान मिळू शकले नाही. म्हणून जगात जवळपास सर्वच देशात आजही राजकीय पक्ष घटनाबाह्य संरचना म्हणून कार्यरत आहेत. राजकीय पक्ष ही आधुनिक राजकीय जीवनातील अनिवार्यता झालेली आहे. लोकशाहीत राजकीय पक्ष सत्तास्पर्धेत खेळ खेळतात. सत्ताधारी पक्ष लोकमताचा पाटिंबा कायम ठेवण्यासाठी अधिक जबाबदारीने आणि कार्यक्षमतेने कारभार पाहतो. तर विरोधी पक्ष लोकमताचा पाटिंबा मिळविण्यासाठी अनेक जागृत जागरूकतेने सत्ताधारी पक्षावर अंकुश ठेवण्याची भूमिका बजावतो. भारतीय राजकीय व्यवस्थेत असलेल्या राजकीय पक्षाचे वर्गीकरण हे राष्ट्रीय स्तरावरील राष्ट्रीय पक्ष

व प्रादेशिक पक्ष असे केले जाते. आज देशात 8 राष्ट्रीय पक्ष व 53 प्रादेशिक पक्ष असून नोंदणीकृत पक्ष 2599 इतके आहे तर 5338 इतके इतर पक्ष आहेत.

भारतीय राजकीय व्यवस्थेत 1947 पासून आजपर्यंत कमीत कमी चार वेळा 1967, 1970, 1990 व 2014 मध्ये भारताच्या राजकीय पक्षांनी नवीन दिशा ग्रहण केलेले दिसून येते. 1990 नंतर भारतीय राजकारणात आघाड्या किंवा युतीच्या राजकारणाला सुरुवात झाली आणि आघाडी राजकारणाचे परिणाम सुद्धा भारतीय पक्ष पद्धतीवर झाल्याचे दिसून येते. तरीसुद्धा भारतीय पक्ष पद्धतीच्या स्वरूपावर पारतंत्र्याची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी भारतीय समाजाचे बहुआयामी स्वरूप सामाजिक व प्रादेशिक मागासलेपणा जात, धर्म, भाषा हे भावनात्मक घटक यांचा प्रभाव पडलेला दिसून येतो. भारतातील राष्ट्रीय व प्रादेशिक पक्षाचे बदलते स्वरूप पुढीलप्रमाणे स्पष्ट करता येते.

बहुपक्षीय प्रभावाकडून एक पक्षीय प्रभाव पद्धतीकडे :-

देश स्वतंत्र झाल्यानंतर देशात काँग्रेस हाच एक व्यापक मताचा पाठिंबा असलेला राजकीय पक्ष होता. पक्षाला राष्ट्रीय व राज्य पातळीवर लोकांचा व्यापक पाठिंबा होता. परंतु नंतरच्या काळात देशाच्या राजकीय पक्ष पद्धतीची वाटचाल ही एक पक्षीय प्रभाव पद्धती कडून बहुपक्षीय पद्धतीकडे झाली. प्रादेशिक स्तरावर अनेक प्रादेशिक पक्षांचा उदय झाला. या प्रादेशिक पक्षांनी राष्ट्रीय काँग्रेसचा पाया उध्वस्त करून प्रादेशिक स्तरावर घटक राज्यात आपले स्थान बळकट केले. महाराष्ट्रात शिवसेना, जम्मू व काश्मीर मध्ये नॅशनल कॉन्फरन्स, आसाम मध्ये आसाम गण परिषद, ओरिसात बिजू जनता दल, पश्चिम बंगालमध्ये तृणमूल काँग्रेस, पंजाबमध्ये अकाली दल, तामिळनाडूमध्ये दोन्ही द्रविड मुन्नेत्र कळघम या पक्षांनी त्यांच्या घटक राज्यात मोठी छाप निर्माण केली. त्यामुळे 1990 नंतर संपूर्ण देशात पूर्ण भारतभर प्रभाव निर्माण करून शकले असा राष्ट्रीय पक्ष राहिला नव्हता. त्यामुळे आघाड्यांचे किंवा युती राजकारणाचे युग निर्माण झाले होते. परंतु 2014 नंतर राष्ट्रीय राजकारणात गुजरातचे मुख्यमंत्री नरेंद्र मोदी चा उदय झाला व राष्ट्रीय पक्ष असलेल्या भारतीय जनता पक्षाचे दिवस पालटले गेले. 2014च्या 16व्या लोकसभेच्या निवडणुकीत पक्षाने लोकसभेत 282 जागा प्राप्त केल्या व मतांची टक्केवारी ही 31 टक्के इतकी होती. 2019 च्या निवडणुकीतही पक्षाने 303 जागा प्राप्त केल्या व मतांची टक्केवारी 41 टक्के इतकी होती. 2016 पासून भारतीय संसद आणि राज्य विधानसभेतील प्रतिनिधींचा बाबतीत ही सर्वात मोठी राजकीय पक्ष आहेत. प्राथमिक सदस्यांच्या बाबतीत ही जगातील सर्वात मोठा राजकीय पक्ष आहे. त्या तुलनेत इतर राजकीय पक्ष असलेल्या बहुराष्ट्रीय व प्रादेशिक पक्षांची स्थिती नगण्य झाली.आहे लोकसभेत विरोधी पक्षासाठी आवश्यक लोकसभेच्या एकूण सदस्य संख्येच्या किमान 10 टक्के म्हणजे 53 जागा कोणत्याही राजकीय पक्षाला प्राप्त करता आल्या नाहीत त्यामुळे 16 व 17 व्या लोकसभेत विरोधी पक्ष नेत्याचा पेचप्रसंग निर्माण झाला होता. 2014 नंतर भाजपाने भारतातील पूर्व पासून पश्चिमेकडे तसेच दक्षिण उत्तर असा संपूर्ण भारतभर आपला प्रभाव निर्माण केला आहे. त्यामुळे भारतीय पक्ष पद्धतीची वाटचाल ही बहुपक्षीय प्रभावाकडून एक पक्षीय प्रभावाकडे पहावयास मिळते.

पक्ष विचारसरणीच्या विरोधी आघाड्या किंवा युती:-

प्रत्येक राजकीय पक्षाला त्याच्या विचारसरणीमुळे एक विशिष्ट ओळख प्राप्त होत असते. या विचारसरणीमुळे राजकीय पक्षाला लोकांमध्ये अधिमान्यता मिळत असते परंतु भारताच्या बाबतीत वैचारिक दृष्ट्या राजकीय पक्षाचे वर्गीकरण करणे कठीण असले तरी काही बाबतीत राजकीय पक्ष स्वतःची एक निश्चित विचारधारा आहे. हे राजकीय पक्ष धर्मनिरपेक्षता, सांस्कृतिक राष्ट्रवाद, सारख्या मुद्द्यांवर एक तर युती करतात किंवा परस्परविरोधी निवडणुका लढवतात. परंतु संपूर्ण

वेळा साध्य आणि साधन यात गल्लत करताना दिसतात सत्ताप्राप्तीसाठी राजकीय पक्ष व नेते हे कोणतीही बाब व तडजोड करण्यास तयार होतात. म्हणून राजकीय व्यवस्थेत संधीसाधूपणा निर्माण झाला आहे. हे नेतृत्व पक्षांतर, पक्ष फूट, आघाड्या निर्मिती व त्यांचे विलीनीकरण इत्यादी घटना व घडामोडींच्या मागचे कारण हे सत्ता हीच आहे असे दिसते. एकेकाळी परस्परांचे कट्टर विरोधक असलेले राजकीय पक्ष दुसऱ्या वेळी परस्परांना सहकार्य करताना दिसतात कित्येक वेळा समविचारी व प्रसंगी वैचारिक भिन्नता असलेले पक्षही आघाडी करून सत्ता मिळवीत आहेत किंवा राजकीय लढायासाठी इतर पक्षांना पाठिंबा देतात.

राजकीय पक्षात वंशवादाचाचे वाढते प्रचलन:-

लोकशाही ही एक उत्कृष्ट शासन व्यवस्था आहे. ही व्यवस्था राजेशाही व्यवस्थे पेक्षा वेगळी आहे राजेशाही शासन व्यवस्थेत एकच वंश किंवा कुटुंब जनतेवर पिढी दार पिढी शासन करत असते. परंतु लोकशाहीत जनता आपले प्रतिनिधी निवडते समाज शास्त्रज्ञांच्या मतानुसार दोन प्रकारच्या सामाजिक राजकीय व्यवस्था असतात प्रदत्त व्यवस्था यामध्ये व्यक्तीस मिळणारे पद अधिकार प्रतिष्ठा हे जन्मवर्ष किंवा जातीच्या आधारावर प्राप्त होतात. यात गुण क्षमता किंवा कार्यक्षमता याचा विचार होत नाही. अर्जित व्यवस्थेत सर्व बाबी ह्या म्हणजे पद अधिकार प्रतिष्ठा या बाबी गुणक क्षमता कार्य कारकांची क्षमता या आधारावर प्राप्त होत असतात समाजशास्त्रज्ञ यांच्या मतानुसार प्रदत्त व्यवस्थाही बंद समान व्यवस्थेची उदाहरणार्थ राजेशाही हुकुमशाही या शासन व्यवस्थेत पहावयास मिळते. तर अर्जित अवस्थाही खुल्या समाजात म्हणजे आधुनिक लोकशाही व्यवस्थेत पहावयास मिळते परंतु दुर्दैवाने भारतासारख्या लोकशाही शासन व्यवस्थेत असलेल्या देशातील राजकीय पक्षात वंशी वादाचे प्रचलन वाढलेले आहे राजकारणात काही कुटुंबांचेच वर्चस्व किंवा अधिपत्य अधिपत्य चालत आहे उदाहरणार्थ काँग्रेस पक्षात आजही नेहरू-गांधी घराण्यांचे प्राबल्य आहे. 1999 ते 2014 पर्यंत काँग्रेसकडून लोकसभेत निवडणूक निवडून आलेल्या सदस्यांची पैकी छत्तीस संसद सदस्य हे वंशपरंपरागत प्रथेवर निवडून आलेले होते इतर पक्ष सुद्धा याबाबतीत मागे नाहीत. भाजपा सुद्धा अशा प्रकारे निवडून आलेले 31 सदस्य होते 2019 च्या निवडणुकीत देशातील दोन मोठ्या राजकीय पक्षात म्हणजे काँग्रेसमध्ये 31.1 टक्के व भाजपामध्ये 22.2 टक्के संसद हे वंशवादी पार्श्वभूमी असलेले लोकसभा सदस्य आहेत. अमेरिकेच्या हार्वर्ड विद्यापीठातील व जर्मनीतील युनिव्हर्सिटी ऑफ मॅटेन या संशोधकांच्या द्वारे संकलित केलेल्या आकडेवारीवरून हे स्पष्ट होते की भारतातील सर्व प्रमुख राजकीय पक्षात राजकीय वंश राजवंश ही सामान्य प्रवृत्ती आहे.

पक्षीय राजकारण व्यक्तिमत्त्वावर नेतृत्वावर आधारित:-

पक्षीय राजकारण वैयक्तिक नेतृत्वावर आधारित आहे व व्यक्तिमत्त्व या आधारावरच राजकीय पक्षाचे अस्तित्व पक्षाची रचना यश-अपयश अवलंबून असल्याचे दिसून येते. भारतीय राजकारणातील जवळपास सर्वच राजकीय पक्ष किंवा शासक पक्ष यात सामान्यतः एकाच व्यक्तीचे स्थान सर्वोच्च दिसून येते. राजकीय पक्षात व्यक्ती महत्त्व व्यक्ती महात्म्य वाढवून एखाद्या व्यक्ती भोवती पक्षाची संघटना फिरत राहते. अनेक पक्षांना त्यांच्या नावाने ओळखले जाते. त्यामुळे प्रत्येक पक्षाला व लयदारी नेतृत्व आवश्यक मानले जाते. सामुहिक नेतृत्वाचा विकास नसल्यामुळे किंवा पक्षात कशाप्रकारचे सामूहिक नेतृत्व निर्माण किंवा विकसित न होऊ शकल्यामुळे पक्ष एक खांबी तंबू प्रमाणे चालतात. राजकीय पक्षाला विकास आणि शिरसासन या आधारावर त्यांनी निवडणूक भरगोस यश प्राप्त केले. यानंतर त्यांनी अनेक घटक राज्यांच्या निवडणुकीतही त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा उपयोग करून घेतला.

सौताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

2019 च्या निवडणुकीत सुद्धा एक बार मोदी सरकार चा नारा देऊन त्यांच्या वलयांकित व्यक्तिमत्त्वावर निवडणुका लढवल्या गेल्या व यश प्राप्त केले.

भारतीय पक्ष पद्धती चे स्वरुप दिवसेंदिवस बदलता. हे सर्वच राजकीय पक्ष आपल्या पक्षाच्या प्रचारासाठी आज सोशल मीडियाचा मोठ्या प्रमाणात वापर करत आहेत. सर्वच राजकीय पक्षांनी आपले आयटी सेल निर्माण केले आहेत निवडणुकीच्या काळात याचा वापर केला जात आहे. हायटेक मॅनेजमेंटचा वापर करून जनतेत पक्षाची प्रतिमा निर्माण केली जात आहे राजकीय पक्षात संघीसाधूपणा ची पुनरावृत्ती वाढतांना दिसत आहे प्रादेशिक राजकीय पक्षांची आजपर्यंतचे आधार भावनात्मक मुद्दे होते जसे की भाषा जात धर्म वंश इत्यादी परंतु राजकीय पक्षाचे हे आधार आता कुठेतरी मागे मागे पडताना दिसत आहेत.

संदर्भ सूची :

1. जैन पुखराज, फडिया बी.एल, भारतीय शासन एवं राजनिती, साहित्य भवन, आग्रा
2. मोळे भास्कर लक्ष्मण, भारतीय गणराज्याचे शासन आणि राजकारण, पिंपळापूरे पब्लिकेशन्स, नागपूर,
3. चंद्र बिपीन मराठी अनुवाद, इंडिया सिन्स इंडियेन्स, कॅ. सागर, पुणे
- 4- Shodhganga.inflibnet.ac.in
- 5- <https://hi.M.wikipedia.org/wiki>

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY
Multidisciplinary International E-Research Journal

SPECIAL
ISSUE
229 (D)

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

सहाय्यक प्राध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Impact Factor – 6.625 • Special Issue - 229 (D) • February 2020 • ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -

डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -

डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -

डॉ. एन. एम. छंगाणी

प्रा. पी. एस. शिरसाट

सहाय्यक-प्राध्यापक
पंजाब कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

Printed by : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

- अनुक्रमणिका -

मराठी

1.	तरुणांचा आहार व शारीरिक व मानसिक आरोग्य यांचा संबंध.....	1
	प्रा. दिप्ती देविदास दाणी	
2.	भारतीय अर्थव्यवस्थेत युवकांसमोरील रोजगारीचे आव्हान.....	3
	डॉ. पंकज मा. तावडे	
3.	राष्ट्रीय एकात्मता आणि युवक.....	6
	प्रा.डॉ.मानवते उत्तम हुसनाजी	
4.	युवकांसमोरील खेरोजगारी एक सामाजिक समस्या.....	8
	डॉ. विशाखा जे. हेरे	
5.	ग्रामसभा व आजच्या युवकाची भूमिका.....	11
	प्रा.उन्मेश अजाबराव घुगे	
6.	ऐतिहासिक नायकांचा तरुणांवर होणारा परिणाम.....	14
	डॉ. महेश प्रल्हादराव गोमासे	
7.	राजकारणात युवकांची भूमिका.....	16
	प्रा.डॉ. बालासाहेब जी. जोगदंड	
8.	जागतिकीकरणाच्या प्रभावाचे भारतीय उच्च शिक्षणातील युवकांपुढील आव्हाने (आर्थिक व सामाजिक दुर्बल वर्ग).....	18
	दिलीप दामू कुमरे	
9.	युवकांचा राजकारणाकडे वाढता कल एक : अध्ययन.....	21
	डॉ. महेंद्र भीमराव भगत	
10.	आजचे मराठी साहित्य आणि युवक.....	23
	प्रा. अमुप अरुण नांदगावकर	
11.	कृषी क्षेत्रातील तरुण.....	25
	प्रा. डॉ. नीता तिवारी	
12.	तरुणावस्था आणि पोषण.....	28
	प्रा.कु.पल्लवी रमेशराव देशमुख	
13.	बदलत्या काळात तरुण वाचकांना देण्यात येणाऱ्या ग्रंथालय सेवा.....	30
	प्रा. डॉ. पोर्णिमा भा.गंधडे	
14.	आजच्या युवा पिढीतील पर्यावरण संवर्धन कोल्हापूर मधील बी.एड महाविद्यालयातील छात्रांच्या जाणिवांच्या संदर्भात अभ्यास.....	33
	प्रज्ञा सुदीन कोडाणे	
15.	राजकारण आणि युवा वर्ग.....	35
	फु. प्रिया प्रकाशराव झेंडळकर	
16.	कृषी आणि युवक.....	37
	डॉ. राजेश जानराव काळे	
17.	सामाजिक प्रसारमाध्यमे आणि युवक एक अध्ययन.....	40
	प्रा. डॉ. दि. टी. राजगुरे	

राजकारणात युवकांची भूमिका

प्रा.डाॅ. बालासाहेब जी. जोगदंड

पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

भारत हा युवकांचा देश आहे. आपल्या देशाकडे एक सर्वोत्तम संपदा आहे ती म्हणजे आपला बुध्दीमान युवा वर्ग. युवा पीढी ही कुठल्याही देशाची उर्जा असते. युवक जागृत असतील तर देश जागृत असतो व युवक निद्रिस्त असतील तर देश देखील निद्रिस्त असतील. तरूणाईचा आणि राजकारणाचा सहवास खूप जुना पण, एका नव्या विचाराने, नव्या जोमाने येणारी ही नवीन पिढी आज राजकारणाला खऱ्या अर्थाने बदलू पाहत आहे. २१ व्या शतकात तरूणांचा राजकारणातील सहभाग या विषयीचा मुद्दा हा एक वादाचा मुद्दा आहे. अनेक विचारवंतांच्या मते युवकांनी विशेषतः विद्यार्थ्यांनी राजकारणापासून दुर राहवे, शाळा, महाविद्यालये या ठिकाणी राजकारण नको! दुसरा एक विचारप्रवाह आहे, त्यांच्या मतानुसार युवक हेच राष्ट्राचे आधारस्तंभ आहेत. त्यामुळे त्यांच्या उर्जेचा लाभ हा राष्ट्राला झालच पाहिजे. यासाठी युवकांनी राजकारणात व राजकीय व्यवस्थेत सहभागी झालेचे पाहिजे. स्वामी विवेकानंद यानी म्हणटले होते की, 'युवक हेच राष्ट्राची शक्ती आहेत' त्यांनी हमेशा युवकांना प्रोत्साहन दिले होते. अनेक देशातील क्रांतीमधील सहभाग, स्वातंत्र्य आंदोलनात आणि स्वातंत्र्योत्तर काळातील अनेक सामाजिक चळवळीतील सक्रिय सहभागातून युवकांनी आपली कार्यक्षमता दाखवून दिली आहे.

भारतीय स्वातंत्र्यलढयात तरूण वर्गाचा सहभाग व पुढाकार अविद्यतीय स्वरूपाचा होता. भगतसिंग, सुखदेव, राजगुरू आणि चंद्रशेखर अझाद या सारख्या तरूणांनी देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी सर्वोच्च बलीदान दिले. परंतु स्वातंत्र्यांतर काळात हा तरूण वर्ग राजकीय व्यवस्थेपासून दूर गेलेला दिसून येतो. तरीसुध्दा स्वातंत्र्योत्तर काळातील काही आंदोलनात युवकांचा सहभाग महत्वपूर्ण होता. १९७४-७५ मध्ये इंदिरा गांधीच्या भ्रष्ट शासनाविरुद्ध युवकांनी जयप्रकाश नारायण यांच्या नेतृत्वात मोठे आंदोलन उभारले होते. तसेच आसाम मध्ये तेथील युवकांनी घुसकोराविरुद्ध मोठी चळवळ उभी केली होती. त्यानंतर अण्णा हजारे यानी केलेल्या लोकपाल व भ्रष्टाचाराविरुद्धच्या आंदोलनातही तरूण वर्ग मोठ्या प्रमाणावर रस्त्यावर उतरला होता. तसेच निर्भया आंदोलनात ही युवा वर्गाचा सहभाग मोठा होता.

सन २०११ च्या जनगणनेनुसार एकुण मतदारांच्या लोकसंख्येपैकी ४४.११ टक्के लोकसंख्या ही १८ ते ३३ वयोगटातील आहे. त्यापैकी ५१ टक्के हे पुरुष व ४९ टक्के महिला आहेत. या युवकांनी मागील लोकसभा निवडणुकीत महत्वपूर्ण भूमिका पार पाडली आहे. त्यामुळे सर्वच राजकीय पक्ष युवकांचे प्रश्न उचलून धरतात. कोणताही राजकीय पक्ष युवकांना सोडू ईच्छित नाही. युवा मतदारांना आपल्याकडे ओढण्यासाठी सर्वच राजकीय पक्षात स्पर्धा चाललेली असते. देशाच्या जडणघडणीत आणि विकासात तरूणांचे योगदान महत्वपूर्ण असते. एखाद्या जटील पेचप्रसंगात देशात बदल किंवा क्रांती घडवून आणण्याचे काम तरूणच करू शकतो. यावर समाजाचा विश्वास असतो. भारत आज आर्थिक शक्ती म्हणून उदयास येते आहे. व भारताची युवा पिढी हे त्याचे प्रमुख बलस्थान आहे. राष्ट्रनिर्मितीच्या कार्यात ह्या असामान्य उर्जेचा योग्यप्रकारे वापर करण्यात आला पाहिजे. ही प्रचंड प्रतिभा विकसित करण्यासाठी व तिचे संगोपन करण्यासाठीचा सर्वोत्तम मार्ग म्हणजे युवा शक्तीच्या नेत्यावर लक्ष केंद्रित करणे होय. युवकांची राजकारणातील भूमिका याविषयीचे विश्लेषण पुढील मुद्द्याच्या आधारे करता येईल.

राजकारणासंदर्भात युवकांची रूची किंवा आवड : आज

भारतीय राजकारणातील अविश्वासाचे वातावरण असल्यामुळे जो तो राजकारणावर टिका करून मोकळे होतो मात्र युवकांनी आता राजकारणावर टिका न करता या प्रक्रियेत सहभागी झाले पाहिजे. राजकीय प्रक्रियेत सहभागी होऊनच योग्य धोरण राबविता येतात हे लक्षात ठेवणे आवश्यक आहे. आज अनेक युवक राजकारणाकडे आकर्षित होत आहेत व त्याबद्दल त्यांच्या मनात आवड निर्माण होत आहे. २०१६ मध्ये लोकनीती, सीएसडीएस व्दारे केलेल्या एका अभ्यासानुसार जवळपास ३२ टक्के युवकांनाच राजकारणात सहभागी होण्याची आवड होती. असे असले तरी मतदान करण्यात मात्र युवकांचा सहभाग मोठा आहे. २००९ च्या लोकसभा निवडणुकीनंतर भारतात युवकांच्या मतदान सहभागात वाढ झाली आहे. राजकीय प्रक्षानी आपल्या विविध प्रकारच्या अभियानाव्दारे व विशेष कार्यक्रमाव्दारे युवकांची सहभाग वाढवण्याचा प्रयत्न केला आहे त्याच बरोबर निवडणूक आयोगाने सुध्दा युवकांचे मतदानाचे प्रमाण वाढविण्यासाठी संगठीत प्रयत्न केले आहेत. २००९ च्या निवडणुकीनंतर प्रिट आणि ईलेक्ट्रॉनिक मिडीयाव्दारे युवकांना मोठ्या प्रमाणात प्रसिध्दी देण्यात आली होती.

युवकांचा राजकीय सहभाग : १५, १६ व १७ व्या लोकसभेच्या निवडणुकीत युवकांनी महत्वपूर्ण भूमिका पार पाडली होती व बऱ्याच प्रमाणात युवक या निवडणुकीत विजयी झाले होते. १७ व्या लोकसभेत ५३ सदस्य हे २५ ते ४० या वयोगटातील आहेत. बरच्या स्तरावर युवकांचा राजकीय सहभाग कमी असला तरी स्थानिक स्तरावर युवकांची राजकीय व्यस्थेती सहभाग लक्षणीय पहावयास मिळतो. महाराष्ट्राचा विचार केल्यास स्थानिक स्वराज्य संस्था व पंचायतराज व्यवस्थेत निवडणुकीत उभे राहण्यासाठी उमेदवाराचे वय हे २१ वर्ष इतकेच आहे. अनेक गावचे सरपंच हे तरूण असून ते गावचा कारभार पाहता आहेत. अनेक युवकांनी आपल्या गावाचा विकास करण्यात पुढाकार घेतलेला दिसून येतो. युवक आता राजकारणाबाबत उदासीन राहत नसून निर्णय प्रक्रियेत सहभागी होत आहेत. सत्तेच्या विकेंद्रीकरणामुळे युवकांचा राजकीय सहभाग वाढला आहे. प्रत्यक्ष

V I D Y A W A R T A®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne
Smruti Arogya and Shikshan Prasarak Mandal's

**SAHAKAR MAHARSHI
LATE BHASKARRAO SHINGE
ARTS COLLEGE,**

KHAMGAON, DIST.BULDHANA (M.S.)

(Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.)

Special Issue
February-2020
(Vol- II)

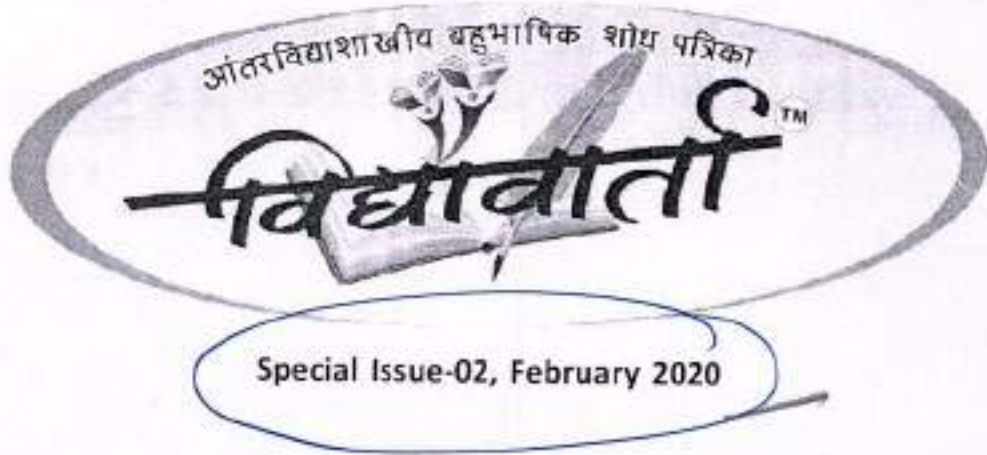
• Organizes •

One Day Inter Disciplinary National Conference on
HUMANITIES, CULTURE AND SOCIETY

सहायक प्राध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne
Smruti Arogya And Shikshan Prasarak Mandal's
Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne Arts College,
Khamgaon, Dist.Buldhana

Organizes
One Day Interdisciplinary National Conference On
Humanities, Culture And Society

Editor
Dr. Babu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post.
Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Call:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

सहायक प्राध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

INDEX

- 01) Impact of English language on Indian society in post colonial period.
DR. Abhay M. Patil, Dist. Buldhana ||15
- 02) RIGHT TO PRIVACY IS AS AN INTRINSIC PART OF LIFE: DEVELOP CASE BY CASE ...
Adv. Chandani Vishwasrao Ghogare, Osmanabad ||18
- 03) Angela Carter and feminist Ideology
Prof. Ajay Abhyankar, Kurha ||25
- 04) Voice of the Chicanos in Literature: Chicano as Other Subaltern
Asst. Prof. A. M. Shekh, Mangrulpir ||28
- 05) Knowledge Management in Academic Libraries
Dr. Dattatray R. Dhumale, Dist .Buldhana ||30
- 06) Significant Role Of Kabaddi In Sports Culture
Dr. Anil A. Deshmukh, Amravati ||33
- 07) The Impact of Culture in Teaching and Learning of English as a ...
Dr. B. S. Kavhar, Shendurjana Adhao ||35
- 08) Importance of Drama in Education: A Study
Dr.Chandrashekhar Kanase, Beed ||39
- 09) Hindu-Muslim Mysticism In Medieval India In A Common Ground For ...
Dr. Ms. Mubaraque Quraishi, Tumsar ||45
- 10) Changing Dimensions of Intellectual Property Rights (IPR)
Dr. Pramod Pandharinath Waghmare, Beed ||49
- 11) An overview of Intellectual Property Rights (IPR)
Dr. Rajesh M. Deshmukh, Amravati ||53
- 12) Nutritional Needs for Competitive Swimmers
Dr. Kamini Mamarde, Buldana ||55
- 13) Growth and Development of Physical Education in India since Independence
Dr. Manoj Vyavhare, Buldana ||60

विद्यारतः Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 7.041(IJIF)

सहायक प्राध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

राजकारणामुळे संसदेच्या श्रेष्ठत्वाचा न्हास

प्र.डॉ. बाळासाहेब जी. जोगदंड
सहायक प्राध्यापक,

पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग,
सीताबाई कला महाविद्यालय, अकोला

दिसून येतात. परंतु या समल्या सोडविण्यासाठी ब्रिटिश सरकारने पाहिले त्या प्रमाणात प्रयत्न केले नाहीत. त्यामुळे भारताची शेती मागास राहिली उत्पादन कमी झाले परिणामी शेतकऱ्यांचा स्थिती सुधारली नाही. कारण विचारवंतांनी भारताच्या कृषी क्षेत्राचा मागासलेपणा करिता देशाचे हवामान, भौगोलिक स्थिती, जनमानसावरील रुढींचा प्रभाव, अंधश्रद्धा, अनिष्ट जातीव्यवस्था, लोकसंग्रहेची वाढ या बाबी सांगितल्या किंग्सले डेव्हिस यांनी मात्र ब्रिटिश शासनाने शेती सुधारणेत लक्ष घालावे असे म्हटले. महसूल, दळणवळण, पाणीपुरवठा या बाबतीत महत्त्वाचे पावले उचलण्यात असे म्हटले. त्याचबरोबर नव्या शास्रीय पद्धतीचा उपयोग शेतीच्या उत्पादन वाढी साठी व्हावा यासाठी सरकारने कोणत्याही प्रकारचे प्रोत्साहन दिले नाही.

सारांश -

बरील विवेचनावरून विसाव्या शतकात भारताच्या कृषी क्षेत्रात ब्रिटिश शासनाच्या काळात फारसा सुधार बदल घडून आला असे म्हणता येत नाही. भारत हा विशाल भूप्रदेश असलेली ब्रिटिशांची वसाहत होती. या वसाहतीमधून मोठ्या प्रमाणात आर्थिक प्राप्ती ब्रिटिश सरकारने केली, परंतु या आर्थिक प्राप्तीकरिता जी संपत्ती उत्पादित केली जाते त्या उत्पादनाच्या पद्धतीत फारसा सुधारणा केलेल्या दिसून येत नाहीत. शेती क्षेत्राच्या विकासाकरिता ब्रिटिश सरकारने प्रथमपासूनच पुरेसे लक्ष दिले नाही. आणि विसाव्या शतकात जो शेतीविवेक्यक बोडा बदल घडून आलेला दिसून येतो त्याला भारतातील प्रांतीय सरकारच्या कार्यामुळे दिसून येतो.

शेतकऱ्यांचा कर्जबाजारीपणा कमी होण्यासाठी आणि शेतीमध्ये सुधारणा होण्यासाठी केलेले काबडे कमी प्रमाणात परिणाम कारक होते तसेच शेती विषयक सुधारणा कायद्यांचे प्रमाण कमी होते अशा स्थितीत विसाव्या शतकात सुद्धा ब्रिटिश काळात शेतकरी व शेतमजूर व कृषी क्षेत्र मागासलेले होते.

संदर्भ :-

१. प्रोवर बी.एल. आधुनिक भारत का इतिहास, एस्.चंद प्रकाशन दिल्ली २००३
२. अहिर राजीव. आधुनिक भारत का इतिहास, स्पेक्ट्रस बुक्स प्रा.लि. नवी दिल्ली २०१५
३. पवार जयसिंगराव. हिन्दुस्थानच्या स्वातंत्र्य चळवळीचा इतिहास, फडके प्रकाशन कोल्हापूर २०१४
४. वेद्य सुमन, कोठेकर शांता. आधुनिक भारताचा इतिहास, खंड २ साईनाथ प्रकाशन नागपूर
५. महाजन वी.डि. आधुनिक भारत इतिहास, एस्.चंद प्रा.लि.दिल्ली २००४

भारतीय संविधान निर्माणकर्त्यांनी भारतीय समाजाची विविधता, संसदीय शासन पध्दतीचा भारतीय जनतेला असलेला अनुभव व इतिहास याचा विचार करूनच संसदीय शासनपध्दतीचा स्वरूप केला. संसदीय शासनपध्दतीत संसद ही सर्वोच्च संस्था आहे. जनतेचे प्रतिनिधीत्व व सार्वभौमत्व याचे प्रतिबिंब त्यांत आसते. संसदेत देशातील विविध भागातली जनतेच्या समस्यांवर चर्चा करून त्यावर धोरण निश्चिती करावी अशी अपेक्षा आसते. संसदेत देशातील असणाऱ्या समस्यांवर गंभीर चर्चा व्हावी अशी अपेक्षा आसते. परंतु मागील काही वर्षांपासून भारतीय संसदेतील कामकाजाचा दर्जा घसरला आहे. म्हणून लोकशाहीत अपेक्षित असलेले सर्वश्रेष्ठ स्थान संसदेला आज मिळाले नाही. जगातील सर्वच संसदीय व्यवस्थामध्ये हीच वस्तुस्थिती आहे. पण भारतात मात्र देशाच्या विकासाला त्यातून मोठा अडथळा निर्माण झाला आहे. भारतात राजकीय पक्षातील असलेले 'राजकीय संघर्ष' घटनात्मक संस्थांवर आघात करणारे ठरले आहेत. सुरवातीला राजकीय पक्षातील बाय हे सार्वजनीक स्तरावर मर्यादित असत, वैयक्तीक स्तरावर मैत्री, सौहार्द असे पण मागील काही वर्षात विरोधात्मक संबधामुळे वैयक्तीक स्तरावर कटूता निर्माण होत आहे. संसदेच्या सभागृहामध्ये चर्चा होणारे गोर्धळ, अनावश्यक मांडल जाणारे स्थगन प्रस्ताव, सभागृहात असणारे पक्षीय संघर्ष, घोषणा, प्रतिघोषणा, संसद्याच्या व मंत्र्यांच्या भाषणात अडथळे आणणे, परस्पर दोषारोप करणे, विधेयकाच्या प्रति हिसकावून घेणे त्या सभागृहात

हे प्रकरण प्रतिशोध घेण्यासाठी सरकारने कारस्थान आहे असे म्हणणेही संयुक्त नाही, जर यात चुकीचे काही नसेल तर न्यायलयात न्याय होईल. या मुद्द्यावर संसद ठप्प करण्याचा नैतिक अधिकार काँग्रेसला नाही.

सभागृहाचे कामकाज चालविण्यासाठी सत्ताधारी व विरोधी पक्ष यांच्यात समन्वय व सौहार्दपूर्ण वातावरण आसणे आवश्यक आहे. पावसाळी अधिवेशनात मोठी विचित्र अवस्था होती सत्ताधारी व विरोधी असे दोन्ही पक्ष एकमेकांच्या विरुद्ध रस्त्यावर उतरले होते. पण विहार निवडणुकीनंतर नरेंद्र मोदी यांनी 'काहीशी समन्वयाची भूमिका घेतलेली दिसते. हिवाळी अधिवेशनाच्या सुरवातीलाच त्यांनी सभागृहात 'अल्पमत किंवा बहुमताचा प्रश्न नसून सहमतीचा झाली पाहिजे' असे वक्तव्य केले होते, त्याचे हे वाक्य विरोधी पक्षाशी ते सोबत घेण्याचा व परस्परात सहमती घेण्याचा प्रयत्न करत आहेत हेच दर्शवते. पण याला काँग्रेस प्रतिसाद देताना दिसत नाही. जर सरकारला सतत विरोध करून, सतत संसद ठप्प करून सरकारला दुर्बल करण्याचा किंवा निर्णय घेण्याच्या प्रक्रियेत अडथळे आणत असेल तर त्यातून काँग्रेसची देशाप्रती, जनतेप्रती असलेली निष्ठा केवळ राजकीय स्वार्थाची होती हे जनतेला कळेल त्यातून ते स्वतःचा विनाश ओठावून घेतील.

संसदेचे वारंवार ठप्प होणारे कामकाज यामुळे निर्णय निर्धारणाशी संबधित कायदेशीर प्रक्रिया मंद झाली आहे. अनेक विधेयकावर चर्चा होत नाही व पास होत नाही आहेत. त्यात काही विधेयके अर्थव्यवस्थेला चालना देणारी व काही विधेयके भ्रष्टाचाराला लगाम घालणारी आहेत अशी विधेयके पास होणे आवश्यक आहेत. जर वारंवार संसदेचे कामकाज ठप्प होत राहिले तर देशात शासन रिक्तता निर्माण होईल जे न्यायलय न्यायोक्त सक्रियते व्दारे भरून काढेल. त्यातून संसदेच्या अधिकाराचा वापर न्यायलय करेल.

संसदेत वारंवार होणारे गोथळ यावर विचार करण्यासाठी २५ नोव्हेंबर २००१ ला सर्वपक्षीय राष्ट्रीय संमेलनाचे आयोजन केले होते त्यात संसद व विधानमंडळातील कामकाजासंदर्भात सदस्यासाठी काही अनुशासनात्मक आचारसंहिता तयार करण्यात आली

होती. त्यात प्रमुख्याने प्रश्नोत्तराच्या तासात शांतता ठेवावी, सदस्य बोलताना मध्येच टोकाटोकी करू नये, सभागृहाच्या मध्ये येण्याचे टाळावे यासारख्या बाबी होत्या सदस्यांनी ह्या आचारसंहितेचे पालन जरी केले तरी बराच फरक पडेल. याशिवाय अनेक कठोर उपाय करावेत, संसद किंवा विधीमंडळातील कामकाजाबाबतचे अधिकार रखधोत सभागृहाच्या सभापतीला आसतात त्यांनी कठोर निर्णय घेऊन वारंवार गोथळ घालणाऱ्या सदस्यांना निलंबित करावे. त्यांच्या कामकाजाच्या बाबतीत भेटणाऱ्या भत्यात कपात करावी. जर राजकीय पक्षाचे सदस्य सभागृहात गोथळ घालून कामकाज बंद पाडत असतील तर अश्या राजकीय पक्षावर ज्या दिवशी त्यांनी कामकाज बंद पाडले आहे त्यादिवशाच्या सभागृहाच्या कामकाजाचा पूर्ण खर्च संबंधित राजकीय पक्षाकडून वसूल करावा. कारण जनतेच्या कर रूपाने मिळालेल्या पैश्यातून संसद चालते जर ती बंद पाडून जनतेच्या पैशाचा अपव्यय राजकीय पक्ष स्वतःच्या स्वार्थासाठी करत आसतील तर ती त्यांच्या कडून वसूल झाल्य पाहिजे. जर राजकीय पक्ष असा संड देण्यास टाळाटाळ करत असतील तर त्यावर निर्वाचन आयोगाने पुढील निवडणुकीत प्रतिबंध घालावा.

भारतहा जगातील सर्वात मोठा लोकशाही देश आहे त्याच्या लोकशाहीला फलंकीत होऊ न देण्याची जबाबदारी सर्व राजकीय पक्षाची व नेतृत्वाची आहे याची जाणीव सर्वांनी ठेवणे आवश्यक आहे.

संदर्भ सूची:-

१. Kothari,Rajni,Politics In India-orient logman pub.

२. जैन, डॉ. पुखराज., फडिया, डॉ. बी. एल., भारतीय शासन एवं राजनिती, साहित्य भवन पब्लिकेशन्स, आगरा,२००७.

३. भोळे, डॉ.भास्कर लक्ष्मण-भारतीय गणराज्याचे शासन आणि राजकारण, पिंपळपुरे अँड पब्लिशर्स, नागपूर.

४. वसु, डॉ. दुर्गा दास; भारत का संविधान एक परिचय, लेक्सिस नेक्सीस प्रकाशन, गुरगाव, २०१५.

५. शरण, एस. बी.(संपादक); योजना,(हिंदी मासिक विशेषांक), चुनाव के बदलते आयाम, नई

27) ब्रिटिश प्रशासनाचा भारतावर झालेला आर्थिक प्रभाव (इ.स.१९२० ते १९४७) प्रा.डॉ. अमोल बोरकर, वाशिम	105
28) महिला आणि मानवी हक्क डॉ. दिपक आनंदराव चौरपगार, अकोला	107
29) ज्ञानव्यवस्थापन : आवश्यकता आणि साधने प्रा. संदीप अंबादास लांडे, खामगाव	109
30) बिसाव्या शतकात ब्रिटिश सरकारचे शेतीविषयक धोरण आपो त्याचा प्रभाव व शेतीची स्थिती प्रा.डॉ. एस. एस. इंगोले, वाशिम	112
31) राजकारणामुळे संसदेच्या श्रेष्ठत्वाचा न्यास प्रा.डॉ. बाळासाहेब जी. जोगदंड, अकोला	114
32) वारकरी संप्रदायाचे आधारस्तंभ : संत एकनाथ प्रा. डॉ. अनिता देशमुख, वर्धा	117
33) विमुद्रीकरण घोरणाचा प्रामोण अर्थव्यवस्थेवर पडलेला प्रभाव प्रा.डॉ. एस. सु. धामने, वाशिम	122
34) भारताच्या आर्थिक, सामाजिक व राजकीय जीवनावर ब्रिटीशांच्या राजवटीचा पडलेला प्रभाव प्रा. डॉ. गजानन लिंबाराव सोडनर, यवतमाळ	124
35) डॉ. बाबासाहेब अशेडकर यांचे राजकीय विचार परमेश्वर शेषराव सुर्वे, बुलडाणा	128
36) १९ व्या शतकातील समाजकार्यात क्रांतीचा व सावित्रीची मानवता डॉ. आर. पी. झनके, बुलडाणा	130
37) जागतिकीयतेचा भारतीय संरक्षणवरील प्रभाव डॉ. दयानंद उत्तमराव राऊत, बुलडाणा	134
38) उपेक्षित समाजातील महान संत घोषामेळा प्रा. दीपक महाजन, वर्धा	136
39) क्रांतिज्याती सावित्रीबाई फुले यांचे सामाजिक कार्य प्रा. डॉ. एस. एन. तुरूकमाने, बुलडाणा	140

**Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)**

ISSN 2277 - 5730

**AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL**

AJANTA

**Volume-VIII, Issue-IV
October-December-2019
ENGLISH**

**IMPACT FACTOR// INDEXING
2019-6.399
www.sjifactor.com**

**Ajanta
Prakashan**

CONTENTS OF ENGLISH

Sr. No.	Name and Author Name	Page No.
13	Violence against Women and the Gandhian Way Out Dhanure Vijayalaxmi Vaijnath	64-68
14	Role of RTI Act, 2005 in the Rural Development Prof. Madhuri J. Rakhunde	69-70
15	Self Help Group: An Important Agent in India's Rural Development Dr. Mrs. Manisha Vinay Aole	71-76
16	Impact of Climate Change on Agriculture and Rural Development Dr. Pramod M. Wasake	77-85
17	Climate Change & its Impacts on Economics of Cotton Crop Agriculture Sunil P. Ghugal	86-91
18	Impact of Climate Change and Effects on Agriculture Dr. Usha N. Patil	92-95
19	Farmers Suicide in India: A Crucial Problem Dr. Prasannajit R. Gawai	96-99
20	The Current Scenario of Indian Agriculture Saideepti Koppolu	100-104
21	Agriculture Policy, Farmers Dependency and Security: A Study in Marathwada Region (Maharashtra State) Dr. Vinayak B. Shinde	105-113
22	Status of Higher Education and Inequalities in India Santosh R. Roddawar	114-122
23	Globalization and Indian Agriculture Economy: A Critical Insight Adil Iqbal Naik Dr. Sangeeta Jauhari	123-127
24	The Role of Technologies in Rural Development of India Shrikant Mukate	128
25	Agricultural Sector and Rural Development Nilesh Narayan Chaudhari	129-133

19. Farmers Suicide in India: A Crucial Problem

Dr. Prasannajit R. Gawai

Asst. Prof. & Head, Dept. of Economics, Sitabai Arts, Com. & Sci. College, Akola.

Introduction

India is known as a developing country in the world. Agriculture plays an important role in Indian economy. More than 50% population in India direct or indirectly depends on agriculture. Farmer is the most important person for agricultural country like India. In India farmers are called as 'Baliraja', 'Anna Data' Etc. But from the very beginning India is facing a big problem of farmers' suicide. The issue of farmers' suicide in India is a shame to the very root of Indian society, culture and economy. After the change in the political scenario, it was expected that the percentage of farmers' suicide will be in control but it didn't happen. Considering the paramount importance of this issue the National Crime records Bureau for the first time has collected the detailed data on farmers suicides. But from last 3 years the transparent government not able for publishing the statistics about farmers' suicide.

Hypothesis of the Research Paper

- 1) Farmers suicide increased year by year.
- 2) Income of farmers is less than expenditure
- 3) Production cost of agriculture is increased.

Objectives of the Research Paper

- 1) To Study the Statistics about farmers suicide.
- 2) To find the causes behind farmers suicide.
- 3) To find the better solutions to stop Farmers suicide.

Farmers' Suicide in India

The official source of this information is National Crime Record Bureau (NCRB). After 3 years finally NCRB has announced the statistical figures for the years 2016 regarding farmers suicide. After going through this numbers the average number of farmers' suicide throughout the country is 15736 per year that means a farmer commits suicide in every 30 minutes.

Suicide report for 2016 says that there were 948 farmer suicides every month or 21 suicides every day.

Years	Farmers Suicide	Total Suicide	% of Farmers Suicide
1995	10720	89178	12
1996	13729	88241	15.6
1997	13622	95829	14.2
1998	16015	104713	15.3
1999	16082	110587	14.5
2000	16603	108593	15.3
2001	16415	108506	15.1
2002	17971	110417	16.3
2003	17143	110579	15.5
2004	18241	113697	16
2005	17131	113914	15
2006	17060	118112	14.4
2007	16632	122637	13.6
2008	16196	125017	13
2009	17368	127151	13.7
2010	15964	134509	11.9
2011	14207	135585	10.3
2012	13754	135445	10.15
2013	11772	134799	8.73
2014	12360	131666	9.38
2015	12602	133623	9.43
2016	11379	131008	8.7

source: NCRB Report 2016

The table above indicates that in 10720 farmers committed suicide in 1995, 17131 in 2005, 12360 in 2014, 12602 in 2015, 11379 in 2016.

Present Status

On Nov. 05 2019 in Deccan Herald, a senior adviser to the Ministry of Agriculture warns that India may soon earn the dubious title of 'farmer suicide capital of the world'. A 1987 batch Indian Economic Service officer P C Bodh calculates using previous year's figures that another 70-75000 farmers may commit suicide during 2016-2020. Bodh says, "The Indian polity, riddled with self-seeking politicians, bureaucrats, business people and industrialists, has failed to see that the country's food soldiers have started deserting en masse. India may win the rather dubious distinction of being the farmer suicide capital of the world: the land of farmers' suicides, making farmers suicides almost an endemic in India".

Years	Total & Annual Average
Farmers suicides 1995-2007	207385 (Annual Average - 15953)
Farmers suicides 2008-2015	114043 (Annual Average - 14255)
Projected Farmers suicides 2016-2020	71277 (if one takes the average of 2008-2015)

Source: Deccan Herald, dated Nov. 03 2019

Causes of Farmers Suicides in India

- 1) **Increase in Input cost-** one of the major cause of the farmers suicide in India has been the increasing price burden on the farmers of agricultural inputs like cost of chemicals and seeds, cost of agricultural equipment, Labor cost etc. Overall the cost at the present is three times than it was in 2005.
- 2) **Climate change-** Climate change is another major cause of the farmers' suicide in India. In India the effective agricultural production mostly depends on natural and favorable weather conditions. Due to global warming and many other reasons created by people climate is changing sharply.
- 3) **Burden of Loans-** NCRB data clears that most of distressed farmers commit suicide because due to loans. Due to Banks harassment and the pressure of private money lenders farmers commit suicide.
- 4) **Lack of awareness-** Literacy gap, the digital divide, has made the marginal and small farmers particularly vulnerable due to their inability to utilize the positives of government policies.
- 5) **Water crisis and Interstate water dispute-** water crisis and interstate water dispute is also another cause of farmer suicide in India. The concentration of these suicides in the water deficit region of states like Maharashtra, Kaveri dispute in Karnataka and Tamil Nadu.
- 6) **Political Reason-** Politics on farmers' suicide is one of the cause of farmers suicide in India. The Indian politicians who plays important role in policy making and decision making are totally shy and neglected towards agriculture sector, they are failing to take effective measures for soundness of agriculture.
- 7) **Crop failure-** Crop failure due to many reasons is also one of the major cause of farmers suicide in India. Because of crop failure farmer even don't get the expenditure from the farming.

Solutions

Following are the some solutions to stop farmers' suicide.

- 1) Government should remove the mediators from farmers and consumers.
- 2) Implementation on Minimum Support Price. Minimum Support Price is a form of market intervention by the Government of India to insure agricultural producers against any sharp fall in farm price.
- 3) Farmers must be educated about modern techniques and practices of farming.
- 4) Government and all types of banks should make available the loans for farm as soft and low interest rates. It help to prevent farmers to take loans from private money lenders.
- 5) Storage and food processing units need to be established in every village on a very low cost.
- 6) Government should take initiative for water supply for irrigation by good water management.
- 7) Government should encourage the younger professionals to participate in farming.
- 8) NGO's and Government should regularly arrange the training programs for rural investment in dairy farming, poultry farming, animal husbandry etc.
- 9) Government and NGO's as well as all the social workers need to aware the farmers about various schemes and offers about farming and supportive business.
- 10) Collective farming is also a good solution to increase the productivity of farm.

Conclusion

An issue of farmers' suicide is one of the major and crucial issue of our country which is known as a agrarian country. This is a big national problem in India which needs immediate solution. India needs a long term policy solution to survive from this problem. Out dated agricultural laws, increase inputs prices, low productivity, low prices for agricultural commodities, increase in indebtedness, and no fair government policy for agriculture these are the major causes behind farmers' suicide in India. India needs to survive this crucial problem as early as possible for the bright future of our country, our farmers.

References

- National Crime Record Bureau Report, 1995 to 2016
- <https://en.m.wikipedia.org/wiki>
- <https://www.downtoearth.org.in/tag>
- www.deccanherald.com (article dated Nov. 03 2019)
- Mundé, Dr. T.V. Edited Journal, Issues of Farmers Suicides in India: Past, Present and Future, April-June, 2017, Volume-6, issue 27.
- Various news papers articles.

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (B) ✓ February 2020 ✓ ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (B)

INDIAN YOUTH: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

- GUEST EDITOR -
Dr. V. R. Kodape

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

- EXECUTIVE EDITORS -
Dr. N. M. Chhangani
Prof. P. S. Shirsat

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : **PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON**

: CONTENTS :

1. Social Media and Youth	1
Lect. Vinay S. Lodha	
2. The Role of Youth in Nation Building	4
Ka. Rutkar Priyanka B.	
3. Use of Library Services by Youth in Chenging Era	7
Shri. S. S. Satturwar	
4. Perspectives of Youth in Changing Era of Libraries	10
Dr. Sangeeta Mahajan	
5. Effect of Social Media on Youth	13
Miss. Sheetal B. Vidhate	
6. Role of Librarian in Internet and World Wide Web Environment	16
Ubale Shyam Sunder	
7. Opportunities of Self Employment in Agriprenneurship	20
Dr. Vivek H. Meshram	
8. Opportunities for youth in Tourism & Hospitality Industry : A study through the facts	23
Dr. Yogesh L. Patinge	
9. Social Media and Youth Positive Thinking	25
Dr. D. P. Parate	
10. Impact of Advertisement on Buying Behaviour of Teenage Girl in Wardha City	28
Afsana Satar Sheikh	
11. Youth's Perception and Unemployment	30
Dr. Anupama Nitin Labhe	
12. Modern E-Learning Tool : e-PG Pathshala	32
Dr. A. S. Sonone	
13. A Comparative Study of General Environmental Awareness of Degree College Students studying Biological & Physical Science Subjects	34
Dr. Balaji R. Lahorkar	
14. Unemployment Unrest and Youth in India	38
M. B. Ballal	
15. Divorce in India : Stigma on Society	40
Dr. Nilima Dawane	
16. Opportunities for Youth in Agricultural Development	43
Dr. Prassnajeet R. Gawar	
17. Benefits of Library Management System Software	45
Dr. Rajkumar G. Bonde	
18. Tribale Development through Agriculture Schemes in Maharashtra	48
Dr. Ganesh M. Khakale	

Opportunities for Youth in Agricultural Development

Dr. Prasnajeet R. Gawai

Head of the Department of Economics,
Sitabai Arts, Commerce and Science College,
Akola.

Introduction :

*... farming becomes both intellectually
... and economically rewarding, it will be
... attract or retain rural youth in farming"*

- Dr. M.S. Swaminathan.

The youths are underutilizing their time, energy and
... in various other activities leading
... and India nowhere. The right thing to do at
... is to attract and retain youth in Agriculture
... activities as this sector will be future to feed
... Urbanization and migration to other countries
... agriculture an unwanted sector for youth to
... in India. Urbanization is attracting youth with
... income generating prospects and leading youth
... attract to various other unrest in the society. This
... of urbanization is developing lot of importance
... agriculture, which needs a societal change in
... of parents and children about adoption of
... agriculture and allied activities. It is also, evident that,
... agricultural Skill is not genetically inherited. So, has to
... adopted and cultivated in rural youth or farmers.
... agriculture as a whole to be developed in such a way
... that it attracts youth towards profitable and constant
... income generating activities. To see this happen, there
... is great need of constant overview on policies, research
... and development and training programs for youth and
... farmers in India that utilizes farm resources in cost
... effective and appropriate form.

1. **India is young country:** Global population is expected to increase to 9 billion by 2050, with youth (aged 15-24) accounting for about 14% of this total. Rural population in India, accounts to 68% (90.22 Crores), total youth population is 28% (35.6 Crores) ranging between the ages of 10-24 years. India is emerging as future young nation in the globe. Besides, the country is adding 2 million young people to the ranks of unemployed every year. This is likely to entail tremendous cost, including social unrest and dislocation.
2. **New generation is going to take up Agriculture:** Agriculture is contributing to 15.35% of national GDP and covers 68% of

total population. Increasing literacy rate in rural areas (71%) is ray of hope for bringing changes in all the areas around villages including Agriculture. The mantle of Agriculture rest in the hand of educated rural youth in the country.

3. **Realities on ground:** Education and Mass Media exposure is inducing high aspirations among rural youth resulting in migration of youth from rural to urban areas, Agriculture to non-agriculture sectors. Education system does not involve Agriculture in initial years due to which interest is not created in the young minds. Urban attraction leads rural youth to opt non-agriculture education so that they get jobs in urban areas. Even the majority of the farmers are not in favour of their children taking up Agriculture and settling in villages. Agriculture is ridden with uncertainties in monsoon and markets making it one of the risky professions. Hence, for Agriculture, there are few takers among rural youth by choice.

Challenges :

Rural youth experience following challenges while opting Agriculture as profession.

- Insufficient access to knowledge, information and education.
- Limited access to land.
- Inadequate access to financial services.
- Difficulties accessing green jobs.
- Limited access to markets.
- Limited involvement in Policy dialogue.
- Lack of agricultural content in education.
- High risk in agriculture profession.

Opportunities :

In spite of challenges, some opportunities are available for youth in Agriculture there are as follows:

Income Generating Horticulture Crop Production, Processing and Business Activities.

To change the fate of the farmers and youth in Indian agriculture, recommended to farmers, to reduce the supply chain and if possible directly sell the produce to the consumers by avoiding the middle men; To

provide quality to the product by adopting "Good Agriculture Practices-(GAP)" in producing organic produces at the production stage and good post-harvest management practices like, packing according to the consumers need at the marketing stage for arriving at time saving profit making businesses; To provide employment to the rural youth in agribusiness and marketing of the agricultural produces; To develop the best relationship between urban & rural people.

Income Generating Activities in Agriculture - Opportunities for Rural Youth :

The income generating agribusiness activities, youth /farmer can take up are such as, Mobile Soil/water testing kits/ laboratories; Land preparation consultancy/ customized land preparation techniques for farmers; Compost preparation out of rural waste and marketing; Vermicomposting; Micro-irrigation lay out consultancy by less studied rural youth as professional graduates charge more; Hybrid Seed production skills/ hybridization techniques for rural youth; Weed control through customized implements manually operated/petrol operated by letting these small & low cost implements; Plant protection techniques such as extracting neem oil, production of NPV at labs and preparation and marketing of Trichoderma cards; Price forecasting consultancy and charging for the service and Agriculture Journalism as a source of income in foreign exchange activity. He also, proposed few policy recommendations to be adopted immediately to bring youth/farmer by attracting and retaining in agriculture, which are Installation of Agri information kiosk at every village panchayat level and training by the corporates, NGO's, KVK and SHG's as a role of CSR.

Income Generating Activities in Animal Husbandry :

Youth in rural areas / villages have to concentrate on the available advantages in Animal husbandry and reap benefit in Income generation as Indian Livestock is huge in population but poor in productivity. To develop livestock, youth should take up interest and enter into value addition and small scale industries in the enterprises such as Dairy farming, Meat production and processing technologies by developing indigenously.

Income Generating Activities in Fisheries :

Fisheries in India and the opportunities in it for youth to make it most acceptable activity in the country. Every opportunity in detail that a farmer youth/women can take up to as a profitable business and also, in

creating employment to rural people of both coastal and Inland fisheries practitioners are such as, Fish / shrimp Farm Managers; Shrimp / fish Hatchery Managers; Shrimp hatchery technicians; Aqua lab technicians; Aqua lab Managers; Fish Retail outlets; Mobile Fish retail outlets for Fish Value added products; Ornamental fish rearing and breeding units; Ornamental fish fabricating units; Ornamental retail fish marketing shops.

Recommendation :

- 1) The Government should conduct awareness programmes on the Agri-clinics trainings and agri- premiership trainings, especially in remote areas. So, that, rural youth can come forward to take up agri-preneurship.
- 2) Government should take interest hand in hand with Private organizations in creating awareness/ changing mindset of the parents, youth and in farmers about Agri-entrepreneurship.
- 3) Agricultural finance to be horizontal to all sections of the rural youth society.
- 4) Agriculture and Agri-preneurship as a subject to be introduced compulsorily at school level.
- 5) Government to enforce strict competition for priority sector lending, which attracts youth to enter into Agriculture.
- 6) Agricultural subjects to be introduced in the school level, to develop interest in children.
- 7) Advertisement to the rural youth about agriculture and allied activities to promote and attract Integrated farming to be engaged to enable youth and get sustainable income.

Reference :

- UNDP (nd): Cultivating Youth Entrepreneurship Through Agribusiness. [Online].
- <http://www.ke.undp.org/content/kenya/en/home/ourwork/inegr/successstories/cultivating-youth-entrepreneurship-through-agribusiness.html>
- Choudhary, H.R. and A. Choudhary. 2013. Why Indian Farmers and Rural Youth Are Moving From Farming. Popular Kheti.
- Hazra, A. 2012. Rural India: Still floating towards cities. Kurukshetra. 60.

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (B) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

2019-20

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (B)

INDIAN YOUTH : CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

- GUEST EDITOR -
Dr. V. R. Kodape

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

- EXECUTIVE EDITORS -
Dr. N. M. Chhangani
Prof. P. S. Shirsat

For Details Visit To :
www.ijerjournal.com

Printed By: PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

: CONTENTS :

1. Social Media and Youth	1
Lect. Vinay S. Lodha	
2. The Role of Youth in Nation Building	4
Ka. Ranekar Priyanka B.	
3. Use of Library Services by Youth in Changing Era	7
Shri. S. S. Satturwar	
4. Perspectives of Youth in Changing Era of Libraries	10
Dr. Sangeeta Mahajan	
5. Effect of Social Media on Youth	13
Miss. Sheetal B. Vidhate	
6. Role of Librarian in Internet and World Wide Web Environment	16
Ubale Shyam Sunder	
7. Opportunities of Self Employment in Agripreneurship	20
Dr. Vivek H. Meshram	
8. Opportunities for youth in Tourism & Hospitality Industry : A study through the facts	23
Dr. Yogesh L. Patinge	
9. Social Media and Youth Positive Thinking	25
Dr. D. P. Parate	
10. Impact of Advertisement on Buying Behaviour of Teenage Girl in Wardha City	28
Afssana Sattar Sheikh	
11. Youth's Perception and Unemployment	30
Dr. Anupama Nitin Labhe	
12. Modern E-Learning Tool : e-PG Pathshala	32
Dr. A. S. Sonone	
13. A Comparative Study of General Environmental Awareness of Degree College Students studying Biological & Physical Science Subjects	34
Dr. Balaji R. Lahorkar	
14. Unemployment Unrest and Youth in India	38
M. B. Ballal	
15. Divorce in India : Stigma on Society	40
Dr. Nilima Dawane	
16. Opportunities for Youth in Agricultural Development	43
Dr. Prasnajeet R. Gawai	
17. Benefits of Library Management System Software	45
Dr. Rajkumar G. Bonde	
18. Tribale Development through Agriculture Schemes in Maharashtra	48
Dr. Ganesh M. Khekale	

Modern E-Learning Tool : e-PG Pathshala

Dr. A. S. Sanone

Librarian,

Sitabai Arts, Commerce & Science College,
Akola

Abstract:

This paper highlights on the most important e-learning programme i.e e-PGPATHSHALA of INFLIBNET. This programme is introduced by inflibnet with the help of MHRD under the National Mission on Education through ICT and being executed by university Grants Commission, New Delhi in the year 2011. Today we are living in the digital age. Technology is widely used in education to provide quality education through ICT. UGC has taken an initiative to provide online e resource platform for PG students including text and videos with help of the best experts in the subjects.

Keywords : e-PG Pathshala, ICT e-learning, INLIBNET.

Introduction :

In the year 1988 the University Grants Commission of India formed the committee on National Network system for university libraries to give suggestions on the measures of networking for resource sharing. The Chairman of the UGC Prof. Yesh Pal was the Chairman of the committee. The committee has submitted its report. This report set out a project proposal for the establishment and development of and INFLIBNET. In pursuance to the amendments of the UGC Act in 1984, the UGC established autonomous centers which are called Inter-University Centre's within the university system under Clause 12 (ccc) of the UGC Act. Information and Library Network (INFLIBNET) is an Inter-University Centre of University Grants Commission (UGC) and a society registered under Societies Registration Act 1860. It is a fully financed autonomous body of the UGC. The Centre was established by the University Grants Commission, Ministry of Human Resource Development and Government of India for the development of higher education in the country. It is one of the major program of the University Grants Commission (UGC) which initiated in 1991 with its headquarters located at Gujarat University campus, Ahmadabad. Later the centre was shifted to its own building INFOCITY Gandhinagar in Gujarat. The center was established by the UGC for the modernization of the University and other institutions of the higher education in India. The main aim of the center is to establish networking of the university and other important national research institutes in India.

About e-PGPATHSHALA :

e-PGPathshala is an initiative of the MHRD under its National Mission on Education through ICT (NME-ICT) being executed by the UGC. The content and its

quality being the key component of education system. high quality, curriculum-based, interactive e-content in 70 subjects across all disciplines of social sciences, arts, fine arts and humanities, natural & mathematical sciences, linguistics and languages have been developed by the subject experts working in Indian universities and other R & D institutes across the country. Every subject had a team of principal investigator, paper coordinators, content writers, content reviewers, Language editors and multimedia team.

Objectives of the Study :

1. To evaluate the e-PG pathshala programme.
2. To find out its utility in higher education.
3. To study the area of subjects included in the programme.

Research Methodology and Data Collection :

For this study descriptive research method is used. data is collected from primary sources as well as inflibnets annual reports, e-PG pathshala website and UGC websites.

E-content development for PG pathshala.

1. Any PG teacher, engaged in teaching in an Institution recognized by the UGC, for at least ten years, in the particular discipline.
2. Any educational institutions in the country imparting higher education, who agree with the aims and objectives of the NME-ICT/UGC, shall be eligible to submit proposals.
3. An Agency/Institution/Individual through invitation of the NME-ICT/UGC

Above any one can submit proposal to UGC for development of e content. Proposals can be submitted online on e-PG Pathshala website

2019-20

विद्यावार्ता®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Government of Maharashtra

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION (CTE) AKOLA

Affiliated to Sant Gadgebaba Amaravati University Amaravati.

National Conference On Research in Interdisciplinary Studies

Inspiration- Innovation invention

◆ Organized by ◆
GCE, IQAC and Ph.D. Research Centre, Akola

◆ Principal ◆
Dr. Vasudha V. Deo

◆ Coordinator ◆
Dr. Asha M. Dharaskar

◆ E-mail: principalakola80@gmail.com ◆ Website : www.gceakola.org.in

INDEX

01) Research Methodologies Aniket P. Deo	13
02) Intellectual Property Rights in India Dr. A. S. Sonone, Akola	16
03) Patent And Copyright In Research Dr. Anil Deorao Warghat, Buldana	17
04) New and Innovative Research Ankita S. Wankhade, Amravati	20
05) Research Methodology in Geography Dr. Chandrashekhar D. Thakare, Babhulgaon	22
06) New and Innovative Research Dr. Archana G. Watkar, Akola	24
07) Use of ICT in Research Ku. Bina Suryakant Pathak, Amravati	26
08) Use Of ICT In Reserch Dr.D. B. Ingole, Bhandara	27
09) Study on Working of Different kind of research methodology Chirag Sachdev, Indore	31
10) Methodology : A study with special reference to significance of content ... Dr. Dewanand. B. Gadling, Amravati	35
11) Application of ICT in Research Dr. D. Z. Chaudhary, Nandurbar	39
12) Role of ICT in Research Dr. Pradeep Awachar	44
13) Use of ICT in Research Dr. Vanita N. Kale, Amravati	48

02

Intellectual Property Rights in India

✓ Dr. A. S. Sonone

Librarian,

Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola

Abstract

Intellectual property is a creation of human Intellect (Mind). It includes various types of property like Patent, Copy Right, Trademark, Industrial design, Geographical Indications. It is also a kind of Property it needs to be protected and this is attained with the help of Intellectual property Rights. In this paper author focused on the Intellectual property rights in India.

Introduction

According to the Cambridge dictionary meaning of Intellectual property is a category of property that includes intangible creations of the human intellect such as names, Designs, automated processes etc. Just like a tangible property intellectual property needs to be monitored and protected and this is done with the help of Property Rights. There are so many laws are in India to protect the Intellectual Property.

Types of IPR

There are eight different types of intellectual property these are,

1. Patent
2. Copyright and related rights
3. Trademark
4. Geographical Indications
5. Industrial Design
6. Plant Variety Rights
7. Trade Dress
8. Trade Secret

1. Patent:-

Patent is a form of right granted by the government to an inventor or his/her successor in title giving the owner the right to exclude other

from making, using, selling, offering to sell and importing an invention for a limited period of time i.e. 20 years in India in exchange for the public disclosure of the invention. An invention is a solution to a specific technological problem, which may be a product or a process and generally has to fulfill three main requirements.

- a. It has to be new, not obvious and there needs to be an Industrial applicability.
- b. To enrich the body of Knowledge and stimulate innovations.
- c. It is an obligation for patent owners to disclose valuable information about their invention to the public.

Method of Granting Patent:-

The first step in securing a patent is to file a patent application. The application generally contains the title of the invention, as well as an indication of its technical field. It must include the background and a description of the invention in clear language an enough detail that an individual with an average understanding of the field could use or reproduce the invention. Such descriptions are usually accompanied by visual materials –drawing, plans and diagrams that describe the invention in greater detail. Patents are granted by the National Patent Officer or by regional Officers in various regions.

2. Copyright and related rights

Copyright is right for authors, artists and other creators for protection of their literary and artistic creations like compose of music, generally referred to as works. As per Indian copy right act right is to the author or creator for their whole life and sixty years after his or her death. the term is sixty years from the start of the year following the year within which the work was printed. For broadcasting, the term is twenty five years from the start of the following the year within which the published was created.

Coverage Provided by Copyright

- Literary, dramatic and musical work, laptop programs/software area unit coated inside the definition of literary composition.
- Inventive work
- Cinematographic films, that embrace sound track and video films.

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (A) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

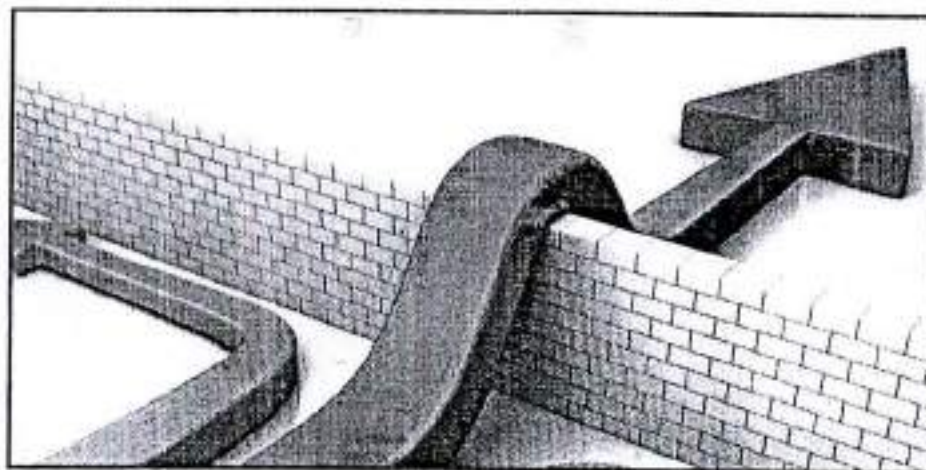
INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (A)

INDIAN YOUTH : CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

- GUEST EDITOR -
Dr. V. R. Kodape

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

- EXECUTIVE EDITORS -
Dr. N. M. Chhangani
Prof. P. S. Shirsat

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : **PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON**

49	Chhatrapati Shivaji Maharaj - a Role Model of Today's Youth with Special Reference to his Management Skills	103
52	Dr. Pradip Yeole	
53	Duties of the Youth in Literature of Swami Vivekananda	105
55	Dr. Ananta Mahadeorao Shambharkar	
56	Youth Rights and the Constitution	108
56	Dr. Sagar O. Soti	
57	Role of Youth in Environment Conservation	111
57	Dr. Sapana Mohanrao Mhatre	
59	Portrayal of Youth in Chetan Bhagat's Selected Novels : An Overview.....	113
59	Dr. Aram Chandrabhan Saldive	
61	Effect of Social Media on Youth	116
61	Miss Sheetal B. Vidhate	
66	Effects of Social Media on Youth.....	119
66	Dr. R.D. Sikehi, Miss. Shruti Gopal Sarda	
68	Unemployment & Youth.....	121
68	Dr. T. G. Mirge	
70	The Role of Youth in Indian Politics	124
70	Dr. V. P. Turakmane	
73	Youth Unemployment and Opportunities in India.....	126
73	Dr. Atish Sarangulhar Tidke	
76	Sustainable Development : a challenge and an opportunity for Indian youth	129
76	Dr. Abhay M. Patil	
79	Role of Youth in Environment Conservation	133
79	Arjun A. Zade	
82	Unemployment Unrest & Youth of India.....	136
82	Arakata S. Wankhade	
85	The Role of Youth in Politics and Nation Building.....	139
85	Dr. Pravin Kumar Namdeo Rathod, Prof. Anupama P. Chavhan	
87	Exploring 'Youth and Feminine consciousness' in ManjuKapur's 'Difficult Daughters' and 'A Married Woman'	142
87	Dr. Bharati Patnaik	
89	Self Directed Learning (SDL), ICT, Today's Youth And Education In Indian Music.....	145
89	Dr. Umesh Santoshrao Chapke	
91	Effects of Social Media on Youth in Modern Life.....	149
91	Dr. Dr. Dhanraj R. Khirade	
93	Role of Nutritional Counseling in Minimizing the Adverse Impact of Modern Lifestyle in Youth.....	152
93	Dr. Anjali Rajwade	
97	Information Literacy Programmes for College Students in Electronic Environment.....	156
97	Dr. Rahul R. Dhaldhule	
100		

Self Directed Learning (SDL), ICT, Today's Youth And Education In Indian Music

Dr. Umesh Santoshrao Chavke

Associate Prof.

Satish Arts, Commerce and Science College,
Civil Lines, Akola - 431001

Abstract:

ICT should, however, not become the master; it should rather serve as a servant. Forcely known as HMP, this issue covers a broad cross-section of music periodical sources, from the most scholarly studies to the latest including classical music, pop and popular music, rock, rap and hip-hop, blues, jazz, traditional and folk music, music equipment and technology, recording techniques and technology, and the music, radio, and music services. On-line Conferencing Systems, sometimes referred to as Electronic Meeting Systems (EMS), are services offering a virtual environment for real-time remote meetings between geographically dispersed users. EMS are part of the broader field of Collaborative Internet Systems that encompasses the use of computers and technologies to support coordination and cooperation of two or more people attempting to perform a task or learn together.

Keywords: ICT, Today's youth, Musical Education and Media.

Introduction :

ICTs are a potentially powerful tool for extending educational opportunities, both formal and non-formal, to underserved constituencies - scattered and isolated, groups traditionally excluded from education, ability to transcend time and space. ICTs enable possible asynchronous learning, or learning delayed by a time lag between the delivery of instruction and its reception by learners. Online course delivery over cultural or social reasons such as ethnic minorities, girls and women, persons with disabilities, the elderly, as well as all others who for reasons of distance or because of time constraints are unable to enroll in traditional education.

anytime, anywhere. One defining feature of ICTs is that the materials, for example, may be accessed 24 hours a day, 7 days a week. ICT-based educational technologies (e.g., educational programming broadcast over television) also dispense with the need for all students and the instructor to be in one physical location. Additionally, certain types of ICTs, such as conferencing technologies, enable instruction to be delivered simultaneously by multiple, geographically dispersed learners (i.e., synchronous learning). Indian Classical Music (ICM) is traditionally considered to be a teacher-student relationship on one-to-one basis and in a face-to-face mode for one important reason: It is a performing art that has more to do with practice with a teacher. A teacher (T) demonstrates and a pupil

(P) follows. It's an educational activity under mouth to mouth musical teaching system.

Todays Youth and Media :

The musical communication is the process of imparting interchanging of thoughts and opinions through various Medias e.g. textual, audio, video, images etc. Communication is a constant process thought our lives both professionally and personally. Today, everyone enjoys the convenience of technological devices such as cell phones, computers, i-pads, i-pods, notebooks, and faxes etc. which allow us to communicate globally within seconds. However, internet is the most popular form of communication at present in society due to its ability to interact globally from any location. The internet has changed broadcast media in a most intriguing way. It has enabled everyone to create produce and share ones opinions, music, videos, thoughts etc. The most important part of the internet is that it has made all these mediums readily available twenty four hours as long as one has internet connection. It seems to be taking over broadcast media in term of popularity and effective communication.

What are ICTs and what types of ICTs are commonly used in education?

ICTs stand for information and communication technologies and are defined, for the purposes of this primer, as a "diverse set of technological tools and resources used to communicate, and to create, disseminate, store, and manage information." These technologies include computers, the Internet,

Peer Reviewed Referred and UGC
Listed Journal (Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY
RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX, Issue - I
January - March - 2020
Hindi / English

Impact Factor / Indexing
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF ENGLISH

S. No.	Title & Author	Page No.
1	Rashtrasant Tukdoji Maharaj : A Visionary on Women Empowerment & their Progress Dr. Beena V. Rathi	1-4
2	Contribution of Saint Tukdoji Maharaj As A Social Reformer Dr. Chandrajit Bhalchandra Jadhav	5-9
3	Socio-Musical Compositions of Vaggeyakara Rashtrasant Tukadoji Maharaj and the Universal Rhythm Mr. Prafulla Vilasrao Kale	10-14
4	Thoughts from Gramgeeta of Saint Tukdoji Maharaj and Their Devotion and Dedication for People in Society Dr. Archana Madhukar Falke	15-18
5	Life & Philosophy of Rashtrasant Tukdoji Maharaj Asst. Prof. Archana P. Tiwari	19-21
6	The Upliftment of Villages through the Gramgeeta Miss. Kalyani B. Tembhare	22-26
7	Musical Literary Work of Vandaniya Rashtra Saint Tukadoji Maharaj Dr. Umesh Santoshrao Chapke	27-31
8	Manik Bandoji Bramhabhat to Vandaniy Rashtrasant Tukdoji Maharaj : A journey Miss. Sheetal B. Vidhate	32-36
9	Rashtrasant's Social Awareness by Using 'Khanjeri Bhaajan' : An Analytical Study Prof. Dr. Mukta P. Mahalley (Dhande)	37-40
10	Manik Bandoji Bhramhabhatt to Rashtrasant Dhanshyam A. Waghmare	41-44
11	Mahilonnati in Rashtrasanta's Gramgeeta: A way to Upliftment for Women Dr. Tarachand Kanthale	45-48
12	Musical Literary Work of Vandaniya Rashtra Saint Tukadoji Maharaj Dr. Umesh Santoshrao Chapke	49-53
13	Rashtrasant Tukdoji Maharaj : An Indian Think Tank Asst. Prof. A. N. Gawande	54-55

Musical Literary Work of Vandaniya Rashtra Saint Tukadoji Maharaj

Dr. Umesh Santoshrao Chapke

Asso. Prof., M. A. Music, Sitabai Arts, Commerce and Science College,
Civil lines, Akola.

Abstract

Music was becoming a part of the lives of rich and poor alike. Public concerts made it possible for people classes to listen to music. In our country got out of order and hence the strength, intellect and noble, pious spiritualism were undermined. All those corners of gods have remained as so many stones. It is now our duty to infuses divinity into these stones, and if we do strenuously and selflessly. Then only can Hindustan be led to progress! All old customs can be broken by law, many new plans can be devised and masses can be made to realize to arise and to be broken, but service to people can be more effectual through goodwill than by force of authority by law. That's why only and only Vandaniya Rashtra Sant Tukadoji Maharaj, proves it through his Khangeri.

Keywords: Regional music, Vandaniya Rashtra Sant Tukadoji Maharaj and his Literary.

About

Vandaniya Rashtra Saint Tukadoji Maharaj was a great orator and a Musician who composed more than 3000 bhajans in Hindi and Marathi language, having berformed for the spiritual teacher (Gurus). He has written many articals on Dharma, society, National and education in India. In 1941 he performed individual satyagraha and he took part in the mass charge of the " Quite India Movement". He was also arrested in 1942 by British. At that point he writes " Open to all is the temple of ours', welcome to all from every creed and religion". After Independence Vandaniya Rashtra Saint Tukadoji Maharaj concentrated on the rural reconstruction. He developed many programmes for integrated rural development. His word was so impressive that President Dr. Rajandra Prasad gave him the title "Rashtra Saint".

Introduction

It may be possible to introduce change in the social order by force of authority; but propaganda and honest, earnest, zealous mode of service will implant the desired mode of

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

Government College of Education, Akola (CTE)
Near Akola Netra Hospital, Ramdas Peth, Akola

National Conference
on

Research in Interdisciplinary Studies

Date : 18 March, 2020

Editor
Dr. Vasudha V. Deo
Principal

Co-Editor
Dr. Asha Dharaskar (Bhavsar)
IQAC Coordinator

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

ALPost.Limbaganesh, Tq. Dist. Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

290	Role Of ICT In Research Dr. Santosh Nivrutti Ghongade, Latur	102
300	Information And Communication Technologies In Education And Library Prof. Santosh kumar S. Katore, Buldhana	105
320	Integration of Open Educational Resources and ICT in Research Dr. Shubhangi Dongre, Gondia	107
320	Meaning and Management of Research-references in Ph. D. Thesis Dr. Sanjay Shenmare, Dr. Chandrashekhar Thakare, Yavatmal	109
330	Role of ICT in Research Dr. A. B. Pande, Miss. Sony H. Mirchla, Akola	113
340	International Trends in Education with Respect To 'Rabindranath Tagore' Mrs. Swati S. Padhye, Dr. Archana Watkar, Akola	115
350	Topic: International trends in online journalism and their impact Trupti A. Deo	119
360	Social Media and Musical Research Dr. Umesh Santoshrao Chapke, Akola	123
370	Use of technology in STEM in secondary school education. A study with ... Dr. Suparna Deo, Nagpur, Mr. Rohit Deo, Hyderabad	127
380	Theory Of Deconstruction By Jacques Derrida (1930-2004) Ms. Neha Bhutkar	130
390	A research methodologies- Qualitative and Quantitative approaches Prof. Dr. Ranjana Rajesh Sonawane, Jalgaon	133
400	Use of ICT by PG students Miss. Sonal Tuljaram Kame, Akola	135
410	A Study of Effect of GST on Service Sector Dr. Mahesh C. Dabre, Akola	138
420	New and Innovative Research Dr. Nilima Suresh Charde, Nagpur	141
430	A Study Of Expenses Of Parents On Players With reference to Akot City Sas. Nupur Deshpande, Mukul Deshpande, Akot	145

Social Media and Musical Research

Dr. Umesh Santoshrao Chapke
Associate Professor,
M.A (Music), N.E.T., B.Ed., A.T.D., Ph.D.
Sitabai Arts, Commerce and Science College,
Civil lines, Akola

Abstract: Art has been essential base of culture, the over powering tendency of her soul always illumining the mind of man, exalting his heart and enriching his life. It underlines that the value of musical knowledge and information lies in their use, hence every effort must be made to put knowledge to work. Information literacy is the best way to promote the use of knowledge and information across frontiers. Community music activities provide opportunities for professional musicians to enlarge their experience and to test new ground, a platform for soloists, performances, public relations and networking. Education of Musical skills apart, it develop a range of other skills including working together as a team, listening to each other, public presentation and skills required to run an organization. The world in the midst of a social media revolution, it is more than obvious that social media like Face book, twitter, orkut, MySpace, Skype etc., are used extensively for the purpose of communication. One of the most important advantages of the use of social media is the online sharing of knowledge and information among the different groups of people. This online sharing of information also promotes the increase in the communication skills among the people especially among the learners/students of educational institutions. Online tools and technology has not only mediated

communication in countless ways, but that the very ways we communicate and even the ways we talk and think about communication are changing as a result. Social media have the potential to fundamentally change the character of our social lives, both on an interpersonal and a community level.

Key Words: Social media, ICT education and Musical research.

Terms- Social media, communication tool, publicity, branding, social media tools and Research in Music. The term 'digital humanities' means the use of computing for creating and processing data for research and dissemination in the humanities, an area which is growing and developing at incredible speed, transforming the field of music research. This section explores a number of digital projects centered on music, including the Open University's own Listening Experience Database, and some of the new methodologies such resources demand. An important point about these projects is that, while they use digital humanities tools for analysis and dissemination, their activities are not restricted to a virtual environment. On the contrary, they run seminars, conferences and performances.

Introduction: The term Social Media refers to the use of web-based and mobile technologies to turn communication into an interactive dialogue. Social media takes on many different forms including magazines, Internet forums, weblogs, social blogs, micro blogging, wikis, podcasts, photographs or pictures, video, rating and social bookmarking. With the world in the midst of a social media revolution, it is more than obvious that social media like face book, twitter, orkut, MySpace, Skype etc., are used extensively for the purpose of communication. This form of communication can be with a person or a group of persons. Today most of the people specially the youngsters are hooked on to the different social media for keeping in contact with their peers. Social media is media for social interaction as a superset

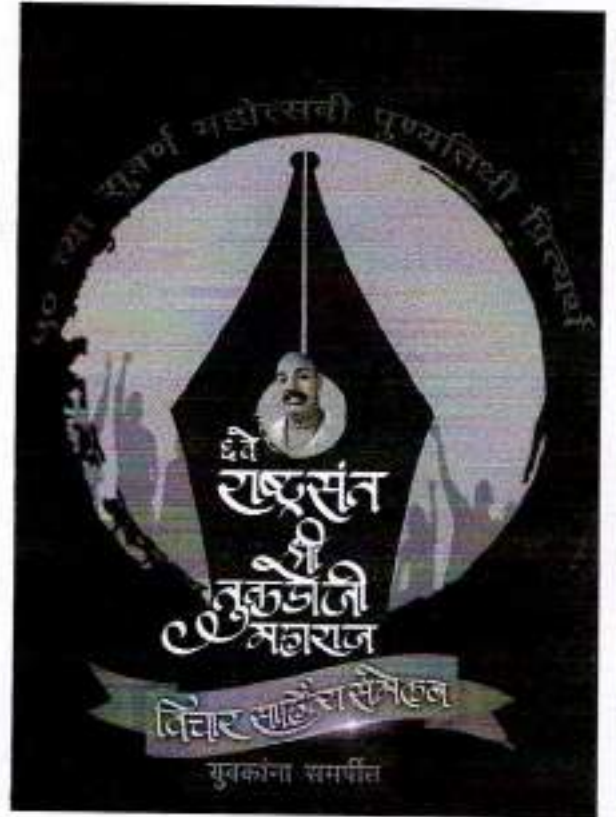
Peer Reviewed Referred and UGC
Listed Journal (Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-IX, Issue-I
January - March - 2020
Marathi Part - III, Hindi & English

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF HINDI

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	राष्ट्रसंत का संगीत विषयक दृष्टिकोन डॉ. श्वेता दीपक वेगड	१-५
२	संत तुकडोजी महाराज का साहित्य : मानवतावादी दृष्टिकोण एवं वर्तमान समय में प्रासंगिकता डॉ. प्रवीण देशमुख	६-१०
३	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : संगीतमय युगपुरुष डॉ. कौमुदी क्षीरसागर (बर्डे)	११-१३
४	भारतीय राष्ट्रीय आंदोलन के मुखर बौद्ध राष्ट्रसंत तुकडोजी तथा महात्मा गांधी प्रा. डॉ. संदीप रमेश हातेचार	१४-१८
५	राष्ट्रसंत तुकडोजी के जीवन मूल्य संबंधी विचारों को जीवन दर्शन डॉ. रमेश टी. बावनथडे	१९-२२
६	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज का विविधांगी दृष्टिकोण राजकन्या राधोजी भगत	२३-२७
७	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज और वैराग्यमूर्ति गाडगेबाबा डॉ. संजय धोटे	२८-३१
८	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज का सांगीतिक दृष्टिकोण प्रा. डॉ. स्नेहाशीष दास	३२-३४
९	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज का युवाओं को आव्हान प्रा. ईश्वरी खटवानी	३५-३८
१०	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज का स्त्री विषयक दृष्टिकोण प्रा. सुषमा मा. नरांजे	३९-४१
११	संत परंपरा में भक्ति संगीत का स्थान तथा राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज की खंजडी भजन परम्परा प्रा. डॉ. सुनील भि. कोल्हे	४२-४५

३. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : संगीतमय युगपुरुष

डॉ. कौमुदी क्षीरसागर (बर्डे)

सहयोगी प्राध्यापक, संगीत विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

सारांश

प्रस्तुत शोध प्रबंध में वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज के भजनों के माध्यम से किए गये समाज प्रबोध एवं सांगीतिक प्रतिभा को अधोरेखित करने का प्रयास किया गया है। वर्तमान में भी उनकी रचनाओं की प्रासंगिकता का बना रहना उनकी अभूतपूर्व काव्य व संगीत प्रतिभा का साक्षात्कार है। इसी विषय को विभिन्न भजनों के माध्यम से प्रस्तुत करते हुए उनके सौंदर्यात्मक मूल्यांकन की चर्चा भी की गई है।

भारतीय सभ्यता एवम् संस्कृति का मूल धर्म का आचरण अर्थात् 'सदाचरण' रहा है। धर्म का यहाँ अर्थ 'नियत कार्य को मनःपूर्वक करना' है। इस धर्म की स्थापना, सदाचरण एवम् सुविचारों की स्थापना के माध्यम से समाज को विचार संपन्न बनाते हुए सत्कार्य में प्रवृत्त करने की अभिलाषा सभी संतों, महापुरुषों व मनीषियों की रही है। वैदिक काल से ही ईश्वरीय शक्तियों के कुपित होने का भय जनसामान्य को दुष्कर्म करने से रोकता आया है। इसके अनेक उदाहरण वेद-पुराणों - उपनिषदों में हमें मिल जाएंगे। सभ्यता व संस्कृति का विकास वस्तुतः मानव के बौद्धिक उत्कर्ष का चरम बिंदु है। सनातन काल से चले आ रहे अच्छाई और बुराई के संघर्ष में स्वस्थ समाज की रचना का होना मनुष्य की बौद्धिक क्षमता के साथ ही मनीषियों एवम् बुद्धिजीवियों के मार्गदर्शन का ही परिणाम है।

जब-जब समान में कुछ गलत हुआ है, धर्म की हानि हुई है, तब-तब किसी महापुरुष का अवतार हुआ है, यह इतिहाससिद्ध है। भगवान कृष्ण स्वयं कहते हैं:

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहं।

परित्राणाय साधूनाम् विनाशाय च दृष्टवान्

धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे।

जहाँ कहीं भगवान न जा सके होंगे उनका काम संतों ने किया है। इस दृष्टि से राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज परतंत्रता के पाश में फंसे भारत की जनता को सही मार्ग दिखाने वाले पथदीपक के समान उभरे हैं। 1909 को विदर्भ प्रदेश में जन्मे तुकडोजी ने ग्रामगीता एवं अपने खजिरी भजनों के माध्यम से जनता को किंकर्तृत्वमूढता के स्थिति से उबारने का अनुपम कार्य किया है। जीवन से जुड़े हर परिप्रेक्ष्य का चित्रण ग्रामगीता में उन्होंने किया है। इसे पढ़ना एवं इसके अनुकूल जीवनचर्या रखने का भी अपना एक अलग महत्व है।

ग्रामगीता के साथ ही खजिरी भजनों के द्वारा समाज प्रबोधन तुकडोजी की विशिष्ट शैली थी। खजिरी एवं झांझ नामक लोक वाद्यों का अपने भजनों में किया गया प्रयोग, उनकी पहाड़ी आवाज और भावविभोर हो कर गाया हुआ भजन जनता को मानों सम्मोहित कर देता था। तुकडोजी ने अपने भजनों की रचना में सभी गीत प्रकारों को

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (D) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (D)

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

हिंदी

41			
43	38.	लोकसंगीतद्वारे राष्ट्रीय एकात्मता निर्माण करणे हे युवा लोकगीत गायकांसमोरील एक आव्हान	91
		डॉ. स्नेहल द. शेंबेकर	
45	39.	मोबाईल से युवाओं के स्वास्थ्य पर हो रहा परिणाम उसके उपाय	93
		प्रा.सतिश आनंदराव काळे	
47	40.	भारतीय युवक : संगीत में अवसर	94
		प्रा.डॉ.सुनील पि.कोल्हे	
49	41.	भारतीय युवा और राजनीति	97
		प्रा. डॉ. रवी. बी. चांदनकर	
51	42.	समाज विकास में युवाओं की भूमिका	99
		प्रा.शिवेश भास्करराव खेरडे	
53	43.	भारत के युवाओं का आर्थिक सशक्तीकरण	101
		डॉ. गजानन संतोषराव कुबडे	
56	44.	एक लड़की की डायरी उपन्यास में व्यक्त युवा जीवन	103
		प्रा.डॉ. पवन नागनाथराव एमेकर	
59	45.	युवा मानसिकताको उकेरतीवर्तमान हिन्दी कहानियाँ	105
		डॉ. सुरेशकुमार केसवानी	
62	46.	किशोरावस्था के बालकों की आहार संबंधी वर्तमान स्थिति का अध्ययन	108
		डॉ.राधा सचजीवाणी	
63	47.	मूचना, तकनीक और संचारक्रांति के चौराहापर भारतीय युवा	111
		भूपेश	
66	48.	हिंसाचार, आतंकवाद और युवा	112
		डॉ.आर.रवी.मारे	
69	49.	शुभांगी भड्गडे के हिंदी में अनूदित उपन्यासों में अभिव्यक्त युवा चेतना.....	114
		डॉ. राजेश्वर बुंदेले	
73	50.	शारीरिक शिक्षा एवम् खेल मे पेशिय गति विज्ञान का महत्व.....	116
		डॉ. कैलास के. पवार	
76	51.	युवाओं के लिए संगीत से स्वरोजगार	118
		डॉ. कौमुदी क्षीरसागर (बडें)	
78			
80			
82			
85			
88			

युवाओं के लिए संगीत से स्वरोजगार

डॉ. कौमुदी क्षीरसागर (बर्डे)

सहयोगी प्राध्यापक

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना :

भारतीय संगीत कला उतनी ही पुरानी है जितनी वह संस्कृति/जीवन के सभी अंगों में संगीत का रचा-बसा होना भारतीय संस्कृति के लोकोत्तर होने का सशरीर प्रमाण है। स्वर लय ताल के माध्यम से सुननेवाले को भावविभोर कर देने की अनोखी शक्ति संगीत शायद इसीलिए साहित्य व संगीतादि कला से विहीत व्यक्ति की भृंहारि ने बिना पूंछ और सींग वाले पशु की उपमा दी है-

साहित्य संगीतकला विहीत

साक्षात्पशुपुच्छ विषाण हीन।

संगीत, किसी भी उम्र के बंधन से परे शायद ही कोई होगा जो संगीत शुरू होते ही कान बंद कर दे। विश्व के तेजी से बदलते परिदृश्य में संगीत एक व्यवसाय के रूप में सामने आया है। खासतौर से युवा वर्ग में इसके प्रति बढ़ते अनुराग ने संगीत को मनोरंजन व आनंददायी कला से आगे बढ़कर व्यवसायोन्मुखी कला के रूप में भी प्रतिष्ठित किया है, इसमें संदेह नहीं।

परिकल्पना :

इतिहास की ओर देखें तो समाज में संगीतजीवी वर्ग की प्रतिष्ठा के संदर्भ में अनेक प्रश्नचिन्ह खड़े पायेंगे। गणिकाएं, देवदासी, ढोली, नगारची, तवायफ, कलाबंत, टाढी, दमामी, कथक, लोकगायक-वादक, सारंगिए, नट, इत्यादि अनेक लोगों ने संगीत को अपनी उपजीविका बनाया है। राज्यों की ओर से इन सभी को वेतन दिया जाता था, इनाम इकराम भी मिलते थे कभी कभी, पर हां! समाज के प्रतिष्ठित लोगों में इनका जाना निषिद्ध था। इनके मालिकों ने जो कहा उसके ये ताबेदार थे.... आखिर पापी पेट का सवाल जो था। ताबेदारी के लिए ही सही पर भारतीय संगीत की सेवा कर उसे चिरंतन बनाए रखने के लिए आधुनिक कलावंतों को उनका आभार मानना ही होगा।

आज संगीत प्रतिष्ठा के जिस मुकाम में हासिल कर चुका है, उस में कहीं न कहीं उपरोक्त सभी संगीतजीवी वर्गों का अवनतन है यह हमें भूलना नहीं चाहिए। उपरोक्त विचार को जब आज के युवा के परिप्रेक्ष्य में देखा तो लगा कि बेरोजगारी - अकर्मण्यता - आलस विवशता एवं नैराश्य के विभिन्न नंबरों में फंसे हमारे युवाओं को शायद संगीत कुछ समस्याओं से उबार पाने में सक्षम हो जाए इसीलिए यह लेखनप्रबंध।

उद्देश्य :

प्रस्तुत शोधपत्र के लेखन उद्देश्य को निम्न बिंदुओं के आधार पर स्पष्ट किया जा रहा है :

- 1) युवावर्ग की वर्तमान परिस्थिति में वह दिग्भ्रमित दिखाई पड़ता है।
- 2) सभी एक जैसी प्रतिभा के धनी नहीं होने के कारण पढाई में पिछड़ सकते हैं परंतु वही उन में अन्य योग्यताओं की संभावना का विचार किया जाना चाहिए।
- 3) युवाओं का नैराश्य दूर करने में संगीत सर्वोत्तम उपाय।
- 4) संगीत का विचार उपजीविका के लिए किए जाने की आवश्यकता।

- 5) संगीत से जुड़े अनेक अर्थाजिन विकल्पों की चर्चा
- 6) सरकार द्वारा किए जा रहे कौशल विकास कार्यक्रमों के अंतर्गत संगीत कला की दिए गए प्रश्न का विवेचन
- 7) पाठ्यक्रम में उपयोजित कलाओं के समावेश का आग्रह।

किसी भी राष्ट्र की शक्ति उसके युवाओं में निहित है। मूल्यों के अधिष्ठान से प्रदीप्त युवा अपने देश का भविष्य होते हैं - वे न केवल राष्ट्रनिर्माता हैं अपितु समाज व अर्थव्यवस्था की मजबूती देने वाले आधारस्तम्भ हैं। चरित्रवान एवम् बुद्धिमान युवाओं की आवश्यकता की महसूस करने वाले स्वामी विवेकानन्द उनमें राष्ट्रविकास की आशा रखते हैं।

'My hope of the future lies in the youths of character, Intelligent renouncing all for the service of others, and obedient good to themselves and the country at large.' - Swamy Vivekanand

विश्व में दूसरी अधिकतम जनसंख्या वाले हमारे भारत देश में ७० प्रतिशत २० से ४० तक की उम्रवाली युवा जनता है जो राष्ट्र के विकास की प्रमुख घटक है। २०१४ की नॅशनलयूथ पॉलिसी, जो युवाओं के विकास के मद्देनजर तैयार की गई थी, का 'विजन स्टेटमेंट'

"To empower the youth of the country to achieve their full potential, and through them, enable India to find its rightful place in the community of nations."

इसके तहत युवाओं के लिए शिक्षा, नौकरी आदि के साथ ही कौशल्य विकास कार्यक्रमों का भी प्रावधान रखा गया है। मात्रिप्रेतोरशिव, स्वास्थ्य से जुड़े कार्यक्रम, खेल एवं राजनीति में युवाओं के प्रवेश की संकल्पनाओं को अधोरेखित करनेवाली यह पॉलिसी अपने ध्येयों के साथ कार्यरत है।

ग्लोबल बिजनेस कोएलिशन फॉर एजुकेशन अपने अनुसंधान से प्राप्त सामग्री के आधार पर यह आशंका व्यक्त करता है कि २०३० से ५४ रशियन युवा किसी अच्छी नौकरी से वंचित होंगे। इस आशंका के ही समाधान स्वरूप वह पुनः स्कूल अर्थात् कौशल्य विकास का

ISSN 0976-0377 ✓

RNI. MAHMUL02805/2010/33461

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

Editor In Chief
Dr. Balaji Kamble

RNI. MAHMUL02805/2010/33461

IMPACT FACTOR
6.20

ISSN 0976-0377 ✓

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

५१ ०१० ११३९

REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XX, Vol. V
Year - 10 (Half Yearly)
(July 2019 To Dec. 2019)

Editorial Office :
'Gyandeeep',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913, 09637935252,
09503814000, 07276301000

Website

www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com
drkamblebg@rediffmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication,
Latur, Dist. Latur-415331
(M.S.) India

Price: ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble

Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Latur, Dist. Latur (M.S.)
Mob. 09423346913, 9503814000

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Aloka Parasher Sen

Professor, Dept. of History & Classics,
University of Alberta, Edmonton,
(CANADA).

Dr. Huen Yen

Dept. of Inter Cultural
International Relation
Central South University,
Changsha City, (CHINA)

Dr. Omshiva V. Ligade

Head, Dept. of History,
Shivajunil College,
Nalegaon, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. G.V. Menkudale

Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basaweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Laxman Satya

Professor, Dept. of History,
Lokhevan University, Loheavan,
PENSULVIYA (USA)

Bhujang R. Bobade

Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Institute,
Malakpet, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Sadanand H. Gone

Principal,
Ujwal Gramin Mahavidyalaya,
Ghonsi, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure

Dept. of Hindi,
Shivajunil College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

DEPUTY-EDITORS

Dr. S.D. Sindkhedkar

Vice Principal
PSGVP's Mandals College,
Shahada, Dist. Nanded (M.S.)

Dr. C.J. Kadam

Head, Dept. of Physics
Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Veera Prasad

Dept. of Political Science,
S.K. University,
Anantpur, (A.P.)

Johrabhai B. Patel,

Dept. of Hindi,
S.P. Patel College,
Simliya (Gujrat)

CO-EDITORS

Sandipan K. Galke

Dept. of Sociology,
Vasant College,
Kaj, Dist. Beed (M.S.)

Ambuja N. Malkhedkar

Dept. of Hindi
Gulbarga, Dist. Gulbarga,
(Karnataka State)

Dr. Shivaji Vaidya

Dept. of Hindi,
B. Ragnunath College,
Parbhani, Dist. Parbhani.(M.S.)

Dr. Shivanand M. Giri

Dept. of Marathi,
B.K. Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

RNI MAHMUL02895/2010/33461

Interlink Research Analysis

IMPACT FACTOR
6.20

ISSN 0976-0377

Issue:XX, Vol. IV, July 2019 To Dec. 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Floral Biology and Diversity of insect Visitors on <i>Ocimum Sanctum</i> Linn. (Lamiaceae) Vithoba Sadashive Thite	1
2	The Lower and Upper Solutions Method for First order Differential inclusions with nonlinear Boundary Conditions Somnath B. Biradar	6
3	Motor Nerve Conduction Velocity of Tribal Adolescents Ajaypal Upadhyay	19
4	Comparative Study of Selected Anthropometric Measurements and Jumping Ability of Volleyball Players of Kerla and Maharashtra States Tomy Jose	23
5	Tribal Development in India : Some Observations Dr. R. D. Kulsinge	32
6	Biodiversity of Butterflies in Western Ghats Dr. P. B. Brahmapurikar	43
7	पर्यावरण संतुलन भारतीय अर्थव्यवस्थेसमोरील आवाहन संजय उध्दवराव देशमुख	51
8	सुफी आणि संगीत कला नाना भडके	56
9	भगवान गौतम बुध्दा आणि सम्यक अजिविका : एक मीमांसा कल्पना तायवाडे	63

सुफी आणि संगीत कला

नाना भडके

संगीत विभाग,

सीताबाई कला महाविद्यालय,

अकोला, जि. अकोला

8

Research Paper - Music

प्रस्तावना :

सुरुवातीच्या काळात मुस्लीम सुलतानांनी इस्लाम धर्माच्या संगीतास निषेध केला. त्याचे कारण असे की, मोहम्मद साहब ने संगीत केवळ कुराणात व कौटुंबीक उत्सवा पुरतेच मर्यादित असावे असे सांगितले.

परंतु जेव्हा सुलतान काजीने संगीत ईश्वरभक्तीसाठी आहे हे पटवून दिले तेव्हा मोहम्मद साहब प्रोत्साहित झाले व त्यांनी शाही दरबारात संगीतास प्रवेश दिला. हा पहिला प्रसंग होता की मुसलमानांनी संगीतास त्यांच्या धार्मिक क्षेत्रात प्रवेश दिला. सुफीच्या परिचयासाठी मुस्लीम धर्म म्हणजे काय ? हे पाहू. इस्लामचा अर्थ आहे अल्लाह/देवाच्या प्रती समर्पणाची भावना आणि मुसलमान म्हणजे इस्लाम धर्माच्या नियमांचे पालन करणे.

इस्लाम चे तीन अंग आहे.

१) ईमान :

अल्लाह त्याचे फरिश्ते (देवदूत) पैगंबर आणि राजेशुमार (अंतीम निर्णयाचा दिवस)

अर्थ : चांगले कामांसाठी प्रवृत्त तर वाईट कामांपासून दूर राहणे आणि आपल्या कर्तव्यपालनाचा आदर्श निर्माण करणे.

२) इबादत किंवा उपासना :

उपासना पद्धतीचे ५ अंग आहे.

१) अल्लाह शिवाय दुसरा ईश्वर नाही. मुहम्मद हे अल्लाह चे पैगंबर आहे.

"लाइलहा इल्लिल्लाह मुहम्मद उल रसूलिल्लिह"

देव एक आहे. त्याच्याशिवाय कणी दुसरा नाही आणि मोहम्मद त्याचे रसूल (देवाचा दूत) किंवा पैगंबर आहे.

२) दिवसातून ५ वेळेस नमाज त्याचप्रमाणे शुक्रवारी दुपारी सार्वजनिक नमाज.

३) आपल्या कमाईतील अडिच हिस्सा दान करणे.

- ४) रोजा (उपवास १ महिना)
५) हज - जीवनामध्ये एक वेळेस मक्काला जाऊन येणे.

३) सुफी वाद :

सुफी वादाची व्याख्या करतांना असे म्हणता येईल की, ईश्वरीय प्रेम प्राप्तीसाठी स्वतःच्या देहाची त्यागाची भावना आणि कायम जीवन जगत असतांना ईश्वराची भक्ती करणे व त्याला प्रियकर मानून जीवापाड म करणे. सुफी पारशी भाषेतून आलेला आहे आणि फारशी मध्ये सुफी म्हणजे पाप न करणारा. सुफीवादी लोकांचा समज आहे की, जीतकी जास्त यातना त्यांना सहन करावी लागणार आहे तेव्हा जास्त प्रेम त्यांना देवाकडून मिळणार आहे. अशा वेळी प्रियकराला आनंदी करण्यासाठी आपली भावना मांडण्यासाठी व प्रियकराला साद घालण्यासाठी सुफी लोक संगीताचा उपयोग करतात.

सुफीवादाचा जन्म इस्लाम नंतर झाला. आधी उल्लेख केल्याप्रमाणे संगीत केवळ कुराणात व कुटुंबीय उत्साहात एवढेच मर्यादित होते. परंतु जेव्हा सुलतान काजीघ्या सांगण्यावरून हे सिद्ध झाले की, संगीत केवळ मनोरंजनाचे साधन नाही तर ते धार्मिक प्रचाराचे देखील साधन बनू शकते. इस्लाम स्थापना करण्यामागचा हेतू देखील हाच होता की, एकाच ईश्वराची भक्ती करून त्यालाच पृथ्वीचा निर्माणकर्ता तसेच नष्ट करणारा मानणे. इस्लाम धर्माचे प्रणेते पैगंबर हजरत मोहम्मद होते. इस्लाम धर्माच्या विकासासाठी त्यांचे खुप प्रयत्न केले. पूर्वी अरब मध्ये ३६० काळ्या दगडांच्या मुर्तीचे पुजन केले जायचे. मोहम्मद साहब यांचा जन्म ५७० इत्यादीस. मध्ये मक्का मध्ये झाला. त्यांना ४० व्या वर्षी आत्मज्ञान झाले की, ते अल्लह चें पैगंबर आहे आणि स्वतःला नबी व रसूल (देवाचा दूत) म्हणून घोषित केले. आणखी एक कथा अशी आहे की, जिब्राईल नावाच्या देवदूताकडून त्यांनी १० वर्षांपर्यंत आपल्या मताचा प्रचार केला. मदिनामध्ये त्यांनी प्रथम मस्जिद बनवली. येथे दररोज सगळे धर्म अनुयायी ५ वेळेस सुरातलामध्ये नमाज म्हणावचे. कुराणाचा आधार घेऊन इस्लाम मत अवलंबीयांमध्ये बरेच मतभेद होते. त्यामुळे एक वर्ग मुल्ला-मौलवी यांचा जे मोहम्मद साहेबांचे चरित्रस्मरण आणि कुराणाचे पठण-पाठण यालाच इस्लाम धर्माचा मुळ आधार मानत होते.

दुसरा वर्ग धार्मिक चिंतन करणारे संत यांचा होता. जे वैयक्तिक साधना आणि अनुभूती या आधारावर रुढीवादी धर्म आचरणाला सोडून प्रेमाच्या माध्यमातून परमानंदाचा मार्ग जनसाधारणामध्ये पसरवत होते.

सुफी जीवन पद्धती :

सुफी परंपरेनुसार सुफी विचारधारा मानणारे हे एक रहस्यमय जीवन जगत असतात. कधीही न पाहिलेल्या प्रियकराला त्याच्या अस्तित्वावर विश्वास ठेऊन त्याला प्राप्त करण्यासाठी रात्रंदिवस त्याचीच भक्ती करत असतात. त्यांच्या परंपरेनुसार असे म्हटले जाते की, जेव्हा एखादा सुफी संत मरण पावतो तेव्हाच त्याच्या जीवनातील परमानंद खरा मिळत असतो. कारण, एकदा देह त्यागल्या नंतरच ते आपल्या प्रियकरासोबत किंवा

ईश्वरासोबत दाम्पत्य सुख्य उपभोगत असतात. अशावेळी एखाद्या सुफीच्या मरणानंतर त्याच्या मरणाचे दुःख न करता संगीतोत्सव साजरा केला जातो. या लोकांची जीवनपद्धती अतिशय रहस्यमय म्हणता येईल. त्यांना भौतिक सुखात रस नसतो. ते शरीरासाठी अवश्यक म्हणून शाकाहार घेत असतात आणि ते लोकांच्या घोळक्यापासून दूर जंगलामध्ये किंवा दर्याजवळच म्हणजे आपल्या गुरुंच्या/पिरांच्या मजार जवळ राहणे पसंत करतात. यांचे कपडेही साधे असतात. जास्तीचे रंगबीरंगी कपडे हे लोक वापरत नाहीत. काळा आणि पांढरा ह्या दोनच रंगांना ते महत्त्व देत असतात. त्यामागचे रहस्य म्हणजे पवित्रतेचे प्रतिक आणि पैगंबरांच्या आवडीचा रंग म्हणजे पांढरा रंग होय आणि काळा रंग वापरण्यामागचे कारण म्हणजे मक्क्याला चढविण्यात आलेल्या चादरीचा रंग म्हणजे काळा रंग. त्यामुळे काळ्या रंगाचे महत्त्व ते अधिक मानतात. उत्सवाचे किंवा "समाअ" चे ठिकाणही दर्गाच म्हणतात येईल. हे लोक मानवतेचा संदेश देतात.

सुफी रहस्यवाद :

सुफी रहस्यवादाचा जन्म वहादातुलवुजूद यांवर आधारीत आहे. अर्थात वहदत म्हणजे एकता, उल म्हणजे समन्वय आणि वुजूद म्हणजे अस्तित्व. सुफी लोक ईश्वरासोबत सरळ संपर्क साधण्यासाठी आतुर असतात. आत्म्याद्वारे परमात्म्यात लीन होण्याच्या क्रियेवर विश्वास ठेवतात. अशा स्थितीला "मारिफत" किंवा "वस्ल" म्हणजे एकीकरण म्हणतात. परमात्म्यापर्यंत पोहचण्यासाठी त्यांना १० अवस्थांना पार कराव्या लागतात.

- १) तोबा (पश्चाताप)
- २) वारा (विरक्ती)
- ३) जुहद (पवित्रता)
- ४) फक्र (निर्धनता)
- ५) सन्न (धैर्य)
- ६) शुक्र (आभार)
- ७) खौफ (भय)
- ८) रजा (आशा)
- ९) तब्बकुल (संतोष) आणि
- १०) रिजा (ईश्वर इच्छा)

वेयक्तीक साधना आणि अनुभूती यावर आधारीत सुफी साधना पद्धतीचे दर्शन घडविणारे संत यामध्ये प्रथम नांव हे ८ वी शताब्दी ची महिला संत रबीया (७१८-८३१ ई.) ला मानले जाते. (प्रो. मॅकडोनाल्डच्या मत) तीने निवडलेल्या ईश्वरीय प्रेम प्राप्तीच्या आध्यात्माच्या या मार्गाला तीच्या पाठोपाठ शेख जुनैक बगदादी ने प्रशस्त केले आणि सन ९२२ ई. मध्ये हुसैन बिन मन्सुर ने केलेल्या आक्वानाने या मार्गाला मजबूत केले. त्याने केलेल्या

आव्हानानुसार सत्य एक आहे व जो त्याला जाणतो तो आपल्या ईश्वरासोबत एकरूप, एकाकार होतो. आध्यात्मिक साधना पथाला अलगजली (सन १०५५ - ११११ ई.) ने साहित्यीक रूप दिले.

सुफींचे दोनच लक्ष होते. एक आपल्या आध्यात्मिक प्रगती करणे आणि दुसरे म्हणजे इस्लाम आणि मानवतेची सेवा करणे. आपल्या लक्ष प्राप्तीसाठी सुफी स्वच्छेने भौतिक जीवन परित्याग करून निर्धनता, शाकादारी, शांती आणि अहिंसेचे पालन करत होते. त्यांचा गुरुशिष्य परंपरेमध्ये देखील विश्वास होता. गुरुला पर किंवा शेख म्हणजे होते. जो ईश्वरापर्यंत पोहचवण्याचा मार्ग दाखवित होता. ईश्वरद्वारी प्रेम हे संगीत आणि भक्तीपर कविता यांच्याद्वारे प्रकट केले जात होते. सुफी जीवनामध्ये संगीताचे एवढे महत्त्व होते की, जेव्हा दोन वृद्ध मंडळी एकमेकांना भेटायचे तेव्हा जेवणाच्या कार्यक्रमाबरोबर (समाज) म्हणजे ईश्वराचे स्मरण, गुणकथा किर्तनाला जीक म्हणतात. जीक करत असतांना ते अलौकीक रहस्यामध्ये लीन होत असत. यालाच शायर बेखुरी म्हणतात. जीक मध्ये ईश्वराचे, रसूलचे नामस्मरण, चिंतना व्यतिरिक्त इस्लामच्या ५ अनिवार्य कर्तव्य (कलमा, नमाज, रोजा, हज आणि जकात) यांचे देखील वर्णन असते. आणखी एक शब्द आहे जारी ज्याचा शाब्दीक अर्थ आहे साद घालणे किंवा विनंती. काही सुफी फकीरांनी जीक आणि जारी दोन्ही गेय रचनांना महत्त्व दिले आहे.

सुफी वर्गाने केलेली संगीत सेवा :

सुफी वर्ग केवळ ईश्वरार भक्तीच करत नव्हते तर ते दुर्मिळ स्वरूपाचे आध्यात्मिक साहित्य रचत होते, आपले शिष्यवर्ग तयार करत होते. सुफी वर्ग हा संगीत प्रेमी होता. त्यांच्या भक्तीचे साधन संगीत आणि त्यांनी रचलेले उच्च कोटीचे साहित्य हे होते. असे म्हणतात येईल की, सुफी वर्गाने गायनाच्या किंवा साहित्याच्या माध्यमातून खुप मोठे योगदान संगीतामध्ये दिलेले आहे. कधी उच्च कोटीचे शायर बनून, कधी उत्कृष्ट संगीतज्ञ बनून तर कधी पृथ्वीवर असून गावनाच्या माध्यमातून स्वर्गापर्यंत जोडणारा दुवा बनून कुठल्या न कुठल्या प्रकारे संगीतामध्ये त्यांनी फार मोठे योगदान दिले आहे. त्यापैकी काही सुफी ज्यांनी संगीतामध्ये खुप मोठ्या प्रमाणावर योगदान दिलेले आहे. ते खालीलप्रमाणे . . .

हजरत खॉजा शेख मोईनुद्दीन चिश्ती :

भारतामध्ये सुफी विचारधारा तसेच साधना पद्धतीचा प्रचार हजरत खॉजा मोईनुद्दीन चिश्तीद्वारे ११८६ ई. मध्ये झाला. असेही म्हटले जाते की, जेव्हा हजरत साहेबांनी पाहिले की, त्यांचा समाज देवाची भक्ती सोडून विजय प्राप्त करण्यासाठी हिंसा करत आहेत व विजय प्राप्त झाल्यावर संगीतोत्सव साजरा करत आहे. ते मदपानही करत आहेत. जे धर्मानुसार पाप आहे. समाजाची ही अवस्था पाहून साहेबांनी पहिल्यांदा हातात डफ घेऊन एक कव्वाली सादर केली व हळूहळू लोकांना आपल्या ईश्वराची महती त्यांच्या गायनातून सांगत-सांगत त्यांनी धर्माचा प्रचार प्रसारही केला व सामान्य जनतेला जीवनाविषयी योग्य ते मार्गदर्शन देखील केले. हळूहळू

बराचसा वर्ग त्यांच्या आज्ञांचे पालन करू लागला. आज रोजी आपण पाहू शकतो की, हजरत साहेबांच्या भेटीसाठी लाखो भक्त हे अजमेरला त्यांच्या दर्यावर नतमस्तक होतात. शेख मोईनुद्दीन चिरतीच्या आधी सन १००५ ई. शेख इस्माईल, शहा सुलतान समी, अबुल्लाह सन १०६५ ई. आणि दातागंज बक्श सन १०७२ ई. मध्ये भारतामध्ये येऊन स्थायीक झाले होते. प्रेम आणि सद्गुण यांच्याद्वारे लोकांची मने जिंकत होते.

निजामुद्दीन औलिया : (जन्म - १२३६ बदायू)

२५ वर्षांचे असतांना हजरत निजामुद्दीन हे गयासुद्दीन बलबलच्या शासन काळात दिलेला आहे. गयासपुरा येथे (निजामुद्दीन रेल्वे स्टेशन, नवी दिल्ली) त्यावेळी त्यांचे समकालीन प्रसिद्ध धर्माचार्य हजरत फरीदुद्दीन ११७३ ते १२६५ कडून त्यांनी फकीरीची शिक्षा दौलत प्राप्त केली. असे म्हटले जाते, जेव्हा बंगालवर विजय प्राप्त करून गयासुद्दीन तुगलक जेव्हा परत येत होता तेव्हा त्याने हजरत साहेबांना दिल्ली सोडण्याचा आदेश पाठविला होता. तेव्हा त्यांनी देखील गयासुद्दीन साठी एक संदेश पाठविला होता की, (दिल्ली हनेज दुरुस्त) म्हणजे दिल्ली अजून दूर आहे आणि असा विश्वास करून जातो की, चाचंच फल स्वरूप जेव्हा गयासुद्दीनने दिल्लीमध्ये पूर्णपणे प्रवेशही केला नव्हता तोवर मोहम्मद बिन तुगलकने त्याला षडयंत्र रचून मारून टाकले. तेव्हा पासून (दिल्ली अजून दूर आहे) किंवा (दिल्ली अभी दूर है) ही लँकोक्ती प्रसिद्ध झाली. यांनी ज्या सुफी पंथाची स्थापना केली त्याला निजामी असे म्हटले जाते. यांनाही संगीताचा उपयोग करत असतांना खुप विरोध सहन करावा लागला. तरीही हजरत साहेबांनी समाज प्रथा कायम चालूच ठेवली. (मेहमूद अख्तर रशीद) यांच्या (तारीखे-हिंदी के हवालें) मध्ये उल्लेख केला आहे की, हजरत साहेबांच्या आश्रमात ३००० विद्वान आणि विद्यार्थी तर राहत होतेच आणि त्यांचे कव्वाल शिष्यांची संख्या ही २०० पर्यंत होती. हजरत निजामुद्दीन औलिया यांचे उपनाम (हजरत सुलतानजी) होते. दिल्ली मध्ये त्यांची मजार आहे व ते दरवर्षी उर्स चा कार्यक्रम आयोजित केला जातो आणि हजरत साहेबांबद्दल महत्त्वचाचे म्हणजे ते फरशीचे उच्च कोटीचे विद्वान, उत्तम संगीतज्ञ आणि वलीकामील म्हणजे (देवासोबत बोलण्यायोग्य) सुफी संत होते. आणखी महत्त्वाचे म्हणजे भारतीय संगीतामध्ये ज्यांचे खुप मोठे योगदान आहे असे अमिर खुसरो यांचे गुरु म्हणजे सुलतानजी होय.

अबुल हसन :

(जन्म - उत्तर प्रदेश पटियाला, जि. एटा मध्ये सन १२५४ ई. पूर्ण नांव - अबुल हसन, किताब - अमिर आणि उपनाव - खुसरो)

भारतीय संगीतामध्ये ज्यांचे खुप मोठे योगदान आहे असे अमिर खुसरो १२ व्या वर्षापासूनच कविता करत होते. सर्व प्रकारची शिक्षा त्यांनी आपले गुरु हजरत सुलतानजी यांच्या कडून प्राप्त केली. अरबी, फारसी, हिंदी, तुर्की सोबत अनेक भाषांचे जाणकार आणि साहित्यकार होते. कुतूबुद्दीन ऐबक गुलाम, अलाउद्दीन खिलजी व मोहम्मद तुगलक तीनही वंशाचे शासन युग यांनी पाहिले. सन १३२५ ई. मध्ये दिल्लीला आपले गुरु हजरत

सुलतानजी यांच्या विरहामध्ये स्वर्गवास केला. हजरत सुलतानजीच्या मजार शेजारीच अमिर खुसरो यांची मजार आहे. जेथे दरवर्षी भव्य उर्स व संगीतोत्सव साजरा करण्यात येत असतो.

नृत्याचा आविष्कार :

सुफींच्या साधनेचे आणखी एक पाध्दम म्हणजे विशिष्ट प्रकारचे नृत्य होते. नृत्य देखील त्यांच्या साधनेचे अंग होते. नृत्याचा उपयोग साधनेसाठी ज्यांनी केला त्यामध्ये ज्यांचे प्रथम नाम येते असे व्यक्ती म्हणजे मौलाना रुमी.

मौलाना रुमी :

पूर्ण नांव : जलाजुद्दीन बहाउद्दीन आहे. (सन १२६० ई. बल्ख) वर्तमान मध्ये अफगाणिस्तान येथे जन्माला आले. वेगवेगळ्या देशांमध्ये भ्रमण करून कनिया (तुर्की) येथे आले. त्यांना त्यावेळी रुम म्हटले जात होते. त्यामुळे मौलाना यांच्या नावामध्ये रुमी शब्द जोडण्यात आला. मौलाना रुमीच्या जीवनातील एक प्रसंग आहे जेथे आपल्याला कळते की, नृत्याची प्रथा सुफीमध्ये सुरु झाली. शेख सलाहउद्दीन जरकौब, सोने-चांदी चे बर्क कुटणाचे काम करते असे. जे रुमीचे गुरुबाही होते. एड्ड दा ते सोने कुटत असतांना हातोडीने जेव्हा सोन्यावर आघात करत होते तेव्हा त्या कुटण्याच्या क्रियेत संपूर्ण वातावरणात एक मध्यून ध्वनी लहर उठत होती. त्यात कमालीचे लय होते. नैसर्गिक निर्माण झालेल्या संगीतामध्ये धुंद होऊन मौलाना रुमी नाचायला लागले. ते कुठल्याही प्रकारचे शास्त्रशुद्ध नृत्य नव्हते. पण देवाचे स्मरण करत असतांना झालेली बेधुंद अवस्था होती. त्यांचे नृत्य पाहून सलाहउद्दीन ही आपला हात थांबवू शकत नव्हता. आणि हाच पहिला प्रसंग होता जेव्हा सुफी साधनेत नृत्याचा आविष्कार झाला.

सुफी काव्य :

सुफी कला हे अरबी, फारसी, ब्रीज किंवा उर्दू भाषेतच अधिक असतात. गद्य आणि पद्य दोन्ही प्रकारांमध्ये सुफी कला उपलब्ध आहे. साहित्याच्या माध्यमातून संगीतास उपयोगी अशा प्रकारचे हे कलाम किंवा काव्य असतात. खाली काही उदाहरणे आहेत. ज्यावरून सिद्ध होते की, सुफीचे संगीतातील योगदान किती मोलाचे आहे. अमिर खुसरो यांचे अजरामर काव्य आहे. त्यातील दोन ओळी पाहू.

छाप तिलक सब छिनलीं, मोसे नैना मिलाईके,

अपनौसी रंगदिनी, मोसे नैना मिलाईके।

खुदा अपने फरिश्ते ना भेज दुनियाँमें, मैं आदमी हूँ फरिश्ते के साथ कैसे रहू।

(शायर गुम्नाम)

मैं वो नहीं हूँ हरगीज, वो मैं नहीं हूँ लेकीन,

वो मुझको मुकदरके, खुदको बता रहे है।

(हजरत गौसी शहा)

निष्कर्ष :

सुफीचा अभ्यास करतांना असे लक्षात येते की, त्यांनी केलेली साधना पद्धती आजच्या काळाची गरज आहे. म्हणजे शास्त्रशुद्ध गायन करत असतांना बेधुंद नृत्य करणे किंवा साधनेमध्ये लीन होऊन गायन करणे म्हणजे पृथ्वीवर स्वर्गाची अनुभूती करणे व करून देणे हे केवळ सुफी पद्धतीचा, साहित्याचा, गायनाचा आणि नृत्याचा अभ्यास केल्यावरच शक्य होईल. संगीताने आपल्याला आनंद तर मिळतच असतो पण जर त्याला आध्यात्माचो संगत मिळाली तर मानसिक समाधानही मिळेल. संगीत शिकत असतांना केवळ आलाप, तान, राग विस्तार किंवा राग गायन करूनच गायन श्रेष्ठ ठरत नाही तर त्यामध्ये भाव उतरण्यासाठी आध्यात्म महत्त्वाचे ठरते. म्हणून शास्त्रीय संगीत शिकत असतांना धर्माचा अभ्यासही शिकवला जावा व आध्यात्माचे धडे शिकवून गळ्याने गाणारा व कानांवर आघात करणारा गायक नव्हे तर मनापासून गाऊन आत्म्यापर्यंत पोहचवणारा गायक निर्माण व्हावा.

संदर्भ सूची :-

- १) भारतीय सफीर्येकी संगीत सेवा
- २) इस्लाम धर्म एवं संगीत
- ३) खंदना अग्रवाल कला व संस्कृती, अनुवादक-अरूण सेन, प्रकाशक साहित्य भवन
- ४) गौरीशंकर भट्ट-भारतीय संस्कृती एवं समाज शास्त्रीय समीक्षा
- ५) तृप्त कपूर - उत्तर भारत में संगीत शिक्षा, प्रकाशक-संगीत कार्यालय, हायरस
- ६) स्वतंत्र शर्मा-भारतीय संगीत वैज्ञानिक विश्लेषण, २०१०, अनुभव पब्लिशर्स, अलाहबाद
- ७) विश्वनाथ प्रसाद कला एवं साहित्य संस्कृती, हिंदी ग्रंथ अकादमी, पटना

ISSN 2454-3306 ✓

International Registered & Recognized Research
Journal Related to Higher Education for all Subjects

INDO ASIAN RESEARCH REPORTER

(UGC Approved, Refereed & Peer Reviewed Research Journal)

Year - IV, Issue - VII, Vol.- I Impact Factor 6.10
(GRIFI) June 2019 To May 2020 ✓

EDITOR IN CHIEF

Dr. BALAJI KAMBLE

IMPACT FACTOR
6.10

ISSN 2454-3306 ✓

International Registered & Recognized Research
Journal Related to Higher Education for All Subjects

INDO ASIAN RESEARCH REPORTER

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : VII, Vol. I

Year- IV, Annual (Yearly)

(June 2019 To May 2020) ✓

Editorial Office :

'Gyandev-Parvati',

R-9/139/6-A-1,

Near Vishal School,

LIC Colony,

Pragati Nagar, Latur

Dist. Latur - 413531.

(Maharashtra), India.

EDITOR IN CHIEF

Dr. Balaji G. Kamble

Professor, Head, Dept. of Economics, Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Latur, Dist. Latur (M.S.) India

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Nilam Chhangani

Dept. of Economics,
SKNG College,
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

Dr. Satyankumar Sitapara

Principal
Commerce and BBA College
Amreli, Dist. Amreli (Gujrat)

DEPUTY EDITOR

Dr. Mohammad T. Rahaman

Dept. of Biomedical Science,
International Islamic University,
Mahkota (Malaysia)

Dr. Bhaskar S. Wazire

Head, Dept. of History,
Sitabai Arts College,
Akola, Dist. Akola (M.S.)

CO - EDITOR

Dr. Rajendra R. Gawhale

Head, Dept. of Economics,
G. S. College,
Khangaan, Dist. Buldhana (M.S.)

Dr. Sivappa Rasapalli

Dept. of Chemistry & Biochemistry,
UMASS, Westport Road,
Dartmouth, MA (U.S.A.)

Website
www.irasg.com

Contact : - 02382 - 241913

09423346913 / 09637935252

09503814000 / 07276301000

E-mail :

visiongroup1994@gmail.com

interlinkresearch@rediffmail.com

mbkamble2010@gmail.com

Published by :

Indo Asian Publication,

Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.) India

Price : ₹ 200/-

MEMBER OF EDITORIAL BOARD

Dr. Suma S. Nimi

Dept. of History,
GP. Powai & V.V. Salimath College,
Sindagi, Dist. Bijapur (M.S.)

Dr. Vijay R. Gawhale

Head, Dept. of Commerce,
G. S. Mahavidyalaya,
Buldhana, Dist. Buldhana (M.S.)

Dr. Sabita Tiwari

Dept. of Hindi,
Govt. First Grade College,
Gulbarga, Dist. Gulbarga (K.A.)

Dr. P. T. Pawar

Dept. of Commerce
Shivaji Mahavidyalaya,
Renapur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Rajendra D. Ganapure

Head, Dept. of Economics,
S. M. P. Mahavidyalaya,
Munim, Dist. Osmanabad (M.S.)

Dr. Arun Kumbhar

Head, Dept. of Economics,
Arts & Commerce College,
Nesari, Dist. Kolhapur (M.S.)

Dr. J. K. Waghmare

Dept. of Geography,
B. K. D. College,
Chakur, Dist. Latur (M. S.)

Dr. Shyam Khandare

Dept. of Sociology,
Gondwana University,
Gadhchiroli, Dist. Gadchiroli (M.S.)

Issue : VII, Vol. I

IARR

IMPACT FACTOR

6.10

ISSN 2454-3306

June 2019 To May 2020

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Global Mind-Set : Need Of Hour Dr. Dadasaheb Jogdand	1
2	Network Markets & Strategies In Respect Of Innovations C. P. Kothawale	10
3	Present Scenario Of Intellectual Property Rights In India Dr. Vandana K. Mishra	17
4	An Overview Of Research Music And Learning Nana Bhadke	23
5	हिंदी भाषा वैश्विकरण के संबंध में डॉ. अशोक विश्वनाथ अंधारे	31
6	भारतातील असंघटीत क्षेत्रातील कामगार आणि सामाजिक सुरक्षितता डॉ. राजेंद्र ज्ञानोबा गणापुरे	34
7	औषधी गुणधर्मयुक्त अत्राबाबत अनुभव - अमरावती जिल्हयातील वरुड, मोशी आणि अचलपूर तालुक्याच्या संदर्भात अध्ययन डॉ. नलिनी अनिल बोडखे	43
8	मुस्लीम सांप्रदायिक आणि अलीगड चळवळ डॉ. दिपाली दी. भावे	48
9	कसदार मातीतून जन्माला आलेलं आत्मकथन - 'जू' डॉ. अतुल टेवरे	52
10	म. बसवेश्वरांची विचारसरणी आणि डॉ. मोगलेवार विभावरी शिवलिंग नगरे	56
11	पारंपारिक लोककला माध्यम - एक समाजशास्त्रीय अभ्यास डॉ. डी. एन. दामावले	59

AN OVERVIEW OF RESEARCH MUSIC AND LEARNING**Nana Bhadke***Dept. of Music,
Sitabai Arts College,
Akola, Dist. Akola*

“What we must first seek to answer is whether music is to be placed in education or not, and what power it has... whether as education, play or pastime.”

Aristotle**Introduction:**

Re-examining the role of music in education through research. Music's place in American schools continues to be uncertain as we begin a new millennium of public education. While the business of producing and selling music thrives commercially, while listening to and making music continues to be of major interest to a large population of youth and adults, and while hundreds of community schools across the nation offer music instruction to those who can afford it, the comprehensive, sequential study of music has yet to be accepted as a core ingredient of public

education. Perhaps one reason policy-makers have been reluctant to support music as a core subject in public schools is that educators, administrators, artists, and parents seem to be divided in their advocacy for music's essential role in public education. On one side, the “essentialists” argue that music should be taught for its own sake. Essentialists maintain that while there exists evidence for several kinds of ancillary benefits from music instruction, music teachers should focus only on the instruction of music's own set of skills and literature and not be responsible for drawing out “extra-musical benefits” from this instruction. By

contrast, those sympathetic to the "instrumentalist" point of view believe that music does not exist in a vacuum, that it is connected intrinsically to other subject areas and art forms, and that learning in music inevitably draws on and engages learning processes and fundamental concepts shared across many subject areas—often simultaneously. As research emerges that establishes stronger relationships between music and learning in other areas of the curriculum, advocates from both camps are caught in a complicated bind. While one side worries about pandering to administrators or to school boards that make decisions based primarily on test scores in the academic subjects, the other side worries that, if we ignore aspects of learning transfer between music and other subject areas, music education will remain outside of the mainstream of public education, and thus will survive only as an educational elective for the talented or highly motivated few. Research papers reviewed in this Compendium support a more interactive model of learning in and through music. Although music study takes place in isolation from math and language learning in schools today, research suggests that music functions as a catalyst for cognitive skills and aspects of social-emotional development across disciplines, especially when conditions for transfer are optimized through teaching to principles and processes that engage and deepen learning across disciplines.

Consequently, studies review Compendium suggest how music education policy-makers may help resolve what appears to be a false dichotomy between the essentialist and the instrumentalist positions. The gap between these two points of view is beginning to be bridged through research that will be reported here in terms of four major themes:

Theme 1: Meta-analysis studies based on large bodies of research over the last few years reveal consistently strong, positive relationships between music and learning in other subject areas. A review of five recent meta-analyses (1995-2000) is included in this Compendium. The emergence of meta-analysis techniques is particularly helpful in establishing the validity of research in this context for understanding the impact of music on various cognitive and social-emotional learning outcomes. Meta-analysis is a relatively new area of research, yet it represents an accepted methodology for synthesizing a vast number of bodies of literature for the purpose of identifying its characteristics and for providing informed generalization from these data. The use of new statistical procedures to combine data across similar variables from diverse studies in turn provides insight as to their significance, despite differences in research design and populations.

As the reader will discover,

strong body of evidence based on meta-analysis of a broad range of studies, which establishes positive significant associations between music and academic achievement.

While the authors of these meta-analyses caution against overreaching claims of causal relationships between music and academic achievement, the research papers reviewed in this Compendium support a more interactive model of learning in which "achievement in language, math, and other subjects through music." The extensive presence of strong associations between music and other subject areas overwhelmingly is consistent with evidence of positive extra-musical effects of music instruction.

Although several studies suggest that explicit attention to teaching for transfer produces stronger results than older studies conducted without this concern, further practitioner research is needed to specify how these links can be best and most consistently achieved through professional development programs for classroom music teachers in schools.

Theme 2:

Generative neurological and cognitive networks for learning transfer have emerged from research on music and learning. "Music is the art we make to explain to ourselves how our minds work. We listen to Bach transfixed because we are listening to the human mind." Lewis Thomas, U.S. physician, educator, 1979.

Education research based on neurological and cognitive aspects of music enables educators today to look more precisely, and therefore more responsibly, at the contributions music can make toward teaching and learning across various areas of our public school curriculum. Interest in music listening studies that enhance performance in other forms of cognition (commonly known as the "Mozart effect"), for example, reflects an unprecedented willingness of educators, researchers, and the general public to consider new conceptions of, and inter-relationships among, musical skills, the mind, and the brain. A meta-analysis of the research on the effect of music listening on spatial-temporal reasoning (Hetland 2000a) provides a neurological—rather than a cultural—orientation for determining music's place in education. The notion that certain forms of music listening appear to prepare the brain for better performance on tasks that require "the ability to transform mental images in the absence of a physical model" is significant, not because it provides another rationale for music appreciation, but because findings from these studies contradict two prevailing views of learning: (1) brain modularity (the assumption that cognitive capacities are located in discrete areas of the brain as "separate intelligences") and, its corollary, (2) that it is difficult or counterproductive to promote learning transfer across disciplines (as evidenced by the conventional separation between

learning music and spatial reasoning math tasks in schools). The finding that passive listening to music neurologically "primes" spatial-temporal thinking suggests that cognitive processes normally associated with music share neural networks with other kinds of mental activity. Thus we can conclude that "musical and spatial processing centers in the brain are proximal or overlapping and hence linked, rather than being entirely distinct as was predicted by modular theories of the mind" (Hetland 2000a).

While the "Mozart effect" meta-analyses support a model for learning transfer independent of a music education, results from follow-up studies show that authentic and comprehensive musical training—learning to make music and read music in particular—appears to increase further the association between music and various aspects of mathematical reasoning (Hetland 2000b, Rauscher, et al. 1997, Rauscher & Zupan 2000, Vaughn 2000). Meta-analyses reviewed here suggest not only that the effect of musical training in conjunction with mathematical study may benefit greatly from explicit attention to teaching toward this particular aspect of learning transfer (Vaughn 2000), but also that associations between learning music and understanding math are strongest when authentic music instruction is integrated with mathematical instruction based on spatial-temporal or proportional aspects of learning math (Graziano, et al. 1999, summarized

in this volume). Results from this study imply optimal conditions for enhancing learning may depend on new forms of curriculum math and music; that is, the design of curricula that employ fundamental concepts shared by two disciplines (e.g., proportional or spatial-temporal thinking included in math and music instruction) may be essential for replicating the success of interdisciplinary learning in public settings. Likewise, the relationship between music and language follows a similar pattern in research. Meta-analyses indicate that there is a strong and reliable association between the amount of music instruction and performance on standardized reading and verbal tests" (Butzlaff 2000), a success in second-language skill development occurred with the use of music-integrated instruction infused with underlying cognitive processes drawn from linguistics, music perception, and speech therapy (Lowe 1999). In this research, the use of songs in second-language instruction directly enhances pronunciation, grammatical structure, vocabulary, and idiomatic expressions as well as encouraging wide participation in speed of delivery, significant phrasing, and linking of ideas. Less robust effects resulted from studies that employed music lessons or listening sessions not linked with language instruction. Research revealed that relatively superficial forms of integration, such as the association of lyrics with academic topics or the presence of songs

... in songs, are more likely to affect ... about "Meta-analyses indicate that there is a strong and reliable association between the ... of music and performance on standardized ... and verbal tests' ... " reading or writing ... than to produce positive indications of ... achievement (Andrews 1997, Hallam 1999). Research on learning transfer between music and other areas of cognition is relevant to ... factors interested in the contribution of interdisciplinary learning. New levels of meaning become possible in the music-integrated curriculum when competing representations of fundamental concepts, as Dewey might have said, are grasped in their relations to one another—a result that is attained only when acquisition is accompanied by constant reflection upon the meaning of what is studied."

3:

There is an underlying tension between the "one-way cause and effect" and "two-way interaction" models of research on music and learning. Vincenzo [Galileo's father] taught Galileo to sing, and to play the organ and other instruments. ... In the course of this instruction he introduced the boy to the Pythagorean rule of musical ratios, which required strict obedience in singing and composition to numerical properties of notes in a scale ... when Vincenzo filled a room with weighted strings of varying lengths, diameters, and tensions to test certain harmonic

ideas, Galileo joined him as his assistant. It seems safe to say that Galileo, who gets credit for being the father of experimental physics, may have learned the rudiments and the value of experimentation from his own father's efforts.

One-way causal relationships in learning are difficult to determine. The quotation above suggests Galileo received a significant part of his education in an interdisciplinary learning environment richly supported by concepts and learning processes shared among math, physics, and music. However, in this case, it seems no less true to assert that Galileo's instrumental lessons enhanced his understanding of math or physics than to assume that Galileo's interest in his father's scientific experiments improved his musical skill. As is often the case with interdisciplinary learning, conclusions concerning the determination and direction of cause and effect remain problematic. In addition to the tension between the "essentialist" and "instrumental" points of view mentioned earlier, there exists another tension among researchers who report the undeniable presence of positive associations between learning in music and other disciplines, yet who disagree on the interpretation of these data. The tension arises principally between (a) those who accept strong associations between musical training and academic achievement as evidence sufficient for advancing the conclusion that music enhances learning in other subject areas and

Indo Asian Research Reporter (IARR)

(b) those who insist that conclusions about the effect of music on learning in other subjects be drawn only to experimental studies that adhere strictly to standards of "one-way, cause-and-effect" models of analysis. However, in consideration of the research reviewed here, it may be useful to adopt a middle-ground approach: to analyze data from the point of view of "two-way interaction" models of learning across disciplines. Given the complexity of public school learning environments, many teachers, administrators, and researchers feel it may not be productive to prove that any one form of intervention causes learning in another subject.

The "two-way interactionist" position is that improvement in learning in either of two disciplines—taught separately or together—suggests that one discipline catalyzes, reinforces, and deepens learning in the other. Thus, academic performance is just as likely to benefit from strong instruction in music, as music is likely to benefit from strong instruction in the academics.

Theme 4:

The use of music as a tool for social-emotional development and behavior modification in schools. Studies on the effects of music as reinforcement for education and behavioral objectives investigate the use of music listening and music making in academic classrooms. In addition to isolated studies that simply document the effect of different kinds of

background music for students writing assignments (Kariuki & Hallam 1999), a meta-analysis of studies suggests that the use of "co-reinforcement" strategies can provide overwhelming reinforcement value for behavior on school buses, and in math achievement tests (Standley 1996). Studies that use contingency-based methods provide strategies for optimizing management and student motivation showing no negative effects—and some indications of positive effects—on academic perfor-

"The 'two-way interactionist' position is that improvement in learning in either of two disciplines—taught separately or together—suggests that one discipline catalyzes, reinforces, and deepens learning in the other." Perhaps most important to teachers, research demonstrates that certain plans for music listening and music making are applicable across a wide variety of academic, and behavioral objectives. Studies with emotionally disturbed children provide views of employing music performance and listening strategies to improve self-concept of self-capacity) in at-risk students (Kennedy 1998, Kariuki & Honeycutt). Improvements in self-efficacy through music

critical thinking and not on optimal therapeutic conditions alone. Descriptive data from this research show how musical performance enables patients to acquire social competencies while coping more effectively with this environment. The performance tasks and supporting cognitive strategies outlined in this research should be selected carefully by music educators—not only because they are sequenced skillfully but also because they show how self-efficacy of any music student would be improved by cognitive strategies that limit negative self-evaluative judgment and provide stimulus for creative work in other disciplines (Kariuki & Honeycutt 1998).
Conclusions and Implications “If the arts help define our path to the future, they need to become curriculum partners with other subject disciplines in ways that will allow them to contribute their own distinctive richness and vitality to the learning process as a whole.”

The uncertainty of music's place in education is not due to a lack of research that supports the value of learning in and through music. Research now offers a theoretical basis for, and growing evidence of, the significant effects of learning shared between music and other measures of academic achievement. As a result, music and classroom educators now can embrace learning transfer as a desirable product of interactions between learning in music and academic subjects. From this perspective,

fundamental concepts indigenous both to music and math classrooms can become the cornerstone of the music-infused interdisciplinary curriculum. Although music always will exist for its own sake, its unique literature, its particular social and career paths, and as a source of human enjoyment and emotional release—now, bolstered by its value for interdisciplinary learning supported in this research, music can achieve a core status in public education imagined long ago by the ancient Greeks. Future directions for research in the field of music in education distilled from this Compendium are as follows:

Consider levels of musical understanding and skill in cross-disciplinary studies.

Virtually all research to date concentrates on the effects of music on other areas of learning and uses exposure to musical instruction or listening as an agent to effect change. The validity and practical significance of future research will depend on developing ways to include musical ability factors into research methods so that music educators can assess whether the degree of musical skill makes any critical difference in the level of mathematical or language arts achievement.

Develop and validate two-way measures of cross-disciplinary learning effects.

New statistical methods need to be developed and refined to test the statistical significance of two-way interactive models of

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277-5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-IX, issue-I
January - March - 2020 ✓
Marathi Part - I

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

✓ **Ajanta Prakashan**

CONTENTS OF MARATHI PART - I

क्र.सं.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	ग्रामगीतेतील जिवनमुल्य प्रा. नाजुकराम दिनानाथ बनकर	१-५
२	कंदनांचे राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे ग्राम स्वराज्यांसंबंधी विचार प्रा. डॉ. उमेश आर. धुमाळे	६-८
३	खंडेगोच्या नादातून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे समाजप्रबोधन प्रा. अमोल वासुदेवराव गावंडे	९-११
४	राष्ट्रसंतांच्या मते सांगीतीक भजनाद्वारे समाजजागृती डॉ. स्नेहल दत्तात्रय शेंबेकर	१२-१४
५	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सबलीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार प्रा. मंगला डि. बनसोड	१५-१९
६	२१ व्या शतकात राष्ट्रसंतांच्या साहित्याचे महत्व डॉ. सी. डी. पाखरे	२०-२३
७	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या ग्रामगीतेतील आणि अर्भगातील तत्त्वविचार प्रा. डॉ. मिलिंद भिवाजी कांबळे	२४-२६
८	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या सांगीतीक योगदानातील सामाजिक तत्व प्रा. नाना विठ्ठलराव भडके	२७-२८
९	राष्ट्रसंतांचा संगीत विषयक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. प्रशांत एस. पगडे	२९-३३
१०	राष्ट्रसंत गाडगे महाराज : सामाजिक, सांस्कृतिक व वैज्ञानिक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. शिवाजीराव पाटील	३४-३८
११	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा मानवतावाद प्रा. डॉ. शोभा रोकडे	३९-४२
१२	राष्ट्रसंतांचा संगीत विषयक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. राहुल एम. भोरे	४३-४५
१३	ग्रामगीता : राष्ट्राच्या विकासाचा जाहिरनामा प्रा. विक्रान्त कृष्णराव मेश्राम	४६-

राष्ट्र यांच्या प्रगतीचा विचार मनात ठेवत स्वार्थासोबत परमार्थ साधण्यासाठी आपण प्रयत्नरत असत विचार समाजाला दिला व ऐषोआरामात तुम्ही आपले आयुष्य काढत जरी असाल तरी एक दिवस मर आहे आणि त्या दमाच्या फौजा घ्यायला नवकीच येणार आहेत हे शाश्वत सत्य आपल्या भजनांचे समाजासमोर ठेवले.

आपल्या भजनांच्या माध्यमातून समाज प्रबोधन करण्यासाठी महाराजांनी समाजात राहणा-माणसांची नाळ ओळखली होती. तत्कालीन गाजलेल्या चित्रपट गीतांच्या तर्ज (घाली) आपल्या भजनांना सरळ सोप्या भाषेत आपल्या मनातील संदेश समाजातील तरुण मंडळींच्या गळी उतरविण्याची कल चांगली अवगत होती. उदा. त्यांचे "मेरे प्यारे सुंदर भारत को किसी की नजर ना लगे चष्मेबद्दूर" हे त्यांनी तत्कालीन अत्यंत गाजलेल्या "तेरी प्यारी प्यारी सुरत को किसी की नजर ना लगे चष्मेबद्दूर" चालीवर लावत राष्ट्रभक्ती सहज व सोप्या पध्दतीने युवा वर्गाच्या समोर मांडली. यासाठी त्यांनी खं चापरले. खंजेरीला जीव की प्राण मानणा-या राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी अंतापर्यंत खंजेरीजवळ ठेव मार्गदर्शन केले. त्यांचे प्रखर मत होते की,

खंजडी। मेरी रोज बजेगी खंजडी।

सुननेवाले आओ न आओ।

महाराजांचे सान्निध्य प्राप्त झालेल्या अनेक विषयांचे असे मत होते की, महाराज शास्त्रीय व सुगम चालीवर स्वतः लिहलेली भजने लीलया गात असत. प्रत्येक भजनासाठी चाल व त्यासाठीचा ताल आधीच तयार असे व प्रसंग पाहून आपल्या संग्रहातील भजन खंजेरीवर थाप मारत ते सादर करीत व आ साध्य करून घेत.

सारांश

राष्ट्रसंतांनी आपल्या याणीतून व खंजेरीच्या थापेतून मेलेले समाजमन जागृत केले व संगीत स्वरांची संजीवनी देत समाजमन जीवंत केले. त्यांच्या रचनांमधून प्रत्येक विषयाला हात घालत त्यांनी समा सशक्त माध्यम तयार केले. त्यांचे कार्य विविष्ट शब्दात बांधणे कठीण आहे. केवळ मोठमोठी व्याख्याने वा इतर नेत्यांसारखे कार्य न करता प्रत्यक्ष कृतीतून समाजाला जागे करण्याचे काम राष्ट्रसंत तुकडोजी आयुष्यभर केले. आपल्या समाजप्रबोधनात खंजेरी भजनासारख्या आगळयावेगळ्या शैलीची जोड देत शहरांत जागे केलीत आणि हेच खं-या अर्थाने राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे अमूल्य कार्य होय.

संदर्भसूची

१. संपादक-प्रा.रा.तु.भगत, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, चैतन्य प्रकाशन, कोल्हापूर. सहसंपादक-डॉ. सावरकर, गौरवग्रंथ.
२. बेलूरकर, रा.मौ-युगप्रवर्तक राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, माणिक प्रकाशन, वरखेड, जि. अमरावती
३. ग्रामगीता- वं.राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज
४. राष्ट्रसंतांची भाषणे 2004 संपादक बाबा माहोड, श्री.गुरुदेव प्रकाशन गुरुकुंज आश्रम, जि. अमरावती
५. राष्ट्रीय भजनावली लेखक- तुकडोजी महाराज.

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (A) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

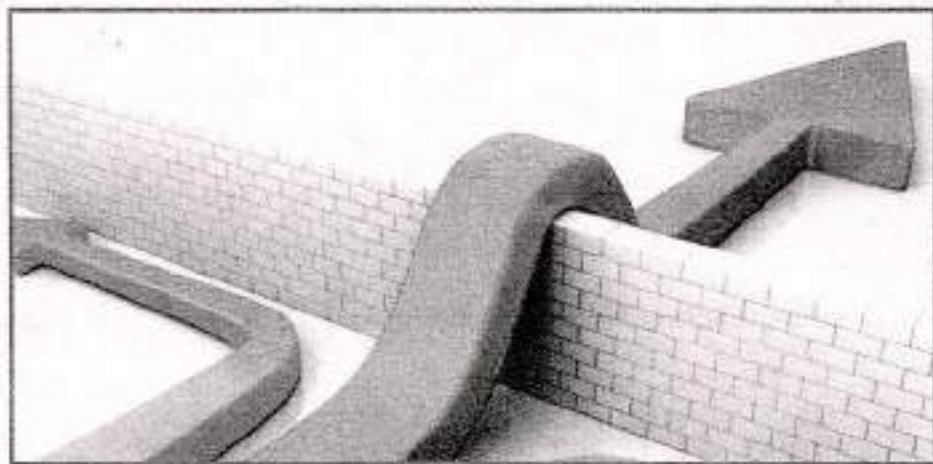
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (A)

INDIAN YOUTH : CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

- GUEST EDITOR -
Dr. V. R. Kodape

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

- EXECUTIVE EDITORS -
Dr. N. M. Chhangani
Prof. P. S. Shirsat

For Details Visit To :

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

19.	Need of E-Resources in Academic Libraries.....	49
	Dr. Prakash Shiriram Kolhe	
20.	Unemployment, Unrest and Youth.....	52
	Dr. Madhuri Yogendra Kopolwar	
21.	The Role of Music in Youth Culture	53
	Dr. Niraj Lande	
22.	Youth and Indian Musical Culture	56
	Prof. Dr.Rahul Kashinathrao Ekbote	
23.	Intra Generational Conflicts and Youth in Current Scenario	57
	Dr. Samruddhi Tapre	
24.	Importance of Physical Fitness in Youth and It's Benefits.....	59
	Prof. Dr. Virod Kapile	
25.	Youth and ICT.....	61
	Dr. Dinesh B Raghuwanshi	
26.	Social Media and Youth.....	66
	Miss. Hema Ramaji Khedkar	
27.	Tiktok App and Indian Youth.....	68
	Parishkrit Agrawal	
28.	Criminality in Youth: Causes and Possible Solutions	70
	Mrs. Bhagyashri Amit Dhumale	
29.	Music: Health Resource in the Life of Youth	73
	Dr. D. R. Elalkar	
30.	Skill Development of Youth : Opportunities & Challenges	76
	Dr. BaljeetKaur Oberio	
31.	Music Education and Youth Empowerment	79
	Nana Bhadke	
32.	The Importance of Reading Habit in Young Generation.....	8
	Dr. Ashalata Raman	
33.	Importance of Good Nutrients in Youth and Their Impact on Humans	8
	Prof. Dr. Rashmi Gajre	
34.	Challenges & Opportunities for Youth in Agriculture	8
	Prof. Dr. Jyoti R. Maheshwari	
35.	Challenges Faced Unemployed Youth in India	8
	Tushar Manohar Kotak	
36.	Youth and Confidence Level	8
	Dr. Mahesh C. Dabre	
37.	Modern Lifestyle and Youth	8
	Dr. Manasi Manojkumar Kambale	
38.	E-Commerce and its impact on Youth	8
	Dr. N. B. Mathpati	
39.	Nutrients and Youth	1
	Dr. Anjali Chandrakant Pande	

Music Education and Youth Empowerment

Nana Bhadke

Assistant Professor, Department of Music,
Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

t:

not only a mirror of its time and place but also a world of windows, opening up many possibilities and for learners in life. By implication, the youths who are able to acquire marketable music skills will be understand personal potential, think boldly on how to bring about positive changes, and adjust to serve th music knowledge and skills. Music education appears to engage a range of positive youth development ads to self-awareness, fosters self expression through creating music, strengthens self-regulation through read and play music, and promotes social awareness and collaboration through ensemble performance. amazing outlet for personal identity development and expression. Music can help youth relax and manage and provide ways to connect with peers. Most of the youth are found plugging into an iPod all day long. It is thym but sometimes the lyrics of jarring music are detrimental. By listening to such music, we also prevent allow us to think clearly and listen to the inner silence. Given the central importance of music in r's lives, it can be hard to pry their ear buds from their head.

ds : Music education, self expression, self-awareness.

ction :

ducation appears to engage a range of th development skills, and leads to self-fosters self expression through creating gthens self-regulation through learning to r music, and promotes social awareness and through ensemble performance. Music a field of study associated with the d learning of music. It touches on all learning, including the psychomotor : development of skills), the cognitive : acquisition of knowledge), and in ay: the affective domain, which includes ation and sensitivity.

Empowerment and Music Education :

n is an act or experience that has a fect on the mind, character and physical ie individual. If education is an act or t is a process of the activity to preserve, transmit the culture of a people from one o another. In other words, education the cultural, linguistic, and environmental people. In the same development, music is nguage that reaches across boundaries to es together and it creates a global g. It is determined, interpreted and colored by culture, and cultural of a people. Since music is part of human ich should be imbibed, projected, and nsmitted, it ought to have a recognized

process by which it could be acquired. Music education is therefore praxal as it cultivates music performance and improvisation as its central activities. Supporting the above, Gardiner observed that 'music education is an extremely rich kind of experience in the sense that it requires cognition, emotion and aesthetics. It develops performance skills and individual capabilities. These qualities have to be developed, synchronized and integrated to enable the learner in music education to discover the interrelatedness between music and history, music and mathematics, music and social studies, music and political science; music and languages, as well as music and philosophy. Since every discipline has its language peculiarities in terms of the technical use of words, concepts and terminologies, music education cannot be different in its own discipline.'¹

As an emerging field of study music language expressions interlay include: phonological organization; fundamental assumptions, logical rationalization and computation. These expressions as Reimer highlighted, 'convey deeper meaning to scholars and practitioners in the discipline of music than they do to the layman on the street of music.'² Most probably, some clarifications of these music-language expressions may, to an extent, bring out the philosophical aspects of the principles that guide music education. In music education it is the organization of the words which define the language of the music. It refers to the structuring and restructuring of the words to be used in music. In the analysis of Benton, 'a song or music consists of three elements: the

words or lyrics, the mode and the rhythm. The mode and the rhythm must suitably conform to the words. Here the philosophical aspect of the principle that guides music education lies in the lyrics. The lyrics can be used to prepare a European child in the manner of European music³. In the same development for the African who uses sounds in his/her daily labor, musical lyrics can be used to prepare the African child on how to participate in all areas of adult activity such as hunting, fishing, funeral and dancing. The musician must be a master of the techniques of his art. Regarding the issue of fundamental assumptions in music education, Elliot⁴ posed the fundamental question: Who could become a great musician if such a person does not understand the structure of sound in its modes of pitch, timbre and intensity, and the characteristic feelings with the main variations by which they are bound up? The assumption here is that the musician must have a great idea to express. It must be an idea that can symbolize in a unique form, a universal human emotion, or vividly summarize a deep and growing tendency of the age, to increase individual's sensitivity to beauty. In the first place, music is not only a mirror of its time and place but also a world of windows, opening up many possibilities and alternatives for learners in life. By implication, the youths who are able to acquire marketable music skills will be inspired to understand personal potential, think boldly on how to bring about positive changes, and adjust to serve humanity with music knowledge and skills. Secondly, music education is a means of character formation, the creation of aesthetic sensitivity which helps music education to sustain its major role of shaping, reflecting and radiating the cultural differences of the peoples and nation. Thirdly, music as a spiritual socio-cultural artifact with a lot of intrinsic functional values, imparts the norms, values, duties, and traditions of the society to students and learners. All of the above demonstrate the fact that the roles of the musician are contributory as well as complementary to youth empowerment and national development. In other words the musician is not only knowledgeable in but also responsible for maintaining civil, moral, and congenial order of the society.

Music can enrich your life in so many ways. It can be used to educate, edify, inspire and unite. However, it can also be dangerous, music can by its tempo, beat, intensity, and lyrics dull your spiritual sensitivity. You cannot fill your minds with unworthy music. Dewey challenges the assumption that ' traditional education is

inherently negative, and therefore age while progressive education must be better by default because it is modern placing the old and the new as react opposites of each other, Dewey po experiences aren't lacking in traditional rather they are "defective and wrong chi and defective from the standpoint of co further experience."⁶ The inability education to foster experiences that le growth limits learning, equality wit experiences, and the ability to adapt to or ever changing world. In other words, "It to insist upon the necessity of experience activity in experience. Everything depe quality of the experience which is had." educator-facilitators, it is our responsibili musical space that loves, caring, dialogica for our youth musicians. Within this space of possibilities, youth musicians are ena explore the boundlessness of music, while for and about peace building, nonviolenc human rights, social justice, coexisten resistance. Ultimately, this is a means at continuity of experiences, a process-pro product progression of raising the critica of youth musicians, in which they can tra and renewed knowledge, understanding, i less safe spaces in their world. In h challenging what education philosopher termed the 'banking concept' 'where : looked upon as empty vessels awaiting for to fill their mind with knowledge, our I Class was a problem-posing space in learning flourished and youth musician: previous musical and social experiences.'⁷ education philosopher John Dewey experiences as a continuum of quality undergoing, which builds know understanding, ultimately leading to per and openness to further growth throu doing and undergoing. The first day of ou with a spontaneous jam session that mor original beats of my rhythm sticks on the circle to saxophone solos flowing on t viola, percussion, guitar, and piano. In youth musicians' previous musical kn experiences were acknowledged and resp from the beginning.

an amazing outlet for personal identity and expression. Music can help youth manage their moods and provide ways to th peers. Most of the youth are found to an iPod all day long. It is not only the sometimes the lyrics of jarring music are By listening to such music, we also prevent ns that allow us to think clearly and listen :silence. Given the central importance of ng people's lives, it can be hard to pry their om their heads. However, soothing and kground music may not hinder students' This means that music with loud lyrics, es in volume, or other distracting elements child's attention away from homework and ur youth to focus on one task at a ly listen to a quiet piece of music before however their interest in music could be oped by teaching them to sing or to play an or enhancing the strength of our youth we

need to teach that "music has a profound effect on your mind, spirit and behavior.

References :

1. Gardiner, M. F. (2003). What Makes Music Work for Public Education? *Journal for Learning through Music*, 87.
2. Reimer, B. (1989). *A Philosophy of Music Education*. Englewood Cliff, NJ: Prentice-Hall.
3. Benton, H. H. (1974). *The New Encycopaedia Britannica* (15th ed., pp. 662-749). Chicago : Encyclopedia Britannica Inc
4. Elliot, D. J. (1995). *Music Makers: New Philosophy of Music Education*. New York: Oxford University Press.
5. Dewey, J. (2005). *Art as experience* Penguin pp.45-55.
6. Ibid. pp 76-56.
7. Ibid. p.27
8. Freire. (2000). "Making music together : A study in social relationship." *Social Research* (1951): 76-97.

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (A) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

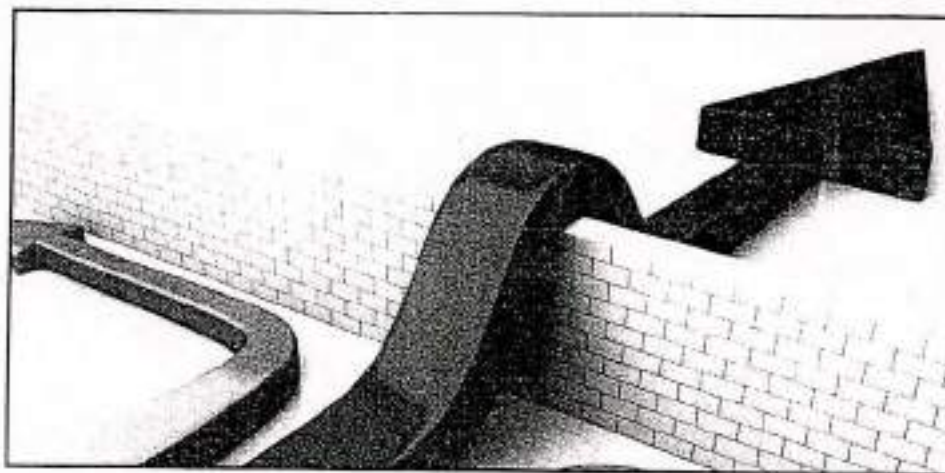
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (A)

INDIAN YOUTH : CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

- GUEST EDITOR -
Dr. V. R. Kodape

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

- EXECUTIVE EDITORS -
Dr. N. M. Chhangani
Prof. P. S. Shirsat

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

19.	Need of E-Resources in Academic Libraries.....	5
	Dr. Prakash Shriram Kolhe	
20.	Unemployment, Unrest and Youth.....	5
	Dr. Madhuri Yogendra Kopolwar	
21.	The Role of Music in Youth Culture.....	5
	Dr. Niraj Lande	
22.	Youth and Indian Musical Culture.....	5
	Prof. Dr.Rahul Kashinathrao Ekbote	
23.	Intra Generational Conflicts and Youth in Current Scenario.....	5
	Dr. Samruddhi Tapre	
24.	Importance of Physical Fitness in Youth and It's Benefits.....	5
	Prof. Dr. Vinod Kapile	
25.	Youth and ICT.....	61
	Dr. Dinesh B Raghuvanshi	
26.	Social Media and Youth.....	66
	Miss. Hema Ramaji Khedkar	
27.	Tiktok App and Indian Youth.....	68
	Parishkrit Agrawal	
28.	Criminality in Youth: Causes and Possible Solutions.....	70
	Mrs. Bhagyashri Amit Dhumale	
29.	Music: Health Resource in the Life of Youth.....	73
	Dr. D. R. Elalkar	
30.	Skill Development of Youth : Opportunities & Challenges.....	76
	Dr. BaljeetKaur Oberio	
31.	Music Education and Youth Empowerment.....	79
	Nana Bhadke	
32.	The Importance of Reading Habit in Young Generation.....	82
	Dr. Ashalata Raman	
33.	Importance of Good Nutrients in Youth and Their Impact on Humans.....	85
	Prof. Dr. Rashmi Gajre	
34.	Challenges & Opportunities for Youth in Agriculture.....	87
	Prof. Dr. Jyoti R. Maheshwari	
35.	Challenges Faced Unemployed Youth in India.....	89
	Tushar Manohar Kotak	
36.	Youth and Confidence Level.....	91
	Dr. Mahesh C. Dabre	
37.	Modern Lifestyle and Youth.....	93
	Dr. Manasi Manojkumar Kambale	
38.	E-Commerce and its impact on Youth.....	97
	Dr. N. B. Mathpati	
39.	Nutrients and Youth.....	100
	Dr. Anjali Chandrakant Pande	

Music: Health Resource in the Life of Youth

Dr. D. R. Elalkar

Associate Professor, Department Of Music,
Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

Abstract:

Modern technology has made it easy to listen to music. Internet sources such as Spotify, WiMP and iTunes offer legal and occasionally free access to a huge library of music. A relevant question in this context is this: can one define any of this music as health-promoting.

In today's society, on the other hand, most of an individual's musical activity takes place through playback media such as the radio, the CD player and the MP3 player. When we use music, ultimately, something happens to us, both physically and mentally. In this text it addresses the ways in which adolescents believe that musical activity can impact their health. Health is to have sufficient energy to meet the demands of everyday life. Health is not only the absence of disease but also a reserve, strength, and a resistance to combat disease. Music is the universal language of humanity, the ubiquitous source of entertainment, the agency that transforms our moods, the catapult that raises us to higher emotions & experiences the medium that influence all levels of human existence- physical, psychological & spiritual. Music exists in young people's lives like the air they breathe.

Keywords : Youth, Music, Emotions, Health.

Introduction :

The youth of today grow up in a range of circumstances, and factors such as material wealth, gender, ethnicity, residence and social class contribute to the divisions among them. Music exists in young people's lives 'like the air they breathe' writes Swedish music researcher. At the same time, research indicates that a large number of today's adolescents struggles with physical or mental health issues. The years of one's youth can be a time of vulnerability, and it is therefore particularly important that young people have positive emotional

Experiences-that is, feel a sense of belonging with others and see a greater coherence and meaning in life. Australian youth researchers Wyn and White suggest that "youth is most productively conceptualized as a social process in which the meaning and experience of becoming adult is mediated"²

Music: Health Resource in the Life of Youth :

Music plays a big part of our everybody lives. Some musicologist says that music origin from nature. Man is the best part of nature. The life song of the vast nature is being sung in different forms. From that point of view that the song sung by men may be said to be the music of nature. Just as the resulting sound of air, the gurgling sound of river, the thundering sound of waves of the sea, the lighting sound of clouds are the songs of nature. The sweet tone of nightingale, skylark & cuckoo too are similarly song of nature. Music is the universal language of humanity, the ubiquitous source of

entertainment, the agency that transforms our moods, the catapult that raises us to higher emotions & experiences the medium that influence all levels of human existence- physical, psychological & spiritual.

Modern technology has made it easy to listen to music. Internet sources such as Spotify, WiMP and iTunes offer legal and occasionally free access to a huge library of music. A relevant question in this context is this: can one define any of this music as 'health-promoting'? Research in the psychology of music has, in recent years, dealt with this question by focusing on how people respond physiologically to different types of music. Results have indicated that music with a slow tempo, stepwise melodies and few dissonances appears to have a soothing and relaxing effect, while music characterized by fast rhythms, big melodic leaps and harsh dissonances appears to be stimulating and energizing. Musical experience never occurs in isolation but always as part of a wider context. In this way there may also be content-related or semantic aspects beyond the musical sounds themselves that become the source of moods and states related to health. The experience of musical meaning, then, is determined by the sounding material, the person who performs or listens to it, and the context within which it is encountered: In other words the music, the person and the situation work together in a mutually dependent relationship where it is impossible to take away any of the individual components without changing the meaning. Music's melodic nature, harmony and dynamic construction

afford almost anything, in fact, from bodily, physical activity to intellectual stimulation to emotional swings. De Nora also emphasizes that 'music is not a stimulus to which the individual is exposed but a resource that one actively chooses to exploit. Music is in dynamic relation with social life, helping to invoke, stabilize and change the parameters of agency, collective and individual. By the term 'agency' here, I mean feeling, perception, cognition and consciousness, identity, energy, perceived situation and scene, embodied conduct and comportment.'³

In today's society, on the other hand, most of an individual's musical activity takes place through playback media such as the radio, the CD player and the MP3 player. When we use music, ultimately, something happens to us, both physically and mentally. In this text it address the ways in which adolescents believe that musical activity can impact their health. Health is to have sufficient energy to meet the demands of everyday life. Health is not only the absence of disease but also a reserve, strength, and a resistance to combat disease. In recent years, researchers have been concerned with the roles of art and culture in the development of identity.

Art and culture can provide access to strong and emotional experiences that define, develop and change the self. Inner world is marked by the reorganization of emotions, cognition and behavioral patterns, and this outer world sees young people struggle to develop competence and skills that are suited to their new stage of development. These demands often produce emotional unrest and a feeling of a lack of control in life. The adaptation process is defined as the young person's quest for closeness, care, acceptance and belonging, and Beck believes the main responsibility for the success of this process rests with the family and other societal institutions.

Music is inescapable in our society and yet it often seems to be taken for granted. Some people do not usually think much about how music affects their lives and the lives of others. Think about how a particular mood is boosted when we hear music. When we feel good the music can make us feel even better, when we feel bad, the music can help to pull us into another frame of mind.

According to Saylor Foundation, the word *influence* comes from the Medieval Latin word *influentia*, stemming from the Latin word *influere*, which means "to flow." In the late fourteenth century, an astrological connection continued with the word being defined as "streaming ethereal power from the stars acting upon

character or destiny of men" Later, in the fifteenth century, the word had evolved into a closer version of today's definition "exercise of personal power by human beings," and in the 1580s, the meaning became "exertion of unseen influence by persons"⁴ The Merriam Webster Dictionary also defines influence as the 'power or capacity of causing an effect in indirect or intangible ways.'⁵ The Oxford Dictionary has a similar definition, stating that influence is the capacity to have an effect on the character, development, or behavior of someone or something, or the effect itself. Psychology of music on the other hand, has suggested that the power of music to influence people's lives should not be explained as the outcome of a purely rational process akin to the role of the traditional musicologist. According to this discipline, although in order to understand a piece of music a number of (mostly unconscious) cognitive processes must take place, a person cannot really grasp what a piece of music signifies if he or she does not get in touch with its emotional meaning presented evidence of a number of physical emotional reactions (like tears and shivers down the spine) that are associated with specific musical structures. Most of these features (syncopations, enharmonic changes, appoggiaturas, harmonic and melodic sequences, acceleration or delays of cadence, sudden dynamic or textural changes and unprepared prominent events) have in common "their intimate relationship with the creation, maintenance, confirmation, or disruption of musical expectations"⁶ Hans-Joachim describes the effect on human beings when they listen to classical music. He was of the view that, 'listening to Mozart's symphony may not only help to relax a stressful day but could also lower blood pressure, heart rate and improve heart rate variability.'⁷ There are several individual reactions to music depending on their mood or emotions; fast music causes increase in blood pressure, heart rate and breathing rate, and reduced baron-reflex sensitivity. Slow music, on the other hand, caused a significant fall in heart rate and breathing frequency compared with the baseline.

Conclusion :

Music has a powerful therapeutic effect on the human psyche. It has always been part of our association with specific emotions and those emotions themselves have given rise to great music. In the modern world, Music has gained an honorable designation of "Healing without Medicine" Doctor's feel that music therapy has been helping them in

...ing many people with problems like dementia, anxiety, depression and trauma. Many children with learning disability and poor Co-ordination have been able to learn and respond to set pieces of music. Many people with genetic disability have found a new light in the form of music. We all know that meditation cleanses the system of its negative energies and vibrations. And music is a powerful aid to meditation in many meditation workshops; music is used to make people more aware of their moods & feelings.

References :

1. Oblad, C. (2000). *Music is Much More Than Just Music*. Doctoral dissertation, University of Goteborg.

2. Wyn, J. & White, R. (1997). *Rethinking Youth*. London: Sage Publications. p. 4
3. DeNora, T. (2000). *Music in everyday life*. Cambridge: Cambridge University Press. p. 20
4. Saylor Foundation (2010) p.2
5. Webster's Unabridged Dictionary of the English Language (2001). New York, Random house Inc. 1505.
6. Sloboda, (1998) cited by Julian Musical meaning and Communication in popular music. An exploratory qualitative study University of Sheffield, p. 13
7. Trappe Hans-Joachim Trappe (2012). Music and medicine: The effects of music on the human being, p133.

ISSN 2277 - 5730 ✓
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - I

January - March - 2020 ✓

MARATHI PART - II

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विद्या विभूतयः

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

४१. राष्ट्रसंताचा संगीत विषयक दृष्टीकोन

प्रा. डॉ. डॉ. आर. एल्लकार

सहयोगी प्राध्यापक, संगीत विभाग, सीताबाई खला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

महाराष्ट्रात बाराव्या शतकापासून संत परंपरा चालत आलेली आहे. या संत परंपराने केल्लेली सामाजिक प्रबोधने व त्यातून बदललेले समाज परिवर्तन हे जर पाहिले तर असे लक्षात येते की बहुजन समाजाकडून समाजाच्या तळमळीने लिहिलेल्या गेल्ल्या वादःभयाचा एक प्रवह सत्ता शानेद्वारापासून तर संत तुकड्यांनी महाराज यांचे पर्यंत आलेला दिसतो. त्यांच्या ठायी असलेले द्रष्टेपणे आपणास अनुभवयास मिळते. धर्माची व्याख्या करताना त्यांनी म्हटले आहे की धर्म म्हणजे चांगल्या विचारांचा समुदाय चांगले विचार जे, व्यक्तीच्या व समाजाच्या उन्नती प्रगतीसाठी व विकासासाठी उपयुक्त हाऊ शकतील त्या सर्व विचारांचा समुदाय म्हणजे धर्म होय. भारतीय संत परंपरेतील अक्षोभरी, समाजांक्षी आणि राष्ट्रोजनी या त्रयीचा समन्वय साधून परमपूज्य महाराजांनी जन्मत अनन्तागृहीचे मौलिक व अमूल्य कार्य केले आहे. सांघत काळातील समस्यांना अनुत्कून बुध्दीवादी व अध्यात्मी अशा दोन्ही प्रवृत्तीच्या लोकांना परतलेले असे समन्वयात्मक विचार मांडल्यामुळे संत परंपरेतील महाराजांचे स्थान अनन्यसाधारण आहे. महाराजांनी उक्तीतून कार्य केले नाही तर श्री गुरुदेव सेवा मंडळाच्या माध्यमातून अनेक गावोगावी ही मंडळे स्थापून, त्यांच्याद्वारे कृतीशील प्रयोगही केले आहेत. सांगड्याची विस्कटलेली धडी पाहून त्यांचे अंतःकरण तुटत अस म्हणून समाजाची बांधणी करणा-या विचारांना घेऊन व मानवी जीवनातील प्रत्येक पैलूला स्पर्श करून मानवी अमूल्य जीवन उत्कृत करण्याचा मार्ग महाराजांनी सांगितला.

राष्ट्रसंत तुकड्यांनी आपल्या जगण्यातून विचार मंडनातून जे नवविचारांचे नवनीत हाती आले त्याचा अभ्यास करून आपल्या विचारांचे परंपरी ग्रामगीत वा ग्रंथात केली आहे. ग्रंथ बहुजनवर्गांवर समवेत उमजले अशाच सुलभ व साप्य भाषेत मांडला आहे. एवढेच नाहीतर संगीत गायनाच्या माध्यमातून स्वतःच्या रचना महाराज अकराशवाणीवरून खंतरीमारखे वाद्य वाजवून स्वतः गत असत.

उदा. मनी नाही भाव म्हणे देवा मला पाव,

देव आजाराचा भाजीघाला नाही रे,

सबके लीये खुला है मंदीर यह हमारा मतभेद को भुला है मंदिर यह हमारा

आचो कोई भी पंथी आवो कोई भी धर्मी देरी विदेशियोंका मंदिर यह हमारा

ही रचना तर महाराजांनी सचखंड गुरुद्वारा नांदेड येथील हजूर साहेब दरबारत स्वतः हजेरी लावली व वरील भजनाची रचना केली होती. मंदिरात आहे बसला सावळ्या मुरारी साखरखा अनेक यकीरचना महाराज स्वतः कितनातून गत व जनसाधन्यामध्ये प्रसंगानात्मक कार्यक्रम करीत असत.

सत्याचे ज्ञान म्हणजे समग्रतेचे ज्ञान. समग्रतेशिवाय मौदर्य नाही हा त्यांचा अमूल्य विचार मौदर्य रणे घरघरात स्वर्गीयापरी ही भावना फलस्वरूप द्वायवास पाडिजे असे ते म्हणत प्रत्येकांना इतरांसांबत अन्याय होणार नाही किंवा करणार नाही ही न्यायवृत्ती अंगी

बाणली पाहिजे हा त्याचा कटाक्ष यासाठी प्रत्येकाचे त्याची स्वयंप्रियता असाव्याच पाहिजे तसे त्याचा ख-या अर्थाने स्वधर्म होय. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी तत्कारणीन समाजाचा अभ्यास करून अतिशय समवेदनात्मक मानवत्वाची विचारांची मांडणी आत्मत्या प्रासंगीत केली आहे. मानवीय गुण आणि मानवाच्या गरजा यांचा अनिशय बांधकाम अभ्यास करून त्याची मानवमानधोल असलेली गरज विशद केली आहे. मगसाचे माणूस म्हणून जगण्याचे जे नैसर्गिक हक्क आणि अधिकार आहे ते अबाधित राहिले पाहिजेत असा राष्ट्रसंतांचा आग्रह होता. मानवीय हक्काविषयीचे राष्ट्रसंतांचे शब्दसुनिरीक्षण त्यांच्या प्रत्येक विचारगुण व्यक्त होते. मानवत्वाचा आधारधर्म स्वयंपत्ता केली जाते प्रत्येक मानवाला त्यांच्या शिक्षासाला उचित अशी परिस्थिती निर्माण करून त्यांचे उत्कर्ष साधणे जगाचे धर्मोपे पालन करणे किंवा धर्मोपे आचरण करणे होय. धर्म म्हणजे एकमेकांविषयी मानवतेची शिकवण देणारी व त्याचबरोबर राष्ट्रीय सोबत जागृत करणारी प्रवृत्त शक्ती होय.

उदा. (भजन - ताल कव्वाली राग - कल्याणी)

सफल कर काज सरस्वती मात

शरणगत मै वीन अनाथ ॥ धृ ॥

तू जगताक वननी देखी

प्रगट होत वर हेस सवारी

जगदीश्वरी मां विण लकर

दिव्य मुर ल्यात ॥

राग - जैत प्रभाती ताल - रावरा

जाग जाग जागसखी हो गयी हे शोर

कर सिंगर खरख हे नाचत मनभोर ॥ धृ ॥

संग लेत ग्वाल बाल मोर मुकूट पहिर शाल

टिपरी की जाग बली बरसे धन घोर ॥ १ ॥

(राग त्रिंशाटी तुमरीताल)

सावरीयां, मांसे मत करना तकरार ॥

जमुना तटपर पानी भयत मै फोर गगरीयां ठोर ॥ १ ॥

तुकडोजी बाल वरणा को शीन्ह करयो भवसे पार ॥ २ ॥

अपत्या देशाल संताची शेर परंपरा लाभली आहे. सर्वच संतांनी लोक कल्याणाचा यथे जागर केला आहे, विश्वाच्या कल्याणासाठी संत ज्ञानदेवांनी विश्वात्मक देवाजवळ पसायवान मागितले आहे. आधुनिक काळातील संत हे बाल्य अपवाद नाहीत. सर्व संतांच्या पसायदानातून त्यांचे विश्व व्यापक दृष्टी, अखिल मानव उध्दाराची तळमळ विमून येत सर्व संत अखिल मानव जातीच्या कल्याणाच्या ध्येयाने प्रेरित झालेले असतात. संत सर्व समाजाचे अमोल संतत्व हीच त्यांची जात असते. मानवता हाच त्यांचा धर्म असतो.

महाराष्ट्रात बाराव्या शतकामातून ते विसाव्या शतकापर्यंत अखंड संत परंपरा लाभलेली आहे. महाराष्ट्राच्या या संत परंपरा विमाव्या शतकात अवतरलेल्या राष्ट्रसंतांनी दशरूपाच देव धातून स्वातंत्र्यासाठी प्रत्यक्ष आंदोलन उभी घेऊन नुरुंगबाय भोगला आहे. राष्ट्रीयत्व व संतत्व यांचे एक अद्भुत रसायन त्यांच्या व्यक्तिमत्तात झाले होते. आत्मोद्धार आणि राष्ट्राद्धार याचा संगम त्यांच्या टिकाणी होता. त्यांनी विश्वप्रभाकराकडून विश्वशांतीकडे जाण्याचा संदेश आणला दिला.

राष्ट्रसंत हे द्रष्टे युगपुरुष होते. म्हणूनच ते आपल्या प्रामर्शिता या बृहद्दृष्ट्यात लिहितात -

जगी विसती विभिन्न धर्म । परिसर्वांचे एकच धर्म ।

विश्व धारणेचा मार्ग उत्पन्न । सवधर्म तोचि ॥

धर्मातल वेगवेगळी नावे, वेगवेगळे रंग जरी दिले असले तरी सर्वांचे कर्म एकच आहे. मानवाचा सर्वांगीण विकास करणे हेच सर्व धर्म तत्त्वज्ञानांचे सार आहे.

काँग्रेसही धर्म हा आदरण्यासाठी आहे त्यात सांगितलेल्या विचारधरणे वागणे, चांगले विचार अंगी घ्याव्यात ज्यामुळे फक्त व्यक्तिगत जीवनच प्रगट होणार नाही, तर सर्वच विश्वाची उत्तम व्यवस्था होईल. प्रत्येकच प्राणीमात्राला सुखशांती लाभेल यासाठीच धर्मप्रवर्तकांनी प्रयत्न केले, स्वतःचे प्राण अर्पण केले. सर्व प्रकर्षांनी एकच उपदेश केला.

सर्वे विश्वाचा एकचि देव । त्याची मुले सर्वांचि जीव ।

जरी वेगवेगळे दिले नाव । तरी भाव हाती त्यांचा ॥

लहानपणापासूनच त्यांचा ईश्वर भक्तीकडे ओढा होता. त्या बयावही ते भजन गाण्यात तल्लीन होऊन जात असत. तुकडाजी महाराजांच्या भजनांमुळे अल्पवयसतच त्यांची कीर्ती सर्वत्र पसरली. महान्या गांधीजीही त्यांना सेवकात्ममध्ये बालाबुन घेतले आणि त्यांची भजन ऐकली. याच सुमारास तुकडाजी महाराजांनी संपूर्ण भारतभर प्रवास केला. या प्रवासात त्यांनी देशातील सर्वसामान्य जनतेची दैन्यात्मकता जवळून पाहिल्यास मिळाली.

यानंतर तुकडाजी महाराजांनी संगीताच्या माध्यमातून भजन व कीर्तन याद्वारे सर्वसामान्य लोकांत राष्ट्रीय वृत्ती जागवण्याचे आणि त्यांची मन राष्ट्रकार्याकडे वळविण्याचे कार्य हाती घेतले. त्यामुळे सामान्य लोकांत प्रचंड जागृती घडून आली. तुकडाजी महाराजांच्या -

'झाड झडले शस्त्र बनंगे, भक्त बनंगी सेना ।

फत्तर सारे ब्रॉम्ब बनंगे । नाव लगेगी किनार'

यासारख्या भजनांनी जनतेची मन पेटून उठली. सन 1942 च्या 'चले जाव' चळवळीच्या काळात तुकडाजी महाराजांच्या प्रचाराकार्यामुळे विदर्भातील अनेक गावांत चळवळीचे लोण पोहोचले आणि त्व गावांनी स्वातंत्र्यलढ्याच्या इतिहासात महान कामगिरी बजावली.

तुकडाजी महाराजांनी समाजसुधारणेच्या क्षेत्रातही फार मोठे कार्य केले होते. 'गोरगरिबांची संघ हीच खरी ईश्वरसेवा' असे त्यांनी मानले आणि तो संदेश आपल्या हजारां अनुयायांना दिला. सन 1935 मध्ये त्यांनी मोझरी येथे गुरुकुल आश्रमाची स्थापना केली. त्यांचा हा आश्रम जनसेवेचे एक केंद्र बनले. आपल्या समाजातील जाहीसत नष्ट व्हावी, अस्मृत्यतेच्या प्रबंधे उध्वाटन व्हावे, समाजात

शिक्षणाचा प्रसार कावा यासाठी लोकजागृतीची माहिती त्यांनी उपडली होती. भारतीय समाजातील अनिष्ट रुढी व ब्रथा बंद करण्यासाठी त्यांनी अतिशय कष्ट घेतले.

राष्ट्रसंतांचे शैक्षणिक विचार

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज उत्कृष्ट समाजशिक्षक होते. चार भित्तीच्या आत मर्यादित स्वरूपाचे शिक्षणाचे कार्य करणा-यांना आपण शिक्षक म्हणून संबोधता. त्यांच्या कार्याचा प्रसंगी गौरवही करता पण यामेक्षा मांडया वर्गाला शिकविण्याचे कार्य करणा-या समाजशिक्षकाला विसरून जाता. आपल्या खंडेरीच्या तालावर भवनांच्या किंवा भाषणांच्या द्वारे जी लोकजागृती राष्ट्रसंतांनी केली ते व्यापक अर्थाने शिक्षणच नव्हेत काय ? परमेश्वर भक्तीतील बुवाबाजी व अंधश्रद्धा, व्यसनाधीनता, धार्मिक अस्वच्छता, राष्ट्रीय वृत्तीची जापासना व विश्वशांतीची उपासना हे सर्व विषय हाताळण्यातील त्यांचे कौशल्य व त्यातील यशस्विता त्यांना श्रेष्ठ दर्जाचे शिक्षक म्हणून मान्यता देण्यास समर्थ आहेत. शिक्षकाचे शिक्षक ही त्यांची खरी भूमिका असल्यामुळे ते शार समाजशिक्षक होते.

शिक्षणाचे व्यक्तिनिष्ठ ध्येय श्रेष्ठ जी समाजनिष्ठ श्रेष्ठ हा शिक्षण क्षेत्रातील जुनाच वाद आहे. या वादातील राष्ट्रसंतांची शिक्षणविषयक विचारमाणी ही शिक्षणाच्या समाजनिष्ठ ध्येयाकडे सुकणारी आहे. शिक्षणाच्या समाजनिष्ठ ध्येयक्षेत्रील आत्यंतिक टोकावर जाऊन विचार करण्याची भूमिका मात्र राष्ट्रसंतांना मान्य नसल्यामुळे या दोन ध्येयक्षेत्रील समन्वय त्यांना आज्ञेयक वाटता.

राष्ट्रसंतांना सामुदायिक प्रार्थनेचे विशाल स्वरूप अभिप्रेत होते. दिनांक 30.08.1958 रोजी ब्रह्मपुरी येथे चातुर्मास्य वर्गातील प्रचारकांसमोर केलेल्या भाषणांत सामुदायिक प्रार्थनेचे तात्वज्ञान स्पष्ट करतांना राष्ट्रसंत म्हणतात, प्रार्थनेत सामाजिक जीवनाचे आदर्श दिसले पाहिजेत. आमच्या प्रार्थनेत कोणाला दंड दिसला नाही तरी शिस्त दिसली पाहिजे. गार्भेय, शंभूतता आणि प्रसन्नता यांचे विशाल दर्शन येथे घडले पाहिजे. सामाजिक दृष्टी येथे मिळाली पाहिजे. माणसाने समाजात कम वाढवायचे एवढे शिक्षण या प्रार्थनेतून मिळाले तरी प्रार्थनेचा हेतू सफल झाला असे होईल.

मैदानपर विद्याया, दाला है एक आसन ।

सब देवता समता, मंदिर यह हमारा ।

हया मंदिरात कोणत्याच देवाची मुर्ती उल्लेख नाही, तर फक्त एक आसन त्या ठिकाणी ठेवा व येणा-या भक्ताने तो कोणत्याही धर्माचा उपासक असो त्याने त्या ठिकाणी माझा देव बसला आहे असे गृहित धरून उपासना करावी माणसाची मने एका भाष्यात बोटण्याचा प्रयत्न यानून राष्ट्रसंतांनी केला. अनेक गावात अशी प्रार्थना मंदिरे राष्ट्रसंतांनी निर्माण केली. त्या मंदिरातून आजही मानवतेचा संदेश दिले जाते.

राष्ट्रसंत धर्म शब्दाचा अर्थ कवळ अध्यात्म एवढा सिमित होत नाही, तर स्पष्टच म्हणतात-

आपली साधावी उन्नत । खैर्य रावे इतरांप्रती ।

या उद्देश जी जी संस्कृती । धर्म म्हणावे तिजलागी ।

संस्कृतीचे उदात्त, उन्नत, विकसित रूप म्हणजे धर्म हाच, राष्ट्रसंत म्हणतात -

मंदिरा बैमांनी नाक दाबावे । त्यापेक्षा मर्गीचे काटे उचलावे ।

दुःखितांस प्रेम पाणी पागावे । हे श्रेष्ठ तीर्थस्थानतुनी ।

एक हात खांद्याची जमीन । हे पुजनाहुनी पूजन ।

परिणाम शकदा व्याख्यानहुन । अधिक लयाचा ।

राष्ट्रसंतांचे असे परब्रह्म विचार आहेत, ते भुतकालाची संत आहेत. श्रम करणा-या माणसाला त्यांनी देव बनविले त्याला ग्रामचेवता म्हणून संबोधिले. त्यांच्या श्रमास प्रतिष्ठा मिळून त्याने स्वभिमनाने जगाचे म्हणून त्यांची सारखी धडपड होती. समाजातला शेवटचा माणूस जेव्हा सुखी होईल तेव्हाच मला समाधान होईल ही त्यांची धारणा होती. आणि हे फक्त आपल्या देशातच घडायचे असे नाही तर विश्वातला प्रत्येक माणूस सुखी व्हावा हाच त्यांचा ध्यास होता.

निष्कर्ष

राष्ट्रसंत श्री तुळजाजी महाराजांनी साहित्य आणि संगीताद्वारे प्रबोधनाने जनजागृती राबवून ग्रामांतद्वारे व आपल्या स्वतःच्या खाणीतून फळनाद्वारे जनसामान्यांच्या हृदयापर्यंत पोहचून आध्यात्म्याचे ज्ञान, शेतीचे ज्ञान, वैचारीक ज्ञान जनसामान्यांपर्यंत पोहोचविले. आदर्श ग्राम संकल्पना मांडतांना राष्ट्रसंत म्हणतात सर्व गावकऱ्यांनी आपल्या गावाचा विकास आणि रक्षा: चाही विकास स्वतःच करावा. स्त्री-पुरुषांना समान हक्क असावेत. श्रीमंतांनी आपला बहेजावपणा टाळावा. सर्वांनी सर्वे सृण, उत्सव एवजपणे साजरे करावेत. एतन् सामुदायिक पध्दतीने करावे सामुदायिक प्रार्थना सभा घेण्यात घड्या तरतूद विकास आणि उन्नती साधता येईल.

संदर्भ

1. ग्रामगीता - श्री ग्रामगीता.
2. राष्ट्रसंत वैचारीक कांती - डॉ. बाळू पदवार्डे
3. राष्ट्रसंतांच्या आठवणी - रामदास सलुकर
4. राष्ट्रसंत आणि वाङ्मय - डॉ. अमर वाळुं

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research
Journal in Marathi, Hindi & English Languages

December 2019, Issue-60, Vol-03

Editor

Dr. Babu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor

Dr. Ravindranath Kewat

(M.A. Ph.D.)

Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh, Tq. Dist. Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubl@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors www.vidyawarti.com

15) महात्मा गांधीजींची ग्रामस्वराज्य संकल्पना प्रा. डॉ. बाभूळगावकर किशन सत्ताजी, हिंगोली	72
16) जीवन नाट्याचा आविष्कार : स्त्री गीत डॉ. जयदेवी पवार, लातूर	75
17) कृषिजीवनाचे वास्तव आखिळ करणारी ग्रामोण कविता प्रा.डॉ. सदाशिव सरकटे, गढी	78
18) महात्मा बसवेश्वर आणि काही संत : एक साम्य डॉ. राजीव यशवंते, पूर्णा	82
19) र.रं.बोरडे यांच्या साहित्यामधील ग्रामोण जीवन डॉ. एम. पी. खेडेकर, वाशिम	85
20) भारतीय संगीतातील कंठसंस्काराचे महत्व डॉ. स्नेहल दत्तात्रय शेंबेकर, अकोला ✓	88
21) इंदिरा संत यांच्या कविता संग्रहातील कवितांचा विचार डॉ. देवेंद्र रोपराव तातोडे, नागपूर	90
22) अहमदनगर जिल्ह्यातील राजकीय प्रक्रिया: राजकीय पक्षांची वाटचाल (१९५० ते १९९०) - एक अभ्यास श्री. जिजाबाज सिताराम घुते, डॉ. संजय बापूराव गायकवाड	92
23) अॅट्रिबिटी कायदा आणि सामाजिक न्याय प्रा.डॉ.सौ.अरुंधती पाटील, चंद्रकांत सुधाकर गांगुर्डे, बीड	99
24) महानुभाव संप्रदाय तत्त्वज्ञान व आचारपद्धती काल व आज प्रा. नरसिंग कदम, उदगौर	104
25) वसंत भावजी दहाके : जीवन आणि वाङ्मयीन व्यक्तिमत्व कु. जोत्सना राजत	106
26) "मंजुल भगत की कहानियों में व्यक्त स्त्री चेतना" डॉ. नागराज उत्तमराव मुळे, लातूर	109
27) राजस्थान में शिक्षा के विकास में ईसाई मिशनरियों का योगदान अमनदीप, जयपुर	111
28) वसुधैव कुटुम्बकम् प्रा. रामसिंह एन. डोडिया, गिर सोमनाथ	115

20

भारतीय संगीतातील कंठसंस्काराचे महत्त्व

डॉ. स्नेहल दत्तात्रय शेंबेकर,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्या
सिड्डील लाईन्स, अकोला

संगीत ही एक सर्वश्रेष्ठ कला मानली जाते. मानवी जीवनाशी पूर्णपणे एकरूप झालेली कोणती कला असेल तर ती संगीत कला. सर्व ललीत कलांमध्ये संगीत कलेचे आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे ती स्वयंप्रेरित आहे दुसऱ्या कुठल्याही बाह्यप्रेरणेतून ही कला उद्भवत नाही. स्वरांचा अविष्कार रगगायनाच्या माध्यमातून गायक-वादक करतो तेव्हा कोणतीही बाह्य प्रेरणा नसते त्यांच्या मनातील स्वयंभू भावनांच्या प्रेरणेतून ते संगीत प्रगट होत असते. म्हणूनच सुरांचे आकर्षण, संगीताची ओढ ही माणसाची सहज प्रवृत्ती आहे. संगीताला दयाची भाषा मानली जाते. प्रांत, देश, जात, धर्म, वंश, लिंगभेद या सर्व भेदांना विसरवयास लावणारी संगीत ही प्रचंड शक्ती ईश्वराने मानवाच्या हातात दिली आहे. संगीताची, सुरांची माणसाला असलेली नैसर्गिक ओढ हीच संगीताच्या उत्पत्तीस कारणीभूत झाली आहे. अशा प्रकारे सर्व कलांचे सम्राज्ञी म्हणजे संगीत कला म्हणता येईल.

भारतीय संगीताची व्याख्या करतांना प्राचीन संगीतकारांनी "गीतं वाद्यं तथा नृत्यं त्रयं संगीतमुच्यते।" अशी केली असली तरी भारतीय संगीताची उभारणी 'गीतम्' या श्टकाला प्राधान्य देउन केलेली आहे. त्यामुळे भारतीय संगीत प्रामुख्याने 'कंठप्रधान' संगीत मानले जाते. मानवी कंठ हे संगीत प्रसारणेचे एकमेव माध्यम आहे त्यामुळे ज्वाल गायक व्हायचे आहे त्याला संगीत उपयोगी कंठ असणे अत्यंत आवश्यक आहे. असा कंठ, ही काहीशी निसर्गदत्त देणगी असते. 'गोड गळ' लाभणे, 'मधुर आवाजाचा' कंठ लाभणे ही ईश्वरी कृपा असते. अशी निसर्गदत्त देणगी प्रत्येकाला लाभतेच असे नाही. काहीना ती कष्टपूर्वक प्राप्त

करण घ्यावी लागते. त्यांना निसर्गतः संगीत उपयोगी कंठ किंवा आवाज लाभलेला नाही अशा व्यक्तीच्या आवाजाला किंवा कंठाला वैज्ञानिक पध्दतीने संगीत उपयोगी आकार देणे, याचे जे शास्त्र आहे त्याला कंठसाधना शास्त्र ;टक्पवम बसजनतमड असे म्हणतात.

संगीत ही कला सर्व कलांमध्ये श्रेष्ठ आहे. मानवी भावभावनांच्या आंतरिक उर्मीतून संगीताचा उत्कट अविष्कार होत असतो. सुरांची ओढ-लयीच आकर्षण ही मानवी मनाची सहज प्रवृत्ती आहे. सुरांची ही ओढ उपजातच निर्माण होते व ती ओढ अनावर झाली की तिहूनच संगीताचा उगम होतो. शब्दाचा उगम जसा नैसर्गिक भावविष्कारासाठी व गरजेपोटी झाला तसाच सुरांचाही. संगीताचे प्राथमिक स्वरूप हे लोकसंगीतात दिसून येते. पुढे हळूहळू शब्द भांडाराबरोबरच स्वरांचीही वाढ झाली. मनोरंजन ही मानवाला आपल्या संघर्षमय जिवनात एक मोठी गरज वाटली असणार मग मनोरंजनाची, करमणूकीची साधन मुद्दामहून न शोधता सहजपणे सापडली असावीत. कामाचा क्षीण वाटू नये म्हणून संगीत प्रेरक ठरते हे अनुभवाअंती आपल्याला जाणवते. जात्यावरच्या ओव्या किंवा शेतकरी गीते, कोळीगीते हा त्याचाच परिपाक होय. एकंदरीत पाहता मानवी जीवनात संगीताचे पहिले पाऊल केव्हा पडले हयाबाबत निश्चित काही सांगता येत नाही, परंतु सांगीतिक अविष्कार हा मनुष्याच्या सहजमुलभ प्रवृत्तीतून झाला असावा एवढे निश्चित.

कंठसाधना शास्त्राचे वैज्ञानिक पध्दतीने संशोधन व प्रचार युरोप, अमेरिका ह्या पश्चात्य देशात झाला. त्यावर अभ्यास, संशोधन, लेख, व्याख्याने, पुस्तके, अध्ययन व अभ्यास सुरू आहे. निसर्गतः अनेकांना कसाही आवाज असला तरी अशा सर्व प्रकारच्या आवाजांना वैज्ञानिक पध्दतीने संगीतउपयोगी बनविता येतो हा या शास्त्राचा मुळ सिध्दांत आहे. आवाज साधना हे शास्त्र शरीर रचना शास्त्र, शरीर विज्ञान शास्त्र यावर तसेच ध्वनी भौतिक शास्त्रावर आधारीत असल्यापुढे शास्त्रीय निकषावर टिकणारे आहे. या विषयाच्या अभ्यासासाठी चिकाटी, विश्वास, एकाग्रता, संयम, नियमित रियाझ मेहेनतीची तयारी आणि शास्त्रशुध्द शिक्षण याची गरज आहे. आपल्या नैसर्गिक आवाजात गाउन त्यावर संस्कार करून आवाजाचा विकास करणे, कार्यक्षमता, प्रतिभा, स्वासावरील नियंत्रण मानसिक

प्रणायमाचा अभ्यास करावा.

• आवाज काढतांना त्याची गती टाळूकडेवर असावी गळ्यावर अनावश्यक दबाव टाकू नये.

• गळा व नाक स्वच्छ ठेवावे त्यात सर्वां कफ नसावा.

• मन व शरीर स्वस्थ ठेवावे. तिखट, आंबट पथ्य पाळवे.

• स्वरसाधकाने तोंडाने वाजवावयाची वाट वाजवू नये.

• सुरीलेपण हे आभूषण समजावे. तिनही सप्तकात माधुर्य कायम असावे. तानपून्याची जव्हारी बंद करून रियाझ करावा.

उपरोक्त नियम पाळल्यास कंठमाधुर्य वाढून गायन करता येईल.

निष्कर्ष -

संगीत शिक्षक तुम्हाला शिकवत असतांना तुमचा गळ कितपत आणि कसा सुधारतो आहे हे जाणीवपूर्वक ऐकणाऱ तुमचा एखादा सहाभ्याही किंवा मित्र गायन शिकतेवेळी जवळ असावा. गाण शिकवण ही एक कला तर फार जबाबदारीची आहे. शिक्षक स्वतः निर्दोष गात असेल तर तो तुमचे दोष काढून टाकण्याचा मनापासून प्रयत्न करेल. तुम्हाला तो जराही चूकीचे गळ देणार नाही. जाणकार संगीत शिक्षकाकडून एखाद्या विद्यार्थ्याला जर चांगले मार्गदर्शन मिळाले तर त्याच्या गळ्यात लगेच सुधारणा होवू लागते. रोजच्या रियाझाच्या स्वरूपात गायनाच्या मेहनतीचे प्रामुख्याने तीन भाग करता येतील.

1. आवाज निर्माण करणे,
2. त्या आवाजाला स्वरत्व आणणे,
3. स्वरांला योग्य ते वळण आणणे.

अशाप्रकारे स्वतःच्या आवाजाची क्षमता ओळखून गायकाने गाताना स्वतःच्या गण्याकडे पूर्ण लक्ष दिले तर त्याचे गायन समृद्ध होईल.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

1. रियाझाचा कानमंत्र - यशवंत देव
2. कंठ साधना शास्त्र - प्रो. बी.आर. देवधर
3. रगाच्यापरिधाकडून केंद्रबिंदुकडे - किरण फाटक
4. संगीत शास्त्र परिचय - मोहना माईकेर
5. संगीत शास्त्र परिचय - आनंद म. गोडसे

इंदिरा संत यांच्या कविता संग्रहातील कवितांचा विचार

डॉ. देवेंद्र शेषराव तातोडे

अंशकालीन प्राध्यापक,
सरस्वती नगर, काटोल, ता.काटोल, जि.नागपूर

कविता ओळख :-

ज्याला प्रतिमावादी असे व्यापक अर्थाने म्हणता येईल अशी कविता या काळात मुख्यत्वे इंदिराबाई लिहली. इंदिराबाई या वास्तवाला नाकारतांना दिसतात. परंतु त्या शब्दांच्या निर्माण होणाऱ्या संवेदनांच्या आनृतिबंधात रममाण होत नसून आपल्या आयुष्यातील स्वरलक्ष्मी अशा विशिष्ट भावानुभवाचाच वेध त्यांची कविता घेतांनी दिसते. हे एक वेगळे विश्वसुध्वा जाणवते. कवितेतील इंदिराबाई व त्यांचा प्रियकर हे केंद्रस्थानी आहे. मराठी कवियत्रिमध्ये सर्वात विपुल कविता लेखन व सर्वात प्रभावी प्रतिभा विश्व इंदिराबाईंचे आहे. सहवासमधील कवितेत प्रेमभावनेवर भर आहे. परंतु ज्या प्रेमभावनेने कवितेला सुरुवातीला बोलके केले. तिने अधिक खोल तळ्यात जाणाच कवितेला एकदम मुके केल्याचा अनुभव इंदिराबाईंला या काळात आला.

इंदिराबाईंच्या कविता 'सहवास' मधील ना.मा. संताच्या जोडीने विवाहाच्या पूर्वीची हुरहुर आणि नंतरच्या सहवासातील सौख्यपूर आहे. पतिविषयक प्रेम व अपत्यविषयक वात्सल्य यांचा हृदयसंगम झाला असला तरी सहवास हरपल्यानंतर इंदिराबाईंच्या कवितेत जणू विरहाग्नीचा शेला पांघरला. पतीच्या आठवणींनी या कवियत्रीचे भावविश्व कायम निर्माण झाले. पती निघनाने वाटचाला आलेला ओसपणा कवियत्रीने मोठ्या उत्कटपणे साकार केला. त्यांची कविता म्हणजे स्वतःशी स्वतःच्या सुखदुःखारी कडू-गोड आभासांची व्याकुल मनाने केलेला संवाद स्वप्न आणि प्रत्यक्ष यांचे किनारे असलेल्या अवस्थेतील दुःखाल मनाची कविता जाणवते.

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (D) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

SPECIAL
ISSUE
229 (D)

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

हिंदी

38. लोकसंगीतद्वारे राष्ट्रीय एकात्मता निर्माण करणे हे युवा लोकगीत गायकांसमोरील एक आव्हान 91
डॉ. स्नेहल द. शेंबेकर
39. मोबाईल से युवाओं के स्वास्थ्य पर हो रहा परिणाम उसके उपाय 93
प्रा.सतिश आमंदराव काळे
40. भारतीय युवक : संगीत में अवसर 94
प्रा.डॉ.सुनील भि.कोल्हे
41. भारतीय युवा और राजनीति 97
प्रा. डॉ. व्ही. बी. चांदजकर
42. समाज विकास में युवाओं की भूमिका 99
प्रा.दिनेश भास्करराव खेरडे
43. भारत के युवाओं का आर्थिक सशक्तीकरण 101
डॉ. गजानन संतोषराव कुन्डे
44. एक लड़की की डायरी उपन्यास में व्यक्त युवा जीवन 103
प्रा.डॉ. पन्न नानाथराव एम्बेकर
45. युवा मानसिकताको उकेरतीवर्तमान हिन्दी कहानियां 105
डॉ. सुरेशकुमार केसवानी
46. किशोरावस्था के बालकों की आहार संबंधी वर्तमान स्थिति का अध्ययन 108
डॉ.राधा सबजीयाणी
47. सूचना, तकनीक और संचारक्रांति के चौराहापर भारतीय युवा 111
भूपेश
48. हिंसाचार, आतंकवाद और युवा 112
डॉ.आर.व्ही.मोरे
49. शुभांगी भइभडे के हिंदी में अनूदित उपन्यासों में अभिव्यक्त युवा चेतना..... 114
डॉ. रावेश्वर बुंदेले
50. शारीरिक शिक्षा एवम् खेल मे पेशिय गति विज्ञान का महत्व 116
डॉ. कैलास के. पवार
51. युवाओं के लिए संगीत से स्वरोजगार 118
डॉ. कौमुदी क्षीरसागर (बड्डे)

लोकसंगीतद्वारे राष्ट्रीय एकात्मता निर्माण करणे हे युवा लोकगीत गायकांसमोरील एक आव्हान

डॉ. स्नेहल द. शेंबेकर

प्राध्यापक,

सिताबाई कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, अकोला

निसर्गाशी एकरूप झालेल्या लोकांना उदार हस्ते प्रदान केलेले प्रेरणामय भावनामय शब्दसुरांचे नजराणे म्हणजे लोकसंगीत. लोकसंगीत हे शब्दसुरांना एकत्र घेवून, हृदयाच्या स्पंदनातून, अत्यंत ओघवते असे जन्माला येते. या संगीतात शब्दांचे अवडंबर नसते किंवा सुरांचे भांडवलही नसते असते फक्त भोळ्याभाबड्या मनाची दैनंदिन जीवनातील घडणाऱ्या एखाद्या प्रसंगावरील प्रतिक्रिया किंवा भाव. त्यात असते दर्शिलेली मनाची सुखद किंवा दुःखद अवस्था, निसर्गातील वेगवेगळ्या ऋतूंची वर्णने, समुद्राच्या अथांग मायेची कृतज्ञतापूर्वक केलेली स्तुती, मानवाच्या विविध नातेसंबंधावरील भाव, जीवनातील विरोधाभासाचा केलेला उपहास, बळी, पुजा, जादुटोणा, अधश्रद्धा, मंत्रतंत्र, चांगली पिके याची म्हणून केलेली प्रार्थना, एखादी विरगाथा किंवा प्रेमकथा, ग्रामदेवतेला घातलेले साकडे इत्यादी.

महात्मा गांधी म्हणतात, 'लोकगीतात पृथ्वी, पर्वत, नद्या, पिके गातांना आढळतात. त्याचप्रमाणे ऋतू, उत्सव, परंपराही गातांना आढळतात.' नोबेल पारितोषीक विजेते कविवर्य रविद्रनाथ टागोर लिहितात, 'जनतेच्या अर्धचेतन मनाची स्वच्छंद रचना म्हणजेच लोकगीत होय.' लोकगीतात त्या त्या प्रांताचे प्रतिबिंब दिसून येते. तिथले लोक बोलतात कसे, वागतात कसे, त्यांच्या चालीरिती कशा आहेत, त्यांची मानसिकता कशी आहे, त्यांचा सर्वसाधारण व्यवसाय कोणता, त्यांची सांपत्तीक स्थिती कशी असावी, याचा अंदाज देखील तेथील लोकगीतातून लावता येतो. लोकगीते ही कुठल्याही स्वार्थापोटी निर्माण होत नाही. ती निर्माण होतात व्यक्त करण्याच्या प्रचंड उर्मीतून. ही गीते व्यक्तीपूजक नसतात तर संपूर्ण समाजाचे प्रतिनिधीत्व करणारी असतात. लोकगीते ही युगानुयुगे चालत आलेल्या संस्कृतीचे परिचारक असतात. लोकगीते ही लिहीलेल्या स्वरूपात आपल्याला आढळत नाहीत आणि त्यांची साहित्यीक मूल्येही उच्च स्वरूपाची मानण्यात न आल्याने त्यांचा संग्रह करण्याचा प्रयत्नही कोणी केलेला दिसत नाही. लोकगीते ही एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे मौखिक स्वरूपात नैसर्गिकरित्या सुपूर्द केल्या जातात. नैसर्गिकरित्या अशासाठी म्हटले की ही गीते खास बसवून शिकविली जात नाहीत. एकजण म्हणत असता दुसऱ्याची ती ऐकून पाठ होतात. लोकगीते ही कधी जुनी होत नाहीत या लोकगीतात अकृत्रीमता भरलेली असते. जेव्हा आनंद सर्व शरीरातून वाहू लागतो तेव्हा हे सुख 'मी' पुरते मर्यादीत करून, बांधून ठेवणे अशक्य होते, तेव्हा तो आनंद, ती प्रसन्नता लोकगीताच्या माध्यमातून प्रकट होते. हृदयातून तो साक्षात भाव शब्दसुरांच्या स्वरूपातून आपल्यासमोर समुण होवून उभा राहतो व आपल्यालाही त्यात सामावून घेतो. आत्मिक सौंदर्याला जागे करून कार्यरत होण्याची प्रेरणा फक्त लोकगीतेच देऊ शकतात. लोकगीते ही जीवनाच्या सर्व अंगांना स्पर्श करणारी असतात, रस आणि भाव हीचे त्यांची मुलतत्त्वे असतात. ही व्यक्तिनिष्ठ नसतात. या गीतांना कुठलेच शास्त्र नसते. परंतु लोकगीते ही शुद्ध स्वरूपात आणि त्यांच्या मुळ रूपात असतात म्हणून लोकगीत हे सर्वव्यापक आहे. त्याचा आनंद अमुक एक वर्ग घेवू शकतो असे नव्हे तर सर्व लोक घेवू शकतात. आपआपसातील भेदभाव, उच्च-निचपणा, लहान-मोठा, श्रीमंत-गरीब वर्गरे विषयतेच्या भावना विसरून समतेच्या भूमिकेतून प्राणी

जन्ता या लोकसंगीतातील लोकगीतांचा आनंद घेतांना दिसतात. युवा गायकांची लोकगीते ही प्रचलित रागसंगीताचा पाया आहे. संगीताचा उगम हा ओंकारातून झाला.

युवा गायकांद्वारे गायल्या जाणाऱ्या लोकगीतांचे खालीलप्रमाणे वर्गीकरण करता येईल:

१. उत्सव गीते (सामाजिक, धार्मिक, कौटुंबिक गीते)
२. प्रेमगीते (विद्योग, शृंगार)
३. निसर्गगीते (ऋतूवर्णने)
४. विपूजा (पोवाडे)
५. भक्तीरसात्मक लोकगीते
६. राष्ट्रीय लोकगीते
७. नातेसंबंधीचे गीते

ह्या सर्व प्रकारच्या युवा लोकगीत गायकांद्वारे समाजामध्ये राष्ट्रीय एकात्मता साधली जाते. या सर्व प्रकारात प्रांतांचे वेगळे वैशिष्ट्य असते पण मुलतः त्याचे सुत्र एकच असते. महाराष्ट्रात पोवाडे, लावणी, अंगाईगीते, जोगवा, मंगलाटके, गोंधळ, जात्यावरच्या ओव्या, विहीन पाठवणी, फुगडी झिम्मा, भोंडला, मोटेवरची गाणी, कोळीगीते, आदीवासी गीते इत्यादी गीते लोकगीतात मोडतात.

उत्तर प्रदेशात अवधी, बुंदेलखंडी, ब्रजलोकगीते गातात त्यात सोहर गीते ही पुरोत्सवात किंवा दिक्षेच्या वेळी म्हटली जातात. बाशिवाय नकटा, निखाडी, तितोरा (जात्यावरची गाणी) गारी, लोरीया, बनरा (विवाहसमयीची गाणी), पंचारे (विरत्रीयुक्त गाणी), राधरे (जेठ श्रावण), चिलचारी, दिवरी (अश्विन कार्तिक) ही गीते येतात.

मध्य प्रदेशात हालरा (अंगाई गीते), गानगौर (देविपूजा), बनरा (विवाह गीते), फागण (होळी गीते) गायली जातात.

राजस्थानात पानीहारीन, बानडा, गणगौर तसेच आदीवासी भिन्न गीते गायली जातात.

गुजरात प्रांतात हालरडा (अंगाई), रासगोने, गरबा, बालकुंदकणा (बालगीते) ही गीते गायली जातात.

विहारमध्ये सथाल जातीची पहाडीया, चेतावरी (प्रमुख विवाह गीते) ही प्रमुख लोकगीते आहेत. ही गीते शृंगारीक असून रात्री गायली जातात.

ओरीसा प्रांतातील अनेक सर्वसाधारण लोकगीते प्रकारात

ISSN 2277 - 5730 ✓
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - I

January - March - 2020 ✓

MARATHI PART - I

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776 ✓

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

✓ Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - I ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	ग्रामगीतेतील जिवनमुल्य प्रा. नाजुकराम दिनानाथ बनकर	१-५
२	वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे ग्राम स्वराज्यांसंबंधी विचार प्रा. डॉ. उमेश आर. धुमाले	६-८
३	खंजेरीच्या नादातून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे समाजप्रबोधन प्रा. अमोल वामुदेवराव गावंडे	९-११
४	राष्ट्रसंतांच्या मते सांगीतीक भजनाद्वारे समाजजागृती डॉ. स्नेहल दत्तात्रय शेंबेकर ✓	१२-१४
५	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सबलीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार प्रा. मंगला डि. बनसोड	१५-१९
६	२१ व्या शतकात राष्ट्रसंतांच्या साहित्याचे महत्त्व डॉ. सी. डी. पाखरे	२०-२३
७	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या ग्रामगीतेतील आणि अमंगतील तत्त्वविचार प्रा. डॉ. मिलिंद भिवाजी कांबळे	२४-२६
८	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या सांगीतीक योगदानातील सामाजिक तत्व प्रा. नाना विठ्ठलराव भडके	२७-२८
९	राष्ट्रसंतांचा संगीत विषयक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. प्रशांत एस. पगाडे	२९-३३
१०	राष्ट्रसंत गाडगे महाराज : सामाजिक, सांस्कृतिक व वैज्ञानिक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. शिवाजीराव पाटील	३४-३८
११	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा मानवतावाद प्रा. डॉ. शोभा रोकडे	३९-४२
१२	राष्ट्रसंतांचा संगीत विषयक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. राहुल एम. भोरे	४३-४५
१३	ग्रामगीता : राष्ट्राच्या विकासाचा जाहिरनामा प्रा. विक्रान्त कृष्णराव मेश्राम	४६-

४. राष्ट्रसंताच्या मते सांगीतीक भजनाद्वारे समाजजागृती

डॉ. स्नेहल दत्तात्रय शेंवैकर

सिताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

“लोक समजती भजनाची भावना । अर्थ सांगता सुगंध सुवर्णा ।

घमत्कारे बदलावा जमाना । तैसे होते भजनाने ॥”

राष्ट्रसंताच्या मते “भजने ही केवळ ईश्वराला संतुष्ट करण्यासाठीच संतांनी केली नसून जनतेच्या हृदयातील जनार्दन जागृत करण्यासाठीच ती प्रामुख्याने केली आहे. आज प्रत्येक भजन गाणाऱ्याने आपल्या देशाची सेवा ही मातृभाषेत व विशेषतः राष्ट्रभाषेत राष्ट्रीय भजने गाऊनच केली पाहिजे. राष्ट्रीय भजन गाणे हा पुर्वीच्या साधुसंतांचाच मार्ग असून त्याला आजच्या परिस्थितीनुसार वळण देणे एवढीच गोष्ट नवी आहे व ते आपले कर्तव्यच ठरते. राष्ट्रसंतांची भजनाची व्याख्या म्हणजे “आपल्या भावनाशक्तीच्या प्रभावी छायेमुळे अदृश्य रूपात प्रगट झालेल्या देवतेपुढे आपल्या वृत्तीचा प्रवाह काव्यस्फूर्तीने सजवून खेळवणे यालाच भजन म्हणत असत. मग ते भजन तालास्वरात गुंफलेले असो वा गद्य भाषेच्या ओघात उफाळलेले असो. त्याला एकच महत्व आहे”. भजन म्हणजे अंतःकरणाची ईश्वरविषयक अत्यंत तळमळ.

भजनाची गरज – भजन हे भोजनाची सोय लावून जगणे एवढ्याकरीता नसते, तर त्याची खुराक, त्याचे महत्कार्य, ईश्वरी संकेत सफल करणे किंवा अवतार कार्यास प्रत्यक्षात उतरविणे हेच असते आणि त्याकरीता जे जे काही करणे आवश्यक ठरते ते सर्वच भजन समजले जाते. ही दृष्टी धारण करून या भावनेने आपल्या देशाला, धर्माला, मानवकुलाला उन्नत करण्यासाठी भजन केले पाहिजे असे राष्ट्रसंत म्हणतात.

“सर्व पंथांचा समन्वय । सर्व जातींचा मेळ होय ।

ऐशाची भजनांनी लागेल सोय । आमुच्या गावी ।।”

भजनाचे उद्दिष्ट – “भजन हे संपूर्ण मानवी जीवनाच्या सुधारणेकरीता असून वेद, शास्त्र, स्मृती, पुराणे हे याच कार्यासाठी झालेली आहेत. भावशक्तीचा अंगीकार करून जनतेला योग्य वळण लावणे हाच हेतू साधुसंतांच्या भजन लिहीण्याचा होता. समाज जीवनातील वाईट दूषित भावनांचा नाश व्हावा, लोकांमध्ये कर्तव्यशीलता वाढावी, समाज सुस्थितीत नांदावा हयाच हेतूने संतांनी भजने केलेली आहेत. त्यांनी अनेक प्रकारची भजने गावून बिघडलेल्या लोकांना आपलेसे करून समाज जागृती केली. म्हणून समाज जागृती करणे हे भजनाचे उद्दिष्ट आहे. राष्ट्रसंत म्हणतात—

“वाईट भावना नाशावया । लोकी कर्तव्यशिलता यावया ।

समाज सुस्थितीत नांदावया । भजने केली संतांनी ।।”

“म्हणोनी भजनाचे महत्व । भाषणाशी येते गौणत्व ।

हे समजोनी संतांनी तत्व । भजन केले प्रमाणे ।।”

सामुदायिक भजनाची शिस्तबद्धता - भजनासारखी आदरणीय वस्तु जगात कोणतीही नाही. अशा भजनाचे स्थानही असे आदरणीय असे असावयास पाहिजे की ज्यात पानसुपारी, बिडी, चहा इत्यादी व्यसनांना मुळीच वाव असू नये. भजनाची जागा देऊळ असो मंडप असा किंवा नदीकिनारा असो परंतु स्वच्छ आल्हादायक तसेच उच्च भावना निर्माण करणारी अशी पवित्र असावयास पाहिजे. राष्ट्रसंतांनी भजनाला अंतःकरणाची ईश्वरविषयक तळमळ असे संबोधिले आहे. आपल्या हृदयाची हाक देवतेसमोर भावनाशक्तीने प्रगट करण्यासाठी स्वरज्ञानाच्या मदतीने लय साधणे यालाच ते भजन म्हणतात. मानवास उन्नतीच्या शिखरावर नेणारी भजन ही एक महत्त्वाची विचारसरणी होय. त्यांनी समाजजिवनातील वाईट, दुषित भावनांचा नाश व्हावा, कर्तव्यशिलता वाढावी, समाज सुस्थितीत राहावा, हाथ भजनाचा हेतू त्यांनी प्रतिपादित केला आहे. त्यांच्या मते भजन हे लोकांवर उत्तम संस्कार घडवून आणणारे प्रभावी साधन आहे.

निष्कर्ष

राष्ट्रसंतांनी भजनाची परंपरा नारदाच्या भजन गायनापासून असल्याचे सांगितलेले आहे. अनेक संतांनी वेगवेगळ्या वादयांचा उपयोग करून भजने गायली. त्यात टाळ, मृदंग, खंजेरी, किनरी इत्यादी. त्यांनी भजनाची वाद्ये आणि भाषा वेगवेगळी असली तरी प्रेमभाव मात्र सर्व भजनात एकच प्रत्ययास येतो हे आवर्जून सांगितलेले आहे. त्यांच्या मते भजनाचे महत्त्व अनेक श्रेष्ठांनी मान्य केले असले तरी, आजच्या परिस्थितीत मात्र भजनाची दुर्दशा झाली असल्याची खंत व्यक्त केलेली आहे. राष्ट्रसंत म्हणतात- आजकालचे भजन आपल्या पोटाकरीता रडणे किंवा नावलौकिकाकरीता होतांना दिसते. ज्याला भजनाची गरज वाटते त्याला भजन म्हणता येत नाही ज्याला भजन म्हणता येते त्याला अर्थ कळत नाही असा गोंधळ झाल्यामुळे आज भजन गाणारे भजनाच्या मुळ शब्दांना तोडून हवे तसे शब्द वनवितात आणि त्या भजनाच्या अर्थाची माती करतात, ही राष्ट्रसंतांची खंत आहे.

संदर्भ ग्रंथसूची

1. तुकडोजी महाराज, प्रचार मार्गदर्शिका, श्री गुरुदेव प्रकाशन, गुरुकुज
2. तुकडोजी महाराज, राष्ट्रसंतांची अभंगगाथा, ग्रामगीता प्रकाशन समिती, नागपूर
3. राष्ट्रसंतांचे सामाजिक आणि धार्मिक विचार, डॉ. गजानन शं. वेले
4. ग्रामगीता, अखिल भारतीय गुरुदेव सेवा मंडळ, गुरुकुज आश्रम

✓ ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - I

January - March - 2020 ✓

MARATHI PART - III

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

✓ Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

✓ Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - III ❧

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१३	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे मौलिक राष्ट्रजागरण डॉ. स्मिता मनोहरराव जाधव	४८-५३
१४	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा भजनातील सांगैतिक प्रयोग प्रा. डॉ. सोपान सिताबराव वतारे	५४-५५
१५	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचा साहित्यविषयक दृष्टिकोण प्रा. दिलीप घोनभोडे	५६-६१
१६	वं. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या समाजप्रबोधनातील भजनप्रभाव प्रा. डॉ. राजीव बोरकर	६२-६५
१७	राष्ट्रसंताची खंजेरी भजने, अमुल्य योगदान प्रा. संतोष मुकिंदा धंदरे	६६-६७
१८	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सबलिकरण व महिलोन्नती विषयक विचार डॉ. माधुरी ना. कोकोड	६८-७०
१९	राष्ट्रसंतांचा संगीत विषयक दृष्टिकोन आणि स्कारात्मक समाज प्रबोधन वैखरी वझलवार	७१-७४
२०	राष्ट्रसंत तुकडोजींचे महिला सबलीकरण व स्त्री उन्नतीचे विचार डॉ. सिद्धार्थ बुटले	७५-७७
२१	राष्ट्रसंतांची खंजेरी भजनातून समाजजागृती प्रा. डॉ. सुधाकर वि. भुयार	७८-८०
२२	राष्ट्रसंतांची गीतिकाव्ये डॉ. स्नेहल द. शेंबेकर ✓	८१-८४
२३	वं राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे तरुणांना आवाहन : एक शोध प्रा. दिलीप एम. मोरे	८५-८९
२४	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या महिला सक्षमीकरणाबाबतच्या दृष्टिकोनाचा अभ्यास डॉ. श्वेता सं. सतुरवार (कुकडपवार)	९०-९४

२२. राष्ट्रसंतांची गीतिकाव्ये

डॉ. स्नेहल द. शेंबेकर

प्राध्यापक, सितारबाई कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, अकोला.

विसाव्या शतकाच्या प्रथम दशकात विदर्भातील अमरावती जिल्ह्यातील यावली खेड्यातील ब्रह्मभट समाजात राष्ट्रसंत तुकडोजींचा एका अत्यंत दरिद्री कुटुंबात जन्म झाला. आपल्या तपोसाधनेने आणि कर्तृत्वाने भारतीय इतिहासातील संतमंडळीत विशिष्ट स्थान प्राप्त केले. त्यांच्या केवळ आध्यात्मिक व धार्मिक कार्यामुळेच नव्हे तर त्यांच्या सामाजिक व राष्ट्रीय कार्यामुळेही जनमानस प्रभावित झाले. जनमानसाला प्रभावित करण्याचे कारण म्हणजे तुकडोजी महाराजांचे गद्य-पद्य वाङ्मय होय त्यातही त्यांचे पद्य वाङ्मय अधिक प्रभावी ठरले याचे कारण त्यांची उत्कट काव्यरचना आणि संगीत शास्त्राची जाण हे होय. त्यांच्या भजनांनी जनमानसाला इतके प्रभावित केले की, हजारो गावांमध्ये भजन मंडळी सुरू झाली आणि त्यांच्या नंतरही सुरुच आहेत. ते संतकवी होते तसेच गायक व खंजेरी वादकही होते. त्यांनी युवावस्थेत अत्यंत बिकट परिस्थितीत उंच पर्वतात आणि निबीड अरण्यातील गुफांत एकांत साधून तपोसाधना केली त्याच काळात अमंग रचना, भजन लेखन करण्यास प्रारंभ केला. त्यांचे शिक्षण चार वर्गांपलीकडे होवू शकले नाही. जागोजागी भजन किर्तन करणे, कविता रचणे हा त्यांचा छंद होता.

चांदूर बाजारच्या भारती बुवांकडून ते संगीत शिकले. सातळी कोतळीकरांनी दिलेल्या एकतारीवर भजने गायला शिकले. हनवतीबुवांकडून खंजेरी वाजवायला शिकले. तुकडोजी जातीने ब्रह्मभट होते. त्यावेळी 'कवित्त गाणे' हा या जातीचा व्यवसाय असे. कवित्त म्हणजे थोरामोठ्यांची काव्यमय स्तुती. तुकडोजींच्या गीतिकाव्याची बिजे त्यांच्या कवित्त गाण्यात आहे.

जातीवंत धंदा म्हणावे कवित्त । तेणे मित्र होती माझे ।

सदा सायंकाळी सद्गुरुच्या पूढे । ते वेडेवाकुडे मुखे गावे ॥

करावे भजन कोणाचेही घरी । कोणी हाक मारी भोजनासी ।

तुकडया दास म्हणे ऐसा काळ गेला । गरीबी घातला जन्म देवे ॥

कवित्वाची जाणीव तुकडोजींना सुरुवातीपासूनच होती.

'ठावे होते मज, मी काय करावे ।

परि ते स्वभावे आकमिले ॥' असे ते म्हणतात.

सुरुवातीस तुकडोजी तुकारामांचे अमंग गात. एकेदिवशी तुकडोजींचे गुरु आडकोजी त्यांना म्हणाले. "अरे, असे तुका म्हणे 'तुका म्हणे' किती दिवस म्हणशील? आता तुकडया म्हणे म्हणत जाय." गुरु आज्ञा प्रमाण मानुन तुकडोजींनी काव्यरचनेला प्रारंभ केला. तुकडोजींच्या जीवनाची बँटकच आध्यात्मिक व धार्मिक असल्यामुळे व गुरुआज्ञेने स्वरचित भजने गावयास प्रारंभ केल्यामुळेच सुरुवातीस ईश्वर गीतगायन हाच प्रामुख्याने हेतू असे. आपल्या शब्दसामर्थ्याची जाणिव होती.

गंगालहरी, कर्नल किर्तीकारांनी विलापलहरी, कवी चंद्रशेखर यांनी तरंग काव्य, माधवराव पटवर्धन यांनी भावगीत, कवी अनिलांना मुक्तक इत्यादी प्रकारची नावे लिरिकला दिली.

गीतिकाव्याची वैशिष्ट्ये

1. मगीतिकाव्य या काव्यप्रकारात काव्य आणि गाणी हे दोन घटक अंतर्भूत असतात.
2. गीतिकाव्यात बाह्यसंगीताला विशेष महत्व नसते तर अंतः संगीताला विशेष महत्व असते.
3. भावोत्कटता हे गीतिकाव्याचे प्राणभूत तत्व होय.
4. गीतिकाव्य आकाराने लहान अर्थ सधनतेत परिपूर्ण भावनांची उत्स्फूर्त चमक असणारे असते.
5. गीतिकाव्यात सेंद्रीयता एकजिनसीपणा असतो.
6. आत्मपरता हे गीतिकाव्याचे एक लक्षण असून कवीचे व्यक्तिमत्व व भावना अनुभव यांचे प्रतिबिंब गीतिकाव्यात उमटलेले असते.
7. गीतिकाव्याचा ग्रिक संकल्पनेप्रमाणे प्रेम करणाऱ्या युगलाच्या मनातील हर्ष, विरहामुळे शोक, पुनर्मिलनाचा आनंद, मिलनाची उत्सुकता गीतिकाव्यात असते अर्थात प्रेमभावनेची अभिव्यक्ती हे गीतिकाव्याचे प्रमुख लक्षण मानले जाते.
8. गीतिकाव्यात प्रकार, उपदेश, स्पष्टीकरण यांना गौणत्व असते आणि अंतर्गत संगीत प्रेमानुभूती, कलात्मकता व गेयता यांचे प्रभुत्व असते.
9. भावनिक मनोवस्थेचे दर्शन घडविणे, आत्मविष्कार हे गीतिकाव्याचे प्रमुख कार्य होय.
10. यामध्ये एका कडव्याचा इतर कडव्याशी भावनिक नाद साधला जावून अंतर्गत संगीत निर्माण होते. धृपदाची आवर्तने असून त्यात वेगवेगळ्या कल्पनांची कृत्रिम बांधणी नसते तर नैसर्गिक प्रवाह असतो.

यावरून गीतिकाव्यात नादमाधुर्य, उत्कटता, गेयता व अंतः संगीताला अधिक महत्व असते. आर्तता, प्रेमभाव हीच गीतिकाव्याचे प्रमुख वैशिष्ट्ये होत. राष्ट्रसंत तुकडोजींनी लिहिलेल्या ग्रंथशिरोमणी 'ग्रमगिता' हा ओवीवृत्तातील 4675 ओव्यांचा ग्रंथ समाजप्रबोधनाचे प्रयोजन दृष्टीसमोर ठेवून लिहीण्यात आलेला आहे. त्यात वस्तुतः हे प्रबंध काव्य आहे. त्याचे आनंदमृत व आत्मप्रभाव हे दोन्ही ग्रंथ, वेदांत, योगयाग व आत्मानुभवाच्या अविष्काराचे दर्शन घडविणारे ओविवध्द ग्रंथ आहेत. यात गेयता व प्रेमभाव यांना विशेष स्थान नसल्यामुळे या दोन्ही प्रबंध ग्रंथांना गीतिकाव्य या प्रकारात समाविष्ट करता येत नाही. वरिल ग्रंथांच्या व्यतिरिक्त तुकडोजींनी रफुटकाव्ये मोठ्या प्रमाणात लिहिलेली आहेत. यात श्लोक, अमंग व भजन यांचा समावेश आहे. श्लोक हा काव्यरचनेचा प्रकार गीतिकाव्यात घेता येत नाही. कारण गीतिकाव्याची वैशिष्ट्ये त्यात दिसत नाही त्यात फगव्य, गेयतेपेक्षा उपदेशालाच अधिक प्राधान्य आहे. अमंग व रफुटकाव्यांचा मात्र समावेश करता येतो. परंतु तुकडोजींचे सर्वत्र अमंग व भजन यांना गीतिकाव्यात स्थान देता येणार नाही. तुकडोजींच्या ज्या गीतात गीतिकाव्याचे जास्तीत जास्त उपयुक्त लक्षणे दिसून येतात त्यांनाच तुकडोजींची गीतिकाव्ये म्हणता येईल. तुकडोजींनी 2109 अमंग आणि 1160 भजने मराठीत रचलेली आहेत (त्यापैकी जवळपास 105 गीतांना गीतिकाव्य म्हणता येईल).

तुकडोजींच्या काव्याचा गीतिकाव्याच्या वैशिष्ट्यांनुसार अभ्यास केल्यास त्यांच्या काव्यात पुढील प्रकारची गीतिकाव्ये आढळतात.

2019-20

120

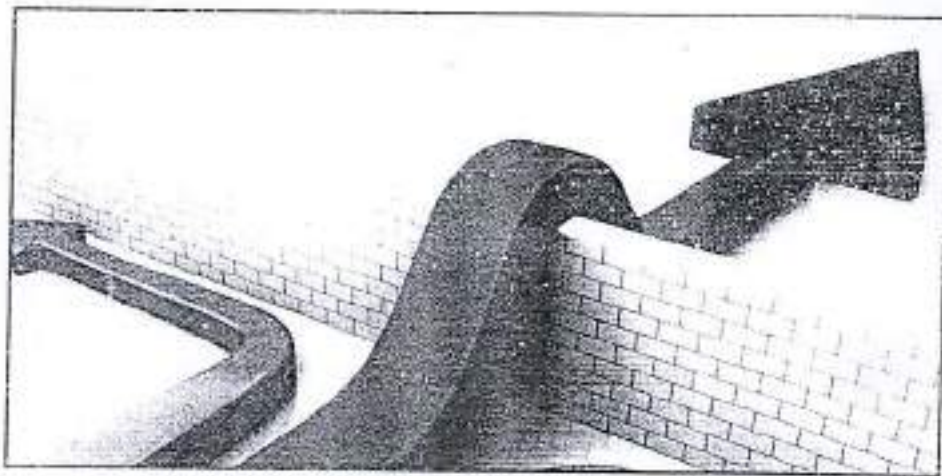
INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

SPECIAL
ISSUE
229 (A)

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFERENCED JOURNAL

**INDIAN YOUTH :
CHALLENGES AND OPPORTUNITIES**

- GUEST EDITOR -
Dr. V. R. Kodape

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

- EXECUTIVE EDITORS -
Dr. N. M. Chhangani
Prof. P. S. Shirsat

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : **PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON**

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

INDIAN YOUTH : CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

... Guest Editor ...

Dr. V. R. Kodape

... Chief Editor ...

Dr. Dhanraj T. Dhangar

... Executive Editor ...

Dr. N. M. Chhangani

Prof. P. S. Shirsat

Printed by : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

19.	Need of E-Resources in Academic Libraries.....	49
	Dr. Prakash Shiram Kolhe	
20.	Unemployment, Unrest and Youth.....	52
	Dr. Madhuri Yogendra Kopulwar	
21.	The Role of Music in Youth Culture.....	53
	Dr. Niraj Lande	
22.	Youth and Indian Musical Culture.....	56
	Prof. Dr. Rahul Kashinathrao Ekbote	
23.	Intra Generational Conflicts and Youth in Current Scenario.....	57
	Dr. Samruddhi Tapre	
24.	Importance of Physical Fitness in Youth and It's Benefits.....	59
	Prof. Dr. Vinod Kapile	
25.	Youth and ICT.....	61
	Dr. Dinesh B Raghurwanshi	
26.	Social Media and Youth.....	66
	Miss. Hema Ranaji Khedkar	
27.	Tiktok App and Indian Youth.....	68
	Parishkrit Agrawal	
28.	Criminality in Youth: Causes and Possible Solutions.....	70
	Mes. Bhagyashri Amit Dhumale	
29.	Music: Health Resource in the Life of Youth.....	73
	Dr. D. R. Elalkar	
30.	Skill Development of Youth : Opportunities & Challenges.....	76
	Dr. BaljeetKaur Oberio	
31.	Music Education and Youth Empowerment.....	79
	Nana Bhadke	
32.	The Importance of Reading Habit in Young Generation.....	82
	Dr. Ashalata Raman	
33.	Importance of Good Nutrients in Youth and Their Impact on Humans.....	85
	Prof. Dr. Rashmi Gajre	
34.	Challenges & Opportunities for Youth in Agriculture.....	87
	Prof. Dr. Jyoti R. Maheshwari	
35.	Challenges Faced Unemployed Youth in India.....	89
	Tushar Manohar Kotak	
36.	Youth and Confidence Level.....	91
	Dr. Mahesh C. Dabee	
37.	Modern Lifestyle and Youth.....	93
	Dr. Manasi Manojkumar Kambale	
38.	E-Commerce and its impact on Youth.....	97
	Dr. N. B. Mathpati	
39.	Nutrients and Youth.....	100
	Dr. Anjali Chandrakant Parde	

The Role of Music in Youth Culture

Dr. Niraj Lande

Associate Professor, Department of Music,
Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

Abstract:

Music is a flow of energy. It directs our emotions, reason and mood. Music is a force that can be used for both good and evil. It is a factor that guides the development of civilization. The music that distorts the harmony of sound and the rhythm of life itself - slowly, but irreversibly destroys man, his/her psyche, morality, soul, mind, emotions, body. The sound is a universal powerful invisible force capable to cause both favorable and destructive changes." The world is full of sounds. We live in a world full of weak and strong, unusual and familiar, disordered and ordered, soothing and irritating, healing and detrimental, music and noise sounds that we hear or not hear. Youth culture has aspects that cross racial, ethnic and geographical boundaries and while all youth do not behave or think in the exact same way many similarities suggest that the vast majority of adolescents fit somewhere in the mainstream of youth culture. How youth spend their time, what they value, their attitude, styles and behaviors, their concerns and how they interact with mass mediated messages, their peers and society at large constitute youth culture. Today's youth are extremely diverse in terms of culture.

Key Words : Music, Digital Age, Culture, Youth.

Introduction:

Music has always been around us. In sound of waterfalls, chirping birds, ancient songs of nomadic tribes, in movies and popular culture. Our deepest sorrows and most beautiful memories all have been expressed with music. India has been very rich in terms of musical diversity. From hymns of Samveda, we have a glorious tradition of music. It has developed into a multitude of styles and what we call ghazals and different genres like Dhrupad, thumri, tappa, tarana, etc. from highly spiritual to earthly sensual songs, the variety is visible not only in context, but in form, in presentation and the effect it creates. When one hears a raga from a maestro, it has a very different effect as when one hears a nirgun bhajan sung by likes of Kumar Gandharva or Prahlad Singh Tipania. With the advancements in electronic technology, the computers are capable to churn out any type of ragas. But these computers have to be programmed by a human using his brain. It is up to one to use these tools to his or her advantages, as complement to teaching, learning, and archiving methods. "The movement of the music industry into the Digital Age marks a revolution in the quality of the reproduction and the versatility of music distribution. The digital language of computers has been incorporated into nearly every aspect of our lives including audio and visual entertainment. In order to take advantage of digital music and the versatility it can provide, we need to understand some of the features of digital encoding of musical information, along with a

discussion of tools that can be used to manipulate and process digital music".¹ In the modern times it is difficult to imagine any aspect of music that is not touched by technology.

The Role of Music in Youth Culture :

Youth culture has aspects that cross racial, ethnic and geographical boundaries and while all youth do not behave or think in the exact same ways many similarities suggest that the vast majority of adolescents fit somewhere in the mainstream of youth culture. How youth spend their time, what they value, their attitude, styles and behaviors, their concerns and how they interact with mass mediated messages, their peers and society at large constitute youth culture. Today's youth are extremely diverse in terms of culture. We contend that the strength of youth culture is in what young people have in common with each other and have become conscious of themselves as a separate group with aspirations different from those of the rest of the population.

The mass media have also certainly had their share in forming this sense of separations. Another factor influencing the spread of youth culture has been the growth of higher education. Youth culture has changed over generations. Today's youth are surfing internet and they claim it to be their norm and emailing is as common as using the telephone. Fashion is a huge influence of youth culture, especially in relation to young people's attitudes and behaviors. Youth also face peer pressure both positive and negative. At this age

involvement with peers increases and can offer a sense of physical, emotional and social comfort. Being part of a peer group can be a source of acceptance, affection and a place for experimentation. For e.g. to be a part of some peer culture means conforming to certain unwritten rules such as dress code. Thus youth culture shapes young people's lives. Prevalence of different types of family system plays a pivotal role in shaping youth personality and character. Declining of joint family system in major parts of our country could be creating more changes for family disputes. High degree of parent youth conflict might be seen glaringly in industrialized and urbanized cities. Comparatively in agricultural and rural societies parent youth conflict is less in degree. In advanced metropolitan and western countries due to democratization of family the parent-youth conflicts are less in number. The subjects like discipline, spending money, use of vehicles, watching TV, in which cases parent-youth conflict arises. However in modern societies parents are changing their attitudes to accept changes in youth's social norms and values.

India today has one of the largest populations of young and skilled professionals. More than 60% of India's population is below the age of 35 years and skilled in one field or the other. The advent of modern science and technology brought the changes in the social strata the western way. Social transitions become the order of the day. All societies are susceptible to social change and this change has had influence on the lifestyle, value system, achievement levels, career aspirations and social expectations. Indian youth come in so many different forms that it is difficult to have one picture that would fit all. Television serials, advertisements and the media portray our youngsters as some kind of westernized nuts, frequenting disco clubs and pursuing single objective of having fun. The boys who get interviews on TV channels are the ones who sport pony tails and ear rings, while the girls wear revealing dresses and dance away the night in trendy discotheques. The Webster dictionary defines lifestyle as "The typical way of life of an individual, group, or culture"² In the strictest sense of the word, the definition of lifestyle simply means the typical way a person goes about daily living. Most people, however, define it in terms of wealth or a lack thereof. This doesn't begin to hit the mark. When the facets that truly make up a lifestyle are considered, the all-encompassing nature of this term becomes clear.

In the last 50 years the media influence has grown exponentially with the advance of technology. First there was the telegraph, then the radio, the newspaper, magazines, television and now the internet. Mass media exposure is an effective instrument to gain knowledge about the outside world. Media exposes the youth population to important information and increases awareness of health and family welfare issues, in addition to a variety of social issues. To some extent, media exposure can compensate for a lack of education if there is regular exposure to educational media messages. The mass media (such as television, music), and in particular the new media (such as the Internet) are important tools for spreading the global culture to young people around the world; conversely, it can be used as a platform for networking, resistance. Researchers from Denmark, France, and Israel found that as a result of the media-induced processes of globalization, young people in those countries have a preference for transnational fiction and movie material. According to Sonia Livingstone, "one of the paradoxes of the media's Western cultural influence is the tension between the homogenizing effect of a dominant culture on diverse cultures, and the inherent individualism at the center of the Western cultural model. This creates a push-and-pull effect of look-alike teenage role models masking the ongoing struggle for individuality and identity that is at the heart of youth."³ Parasuramur Sulabha gives information on the exposure of women and men youth to several types of media in India. According to him, "overall, 30 percent of women and 12 percent of men age 15-24 are not regularly exposed to any media. The most common form of media accessed by both women and men is television, followed by radio for women and newspapers/magazines for men. The majority of youth (59 percent of women and 70 percent of men) watch television regularly."⁴ Gender differentials are evident for each type of media. Consistent with the gender gap in literacy, the gender gap is also very wide in exposure to print media. Only 27 percent of young women, compared with 57 percent of young men, read a newspaper or magazine regularly. Compared with the older cohort of persons age 25-49, exposure to each medium of communication is higher among youth, particularly for men.

Almost all youth in the highest wealth quintile are exposed to some media, whereas 68 percent of women in the lowest wealth quintile are not exposed to any media. Exposure to media is much lower among rural than urban youth. The difference is especially large for

women. Media exposure is lower among ever-married persons than among those who have never been married. Music is one of those tools that strongly influence children and all of us - brain structures, emotions, soul, actions and understanding. It is a slow medium with long and sustainable impact. According to T. Mikushina, 'Music is a flow of energy. It directs our emotions, reason and mood. Music is a force that can be used for both good and evil. It is a factor that guides the development of civilization. The music that distorts the harmony of sound and the rhythm of life itself - slowly, but irreversibly destroys man, his/her psyche, morality, soul, mind, emotions, body...'5 The sound is a universal powerful invisible force capable to cause both favorable and destructive changes.

Conclusion :

The world is full of sounds. We live in a world full weak and strong, unusual and familiar, disordered and ordered, soothing and irritating, healing and detrimental, music and noise sounds that we hear or not hear. Musical sounds differ from other sounds in that their frequencies are related to each other in certain proportions (harmonics). These proportions can be observed in the entire diversity of natural phenomena - from the development of the cell and the plant to the movement of planets around the Sun, and in the man-

made world - architecture, art, mathematics. The musical sounds making up a piece of music are subject to a certain rhythm. In his book 'The Secret Power of Music', David Tame states that 'there is not a single function in the human body unaffected by music. The study showed that music has effect on digestion, inner secretion, circulation, feeding and breathing.'6

References :

1. Padma Iyyer, 2004. Music Information Retrieval. Vishvabharathi Publications, New Delhi, p.110
2. Dictionary - Merriam-Webster by Merriam-Webster Mass Market 1 January 2016
3. Soma Livingstone 1998 Audience research at the crossroads: The 'implied audience' in media and cultural theory. *in European Journal of Cultural Studies* 1(2): 193-217 - May 1998
4. Parasuraman, Subabha, et al., (2009) 'The State of the World's Children 2011: Adolescence - An Age of Opportunity' United Nations Children's Fund (UNICEF) December 31, 2011
5. Mikushina T., Zvukat, ritamat 2017 Sound, rhythm and their effect on the human. *Trakia Journal of Sciences*, No 4, pp 328-332.
6. David Tame 1984. **The Secret Power of Music: The Transformation of Self and Society through Musical Energy** Destiny Books, New edition.

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-IX, Issue-I
January - March - 2020
Marathi Part - III, Hindi & English

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 5.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730 ✓
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - I

January - March - 2020 ✓

MARATHI PART - III / HINDI / ENGLISH

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan ✓
Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - III ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	माणिक बंदुजी ब्रह्मभट्ट ते बंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : एक जीवनप्रवास प्रा. नरेश पांडुरंगजी बोरकर	१-४
२	शब्दापलीकडील कर्मकृतींचे संपूर्ण विश्लेषण : राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज प्रा. बळीराम भांगे	५-९
३	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व आचार्य विनोबा भावे प्रा. डॉ. रवींद्र मधुकरराव बेले	१०-१२
४	बंदनीय राष्ट्रसंतांच्या स्वप्नातील भारताची जडणघडण प्रा. धनराज डी. मुरकुटे	१३-१७
५	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या साहित्यातून झालेला सांगीतिक प्रचार प्रा. डॉ. नीरज एस. लांडे	१८-२०
६	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे विचार प्रा. प्रसन्न बगडे	२१-२२
७	राष्ट्रसंतांची भजनावली : सामाजिक ऐक्याचा सांस्कृतिक वारसा प्रा. अरुणा हरले	२३-२६
८	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांची राष्ट्र जागृती व उभारणीची चळवळ प्रा. डॉ. बाळासाहेब जी. जोगदंड	२७-३१
९	माणिक बंदुजी ब्रह्मभट्ट ते बंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : एक जीवनप्रवास डॉ. प्रवीण व. काळे	३२-३४
१०	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सबलीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार प्रा. डॉ. चारुशिला राजेश्वर रुमाले	३५-३८
११	ग्रामगीतेतील जीवनमूल्य प्रा. डॉ. निलिमा रा. शिरेकर (गोगटे)	३९-४३
१२	राष्ट्रसंतांची भजनावली - सामाजिक ऐक्याचा सांस्कृतिक वारसा फु. श्रुती प्रवीण पांडवकर डॉ. साधना शिलेदार	४४-४७

५. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या साहित्यातून झालेला सांगीतिक प्रचार

प्रा. डॉ. नीरज एस. लांडे

सहयोगी प्राध्यापक (संगीत विभाग), सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

समाज व संगीत यांचा निकटचा संबंध निर्माण करून लोकांनी त्यांच्या प्राणिक दुःखापासून दूर करण्याचा प्रयत्न सर्वत्र संत मंडळींनी आपल्या भक्ती रचनेतून केलेला दिसून येतो. संतांच्या रचना मग ते अभंग असो, भजन असो, ओव्या असो की पंचादे, भारुडे असो त्यांना बोलके करण्याचे कार्य संगीत कलेचे केले आहे. संत मिराबाई, संत कबीर, संत सुरदास, तुलसीदास, ज्ञानेश्वर, तुकाराम, एकनाथ, नामदेव, सावला माळी, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज इत्यादींसारखे अनेक संत आपल्या देशात होऊन गेले. या सर्व संतांनी समाजाच्या कल्याणासाठी, समाज परिवर्तनासाठी, संस्कृती रक्षणासाठी तसेच संस्कृती संबंधासाठी विपुल साहित्य लिखाण कार्य केले त्यांचा प्रचार व प्रसार हा संगीताच्या माध्यमातूनच केला.

विदर्भांमध्ये सुद्धा अनेक महान संतांनी आपल्या कर्तृत्वाने समाजाला योग्य मार्गांकडे नेण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला. अश्याच थोर संत मालिकेतील ग्रामगीतेच्या माध्यमातून भजनांद्वारे ज्यांनी राष्ट्रउन्नतीचा संदेश दिला असे अग्रगण्य संत व भारताला लाभलेले अमूल्य रत्न म्हणजेच राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज

राष्ट्रसंतांचे कार्य

वैदिक काळापासून म्हणजे अतिप्राचीन काळापासून संगीत विकासाच्या मध्य काळापर्यंत भारतीय संगीताचा प्रवास पाहिल्यास संगीताचा व अध्यात्माचा, संस्कृतीचा व संगीताचा, धार्मिक विधीचा व संगीताचा परस्परांशी संबंध अतुट आहे, असे दिसून येते.

समाज प्रबोधनाची प्रमुख भाषा संगीतच ठरू शकते कारण शब्दाला सामर्थ्य स्वरांच्या माध्यमातून प्राप्त होते. ज्यामुळे शब्द अधिकाधिक प्रभावी ठरतात. स्वरांमुळे शब्दांना आशय प्राप्त होतो. शब्द अधिक बोलके तसेच अर्थब्राह्मी होतात. राष्ट्रसंतांनी हे स्वरांचे सामर्थ्य जाणले व प्रबोधनासाठी संगीताचा वापर असा वापर करून घेतला. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांना निसर्गात भारदस्त आवाजाची देवी देणगी प्राप्त होती. महाराजांनी खंजीरी भजन शैली विकसीत करून खंजीरी भजनांच्या सहाय्याने प्रबोधन कार्यास सुरुवात केली.

खंजीरी, तबला, एकतारी, टाळ वा वाद्यांच्या सहाय्याने खडबक, आवाजात राष्ट्रसंतांनी भजनांच्या माध्यमातून समाज प्रबोधन केले. ग्रामविकास, स्वच्छता, शिक्षणापती जनजागृती इत्यादी विविध व्यक्तीमत्त्व विकास विषयांवर ग्राम जयंतीच्या माध्यमातून राष्ट्रसंतांनी गावागावां भ्रमण करून भजन, प्रबोधन केले. त्यांच्या खंजीरीचा नाद गावागावांमध्ये पोहचू लागला.

समाजाला व्यसनापासून दूर ठेवण्यासाठी

ऐ मानव सुगले थात | व्यसन को छोड दे सारे |

तेरा चहेंगा नाम | प्यारे नेकी से कर काम ||

या भजनाच्या माध्यमातून व्यसनांपासून दूर राहण्याचा राष्ट्रसंत संदेश देतात. समाजामध्ये मानुसकौची भावना निर्माण करण्यासाठी तसेच आत्मिक शांती, बौद्धिक विकास, व मानसिक स्थैर्य लाभण्यासाठी सामुदायिक प्रार्थना हे सर्वोत्तम साधन आहे. हे महाराजांनी पटवून दिले.

सबके लिये खुला है, मंदिर यह हमारा

देशी विदेशीओंका मंदिर ये हमारा

राष्ट्रसंताचे स्त्री विषयक विचार

भारत हा प्राचीन काळी मातृप्रधान देश होता. मुलांना त्यांच्या आईच्या नावावरून ओळखले जायचे. उदा. कौतंब, राधेय, वनतंय इत्यादी नावे उदाहरणादाखल देता येतील. कालांतराने बदल होत गेला आणि स्त्रीला कुटुंबात दुय्यम स्थान प्राप्त होवून समाज पुरुष प्रधान संस्कृतीत परावर्तीत झाला. स्वीवांवर अनेक अत्याचार होवू लागले. त्यांची स्थिती दर्यानीय झाली. राष्ट्रसंतांनी याची दखल आपल्या सर्वां इत्यात प्रखरतेने घेतलेली जाणवते. आपल्या मातेचे स्मरण करतांना महाराज लिहितात

याच गुणे मातृदेवो भव ! वेदाने आरंभोच केला गौरव !

मर रत्नांची खाण अपूर्व ! मातृजीती म्हणोनीया! प्रा.गी.

स्त्री-पुरुष तुलना करतांना राष्ट्रसंतांचे अशी धारणा आहे की, स्त्री पुरुषांच्या तुलनेत कोठेही कमी नाही.

उत्तम पुरुषासर्व, उत्तम नाही !

तरी त्यांचा संसार स्वर्गांष्टी

पुरुषाहुनी काकणभरी ! महिला बरीच राहत असे ! !

उपरोक्त स्त्री विषयक विचार समाज मनात रूजविण्यासाठी त्यांनी, खजेरी भजनाचा आधार घेवून स्त्री विषयक समाज प्रबोधन केले.

ग्राम सुधारणा विषयक विचार

ग्राम जयंतीचा मंत्र घ्या हो नवा

देशात समता नांदवा||

ग्रामाची खऱ्या अर्थाने प्रगती करावयाची असेल तर त्यात सर्वप्रथम समता असावला हवी अशी विचारधारा राष्ट्रसंत कळकळीने नमुद करतात. माधी राहणी उच्च विचार अशा प्रकारचे राष्ट्रसंतांचे व्यक्तीमत्व होते. सामान्य जनतेत ते त्यांच्याच पंढरावात मिळून मिळसून जात. त्यांच्या सुख दुःखाची जलतीने चौकशी करत. दोन दुबळ्यांप्रती त्यांना विशेष आस्था व जिद्दवादा होता. गाव विकसित झाल्याशिवाय देश विकसित होऊ शकणार नाही याची त्यांना जाण होती. म्हणून त्यांनी ग्रामशांति जर्नालही.

राष्ट्रसंतांनी मराठी व हिंदी मध्ये विपुल प्रकरणात साहित्य निर्मिती केली त्यामध्ये मराठी भजने-११६०, मराठी अभंग-२१०९, पैवाडे-१०, श्लोक-३७६, आंब्या-५१४९, तसेच हिंदी भजने ३२३६९, बरखा-१७४६, सदविचार-१५४७, या व्यतिरिक्त प्रार्थनाष्टक श्लोक, स्वागतगीते, मराठी मंगलाष्टक, सुविचार, भागवत प्रवचने, लेख इत्यादी अफाट साहित्य राष्ट्रसंतांनी लिहून ठेवले आहे. डॉ.सर्वपल्ली राधाकृष्णन म्हणतात की, संत तुकडोजींका खंजरी भजन आध्यात्मिक आनंद की अनुभूती दिलाता है | वे समस्त मानव जाती को सेवा और ईश्वर की पुजा मानते है | वे भारतीय संस्कृती के सच्चे प्रतिनिधी है | सर्वधर्म समाभाव, राष्ट्रीय एकात्मता विश्वशांती और ग्रामोन्नती का यह उन्होंने चलाया हुआ कार्य महत्वपूर्ण है | १९५४ साली जापान येथे झालेल्या विश्वधर्म परिषदेचे उद्घाटन महाराजांनी केले. व खंजीरोवर थाप देवुन हर देश में तु हर भेस तुतरे नाम अनेक तु एकही है | हे भजन गाऊन निविध देशातुन आलेल्या विचारवंतांना प्रभावित केले.

निष्कर्ष

राष्ट्रसंतांची भजने देशाविदेशात गायली आहेत. कित्येक पौराण्य व पाश्चात्य विचारवंतही महाराजांच्या खंजीरी भजनांना प्रभावित झाले. ग्रामोन्नती, महिलोन्नती, तरुणांनती, समाजोन्नती, राष्ट्रोन्नती हे उदात्त हेतू डोळ्या समोर ठेवुनच महाराजांनी साहित्य लेखन केले. आज राष्ट्रसंतांनी जो विचार समाजाला दिला तो गुरुदेव भजन मंडळाच्या माध्यमातून, प्रामजयंती उत्सव तसेच सामस्वच्छता अभियान, राष्ट्रसंत विचार साहित्य संमेलने. गावोगावी संपन्न होत असलेल्या राष्ट्रसंतांच्या श्रध्दांजली कार्यक्रमामातून भजनांच्या माध्यमातून, राष्ट्रीय कितंन, खंजीरी भजन ग्रंथेच्या माध्यमातून स्लोकोपर्यंत पोहर्चावण्याचे कार्य आजही अविरोधपणे सुरु आहे. सामुदायिक प्रार्थना ध्यान व भजनांच्या माध्यमातून चांगल्या आवाजाचे गुणी कलावंत गायक, वादक समाजाला लाभत आहेत. संगीत क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांना आपली कला सादर करण्यासाठी योग्य असे व्यासपीठ या विविध उपक्रमाच्या माध्यमातून लाभत आहे.

संदर्भ

१. कडवे रघुनाथ, (२०१०) मानवतेचे महान पुजारी राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, नागपूर; अनमोल प्रकाशन.
२. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, (२०००) ग्रामगीता, मोझरी, श्री.गुरुदेव सेवा प्रकाशन मंडळ
३. बेलुरकर, रा.मो.युग प्रवर्तक राष्ट्रसंत श्री.तुकडोजी महाराज, माणिक प्रकाशन, बरखेड, जिल्हा अमरावती.
४. डॉ.सावरकर, सुभाष, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, जीवन व कार्य, नलिनी प्रिंटर्स, अमरावती, २००७

14-7-20

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH
JOURNAL

AJANTA

Volume-IX, Issue-I
January - March - 2020
Marathi Part-II

Attested
9/2/20

Ajanta Prakashan

IMPACT FACTOR/ INDEXING
2019-6.599
www.sjifactor.com

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	ग्रामगीतेतील उद्योगशीलता डॉ. विष्णू नामदेव लांडे	१-३
२	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या ग्रामगीतेतील ग्रामिण विकास प्रा. डॉ. प्रज्ञांत रा. देशमुख	४-६
३	राष्ट्रसंताचे स्त्री सबलीकरण व महिलात्रती विषयक विचार प्रा. तुकाराम विठ्ठलराव कांबळे	७-११
४	ग्रामस्वच्छता व रामधून एक ग्राम जागृतीची चळवळ प्रा. प्रमोद तुकाराम अडाव	१२-१४
५	वंदनीय राष्ट्रसंतांच्या स्वप्नांती भारताची जडण घडण प्रा. डॉ. अनिता ज. तिडके	१५-१९
६	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या साहित्य प्रतिगेतून झालेला सांगीतिक प्रचार डॉ. ए. जी. सोळंके	२०-२३
७	राष्ट्रसंतांच्या समाज प्रबोधनात संगीताचे महत्त्व प्रा. हर्षवर्धन मानकर	२४-२६
८	राष्ट्रसंतांच्या दृष्टीकोनातून आदिवासी विकास प्रा. प्रितम वसंतराव गावंडे	२७-३०
९	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे वैज्ञानिक विचार डॉ. दीपक आनंदराल नीरपगार	३१-३३
१०	वं. राष्ट्रसंतांच्या ग्रामगीतेतील ग्रामनिर्माण पंचक प्रा. काशीनाथ विठ्ठलराव तरासे	३४-४०
११	राष्ट्रसंतांचा संगीत विषयक दृष्टिकोन डॉ. एन. एल. गोंडगणे	४१-४४
१२	वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या अभंगातील सांगीतिक अभ्यास प्रा. प्रितम जनार्दन वैस	४५-४८
१३	राष्ट्रसंत आणि महिला सामाजिककार प्रा. डॉ. बळीराम परशराम अवचार	४९-५१

Attested
Rafay

7. राष्ट्रसंतांनंतर राष्ट्र उभारणीत त्यांच्या अनुयायांनी साकारलेली भूमिका स्पष्ट करणे.

विषय प्रवेश

भारत हा विविधतेने नटलेला देश आहे. इथे अनेक जाती धर्मांचे लोक गुण्यागोविंदाने राहतात. त्यांनी तसेच एकोप्याने राहणे राष्ट्रहिताच्या दृष्टीने फार आवश्यक आहे. आपल्या अनेक रचनांमध्ये राष्ट्रसंतांनी समानतेचा संदेश पदोपदी दिल्याचे दिसून येते. 'या भारतात बंधुभाव नित्य वसू दे, दे वरचि असा दे'

उपरोक्त रचना शालेय शिक्षणात अनेकदा आपण तालमूरत गायली आहे. त्याचा परिणाम व प्रभाव आपल्या संपूर्ण आयुष्यभर राहिल, हे वेगळे तर सांगायलाच नको.

राष्ट्रसंत संपूर्ण विश्वाला एका कुटूंबाप्रमाणेच मानत असत. राष्ट्रसंतांचा मानवतावाद अपर्यादित व विश्वव्यापक होता. त्यांना संपूर्ण मानव जातीत समानता रुजवायची होती. जात, धर्म, पंथाच्या पलिकडे जावून त्यांना जगात फक्त मानवता प्रस्थापित करायची होती. विश्वधर्म परिषद व विश्वशांतीसाठी ते सयाम, ब्रम्हदेश व जपान येथे जावून आले. तेथे सर्व धर्म व सर्वांचा देव एकच आहे. हे खंजेरी भजनातून व्यक्त केले. ते अजरामर भजन म्हणजे -

'हर देश में तू, हर भेष में तू

तेरे नाम अनेक तू एकही है'

संगीत शक्तीची महाराजांना परिपूर्ण जाण होती. ते सिध्दयोगी होते. त्यांच्या मुख्यातून निघालेला शब्द हा प्रमाण शब्द होता, आहे आणि राहिल. राष्ट्रसंतांचे विचार आजच्या आधुनिक पिढीस देखील किती समर्पक आहेत. सर्व सामान्य जनतेत आपले सृजनशील विचार रुजविण्यास त्यांनी संगीताचा आधार घेतला. आपल्या पहाडी आवाजातून आपलीच भजनं त्यांनी अजरामर केलीत. राष्ट्रसंतांच्या नावाने आज ज्या भव्य खंजेरी भजन स्पर्धांचे आयोजन होते. हे त्यांचेच द्योतक आहे. संगीत विषयाबद्दलचा राष्ट्रसंतांचा विचार किती व्यापक होता हे त्यांच्या पुढील काव्यातून स्पष्ट होतं.

संगीत है शक्ति इश्वर की ।

हर स्वर में बसें है राम ॥

रानी जो गावे रानी ।

रोगी को मिले आराम ॥

राष्ट्रसंत हे जरी पुढारलेल्या विचारांचे पुरस्कर्ते होते तरी त्यांनी सर्व इमारत आध्यात्मावरच उभी केलेली दिसते. समाजात ज्या-ज्या गोष्टी अनिष्ट व चूकीच्या होत्या, त्या-त्या त्यांनी ठासून मांडल्या व त्यावरचे उपायही. हे करतांना त्यांनी आध्यात्माला कधीच दुय्यम स्थान दिले नाही. आध्यात्माशिवाय माणसाचे आयुष्य सफल होवू शकत नाही, हा विचार त्यांच्या लेखणीत प्रकर्षाने जाणवतो. श्रध्देनी जगातील सर्वच कामे होतील असे म्हणता येणार नाही, मात्र श्रध्देशिवाय जगातील कोणतेच

Attsted
2020

निष्कर्ष

1. साहित्य व संगीत यांचा योग्य मेळ साधून राष्ट्रसंतांनी सृजनशील व समाजोपयोगी प्रगल्भ विचार सामान्य जनतेपर्यंत पाहोचविला
2. भजन हा सामान्य माणसाच्या अंतःकरणाचा विषय आहे, हे महाराज जाणून होते. म्हणून आपले विचार जनतेपर्यंत पाहोचविण्याचे कार्य त्यांनी भजनांच्या माध्यमातून केले.
3. भजनासाठी एकच खंजीरी पुरेशी आहे. हे महाराजांनी स्पष्ट केले. शेवटी संगीताचा उद्देश आनंद आहे, वत्कीष्टता नाही हे राष्ट्रसंतांनी स्पष्ट केले. तमाशा व लावणीत वापरले जाणारे खंजीरी वाद्य, महाराजांनी मात्र भक्तीमार्ग व समाज प्रबोधनासाठी वापरले.
4. राष्ट्रसंतांचे साहित्य, विचार, भजन आजही राष्ट्रासाठी - समाजासाठी प्रासंगिक आहेत आणि भविष्यात सुध्दा राहतील.
5. ग्राम मोझरी वरून महाराजांच्या कार्याचा रथ त्यांच्या अनुयायांनी समर्पणे सांभाळला आहे. सामाजिक समतोल राखण्यात आज राष्ट्रसंतांच्या अनुयायांची भूमिका अभिमानास्पद आहे.

संदर्भ

1. शब्दब्रम्ह - नादब्रम्ह - पं. श्रीराम शर्मा आचार्य
2. ग्रामगीता - राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज
3. लोक संगीत - डॉ. अशोक दा रानडे
4. तुकडोजी महाराजांची भजने.

Attested
गोले

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (A) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

19.2.0

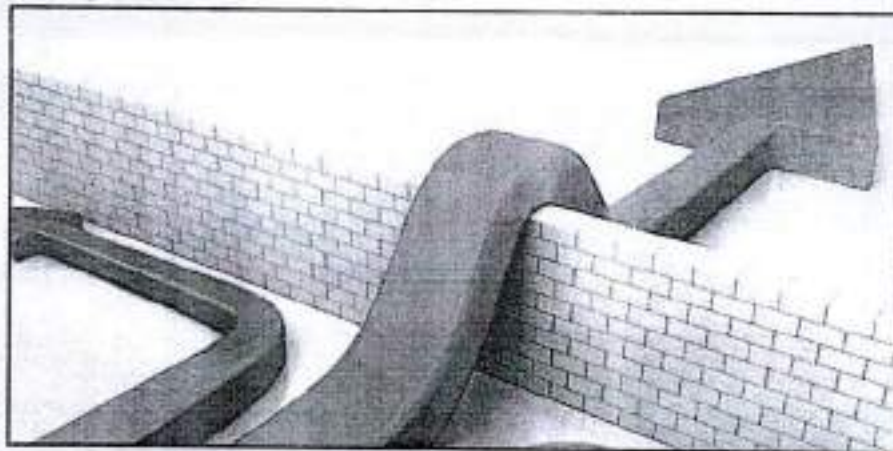
INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (A)

INDIAN YOUTH : CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

- GUEST EDITOR -
Dr. V. R. Kodape

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

- EXECUTIVE EDITORS -
Dr. N. M. Chhangani
Prof. P. S. Shirsat

Attended
9/2/20

For Details Visit To -
www.iafres.com
www.researchjourney.net

Printed By: **PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON**

: CONTENTS :

1.	Effect of Social Media on Youth.....	01
	Dr. B. S. Kavliar	
2.	Library and Information Services in Changing Era.....	4
	Dr. Dattatray Ramrao Dhumale	
3.	Youth Participation in National Development : Opportunities and Challenges.....	7
	Dr. Donge Satish B	
4.	Unemployment, Youth and Government.....	11
	Prof. A. M. Shekh	
5.	Digital Library: Need of Today.....	14
	Amol Bhaudas Meshram	
6.	Various Benefits of Physical Fitness in Youth.....	17
	Dr. Anil A. Deshmukh, Prof. Rajabhau Deshmukh	
7.	Youth and Society.....	19
	Dr. Dinkar Eknath Umberkar	
8.	The Role of Youth in Society.....	21
	Dr. Ulhas N. Rathod	
9.	Role of Fitness and Sports in Youth and Their Benefits.....	23
	Prof. Anjali Barde	
10.	Unemployment in India : Skill Development Initiative.....	26
	Dr. Nilesh N. Chotriya	
11.	The Role of Youth in Political Participation.....	28
	Dr. Ratan V. Rathod	
12.	Influence of Music on Youth.....	31
	Dr. Ajay Solanke	
13.	Role of Indian Youth in Swachh Bharat Abhiyan.....	33
	Dr. Anil M. Tirkar	
14.	Comparative Effect of Warming Up Exercises on Selected Physical Fitness Components of M.P.Ed. and M.Ed. Students.....	36
	Prof. Ashish Govindrao Barde	
15.	Impacts of Social Media in Youth.....	39
	Dr. Ravi S. Dakhore	
16.	Challenges Faced by Youth in India.....	41
	Dr. D. K. Rathod	
17.	Role of Youth for Cleaner and Greener Environment.....	44
	Dr. Sujata H. Shende	
18.	Social Media and Youth : Pillar in Nation Building.....	46
	Dr. Dinesh A. Gundawar	

Influence of Music on Youth

✓
Dr. Ajay Solanke

Assistant Professor, Department of Music,
Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

Abstract:

Music plays an important role in developing one's personality and understanding the role of music in enriching our life is one of the responsibilities of our youth. It believes that every young person should have the opportunity to experience the magic of music. Music has the power to build academic and social skills; unleash creativity, and develop self-confidence and self-esteem. Music has been central to young people's lives for generations. For the last generation, dancing to music blaring from the record player was a great enjoyment. Now, young people can exchange music from iPhone to iPhone, stream it online, and watch their favorite music videos alongside the tunes. The entire human energetic system is extremely influenced by music. Pulse and rhythm are found in a heartbeat, breathing and on movement. Melody is created in our laughing, crying screaming and singing. Even the range of our emotions can be held within the rhythms and harmonics of different musical styles. Music is everywhere around us. It exists in our lives since the day we come into existence. From the womb you experience sound.

Key Words : Music, self - confidence, youth.

Introduction:

Music is a universal language which transcends all barriers of country, race or religion. It unites man to man, but even more, it unites man to god. Music, it is said, is the language of the soul. Music is a universal language. It influences all levels of human existence. Music is the cosmic principle whose dynamics makes the universal mechanism functional. Music is energy but at the same time it is the expression of that energy, the definite manifestation of a non-manifest force. Music penetrates the cosmos as an invisible, inaudible vibration of bliss, while music represents likewise the audible vocalization of the bliss. The entire human energetic system is extremely influenced by music. Pulse and rhythm are found in a heartbeat, breathing and on movement. Melody is created in our laughing, crying screaming and singing. Even the range of our emotions can be held within the rhythms and harmonics of different musical styles. Music is everywhere around us. It exists in our lives since the day we come into existence. From the womb you experience sound.

In the era of globalization, changing media technologies have dramatically transformed the media and health culture of youth.. Digital technologies are not only the daily tools of communication, information and entertainment for adolescents but they have become an integral part of their lives. Adolescents of today have twenty four hours media access, they wake up with an alarm on cell phone, use various technologies during the day and ultimately go to sleep searching on internet with laptops in their laps or iPhone plugged in their

ears. Adolescents who lived two decades before might have spent as much as several hours a week or a month accessing any one medium as compared to adolescents of today, who have 24/7 media access. Strasburger stated that 'today's adolescents had unlimited access to new media technologies and uses them in a desired and undesired manner. Adolescents being the early adopters are more creative than adults. This creativity and frequent use of new communication technologies among adolescents have lead to angst among parents, teachers and health care experts.'¹ Adolescents in a day on an average spend more than seven hours using media. Large number of adolescents has access to different media technologies to a bedroom like television, computer, internet, and a cell phone. As opined by Menon, 'In today's digital world, media is omnipresent and it is not possible to live without media. While fulfilling numerous functions in the daily life, such as providing information, entertainment etc. many harmful effects are caused on masses due to compulsory exposure to mass media.'²

Influence of Music on youth :

New media technologies nowadays are playing a very important role in adolescent's lives. A Kaiser Family Foundation Study mentioned that, 'media play a central role in the lives of today. Their homes, indeed their bedrooms, are saturated with media. They typically are among the early adopters of personal computers and are a primary target of much of the content of the World Wide Web.'³ Recent developments in media technologies have brought

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277-5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

UGC Approved

Volume-IX, Issue-I
January - March - 2020
Marathi Part - I

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	ग्रामगीतेतील चिचनमुल्य प्रा. नानुकराम दिनानाथ बनकर	१-५
२	वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे ग्राम स्वराज्यासंबंधी विचार प्रा. डॉ. उमेश आर. धुमाळे	६-८
३	खंडेरीच्या नादातून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे समाजप्रबोधन प्रा. अमोल घासुदेवराव गावंडे	९-११
४	राष्ट्रसंताच्या मते सांगीतीक भजनाद्वारे समाजजागृती डॉ. स्नेहल दत्तात्रय शेंवेकर	१२-१४
५	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सबलीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार प्रा. भंगला डि. बनसोड	१५-१९
६	२१ व्या शतकात राष्ट्रसंतांच्या साहित्याचे महत्व डॉ. सी. डी. पाखरे	२०-२३
७	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या ग्रामगीतेतील आणि अभंगगीतेतील तत्त्वविचार प्रा. डॉ. मिलिंद भिवाजी कांबळे	२४-२६
८	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या सांगीतीक योगदानातील सामाजिक तत्व प्रा. नाना विठ्ठलराव भडके	२७-२८
९	राष्ट्रसंतांचा संगीत विषयक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. प्रशांत एस. पगडे	२९-३३
१०	राष्ट्रसंत गाडगे महाराज : सामाजिक, सांस्कृतिक व वैज्ञानिक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. शिवाजीराव पाटील	३४-३८
११	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा मानवतावाद प्रा. डॉ. शोभा रोकडे	३९-४२
१२	राष्ट्रसंतांचा संगीत विषयक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. राहुल एम. भोरे	४३-४५
१३	ग्रामगीता : राष्ट्राच्या विकासाचा जाहिरनामा प्रा. विक्रान्त कुण्ठाराव मेश्राम	४६-

३. खंजेरीच्या नादातून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे समाजप्रबोधन

प्रा. अमोल वासुदेवराव गावंडे

सहायक प्राध्यापक, संगीत विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

आपल्या मानवी जीवनाचे सार्थक करून घेण्यासाठी संगीताचा नाद आपल्या हृदयात सतत झनकारत ठेवला पाहिजे ही गोष्ट आपल्याकडील संतांनी, महान पुरुषांनी जाणली होती म्हणूनच ज्ञान देवे शकिला पाया । तुका ज्ञालासे कळस। ही परंपरा आजपर्यंत सुरु आहे व ती अनंत काळापर्यंत निरंत सुरुच राहिल ह्याला कारण आपली संप्रदाय परंपरा अर्थात संप्रदाय म्हटले की, त्यामध्ये विविध प्रकार दिसून येतात. नाथ संप्रदाय, वारकरी संप्रदाय, निर्गुणी भजन संप्रदाय, दत्त मार्गी संप्रदाय, भक्ती संप्रदाय यांनी आपले मुळ प्रत्येक जनमाणसाच्या मनात रोवलेली दिसून येतात आणि यातून प्रगट झाले प्रज्ञाचक्रु संत गुलाबराव महाराज, आधुनिक संत गाडगे महाराज, अखिल विश्वाध्या कल्याणासाठी झटणारे व श्रीगुरुदेव सेवा मंडळाची स्थापना करणारे एक महान संत म्हणजेच वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज होय.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा जन्म 30 एप्रिल 1909 महाराष्ट्रातील यावली, जि.अमरावती या गावी झाला. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी त्यांचे माध्यमिक शिक्षण 1916-1920 मध्ये यावली आणि चांदूर बाजार अमरावती येथे घेतले. पण गरीब परिस्थितीमुळे राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज पुर्ण शिक्षण घेऊ शकले नाहीत. साधू, संत, विचारवंत, थोर पुरुषांना जन्म देणारी आपली भूमी असल्यामुळे सारे जग भारताकडे आदाराने पाहते. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी आपल्या बोलण्याने नाही तर आपल्या भजनाने, किर्तनाने लोकांना जागृत करण्याचे ठरविले होते.

संगीत है शक्ती ईश्वर की।

हर स्वर में बसा है राम ।

रागी जो गाये रागिणी ।

रोगों को मिले आराम ।

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे विचार अतिथय पुरोगामी होते. समाजातील अंधश्रद्धा, भोंदूगिरी, हुंडा पध्दती, अस्मृधता, शिक्षणाचे महत्व श्राध्द आणि धर्मकार्य करण्याची समाजातील लोकांची वृत्ती, स्त्री-पुरुष समानता, बालविवाह, सामाजिक विषमता याविषयी राष्ट्रसंतांनी त्यांच्या साहित्य, भजन, किर्तनाच्या माध्यमातून जनजागृती केली. वंदनीय राष्ट्रसंतांचे सांगितीक योगदान

भारत देशातील महाराष्ट्र प्रदेश व त्याचबरोबर विदर्भ प्रांताची ख्याती हि संत गाडगे बाबा, प्रज्ञाचक्रु संत गुलाबराव महाराज, आचार्य विनोबा भावे, बाबा आमटे, डॉ.पंजाबराव देवमुख, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, महात्मा फुले, लोकपाहीर अण्णाभाऊ साठे यासारख्या महापुरुषांनी आपल्या कार्यकर्तृत्वाने समाजाचा नैतिक स्तर उंचवण्याचा समावोजित प्रयत्न केलेला दिसून येतो आणि आधुनिक विदर्भ मूनीचे थोर साहित्यीक संतकवी, तत्वज्ञ, वैज्ञानिक,

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (C) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (C)

भारतीय युवक : आब्दाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By: PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

- अनुक्रमणिका -

1.	राष्ट्रसंतांची ग्रामगीता आणि आजचा युवक	1
	डॉ. दिनेश किसनराव राऊत	
2.	माइंड ऑफ द यूथ एक आर्थिक सर्वेक्षण	3
	श्री.डॉ. विलम एम. छंगाणी	
3.	वर्तमान युवकांची दशा आणि दिशा	5
	प्रा. डॉ. शान रा. दुर्तोडे	
4.	युवकांच्या विकासात राष्ट्रीय कौशल्य विकास उपक्रमाची भूमिका	7
	प्रा.डॉ. मधुकर श्रीराम ताकतोडे	
5.	आजच्या युवकांपुढील आदर्श व आव्हाने	9
	प्रा. मधेश दामोदर काकडे	
6.	आजचा युवक आणि राजकारण	11
	प्रा. पाटील व्यंकट इरवंतराव	
7.	स्वामी विवेकानंद आणि युवक	13
	प्रा. डॉ. रविंद्र पुंडलिक इनके	
8.	'आजचे मराठी साहित्य आणि युवक'	16
	डॉ. गजानन भाऊराव मुंढे	
9.	नवीन भारत घडविण्याकरिता स्वामी विवेकानंदाचे तरुणांना आव्हाने!	18
	डॉ. रमाकांत विठ्ठल इटिंबाड	
10.	युवा साहित्य संमेलन : काळाची गरज	22
	प्रा. महेंद्र खडसालगार गिरी,	
11.	वर्तमान काळात भारतीय संगीताच्या शिक्षण व्यवस्थेमध्ये इंटरनेट व सोशल मिडीयाची भूमिका	24
	प्रा. अमोल वासुदेवराव गवंधे	
12.	भारतीय युवकांच्या समस्या आणि उपाय	26
	डॉ. अर्चना देविलाल भेसरे	
13.	हिंसा दहशतवाद आणि युवक	28
	डॉ. देविदास श्रीराम भगत	
14.	नागरी भागातील युवकांच्या सामाजिक चळवळी आणि आव्हाने	30
	डॉ. दगडू नरसिंगराव दामाखले	
15.	आजचे मराठी साहित्य आणि युवकांचे अनुबंध	33
	प्रा. दिलीप सुखदेवराव चानखडे	
16.	भारतीय युवकांमधील बेरोजगारीचे आव्हाने व उपाय	35
	डॉ. मधेश बाबुराव दयडे	
17.	भारतीय राजकारणातील युवकांचा सहभागाचे अध्ययन	37
	डॉ. आर. डी. इंगोले	
18.	राष्ट्रीय सेवा योजना आणि युवक	39
	प्रा. राजेश हरीभाऊ माथुरकर	
19.	आजचे मराठी साहित्य आणि युवक	41
	रेखा चवरे	
20.	भारताचे राजकारण आणि युवा	44
	प्रा. डॉ. मुनिता प्र. मनवर	

वर्तमान काळात भारतीय संगीताच्या शिक्षण व्यवस्थेमध्ये इंटरनेट व सोशल मिडीयाची भूमिका

प्रा.अमोल वामुदेवराव गावंडे

सहायक प्राध्यापक, संगीत विभाग,

सीताबाई फला, चाणिस्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला, जि.अकोला.

प्रस्तावना :

आजच्या काळात तंत्रविज्ञानाच्या क्रांतीमुळे जगभरातील विविध तंत्रज्ञान, विद्यार्थ्यांकरिता शिक्षणासाठी अनेक संधी उपलब्ध करून आहे. तंत्रविज्ञान व इंटरनेट यांच्या संयोगामुळे आधुनिक काळात शिक्षणाचे समिकरण पुर्णपणे बदलले आहे व हिच क्रांती संगीत शिक्षण सुध्दा लागू होते. भारतीय शास्त्रीय संगीताला प्राचीन परंपरा लाभली आहे. आपले भारतीय संगीत उँकारातून निर्माण झालेले व सामकेत प्रवाही झाले आहे.

भारतीय संगीताची परंपरा ही वैदिक परंपरेत आढळून येते. सर्वप्रथम या ठिकाणी हे नमुद करू इच्छितो की, भारतीय संगीत हे गुरुमुखी विद्या आहे. परंतु बदलत्या काळाच्या गरजेमुळे याचे स्वरूप बदलत चालले आहे. भारतीय संगीताचा इतिहास पाहला असता आपणास हे दिसून येईल की संगीत शिक्षणाच्या पध्दतीमध्ये काळानुसार विविध बदल झाले. १) गुरुकुल शिक्षणव्यवस्था, २) घराणा शिक्षण व्यवस्था, ३) संस्थागत शिक्षण व्यवस्था व महाविद्यालयीन

गुरुकुल संगीत शिक्षण पध्दती :

भारतामध्ये वैदिक काळापासून संगीत शिक्षा गुरुमुखद्वारे दिली जात होती. गुरुकुलमध्ये राहून गुरुच्या मुखातून कठोर अनुशासन, व्यवस्थापन, नियमांच्या चौकटीतून शिक्षा ग्रहण केली जात असे. संगीत शास्त्राचा विचार केला असता हि पध्दती योग्य होय. या शिक्षण पध्दतीमध्ये विद्यार्थ्यांस गुरुच्या घरी त्या कुटूंबाचा एक भाग बनून शिक्षण घ्यावे लागत असे. शिक्षकास गुरु तर विद्यार्थ्यांस शिष्य हे संबोधन वापरले जात असे. वयाच्या ७ व्या, ८ व्या वर्षी गुरुकडे शिक्षणाकरिता पाठविण्याची प्रथा होती. या परंपरेत गुरु शिष्याकडून कोणतेही मूल्य घेत नसे. शिक्षण पुर्ण झाल्यावर शिष्य गुरुंना विनम्रतेने गुरुदक्षिणा अर्पण करित असे. ललित कला व हस्तकला या प्रकारांच्या उदा. लाकडी, लोहार, शिल्पकला या व्यतिरिक्त संगीत, नृत्य, चित्र व वास्तुकला आदिचे शिक्षण उदरनिर्वाहाकरिता दिली जात असे. कालांतराने या सर्व विद्या जातीनिहाय वाटल्या गेल्याने त्यानंतर याचे स्वरूप हे कुटूंबानुसार होत गेले.

घराणा शिक्षण व्यवस्था :

साधारणतः घराणा शब्दाचा प्रचार १५० वर्षांपुर्वी झाला व यापुर्वी घानी या शब्दांचा प्रयोग घराण्याकरिता होत असे. हिंदुस्थानी शास्त्रीय संगीतामध्ये 'घराणा' ची विशेष ओळख आहे. घराण्या शब्दावर विचार केला असता घराणा म्हणजे परंपरा, समान विचार, मर्यादा, अनुशासन, कायदा, एकंदरीत गुरु-शिष्य नात्यातील भावनेला चालना देणे होय.

गायन वादन, नृत्य या कलेच्या संदर्भाने विचार केला असता प्रत्येक कलेने आपली एक विशिष्ट शैली पिढयानपिढया जपून ठेवणे व ते जोपासणे होय. प्रत्येक घराण्यामध्ये आवाज लावण्याचा ढंग, आवाजाचे चढउतार, कंठ चातुर्य हे वेगवेगळे दिसून येते. उदा. आलापी, ताना, स्वर विस्तार, बंदिशी, ताल, विविध लचकारी, नोम

तोय पध्दती वासर्ष शैली त्या घराण्याच्या शिष्यांच्या गरजेने दिसून येते व हे शैली पुढच्या पिढीपर्यंत पोहचवणे म्हणजेच हा शिक्षण व्यवस्था होय. उदा. ग्वाल्हेर घराणे, आग्रा घराणे, जे. घराणे, फिराणा घराणे.

संस्थागत किंवा विद्यालयीन किंवा महाविद्यालयीन कि शिक्षा पध्दती :

१८ व्या शतकात घराणे शिक्षण पध्दती एकप्रकारे औपचारिक संगीत शिक्षा केंद्र होते. परंतु ब्रिटीश शासन काळाचा आरंभ झाल्यावर घराण्याची रूपरेखा शिथिल झाली. या दरम्यान समाज कलेला बहिष्कृत व तिरस्कृत भावनेने व राजा-महाराजांच्या विलासपूर्ण मनोरंजनाचे साधन बनून राहिले होते. या काळात १८८१ मध्ये सर्वप्रथम संगीत विद्यालय जे नंतर बडोदा स्टेट मुझिक स्कूल म्हणून प्रचारात आले.

संगीत संस्था किंवा विद्यालयीन वा महाविद्यालयीनद्वारे दे जाणारी संगीत शिक्षा ही गुरुकुल पध्दतीद्वारे दिल्या जाणारे शिक्षण पध्दती तुलनेने अधिक विस्तृत आहे व संगीताच्या विकासाच्या दृष्टी पोशक आहे. या पध्दतीमुळे गुरुकुल पध्दतीला नक्कीच ठेव लागू आहे. परंतु सामाजिक बदलती परिस्थितीचा अंदाज घेतला असता आजच्या विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने हि पध्दती विद्यार्थ्याला उपयुक्त आहे या संगीत पध्दतीमध्ये संगीताच्या सूक्ष्म व राग अंगावर लक्ष न दे नवनवीन राग, ताल निर्याणावरती अधिक भर दिसून येतो.

पारंपारिक गुरु असलेली गुरु-शिष्य परंपरेची जागा शिक्षण विद्यार्थ्यांनी घेतली. गुरु-शिष्य परंपरा, जे भारतीय संगीताचा रूप होय. संस्थानिकांनी कलाकारांना आश्रय दिल्यामुळे विविध संस्थे कलेचा प्रसार झाला व गांधर्व महाविद्यालय, अखिल भारतीय संगीत महाविद्यालय, विश्वभारती, बनारस विश्वविद्यालय, इलाहाबाद खैरागड, इंदिरा गांधी कला संगीत विश्वविद्यालय, संगीत शिक्षण अकादमी

याप्रकारे आपण पारंपारिक संगीत शिक्षण पध्दतीचा अर्थ केला. आज वर्तमान काळामध्ये तंत्रविज्ञानाच्या क्रांतीमुळे वेगवेगळे बदल होत आहे व याचाच परिणाम संगीत शिक्षा पध्दतीमध्ये सामाजिक याध्यम होय.

सामाजिक माध्यमे व संगीत (सोशल मिडीया) : सध्याच्या युगात नवनवीन तंत्रविज्ञानाची क्रांती दररोज होत आहे

International Journal Of Current Engineering And Scientific Research (IJCESR)

ISSN PRINT-2393-8374, ISSN ONLINE-2394-0697

DOI-10.21276/Ijcesr

Name Editors Editor's Address Type Correspondent Registerd Monographs Cite

IMPACT FACTOR

IARC(JCRR)=0.916
GIF=0.695
SIF=0.73
JIF= 0.9
ICV 2015= 63.71

Indexed By

VOLUME 6 ISSUE 1 (PART III) (JANUARY 2019) PUBLICATION DATE: 20TH JANUARY 2019

1. SYNTHESIS OF GRAPHENE OXIDE-TiO₂ COMPLEX- A NEW MATERIAL FOR CATALYSIS
Authors: Chaitali C. Bhatkar, Sanjay R. Thakare, R. G. Ahirne, K.G. Revaskar
2. NOVEL NANOSTRUCTURE ELECTROLYTIC MATERIALS Ba1-X SrXO4.2Zn0.6O3-5 FOR FUEL CELL APPLICATION
Authors: H. M. Fukate, A. B. Bodade, G. N. Chaudhari
3. RAMAN SPECTROSCOPY AND THERMAL STUDIES OF RUBBER-NANOCOMPOSITES SYNTHESIZED FROM STYRENE-BUTADIENE RUBBER AND NANO ALUMINUM OXIDE
Authors: Ravi V. Mankar, Wasudev B. Gurnale
4. SYNTHESIS CHARACTERISATION AND ANTIMICROBIAL ACTIVITY OF ZR3V5 METAL COMPLEX HAVING O,N DONOR LIGANDS
Authors: Apaksha W. Walke, Nitesh E. Kothale
5. MODIFIED PROTOCOL FOR RAPID IN VITRO DEVELOPMENT CALLUS OF SYZYGIUM CUMBI (L.)
Authors: P. M. More, B. P. Patil, G. S. Gond, J. A. Kulkarni
6. PHOTOCATALYTIC DEGRADATION OF INDIGO CARMINE DYE ON COMBUSTION SYNTHESIZED MgZrO₃ CATALYST UNDER SOLAR LIGHT IRRADIATION
Authors: C. P. Huswar, P. S. Deshpande, S. Deyare, L. S. Hatwar, C. B. Talwar, R. S. Bhatkar
7. A CRITICAL REVIEW OF THE MEDICINAL PROPERTIES OF SPILANTHIS ACMELEA MLJB
Authors: Chandore Hemant D., Jadhav Dnyanesh S.
8. RAPID APPROACH FOR VARIETAL IDENTIFICATION AMONG SESAME GENOTYPE
Authors: Triwari Sarita, Burade Nishant, Harsode Vijay, Maghe Sandhya
9. MOSSBAUER, XRD AND THERMALLY INDUCED STRUCTURAL STUDIES ON POLYANILINE NANOCOMPOSITE MATERIAL CONTAINING DIFFERENT CONCENTRATION OF MAGNETITE NANOPARTICLE
Authors: A. K. Barva, S. M. Gadgil, M. P. Laxman, R. B. Laxman
10. EXPLORING THE COMPLEX DIELECTRIC PROPERTIES OF ONE POT CHEMICALLY ENGINEERED CONDUCTING POLYIMIDE
Authors: N. S. Wadkar, S. A. Waghule
11. AN OVERVIEW ON STRUCTURAL AND MAGNETIC PROPERTIES OF CERTAIN SUBSTITUTIONS IN COBALT FERRITE
Authors: A. M. Shahare, M. S. Bhan, A. V. Jagde, D. S. Chaudhary
12. PRODUCTION AND CHARACTERIZATION OF MICROWAVE ASSISTED AND CHEMICALLY IMPREGNATED BROADSORBENT MATERIAL FROM AZADIRACHTA INDICA BARK
Authors: Nandkishor G. Telkapalwar, Vijaydhar M. Shivankar
13. CHARACTERISTIC STUDY OF HEAVY METAL ION BY USING THIN LAYER CHROMATOGRAPHY WITH HUMIC ACID AND L-METHIONINE AS A MOBILE PHASE
Authors: Maytra H. Amde, W. B. Gurnale
14. STUDY OF THERMODYNAMIC PARAMETERS OF AMINO ACIDS AT 287K & 292K BY VISCOSITY MEASUREMENT
Authors: Chokar Pankaj, R. R. Toyade
15. SYNTHESIS, SPECTROSCOPIC CHARACTERIZATION AND ANTIMICROBIAL SCREENING OF SOME NEWLY SYNTHESIZED PROPANE-1,3-DIONE (β-DIKETONES) DERIVATIVES
Authors: Rajendra M. Pathade, Pooja S. Bhatkar
16. SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF 5-SUBSTITUTED NAPHTHALENE-1,3,4-THIAZOLE-2-BENZAMIDE WITH THEIR BIOLOGICAL STUDIES
Authors: S. A. Athavale, S. E. Bhandarkar
17. PREPARATION, CHARACTERIZATION OF COCONUT SHELLS ACTIVATED CARBON USING FACI AS ACTIVATING AGENT AND REMOVAL OF TRANSITION METAL IONS
Authors: V. A. Shirphote, D. R. Galande
18. AFM STUDY OF EGG-SAC SILK FIBERS OF THE GIANT WOOD SPIDER, NIPHILA PILIPES (ARANEAE, ARANEDAE)
Authors: Sankar A. S., Sankar S. B.
19. ELECTRICAL CONDUCTANCE PROPERTIES OF COPOLYMER DERIVED FROM 3-HYDROXYACETOPHENONE-MELAMINE-FORMALDEHYDE
Authors: R. H. Gupta, Parag G. Gupta, W. B. Gurnale

DOI:10.21276/Ijcesr

ELECTRICAL CONDUCTANCE PROPERTIES OF COPOLYMER DERIVED FROM 2-HYDROXYACETOPHENONE- MELAMINE-FORMALDEHYDE

R. H. Gupta¹ and Punam G. Gupta² and W. B. Gurnale^{2*}

¹Department of Chemistry, K. Z. S. Science College, Kalmeshwar, Nagpur, India

²Department of Chemistry, Kamla Nehru Mahavidyalaya, Sakkardara, Nagpur 440024, Maharashtra, India

E-mail: wbgurnale@yahoo.co.in and wbgurnale@gmail.com

ABSTRACT

Copolymer resin 2-HAMF has been synthesized by the condensation of 2-hydroxyacetophenone (2-HA) and melamine (M) with formaldehyde (F) in 1:1:3 molar ratios in presence of 2M hydrochloric acid as catalyst. UV-Visible, FTIR and proton NMR spectral studies have been carried out to elucidate the structure of the resin. Electrical conductivity measurements have been carried out to ascertain the semiconducting nature of the copolymer resin. The electrical properties of 2-HAMF copolymer were measured over a wide range of temperature (313-428K), activation energy of electrical conduction has been evaluated and plot of $\log \alpha$ vs $1000/T$ is found to be linear over a wide range of temperature, which can be ranked it as semiconductor. This remarkable property of this copolymer resin may be used to make a wide range of semiconducting and electronic devices such as transistors, light emitting diodes, solar cells and even lasers which can be manufactured by much simpler way than conventional inorganic semiconductors. Scanning electron microscopy (SEM) was used to determine the surface features of the resin.

Keywords: Resin, electrical conductivity, semiconductor, synthesis, copolymer.

INTRODUCTION

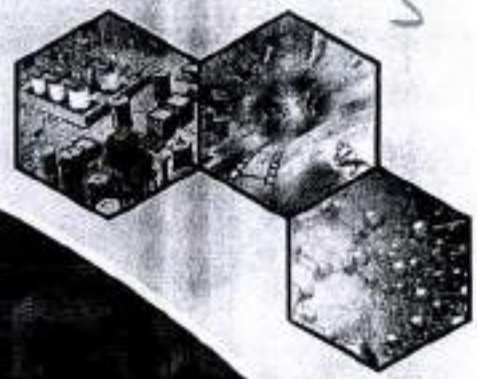
Copolymer find very useful applications as adhesives, high temperature flame resistant, fibers, coating materials, semiconductors, catalysis and ion exchange resins. The synthesis

of polymers containing reactive functional groups has been an active field of research in polymer science, because it provides an approach to a subsequent modification of the polymer for the required applications. Semiconductor materials are the foundation of modern electronics, including radio, computers, telephones, and many other devices. Such devices include transistors, solar cells, many kinds of diodes including the light-emitting diode, the silicon controlled rectifier, and digital and analog integrated circuits. The copolymers are well known for their behavior as semiconductors. Although a variety of conjugated organic molecules are known as semiconductors, the carrier mobility in them is usually low. This is due to the difficulties in, which electrons jumps from one molecule to another and hence, the carrier mobility in the compound of this type increases with increasing molecular size. The synthesized polymer resins showing versatile applications and properties attracted the attention of scientists and introduce the recent innovations in the polymer chemistry. These polymers can be used as high energy material [1], ion-exchanger [2], semiconductors [3], antioxidants [4], fire proofing agent [5], optical storage data [6], binders [7], molding materials, [8] etc. The semiconducting properties of polymer resins have gained sufficient ground in recent years. The work on organic conducting polymers is carried out extensively due to their wide applications in areas such as chemically modified electrodes, sensors etc [9,10]. An industrially useful semiconducting material has been reported by

19-20

3

**National Conference on
Multidisciplinary Research in Science and Technology
for Healthy Lifestyle Management**

NCMRST-2020

Friday, 24th January 2020

Special Issue of
Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X

Organized by

The Berar General Education Society's

Shri R.L.T. College of Science, Akola

Civil Lines, Akola, Maharashtra - 444 001

Re-accredited by NAAC with 'A' Grade, CGPA-3.12 (3rd Cycle)

Recognised by Government of Maharashtra

Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Phone - 0724-2415480, Fax - 0724-2415650

E-mail - rltcollegeakola@gmail.com, Website - www.rltsc.edu.in

In association with

Microbiologist's Society, India

Amravati University Chemistry Teachers' Association, Amravati

Amravati University Physics Teachers' Association, Amravati

In collaboration with

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

ISSN-2349-638X

Compatible Uniformities On Pseudometric Spaces

Dr. S. M. Padhye

Associate Professor, HOD, Department Of
Mathematics, Shri R.L.T. College Of Science, Akola,
Maharashtra

Priti. P. Umankar

Research student, Department Of Mathematics, Shri
R.L.T. College Of Science, Akola, Maharashtra

Abstract:-

In this paper we construct different uniformities on a pseudo metric space which are compatible with the topology of the pseudo metric space.

It is proved that on a pseudo metric space there may be unequal uniformities compatible with the topology out of which one is uniformly continuous uniformity while the other need not be.

Key Words:- Pseudometric spaces, Completely regular space, Uniformity.

Introduction:-

Let (X,d) be a pseudometric space. Then the product topology on $X \times X$ may be obtained by a pseudometric on $X \times X$ defined $d((x,y),(p,q)) = d(x,p) + d(y,q)$.

Definition:- Compatible uniformity on a topological space.

A uniformity on a topological space X is said to be compatible with the topology of X if the later coincides with the topology induced by the uniformity.

Main Result:- We had already constructed different uniformities U and U_1 compatible with the topology of X [3] where U is the uniformity generated by continues real valued functions on a topological space X and U_1 is the uniformity generated by continues bounded real valued functions on X . Here we construct a uniformity on a pseudometric space (X,d) which is also uniformly continuous uniformity compatible with the topology of (X,d) . Here (X,U) is called uniformly continuous uniform space if every T_U -continuous real valued function is U -uniformly continuous.

Theorem 01:- If (X,d) is a pseudo metric space and U is the set of all neighborhoods of Δ in the product topology of $X \times X$ then U is a uniformity on X . Here Δ is diagonal in $X \times X$.

Proof:- Let $U = \{U/U \text{ is neighborhood of each point of } \Delta \text{ in } X \times X\}$. We show that U is uniformity on X .

01) If $U \in U$ and $V \supset U$ then for every $x \in X$, U being a neighborhood of (x,x) so is V .

Thus every subset of $X \times X$ containing a set from U is in U .

02) The intersection of two sets of U contains a set of U ;

Let U and V be neighborhoods of Δ in $X \times X$ and let $x \in X$. Then there are $r_x > 0$ and $s_x > 0$

Such that $S_{r_x}^{(x,x)} \subset U$ and $S_{s_x}^{(x,x)} \subset V$.

Here $S_{r_x}^{(x,x)} = \{(p,q) \in X \times X / d((x,x),(p,q)) < r_x\}$.

If $t_x = \min(r_x, s_x)$, $S_{t_x}^{(x,x)} \subset U \cap V$ i.e. $U \cap V \in U$

03) Every set of U contains the diagonal;

It is obvious that every $V \in U$ contains the diagonal.

04) If $V \in U$ then there exists $V' \in U$ such that $V' \subset V^{-1}$;

Suppose $V \in U$. Then for every $x \in X$, there is $r_x > 0$

such that $S_{r_x}^{(x,x)} \subset V$.

Take $V' = \bigcup_{x \in X} S_{r_x}^{(x,x)}$. Thus obviously V' is neighborhood of each point $(x,x) \in X \times X$.

Hence $V' \in U$.

Further if $(u,v) \in V'$, $(u,v) \in S_{r_x}^{(x,x)}$ for some $x \in X$.

Since $S_{r_x}^{(x,x)} \subset V$ and $(v,u) \in S_{r_x}^{(x,x)}$,

$(v,u) \in V$ i.e. $(u,v) \in V^{-1} \Rightarrow V' \subset V^{-1}$.

05) If $V \in U$ then there exists $W \in U$ such that $W \circ W \subset V$.

Let $V \in U$. Then for every $x \in X$, there is $r_x > 0$ such that $S_{r_x}^{(x,x)} \subset V$

Proof: By Theorem 1 U becomes a uniformity on X .

By Theorem 2 topology generated by U is coarser than original topology of (X, d) .

Since X is a pseudo metric space it is completely regular. Hence by theorem 4.1.4,

$T \subset T_U$. Thus $T_U = T$.

Theorem05: Suppose (X, d) is a pseudo metric space. U_d is uniformity generated by d whose base is given by $\{(x, y) / d(x, y) < r\}, r > 0$ and U is a uniformity on X consisting of all neighborhoods of Δ . Then $U_d \subset U$, but in general $U_d \neq U$.

Proof: Let $V \in U_d$. Then there is $r > 0$ Such that $V \supset \{(x, y) / d(x, y) < r\}$.

Put $U = \{(p, q) / d(p, q) < r\}$.

We show that U is neighborhood of (x, x) for each $x \in X$.

Suppose $x \in X$. We show that $S_r^{(x,x)}$ which is a neighborhood of (x, x) is contained in U .

Suppose $(u, v) \in S_r^{(x,x)}$. Then $d(u, x) + d(v, x) < r$

i.e. $d(u, v) \leq d(u, x) + d(x, v) < r$ i.e. $d(u, v) < r$. i.e. $(u, v) \in U$.

Thus $S_r^{(x,x)} \subset U$

U i.e. U is neighborhood of each point of Δ i.e. $U \in U$.

Since $U \subset V$ and U is uniformity $\therefore V \in U$. Thus $U_d \subset U$.

Now to show that in general $U_d \neq U$,

we construct a pseudo metric space (X, d) where $U \not\subset U_d$.

Take $X = R$ and $d(x, y) = |x - y|, x, y \in R$.

Take $U = \{(x, y) / |x^2 - y^2| \leq 1\}$.

Then we show that U is neighborhood of each point of Δ . So that $U \in U$.

Suppose $x \in R$. Take $r = \frac{1}{2(1+2|x|)}$. We claim that $S_r^{(x,x)} \subset U$

Suppose $(u, v) \in S_r^{(x,x)}$. Then $|u - x| + |v - x| < r$

$\Rightarrow |u - x| < r$ and $|v - x| < r$

Consider $|u^2 - v^2| = |u^2 - x^2 + x^2 - v^2|$

$\leq |u^2 - x^2| + |v^2 - x^2|$

$\leq |u - x| |u + x| + |v - x| |v + x|$

Now $|u + x| = |u - x + 2x|$

$\leq |u - x| + 2|x|$

$< r + 2|x|$

Since $r < 1, |u + x| < 1 + 2|x|$

Similarly $|v + x| \leq 1 + 2|x|$

Thus $|u^2 - v^2| < \frac{1}{2(1+2|x|)} (1 + 2|x|) + \frac{1}{2(1+2|x|)} (1 + 2|x|) \leq \frac{1}{2} + \frac{1}{2} \leq 1$

i.e. $(u, v) \in U \therefore U$ is neighborhood of each point of Δ .

Now we show that $U \not\subset U_d$

i.e. There does not exist $s > 0$ such that $\{(x, y) / |x - y| < s\} \subset U$.

Thus we have to show that for every $s > 0$

there exists (x_s, y_s) such that $|x_s - y_s| < s$

But $(x_s, y_s) \notin U$. For any $s > 0$,

take $x_s = \frac{1}{s}$ and $y_s = \frac{1}{s} + \frac{s}{2}$.

Then $|x_s - y_s| = \left| \frac{1}{s} - \left(\frac{1}{s} + \frac{s}{2} \right) \right| < \left| \frac{s}{2} \right| < s$.

Also $|x_s^2 - y_s^2| = |(x_s + y_s)(x_s - y_s)|$

$= |x_s + y_s| |x_s - y_s|$

$= \left| \frac{1}{s} + \left(\frac{1}{s} + \frac{s}{2} \right) \right| \left| \frac{1}{s} - \left(\frac{1}{s} + \frac{s}{2} \right) \right|$

$= \left(\frac{2}{s} + \frac{s}{2} \right) \left(\frac{s}{2} \right) = 1 + \frac{s^2}{4} > 1$

$\therefore |x_s^2 - y_s^2| > 1$ i.e. $(x_s, y_s) \notin U$.

Conclusion:-

It is proved that on a pseudo metric space there may be unequal uniformities compatible with the topology out of which one is uniformly continuous uniformity while the other need not be.

References:-

- 01) Bourbaki, Nicolas. "Elements of Mathematics General Topology (Part 1)", Addison Wesley Publishing Company, 1966.
- 02) Kelley, John. L., "General Topology", Affiliated East-West Press Pvt. Ltd. New Delhi. 1969.
- 03) Dr. S.M. Padhye and Priti.P. Umkar., "Uniform structures Compatible With A Given Topological Space", IJRSET, Vol. 03., Issue 12, pp. 18070 – 18074. Dec 2014.

2019-20

UGC

19.20

Peer Reviewed Referred and UGC
Listed Journal (Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-IX, Issue-I
January - March - 2020 ✓
Marathi Part - III

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

३०. वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे संगीत चिंतन

डॉ. अनिरुद्ध खरे

संगीत विभाग प्रमुख, सिताबाई कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय अकोला.

सारांश

आधुनिक भारताच्या निर्माण प्रक्रियेत अनेक महापुरुषांचा तसेच संतांचा सहभाग आहे. भारतीय सभ्यताच मुळी मूल्याधिष्ठित असल्यामुळे तीची सांस्कृतिक तत्त्वे ही उदात्त आहेत हे वेगळे सांगायची गरज नाही. मानवमात्राचे कल्याण, सर्वंकष विकास, सदाचरण व एकमेकांथा आदर ही मूल्ये जपणारा भारतीय समाज म्हणूनच समस्त विश्वाच्या आकर्षणाचा केंद्र आहे, हे निश्चित. त्यात ही संतांचे व महापुरुषांचे सानिध्य लाभल्याने भारत देशाची पताका उंचच उंच विराजित होत आहे. आधुनिक संतांमध्ये राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे योगदान अत्यंत व्यापक स्वरूपाचे आहे, त्यांवर स्वतःच्या विचार आचरण लेखनातून व मुख्य म्हणजे भजनातून समाजाला एक आदर्शवादी शिकवण दिलेली आहे. अंधश्रद्धा, बुवाबाजी व कर्मकाण्डाचा विरोध करणारे तुकडोजी समाजाला शिक्षण घेण्यास प्रेरित करतात, त्यांच्या मधल्या व्यसनांना दूर करण्याचे आवाहन करतात व सर्वात महत्वाचे म्हणजे त्यांच्यामध्ये आपल्या भजनांनी राष्ट्रप्रेमाची रुजवण करतात.

प्रस्तावना

उंच धिप्पाड व्यक्तिमत्त्व, स्वप्नाळू डोळे व पहाडी आवाजाचे वैशिष्ट्य असलेल्या तुकडोजी महाराजांचा जन्म ३० एप्रिल १९०९ रोजी यावली (अमरावती) या गावी झाला. अल्प शिक्षण घेऊनही जवळपास १०० वर्षांपेक्षाही अधिक काळ जनमानसावर राज्य करण्याची तुकडोजींमधील शक्ती त्यांच्या गुरु आकडोजी महाराजांनी फार आधीच ओळखली होती. तुकडोजी महाराजांचा काळ देशातील वादळी बदलाचा होता. इंग्रजांनी देश सोडून जावे या करिता चाललेली आंदोलन, देशाकरिता शहीद होणारी माणसे इत्यादींमुळे त्यांच्या मनामध्ये देशभक्ती खोलवर रुजली. या चळवळीत आपला खारीचा वाटा असावा या उद्देशाने त्यांनी सुरू केलेले खंजरी भजन प्रबोधन पुढे इतके मोठे होईल हे त्यांना ही वाटले नसावे.

उद्देश्य

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे संगीत विषयक कार्य अत्यंत मोठे आहेत. साहित्य व संगीताच्या माध्यमातून केलेले समाज प्रबोधन आजही प्रासंगिक असल्याचे आपल्याला दिसते. संगीताचा प्रचार व प्रसार करण्याचेही फार मोठे कार्य त्यांच्या हातून झाले आहे. त्यांच्या या कार्याचा संक्षिप्त आढावा घेण्याच्या उद्देशाने या शोधपत्राचे लेखन करण्यात येत आहे.

परिकल्पना

बोलण्यापेक्षा संगीत व काव्य हे मानवी मनावर दीर्घकाळापर्यंत प्रभाव टाकणारे असतात हे ओळखून तुकडोजींनी संगीताच्या माध्यमातून समाज प्रबोधन व समाज प्रबोधनातून राष्ट्र निर्मिती या कार्याची अबिरत सुरुवात केली.

दिल मन से गाऊंगा तेरा भजन**उंचा उठा दे मेरा प्यारा बतन**

अशी किती तरी राष्ट्रप्रेमाने ओथंबलेली भजने राष्ट्रसंतांनी गायिली आहेत. म्हणूनच त्यांचे भजन हे मनोरंजनासाठी नसून आल्याचे भोजन होते. अनेक सामाजिक विषयांवर अंतर्मुख करणारी भजने, गवळणी, भारुडे, पोवाडे महाराजांनी रचली आहे. रागदारीतील त्यांच्या रचनाही काफ़ी, बागेश्री, सोरठ, बिहाग, भूपाली इत्यादी साध्या सोप्या रागांमध्ये आहेत. भजनातून लोकप्रबोधनाची चळवळ खरंतर तुकडोजींनी सुरु केली. त्यांच्या आवाजातील व कार्यातील सच्चाई लोकांपर्यंत पोहोचायची म्हणूनच त्यांच्या अनुयायांची संख्या वाढत गेली. त्यांच्यानंतर ही त्यांची भजने त्याच ताकदीने गायिली जात आहेत. अनेक खंजरी भजन स्पर्धेच्या निमित्ताने युवापिढी आनही महाराजांच्या विचारांच्या प्रचार प्रसाराचे कार्य करत आहे, हे चित्र खुपच दिलासादायक आहे.

भजनाची वाजली खंजरी**थाप पडली मृदंगावरी****झाली जनता वेडी बावरी****निष्कर्ष**

महाराजांनी नुसते समाज प्रबोधनच नव्हे तर भारतीय संगीताचाही प्रचार प्रसार फार मोठ्या प्रमाणात केला आहे. असं मी म्हणेल. त्यांच्या भजनांमधील सौंदर्य हे सर्वसामान्यांना भुरळ घालणारे आहे, त्या दृष्टीने त्यांच्या रचना अत्यंत उच्चकोटीच्या आहेत. यापुढेही महाराजांचा वसा घेऊन चालणारी गुरुदेव सेवा मंडळे व युवा खंजरी भजन गायक आपल्या अविरत सेवेने जनमानसात महाराजांची शिक्वण व विचार रुजवत राहतील यात शंका नाही. ही रुजवातीने प्रगल्भता वाढून राष्ट्रचिरंतन होवो हीच सदिच्छा.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. बोरकर, डॉ. राजीव, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज :- भक्ती आणि वाङ्मय
२. मोहोड बाबा, राष्ट्रसंत प्रवचने
३. मोहोड बाबा, राष्ट्रसंतांची पत्रे
४. कामत, डॉ. अशोक, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज ग्रामगीता, सुबोध निरूपण
५. दे. मातृभूमीतील लेख
६. दे. देशोन्नतीमधील लेख
७. कडवे प्रा. रघुनाथ, गुरुदेव मासिक, प्रकाशक - गुरुकुंज मोजरी.

19-20

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (A) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

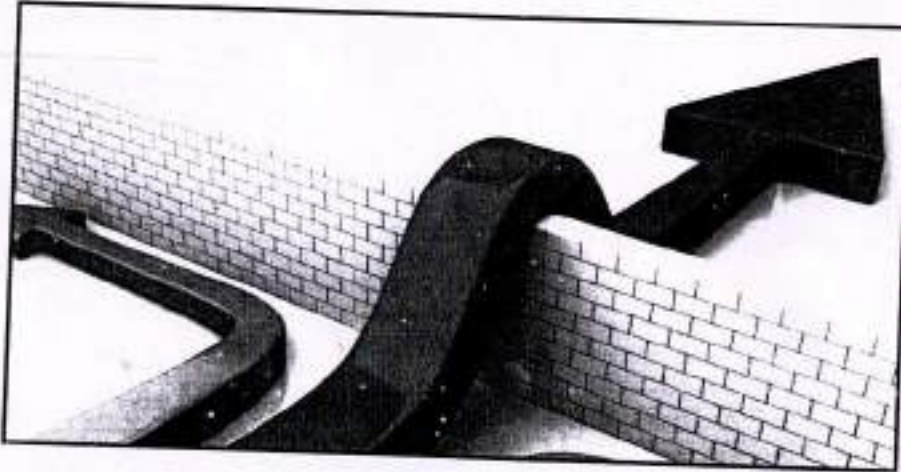
19-20

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY
Multidisciplinary International E-Research Journal

SPECIAL
ISSUE
229 (A)

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

INDIAN YOUTH : CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

- GUEST EDITOR -
Dr. V. R. Kodape

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

- EXECUTIVE EDITORS -
Dr. N. M. Chhangani
Prof. P. S. Shirsat

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

Music is the best avenue of self employment

Anirudha Mukund Khare

H.O.D. Music,

Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola.

Summary :

In the present era we are facing an acute problem of unemployment. Many other social problems such as poverty, malnutrition & many other problems are connected with the problem of unemployment. After studying all these problems in-depth we come to conclusion that all these problems converges to education. By proper education policy we may overcome the problem of unemployment. If this major is solved the solution of other problems becomes much easier. Music might be an instrument to overcome this problem of unemployment, because Music is able enough to create new avenues of self employment. Now a day Govt. of India is also focussing on start up programmes which will create new avenues of self employment.

Objectives :

- 1) To discuss about definition of unemployment.
- 2) To discuss about types of unemployment.
- 3) To discuss about root causes of unemployment.
- 4) To discuss about avenues of self employment through Music.
- 5) To discuss about relation of proper education in Music & employment.

Research method :

With the help of several books descriptive research method has been adopted.

Introduction :

At the individual level, unemployment has both immediate and long-term effects. In the short term, an unemployed individual faces a diminished standard of living due to a reduction or elimination of income. In the long term, individuals may also lose professional skills and suffer negative effects to both mental and physical health.

Prolonged unemployment can also cause a rise in protectionist and anti-immigration tendencies in society. A shift towards protectionist tendencies can result in a damaged or hampered economy. High rates of unemployment have also been observed to correlate with a rise in crime rates and lowered volunteerism. Individuals who have been unemployed for long periods

of time may choose to engage in criminal activities to either fulfil financial needs or combat boredom.

Theme :

Unemployment is defined by the Bureau of Labour Statistics as people who do not have a job, have actively looked for work in the past four weeks, and are currently available for work. Also, people who were temporarily laid off and were waiting to be called back to that job are included in the unemployment statistics.

Those who have not looked for work within the past four weeks are no longer counted among the unemployed.

Causes of Unemployment :

Nationally, unemployment is caused when the economy slows down, and businesses are forced to cut costs by reducing payroll expenses. The 2008 financial crisis created the worst unemployment since the 1980. Competition in particular industries or companies can also cause unemployment. Advanced technology, such as computers or robots, cause unemployment by replacing worker tasks with machines. Jobs outsourcing is a significant cause of unemployment.

Consequences of Unemployment :

The consequences of unemployment for the individual is financially and often emotionally destructive. The consequences for the economy can also be harmful if unemployment rises above 5 or 6 percent. When that many people are unemployed, the economy loses one of its key drivers of growth. Consumer spending Quite simply, workers have less money to spend until they find another job. If high national unemployment continues, it can deepen a recession or even cause a depression. That's because less consumer spending from unemployed workers reduces business revenue, which forces companies to cut more payroll to reduce their costs. It can become a downward spiral very quickly.

Understanding Unemployment :

In basic economics, employment is tied to wages.

If you are employed, that means you're willing to work for the prevailing wage being offered to do the job you're doing. If you are unemployed, that means you are unable or unwilling to do that same job. There are two ways of being unemployed, according to economists.

Music as a compulsory subject in curriculum, this decision will also generate several job opportunities in Music.

Conclusion :

- 1) Unemployment is the main cause of other problems like poverty.
- 2) All the socio-economic problems converge on proper Education.
- 3) By adopting proper educational policy these problems could be solved.
- 4) Music may generate several avenues of self employment.
- 5) Normally political situation do not affect self employment capacity of Music.

- 6) For self employment in Music proper training is necessary.

References :

- 1) Website- www.vocalist.org.uk
- 2) Yeshwant Deo.(1978) Shabdapradha: Gayaki - Ramdas Bhatkal- Mumbai
- 3) Bill Gibson,(2002) Microphone techniques. Albern Hills:Mike Lawson
- 4) Scot Hacker,(2000) MP3 The Definitive Guide Part-I. U.S.A. : O'Reilly
- 5) Scot Hacker,(2000) MP3 The Definitive Guide Part-II. U.S.A. : O'Reilly
- 6) Bobby Owsinski, Recording Engineers Part-I & II.
- 7) Bobby Owsinski. Recording Engineers Part-III-
- 8) Bobby Owsinski. Mixing Engineers I & II.

19-20

19-20

VIDYAWARTA®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Special Issue- February- 2020
(Vol- I)

Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne
Smruti Arogya and Shikshan Prasarak Mandal's

**SAHAKAR MAHARSHI
LATE BHASKARRAO SHINGE
ARTS COLLEGE,
KHAMGAON, DIST.BULDHANA (M.S.)**

(Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.)

• Organizes •

One Day Inter Disciplinary National Conference on
HUMANITIES, CULTURE AND SOCIETY

4. Ahmad Karuna, 1984, Social Context of Women's Education 1921-81, New Frontiers in Higher Education, No.3, pp.1-35.

5. Durkheim, Emile, 1956, Education and Sociology, New York, Free Press.

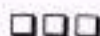
6. Friere, Paulo, 1972, Pedagogy of the Oppressed, Harmondsworth: Penguin Books.

7. Halsay, A.K. et.al., 1961, Education, Economy, and Society: A reader in the Sociology of Education, New York: Free Press.

8. Jayaram, N, 1990, Sociology of Education in India, Jaipur: Rawat Publication.

9. Jefferey, R. and Alaka M. Basu, 1996, Girls? Schooling, Women's Autonomy and fertility Change in South Asia, New Delhi: Sage.

10. Kamat, A.R., 1985, Education and Social Change in India, Bombay: Somaiya.

Role of Music in human life

Dr. Anirudha Mukund Khare
H.O.D. Music,
Sitabal arts. Comm & Sci College Akola

Summary :-

In the era of modern technology every individual is living a very stressful life. We are all facing several problems every day. All these day to day problems in our life many times lead to very serious problems in future. Music is a rich heritage of Indian culture which has been evolved from centuries. It has become an inseparable part of day to day life of any Indian. There are many theories about the evolution of Indian music. Some musicologists feel that swares of Indian music are from nature. Some feels that it has been evolved from the regional tribal groups which sing different songs during festivals. But the strongest belief is that music is evolved through Vedas.

Music plays a very important role in the life of any individual. Before we born we are well aware of rhythm i.e. heart beats of the mother. We come across music in our school days in the form of different national songs, our national Anthem, different poems and many other festivals. Till our school education music plays an important role as an extracurricular activity or a format of merriment.

Objectives:-

1. To discuss about role of music in our daily life.
2. To discuss about role of music in children life.
3. To discuss role of music in the life of a youth.
4. To discuss role of music in festivals.
5. To discuss role of music regarding health.

religions, faiths, cultures, states, language sing it together. This promotes national integration. The music created by Indian Film Industry has been an integrating force in the nation. The music created by Indian Film Industry has been an integrating force in the nation. Many famous music artists such as Naushad and Mohammad Rafi have created heart-touching and melodious compositions. Being Muslim themselves, they created compositions, hymns belonging to Hindu faith. Similarly, some Hindu artists created compositions belonging to Muslim faith. These compositions have created quite a significant national integration in the nation.

The songs, and other musical compositions created by artists are enjoyed by all the people of India. A.R Rehman's sons and compositions are hugely popular and enjoyed by people belonging to all cultures and faiths.

Hence we can say music plays a very important role in national integration.

Music therapy.

Music Therapy is used for many different issues, from stress relief to mental, emotional and behavioural problems. It has been shown to help treat depression and anxiety, and is often used to help elderly clients deal with memory loss associated with diseases such as Alzheimer's disease and Dementia.

The connection between music and emotion has long been acknowledged, along with the ability of music to influence both mental and physical health. Pythagoras, Plato and Aristotle all wrote about how music affects health and behaviour, and aboriginal tribes from all over the world have used music as part of their healing arts.

Music therapy as it exists today began in the 1960s as scientists and doctors began proving the healing power of music with clinical trials.

In the 1970s, "new age" music emerged as a genre of music without recognizable harmony, rhythm or melody that is used for yoga, meditation and relaxation.

Today, music therapists work in a variety

of different settings including hospitals and clinics, schools, substance abuse centers, nursing homes and private practice.

What do Music Therapists do?

They work in either a one-on-one or group setting to help clients work through their problems in a non-verbal, musical way. The therapist may begin by playing a tune him or herself, and then invite the client to join in or respond with their own instruments.

The therapist may also ask the client to listen to relaxing music to soothe stress and anxiety. Through their client's musical responses, music therapists measure the emotional wellbeing, physical and mental health and communication abilities of the client to better understand the issues at hand and to formulate future treatment plans.

Because it is used on a wide-ranging number of people and issues, there is no one way to practice Music Therapy. Rather, the therapist decides what techniques are best suited to the individual client.

Conclusion

1. Music is an inseparable part of our daily life.
2. Music is important in children's life.
3. All Indian festivals are full of Music.
4. Music therapy has emerged as a new branch in supportive medicine.
5. Music has proved itself as strong instrument of overcoming unemployment.

References :-

1. Bharatiya Sangeet ka Itihas – Bhagwat Sharan Sharma
2. Bharatiya Sangeet ka Itihas – Jogindrasingh Bawara
3. Sangeet Visharad – Laxminarayan Garga.
4. Gayika An Glayiki – Dr. Shubhada Kulkarni.
5. Sangeet Kala Vihar – Nov. 2012
6. Different websites on Google. Indian music through Foreign eyes-
7. V.K. Agarwal. Sangeet (Gharana Anka) – Hathras Publication. □□□